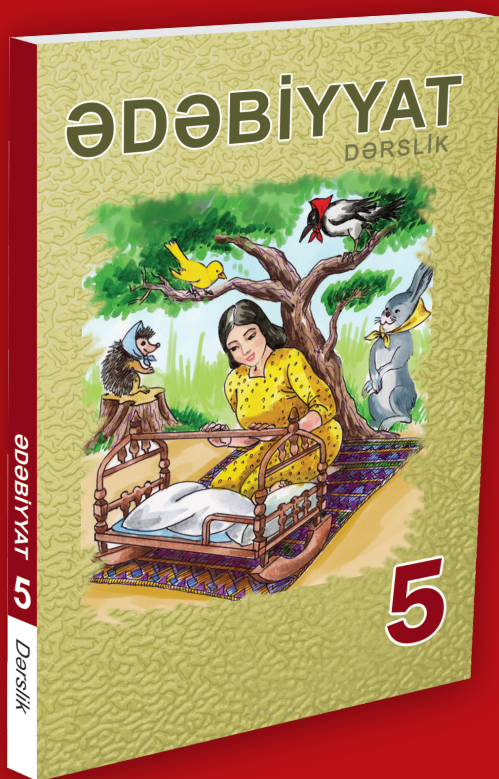

ƏDƏBİYYAT

METODİK VƏSƏİT

AFƏT SÜLEYMANOVA, TƏRANƏ BAĞIROVA,
İLHAMƏ MURADOVA

Ümumtəhsil
məktəblərinin

5

ƏDƏBİYYAT
fənni üzrə dərsliyin
METODİK VƏSAİTİ

-ci sinfi üçün

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
tahsil_az@yahoo.com və **derslik@edu.gov.az**
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığa görə əvvəlcədən təşəkkür edirik!

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	3	Oxu üsulları	
I. Ədəbiyyat fənni üzrə təlimin məzmunu		1. “Ucadan düşün” üsulu.....	61
1.1. Ümumi təlim nəticələri.	3	2. Sual vermək üsulu.....	65
1.2. Məzmun xətləri və onların pillələr üzrə əsaslandırılması	4	3. Nəzərdən keçir, Oxu, Yoxla, Çalış (NOYÇ) üsulu	66
1.3. Məzmun xətləri üzrə təlim nəticələri.....	5	Şagird üçün təlimat	67
Məzmun xətləri üzrə əsas və alt standartlar	6	4. Hissetmə üsulu.....	68
Standartların reallaşma xəritəsi	8	Öyrəndim ki,...	
5-ci sinif “Ədəbiyyat” dərsləri üzrə illik planlaşma	10	Təsviri yazı nədir?	69
Ümumi təhsil pilləsində təhsilənlərin attestasiyasının (yekun qiymətləndirmə (attestasiya) istisna olmaqla) aparılması qaydası (çıxarış)	26	5. Bilirəm, İstəyirəm bilim, Öyrəndim üsulu.....	70
Dərslərə daxil edilmiş mətnlərə dair bəzi məsələlər.....	30	6. Anlayışın çıxarılması üsulu.....	73
Biz oxu haqqında nə bilirik?.....	32	Strategiya ilə oxu səhifəsinin qiymətləndirilməsi qaydası.....	74
Oxu strategiyalarından istifadə etməklə oxu.....	32	Qruplarda müzakirənin qiymətləndirilməsi üçün meyarlar.....	76
Müxtəlif üsullarla dərkətmə üzrə test	39	Oxunun təşkili üçün iş vərəqi.....	77
Qiymətləndirmə cədvəli.....	41	Mən necə oxucuyam. Test.	78
Oxu ilə bağlı bəzi məsələlər	46	Oxu testləri üzrə işin təşkili.....	79
Mətn nəzəriyyəsi	49	Test	81
Nitqin funksional-məna tiplərinin mətn çərçivəsində düşüncə və kommunikasiya kateqoriyaları ilə əlaqəsi.....	50	Dərs nümunələri	82
Təsvirətmənin strukturu (quruluşu).....	51	Layihə	182
Ədəbiyyat dərslərində İKT-dən istifadə	58	Sinifdən xaric oxu dərslərinin təşkilinə dair nümunəvi dərs planı	184
		Oxu bacarığının qiymətləndirilməsi üzrə analitik qiymətləndirmə nümunəsi	186
		Kiçik Summativ Qiymətləndirmə materialları	188
		Dərslik komplektində istifadə olunmuş ədəbiyyat	205

GİRİŞ

Hörmətli müəllimlər! Milli təhsil sistemində gedən genişmiqyaslı islahatlar ədəbiyyat fənninin məqsəd və vəzifələrinə müasir yanaşmalar baxımından nəzər salmağı tələb edir. Fənnin təlim-tədrisinin bugünkü tələblər səviyyəsində təşkili mühüm vəzifə olaraq fənn müəllimlərinin qarşısına qoyulur. Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün “Ədəbiyyat” fənn kurikulumunda fənnin məqsəd və vəzifəsi aşağıda qeyd edildiyi kimi təqdim olunur:

“Qüdrətli tərbiyə vasitəsi olan bədii söz sənətimiz şagirdlərin mənəvi-estetik tərbiyəsini, xalqın ədəbi-mədəni irsini, tarixi keçmişini, mübarizəsini, adət-ənənələrini öyrənmək üçün mötəbər mənbə, etibarlı qaynaqdır. Müasir məktəbdə müstəqil düşünməyi, qazandıqları bilikləri tətbiq etməyi, qarşılaşdıqları problemləri həll etməyi bacaran, saf mənəviyyatlı, təşəbbüskar, yaradıcı, demokratik ruhlu, humanist gənclərin tərbiyə edilməsi sosial tələb kimi meydana çıxır.

Orta məktəbi bitirən hər bir gənc bədii ədəbiyyatı, digər mənbələri oxumağı, təhlil etməyi, qiymətləndirməyi, öz biliklərini müstəqil şəkildə artırmağı bacarmalı, fasiləsiz təhsilə hazır olmalıdır. Ədəbiyyat kursunda yüksək ideya-bədii dəyərə malik əsərlərin öyrədilməsi əsasında şagirdlərdə müəllimlə formalaşır, onların ədəbi təhsili, tərbiyəsi və inkişafı təmin olunur”.

Bu vəzifələrə nail olmaq üçün tərtib edilmiş “Ədəbiyyat” dərsliliyi ayrı-ayrı məlumatların öyrənilib yadda saxlanılmasına əsaslanmır. “Ədəbiyyat fənn proqramının (kurikulumunun)” tətbiq edilməsinə uğurlu şərait yaradan bu dərslilik bədii mətnlərin düşünərək oxusu, dərk edilməsi, tətbiqi və dəyərləndirilməsi kimi praktik bacarıqların inkişafını təmin edir.

I. Ədəbiyyat fənni üzrə təlimin məzmunu

1.1. Ümumi təlim nəticələri

“Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartı və proqramları (kurikulumları)”nda ədəbiyyat fənni üzrə ümumi orta və tam orta təhsil səviyyələri üçün aşağıdakı ümumi təlim nəticələri müəyyən edilmişdir:

Ümumi orta təhsil səviyyəsi (5–9-cu siniflər) üzrə şagird:

— ədəbi-bədii nümunələri onların məzmunundan irəli gələn məna çalarlarına uyğun ifadəli oxuyur, mətni bədii-emosional cəhətdən qüvvətləndirən sözlərin mahiyyətini izah edir;

— yazılı nitqində məzmunu uyğun üslub müəyyənləşdirir, orfoqrafiya və orfoepiya qaydalarına əməl edir, söz ehtiyatından səmərəli istifadə edir, fikirlərini ardıcıl və məntiqi ifadə edir, ümumiləşdirmələr aparır;

— ədəbi nümunələrlə bağlı fikirlərini aydın, ardıcıl, məqsədyönlü, yığcam, yeri gəldikcə bədii təsvir vasitələrindən istifadə etməklə şərh edir;

— müxtəlif janrlarda yazılmış mətnlər üzərində sərbəst işləyir, onlarda ifadə olunmuş əsas ideyanı şərh edir, mətni məzmununa uyğun hissələrə ayırır və müvafiq plan tərtib edir;

— şifahi və yazılı ədəbiyyatın oxşar və fərqli cəhətlərini, xarakterik xüsusiyyətlərini konkret nümunələrlə izah edir, öz fikirlərini müqayisələr aparmaqla əsaslandırır;

— ədəbi əsərləri məzmun və ideya istiqamətinə, sənətkarlıq cəhətlərinə, obrazların səciyyəsinə görə təhlil edir, öz şəxsi münasibətini, mülahizələrini bildirir;

— ədəbi əsərlərin müzakirəsi zamanı tolerantlıq, obyektivlik, ədalətlik, əsaslandırma və ümumi rəyə gələ bilmək bacarıqları nümayiş etdirir.

1.2. Məzmun xətləri və onların pillələr üzrə əsaslandırılması

Ədəbiyyat fənninin məqsədinə və gözlənilən nəticələrə uyğun olaraq hər iki pillədə məzmun xətləri aşağıdakı şəkildə müəyyənləşdirilir:

- ədəbiyyat və həyat həqiqətləri;
- şifahi nitq;
- yazılı nitq.

Ümumi orta təhsil səviyyəsində məzmun xətlərinin əsaslandırılması

1. Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri məzmun xətti bədii ədəbiyyatda əksini tapan milli-bəşəri dəyərlərin, mənəvi-estetik problemlərin qavranılması, təhlili, onlara əsaslandırılmış münasibətin formalaşdırılması, mürəkkəb həyat hadisələrinin, ziddiyyətli situasiyaların dərk edilməsinə və qiymətləndirilməsinə zəmin yaradır.

Bədii həqiqətlə həyat həqiqətlərinin müqayisəsi, əlaqələrin açıqlanması söz sənətinin mahiyyətinin başa düşülməsinə, eləcə də insan hə-

yatında, cəmiyyətdə müşahidə edilən mühüm hadisələrin dərk edilib dəyərləndirilməsinə səbəb olur.

Söz sənəti olmaqla ədəbiyyatın incəliklərinin, obrazların, bədii təsvir və ifadə vasitələrinin mənimsənilməsi müxtəlif ədəbi növdə və janrda olan əsərlərin mütaliəsinə maraq oyadır, mətnin ifadəli oxusu ilə bağlı bacarıqları inkişaf etdirir, şifahi və yazılı nitq üçün zəruri olan lüğət ehtiyatını zənginləşdirir.

2. Şifahi nitq məzmun xətti ədəbi nümunələrlə bağlı fikirlərin obrazlı sözlərdən, bədii təsvir və ifadə vasitələrindən istifadə etməklə aydın, ardıcıl, məqsədyönlü və yığcam ifadə edilməsinə imkan yaradır.

3. Yazılı nitq məzmun xətti mövzu, problemlə bağlı müxtəlif mənbələrdən informasiyaların, fakt və dəlillərin seçilməsini, ümumiləşdirilməsini, fikrin aydın, dəqiq çatdırılmasında onlardan istifadə olunmasını təmin edir. Müxtəlif tipli (nəqli, təsviri, mühakimə) və formalı (inşa, esse, hekayə) yazılara dair bacarıqların formalaşmasına imkan yaradır.

1.3. Məzmun xətləri üzrə təlim nəticələri

Ümumi orta təhsil səviyyəsində məzmun xətləri üzrə təlim nəticələri

1. Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri

Şagird:

- ədəbi-bədii nümunələri ideya-məzmununa uyğun ifadəli oxuyur;
- müxtəlif janrlarda yazılmış mətnləri uyğun hissələrə ayırır, müvafiq plan tərtib edir;
- şifahi və yazılı ədəbiyyatın oxşar və fərqli cəhətlərini, xarakterik xüsusiyyətlərini konkret nümunələr əsasında izah edir;
- ədəbi əsərləri məzmun və ideya istiqamətinə, obrazların səciyyəsinə, sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir.

2. Şifahi nitq

Şagird:

- nitqində düzgün tələffüz qaydalarına əməl edir, söz ehtiyatından səmərəli istifadə edir;
- ədəbi nümunələrlə bağlı fikirlərini aydın, ardıcıl, məqsədyönlü, yığcam, bədii təsvir və ifadə vasitələrindən istifadə etməklə şərh edir;
- ədəbi əsərlərin kollektiv müzakirəsi zamanı fikirlərə tolerant, obyektiv və ədalətli münasibət bildirir, ümumi rəyə gəlməyi bacarır.

3. Yazılı nitq

Şagird:

- yazılı nitqində məzmunu uyğun üslub müəyyənləşdirir, orfoqrafiya qaydalarına əməl edir;
- topladığı materialları ümumiləşdirir, fikirlərini ardıcıl və məntiqi ifadə etməklə müxtəlif formalı (inşa, esse, hekayə) yazılar yazır.

5-ci SİNİF

5-ci sinfin sonunda şagird:

- bədii əsərləri məzmununa uyğun ifadəli oxuyur, hissələrə ayırır, plan tərtib edir;
- bədii əsərlərin məzmununu müxtəlif formalarda (yığcam və geniş) nəqil edir;
- şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələrini janrlarına görə fərqləndirir, bədii təsvir vasitələrini müəyyənləşdirir;
- bədii əsərlərin mövzusunı, ideyasını aydınlaşdırır, baş qəhrəmanları səciyyələndirir;
- öyrəndiyi yeni sözlərdən, obrazlı ifadələrdən istifadə etməklə bədii əsərlərlə bağlı fikirlərini şərh edir, müzakirələrdə dinlədiklərinə münasibətini bildirir;
- müxtəlif səciyyəli yazılarda mövzuya münasibətini ardıcıl şərh edir.

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt standartlar

1. Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri

1.1. Bədii əsərlərin məzmununu mənimsədiyini nümayiş etdirir.

1.1.1. Heca vəznli şeirlərdə və sadə süjetli bədii əsərlərdə (əfsanə, nəqil, təmsil, hekayə) tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərdən istifadə etməklə aydınlaşdırır.

1.1.2. Heca vəznli şeirləri, sadə süjetli bədii əsərləri hadisələrin məzmununa uyğun ifadəli oxuyur.

1.1.3. Sadə süjetli bədii nümunələri (əfsanə, nəqil, təmsil, hekayə) hissələrə ayırır, plan tərtib edir, məzmununu müxtəlif formalarda (yığcam və geniş) nəqil edir.

1.1.4. Şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələrini (əfsanə, nəqil, təmsil, hekayə) janrlarına görə fərqləndirir.

1.1.5. Heca vəznli şeirlərdə, sadə süjetli ədəbi nümunələrdə bədii təsvir vasitələrini (epitet, təşbeh) müəyyənləşdirir.

- 1.2. Bədii əsərlərin təhlili üzrə bacarıqlarını nümayiş etdirir.
- 1.2.1. Şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələrini müqayisə edir.
- 1.2.2. Obrazların xarakterindəki başlıca xüsusiyyətləri aydınlaşdırır, əsaslandırılmış münasibət bildirir.
- 1.2.3. Şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələrində bədii təsvir vasitələrinin (epitet, təşbeh) rolunu aydınlaşdırır.
- 1.2.4. Bədii nümunələrin mövzu və ideyasını aydınlaşdırır, münasibət bildirir.

2. Şifahi nitq

- 2.1. Şifahi nitq bacarıqlarını nümayiş etdirir.
- 2.1.1. Bədii nümunələrlə bağlı şifahi təqdimatlar edir, öyrəndiyi yeni sözlərdən nitqində istifadə edir.
- 2.1.2. Bədii əsərlərlə bağlı fikirlərini aydın və ardıcıl şərh edir.
- 2.2. Ədəbi əsərlərin müzakirəsində ünsiyyət mədəniyyəti nümayiş etdirir.
- 2.2.1. Müzakirələrdə söylənilən fikirlərə münasibətini bildirir.

3. Yazılı nitq

- 3.1. Yazılı nitq bacarıqlarını nümayiş etdirir.
- 3.1.1. Bədii əsərlərin məzmununa (əhvalat və hadisələrə, sonluğa) fərqli münasibət bildirir.
- 3.1.2. Mövzu ilə əlaqədar fikirlərini məntiqi ardıcılıqla şərh edir.
- 3.1.3. 0,5–1 səhifə həcmində inşa, esse yazır.

STANDARTLARIN REALLAŞMA XƏRİTƏSİ

Standartlar Dərəcə	1.1.1.	1.1.2.	1.1.3.	1.1.4.	1.1.5.	1.2.1.	1.2.2.	1.2.3.	1.2.4.	2.1.1.	2.1.2.	2.2.1.	3.1.1.	3.1.2.	3.1.3.
1.															
2.															
3.															
4.															
5.															
6.															
7.															
8.															
9.															
10.															
11.															
12.															
13.															
14.															
15.															
16.															
17.															
18.															
19.															
20.															
21.															
22.															
23.															
24.															
25.															
26.															
27.															
28.															
29.															
30.															
31.															
32.															

Standardlar Darslar	1.1.1.	1.1.2.	1.1.3.	1.1.4.	1.1.5.	1.2.1.	1.2.2.	1.2.3.	1.2.4.	2.1.1.	2.1.2.	2.2.1.	3.1.1.	3.1.2.	3.1.3.
33.			■										■	■	■
34.													■	■	
35.		■										■			
36.				■		■			■			■			
37.	■	■										■			
38.			■								■	■			
39.					■				■	■	■				
40.	■		■						■			■			
41.	■	■								■		■			
42.															■
43.															
44.	■		■						■	■	■	■			
45.	■	■	■						■	■	■	■	■		■
46.			■												
47.	■		■							■					
48.	■		■			■					■				
49.			■								■				
50.	■	■	■					■	■	■	■	■			
51.	■	■	■					■	■		■	■	■		
52.						■				■			■		
53.			■						■					■	
54.	■		■								■				
55.									■			■			
56.													■		
57.															
58.															
59.														■	
60.			■											■	
61.			■											■	
62.														■	
63.	■							■						■	
64.			■						■						

5-ci SİNİF “ƏDƏBİYYAT” DƏRSLİYİ ÜZRƏ İLLİK PLANLAŞMA

Tarix (həftələr)	Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzu üçün ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanışma	Qiymətlən- dirmənin üsul və vəsitələri
Oxu haqqında nə bilirik?									
sentyabr 1-ci həftə	15 sentyabr Bilik Günü	Hikmət Ziya. “Sevimli məktəb” (Biz necə oxuyuruq: ilkin qiymətləndirmə)	1 saat			Yoxlama, fərdi iş	Dərslik, test vərəqləri		Oxu testi
		Ə.Quluzadə. “Alim və quldur” (Oxu prosesi: oxudan əvvəl)	1 saat	2.1.1.; 2.2.1.; 2.1.2.	H.b.: 1.2.1.; 3.2.2	Cütlərlə iş, yaxud qruplarla iş, beyin həmləsi, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, iş vərəqləri		
		Ə.Quluzadə. “Alim və quldur” (Oxu zamanı)	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 2.1.2.		Qrupla iş, NOYÇ – nəzər sal, oxu, yoxla, çalış, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, iş vərəqləri	Test tapşırı- ğından göstəriciləri zəif olanlara xüsusi qayğı	Formativ qiymət- ləndirmə- nin holistik sxemi
sentyabr 2-ci həftə		Ə.Quluzadə. “Alim və quldur” hekayəsinin məzmunu və təhlili üzrə iş (Oxudan sonra)	1 saat	1.1.3.; 1.1.4.; 2.1.2.; 2.2.1.; 3.1.1.; 3.1.2.	Tex.: 1.3.1. T.i.: 2.1.1.; 2.1.2. İnf.: 3.3.2. Riy.: 5.1.1.	Qruplarla iş, beyin həmləsi, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, keçən dərslərdə işlənən iş vərəqləri	İstedadlı şagirdlərə diqqət, dərket- mə qabiliyyəti fərqli olan uşaqlar	

Tarix (həftələr)	Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzu üçün ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanışma	Qiymətlən- dirmənin üsul və vasitələri
Bədii əsərlərdə təsvir									
oktyabr 3-cü həftə	1 oktyabr Beynəlxalq Ahıllar Günü	M.Rzaquluzadə. “Xan çinarın bir yarpağı” (Bədii əsərlərdə təsvirin müəyyən edilməsi)	1 saat	1.1.1.; 1.1.4.; 1.2.4.; 2.1.1.; 2.1.2.; 2.2.1.; 1.1.2	T.İ.: 1.1.1.; 2.1.1.	Fərdlərle, qrup- larla iş, işarələ- məklə oxu, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, ədəbiyyat dəftəri		Oxu testi
1. Bədii əsərlərdə ideyanın müəyyən edilməsi									
oktyabr 3-cü həftə	5 oktyabr Müəllimlər Günü	B.Vahabzadə “Müəllim” (Bədii əsərlərdə ideyanın müəyyən edilməsi)	2 saat	1.1.1.; 2.1.1.; 2.1.2. 1.1.2	H.b.: 3.2.2.	Kollektiv və qruplarla iş, beyin həmləsi, proble- min həlli, müzakirə	Dərslik, iş vərəqləri		Fərdi qiymətlən- dirmə, formativ- holistik sxem üzrə
oktyabr 4-cü həftə		B.Vahabzadə “Müəllim” (Əsər üzərində iş)		1.1.3.; 1.2.4.; 2.1.2.; 2.2.1.	H.b.: 3.2.2.	Fərdlər, cütler, qruplarla iş, beyin həmləsi, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, iş vərəqləri, qiymət- ləndirmə sxemləri		Formativ- holistik sxem
		M.Prişvin. “Tala” (Əsər üzərində iş)	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.3.; 1.2.4.; 2.1.1.; 2.2.1.	Riy.: 1.2.8.	Cütlerle iş, beyin həmləsi, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, ədə- biyyat dəftə- ri, hazırlan- mış meyar cədvəli, lüğət		Formativ- holistik sxem

Tarix (həftə- lərə)	Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzu üçün ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqra- siya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanaşma	Qiymətlən- dirmenin üsul və vasitələri
oktyabr 5-ci həftə		T.Bayram. “ Ən gözəl ” (Əsər üzərində iş)	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.3.; 1.2.4; 2.2.1.	Az. tar.: 3.1.2.; 4.1.1.; 5.1.2.	Fərdlərə, qruplarla iş, NOYÇ	Dərslik, iş vərəqləri, holistik qiymətləndirmə cədvəli		Fərdi qiymət- ləndirmə – müşahidə üsulu, formativ-holistik sxem
	18 oktyabr Müstəqillik Günü	T.Bayram. “ Ən gözəl ” (Əsər üzərində iş)	1 saat	1.2.4.; 2.1.1.; 2.1.2.; 2.2.1.; 3.1.2.	Mus.: 3.1.1.; 3.2.1. T.i.: 2.1.1.; 2.1.2.	Kiçik qruplar- la iş, beyin həmləsi, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, lüğət, albom, rəngli qələmlər, rəngli kağızlar, plastililər	Şagirdlərin maraqları nəzərə alınır	Formativ- holistik sxem
oktyabr 6-cı həftə		S.Rüstəm. “ Azərbaycana gəlsin ” (Əsər üzərində iş)	1 saat	1.1.3.; 1.2.4.; 2.1.2. 1.1.2	Az. tar.: 3.1.1.; 5.1.2.	Fərdlərə, müstəqil iş	Dərslik	Tapşırıq verilərkən təlim nəti- cələri əsa- d olan şa- girdlər nə- zərə alınır	Strategiyalı oxunun qiymətləndirmə qaydası
		KSQ. Əsərin ideyasının müəyyən edilməsi ilə bağlı oxu	1 saat			Fərdi iş	Qiymətləndirmə vasitəsi	Səviyyələr nəzərə alınır	Fərdi qiymətləndirmə

Tarix (həftə- lərə)	Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzu üçün ayrıl- mış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanaşma	Qiymətlən- dirmənin üsul və vasitələri
oktyabr 7-ci həftə		“Üçrəngli bayraq” (R.Yusifovlu) mövzusunda essenin yazılması (yazıdan əvvəl)	1 saat	1.1.3.; 1.2.4.; 3.1.2.; 3.1.3.	İnf.: 3.3.2. Riy.: 5.1.1.	Fərdlərə, qruplarla iş, beyin həmləsi, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, ədəbiyyat dəf- təri, bədii- publisistik materiallar, kompüter, bayraq, bayraq meydanlarının şekilləri		
		“Üçrəngli bayraq” mövzusunda esse (yazı zamanı)	1 saat	1.2.4.; 3.1.2.; 3.1.3.		Qruplarla iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, meyarlar cədvəli		
noyabr 8-ci həftə	9 noyabr Bayraq Günü	“Üçrəngli bayraq” esse üzrə iş (yazıdan sonra)	1 saat	2.2.1.; 3.1.1.; 3.1.2.		Qruplarla iş, problemin həlli, karusel, müzakirə			Qarşılıqlı qiymət- ləndirmə meyarlar üzrə
	12 noyabr Konstitusiya Günü	KSQ. Əsərin ideyasının müəyyən edilməsi ilə bağlı yazı	1 saat			Fərdlərə iş	Qiymətlən- dirmə vasitəsi	Səviyələr nəzərə alınır	Fərdi qiymət- ləndirmə

Tarix (həftə- lərə)	Mühüm hədə- lər	Mövzular	Mövzu üçün ayrıl- mış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnter- qasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş usulları	Resurslar	Fərdi yanışma	Qiymətlən- dirmənin üsul və vasitələri
II. Bədii əsərlərdə fikrin obrazlı ifadəsi									
noyabr 9-cu həftə	17 noyabr Milli Dirçəliş Günü	S.Vurğun. “Azərbaycan” (Bədii təsvir vasitələri – məcazlar)	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.5.; 1.2.3.; 2.1.1.; 2.1.2.	İnf.: 3.3.2. Riy.: 5.1.1.	Fərdlərə və qruplarla, kollektivlə iş, oxu strati- tegiyası-ışarə etməklə iş, oxu, beyin həmləsi, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, ədəbiyyat dəftəri, lüğət		Diagnostic qiymət- ləndirmə
		S.Rəhimov. “Güzgü göl əfsanəsi” (Benzətmə və epitetin müəyyən edilməsi)	1 saat	1.1.1.; 1.1.4.; 1.1.5.; 1.2.3.; 2.1.1.; 2.1.2.; 2.2.1.	Riy.: 3.2.1	Kollektivlə, fərdlərə iş, BİBÖ	Dərslik, BİBÖ cədvəli, təsviri vasi- tələr cədvəli		Özünüqiymət- ləndirmə üsulu holistik qiymət- ləndirmə sxemi üzrə
		Ə.Kürçaylı. “Bakı” (Duyğuların təsviri)	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.4.; 2.1.1.; 2.1.2.	İnf.: 1.2.2.	Cütlərlə, fərdlərə, kollektivlə, qruplarla iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, lüğət, tapşır- ıq üçün cədvəl, qiymət- ləndirmə cədvəli		Formativ- holistik sxem
		İbratəməz hekayələr (Təsviri mətndə deqiqləşdirici faktlar)	1 saat	1.1.1.; 1.2.4.; 2.1.1.; 2.1.2.; 2.2.1.	H.b.: 3.2.2.; 4.1.1.	Qruplarla iş, beyin həmləsi, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, iş vərəqləri, meyar cədvəli		Formativ qiymətlən- dirmə – holistik sxem

Tarix (həftə- lərə)	Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzu üçün ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqra- siya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanaşma	Qiymətlən- dirmənin üsul və vasitələri
dekabr 11-ci həftə	3 dekabr Ümumdünya Əlillər Günü	“Prezident məni tanıyırdı”. B.Polevoy. “Mən gölməçələrdən atıla bilirəm” (Əsər üzərində iş)	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.5.; 1.2.3.; 2.1.1.; 2.1.2.; 2.2.1	H. b.: 3.3.1.	Kollektivlə, qruplarla, cütərlə iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, tap- şırıq cədvəli, lüğət, meyar- lar cədvəli		Formativ- holistik sxem
		Z.Yaqub. “Qara xəbərin acı” (Müstəqil iş)	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.5.; 1.2.3.; 2.1.2.	Az. tar.: 4.1.1.	Fərdi iş, müstəqil iş	Dərslik, lüğət, ksero- surəti çıxarılan cədvəllər		Fərdi qiymətlən- dirmə
dekabr 12-ci həftə	12 dekabr Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anım günü	Sinifdaxaric oxu (Əsərin ideyasının və təsvir vasitələrinin müəyyən edilməsi)	1 saat	1.1.2.; 2.2.1.			Dərslik, məktəb kitabxanasın- dan bədii ədəbiyyat, internet sayt səhifələri, kompüter		
		KSQ. Təsvir vasitələrinin müəyyən edilməsi ilə bağlı tapşırıqlar (oxu)	1 saat			Fərdi iş	Hazırlanmış tapşırıqlar	Səviy- yələr nəzərə alınır	Fərdi qiymət- ləndirmə

Tarix (həftə- lərə)	Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzu üçün ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnte- qrasıya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanasma	Qiymətlən- dirmənin üsul və vasitələri
dekabr 13-cü həftə		“Qışda şəhərimiz (kəndimiz, qəsəbəmiz)” Essədə təsvir vasitələri	2 saat	1.1.5.; 1.2.4.; 2.1.2.; 3.1.2.	H.b.: 1.1.1.; 1.2.1.	Fərdi iş	Dərslük, tapşırıq üçün cədvəl	Təlimdə çətinlik çəkmə şagirdlərin yüksək nəticə göstərənlərlə cütlikdə fəaliyyəti	
		“Qışda şəhərimiz (kəndimiz, qəsəbəmiz)” Esse üzərində iş		1.2.3.; 2.1.2.; 3.1.3.	H.b.: 1.1.1.; 1.2.1.	Qruplarla iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslük, ədəbiyyat dəftəri və ya iş vərəqləri, meyar cədvəli		Formativ- holistik sxem
dekabr 14-cü həftə		Essenin qiymətləndirilməsi	1 saat			Fərdi iş	Qiymət- ləndirmə vasitələri	Qiymətləndirmə vasitələri səviyyələr gözlənilməklə hazırlanır	Fərdi qiymətlən- dirmə
		Mirəli Vəkilovlu. “Həmrəylik bayramın mübarək olsun” (Təsvir vasitələrinin müəyyən edilməsi)	1 saat			Fərdi iş	Qiymət- ləndirmə vasitələri	Qiymətləndirmə vasitələri səviy- yələr gözlənil- məklə hazırlanır	Fərdi qiymət- ləndirmə

Tarix (həftə- lərlə)	Mühim hadisələr	Mövzular	Mövzu üçün ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqra- siya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanaşma	Qiymətlən- dirmənin üsul və vasitələri
III. Bədii əsərlərin hissələri									
yanvar 15-ci həftə		A.Puşkin. “Qış səhəri” (Bədii əsərin hissələri)	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.3.; 1.1.5.; 2.1.1.; 2.1.2.	H.b.: 4.2.1.	Qruplarla iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, lüğət, iş vərəqləri, meyar cədvəli		Formativ- holistik sxem
		S.Əhmədli. “Şəhidlər xiyabanı” (Əsər üzərində iş)	1 saat	1.1.1.; 1.1.3.; 1.1.5.; 2.1.1.; 2.1.2.	Az. tar.: 3.1.1.	Kollektiv iş, oxu üsulu	Dərslik, lüğət	Təlimdə çətinlikləri olan uşaqların cəlbi	Fərdi qiymətlən- dirmə üsulu holistik sxem üzrə
yanvar 16-cı həftə		S.Əhmədli. “İşığı söndürmə” (Əsər üzərində iş)	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.5.; 2.2.1.; 1.2.4; 1.1.3.	Az. tar.: 3.1.1.	Fərdi, müstəqil iş	Dərslik, lüğət, tapşırıq üçün cədvəl		Formativ- holistik sxem
		Essenin hissələrinin yaradılması	1 saat	1.1.3.; 1.1.5.; 3.1.2.; 3.1.3.	İnf.: 3.3.2 Riy.: 5.1.1.	Cütlərlə iş, problemin həlli, müzakirə	Bədii- publistik nümunələr, kompüter və internet saytlar	Həm hazırlıq səviyyəsi, həm sosial baxımdan cütlərin tərkibi seçilir	

Tarix (həftə- lərə)	Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzu üçün ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnter- aksiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanaşma	Qiymətlən- dirmənin üsul və vasitələri
yanvar 17-ci həftə		Esse üzərində iş: yazılmış essenin yoxlanılması I Oxu	2 saat	1.1.3.; 3.1.1.; 3.1.2.; 3.1.3.		Cütlərlə iş, müzakirə	Dərslik, iş vərəqləri	Şagirdlərin maraq və ehtiyacları nəzərə alınır	Özünüqiymətləndirmə
		Esse üzərində iş: yazılmış essenin yoxlanılması II Oxu		3.1.1.; 3.1.2.; 3.1.3.		Cütlərlə iş, müzakirə	Kompüter, PP təqdimat		Qarşılıqlı qiymətləndirmə
yanvar-fevral 18-ci həftə		Sinifdən xaric oxu, mətnin hissələri: -----	1 saat	1.1.2.; 2.2.1			Dərslik və kitab- xanadan götür- rülmiş material- lar, internet ma- terialları		
	2 fevral Azərbaycan Gəncləri Günü	KSQ. Mətnin hissələri: -----	1 saat			Fərdlərlə iş	Qiymətləndirmə vasitələri	Səviyyələr gözlənil- məklə hazırlanır	Fərdi qiymətlən- dirmə
Bədii əsərlərdə nəqliyyə									
I. Bədii əsərlərdə obrazlar									
		L.Tolstoy. “İlyas” (Nəqliyyə xarakterli mətnin xüsusiyyətləri)	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.4.; 1.2.1.; 1.2.4.; 2.1.1.; 2.2.1.	H.b.: 3.2.1.	Kollektivlə iş, beyin həmləsi, uca- dan oxu, müzakirə	Dərslik, lüğət, qiymətləndirmə meyarı	Qiymətlən- dirmədə fərdi yanaşma	Fərdi qiymətlən- dirmə

Tarix (həftə- lərə)	Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzu üçün ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanışma	Qiymətlən- dirmənin üsul və vasitələri
fevral 19-cu həftə	7 fevral Milli Qəhrəman M.İbrahimovun doğum günü	M.Çəmənlı. “İgid Mübariz” (Əsərdə proqnozlaşdırma)	1 saat	1.1.3.; 2.1.2.; 2.2.1.	İnf.: 2.2.2.	Fərdi iş, kollektivlə iş, beyin həmləsi	Dərslik, cib dəftəri, lüğət		Fərdi qiymət- ləndirmə
		M.Çəmənlı. “İgid Mübariz” (Əsərdə obrazın başlıca xüsusiyyətləri)	1 saat	1.1.5.; 1.2.2.; 1.2.4.; 2.1.1.; 2.1.2.		Cütlərlə, qruplarla iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, iş vərəqində çəkilmiş sxem		
fevral 20-ci həftə		İbrahimbəy Musabəyov. “Rzannın qutusu” (Əsərdəki obrazların xüsusi- yyətlərinin müqayisəsi)	1 saat	1.1.1.; 1.1.3.; 1.2.2.; 1.2.4.; 2.2.1.	H.b.: 3.2.2.	Cütlərlə, böyük qruplarla, kollektivlə iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, səhifə 87-dəki şəklın kserosurəti, meyar cədvəli		Formativ- holistik sxem
		T.Elçin. “Qarğanın məktəbi”, Ə.Əhmədov. “Ana laylası” (Ayrı-ayrı əsərlərdəki əsas obrazların oxşar və fərqli cəhətlərinin müəyyən edilməsi)	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.2.2.; 2.1.1.; 2.2.1.	Mus.: 3.2.1.	Böyük və kiçik qruplarla iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, lüğət, iş vərəqləri, müqayisə cədvəlləri		

Tarix (həftələr)	Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzu üçün ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanaşma	Qiymətləndirmənin üsulu və vasitələri
fevral 21-ci həftə	21 fevral Beynəlxalq Ana dili günü	Nəqliyyat xarakterli essədə obrazın yaradılması	1 saat	1.2.2.; 3.1.3.		Qarışıq iş şəraiti (şagirdlərin seçimi üzrə): fərdi, cüt, qruplarla iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslər, iş vərəqləri, ədəbiyyat dəftəri	Dərslər qabiliyyəti baxımından fərdi yanaşma	Formativ-holistik sxem
	26 fevral Xocalı soyqırımı	KSQ (Oxu) Gülzar İbrahimova. “Evin kişisi” (Əsərdə obrazların müəyyən edilməsi və qarşılaşdırılması)	1 saat			Fərdilərlə iş	Qiymətləndirmə vasitəsi	Vasitənin hazırlanmasında şagirdlərin iştirakının təşviqi	Fərdi qiymətləndirmə
II. Nəqliyyat xarakterli əsərlərin quruluşu									
fevral-mart 22-ci həftə		Ə. Cəfərzadə. “İki ana” (Nəqliyyat xarakterli mətnədə hadisələr və onların ardıcılığı)	1 saat	1.1.1.; 1.1.3.; 1.2.4.; 2.1.1.; 2.1.2.; 2.2.1.	İnf.: 2.2.1	Fərdilərlə, qruplarla iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslər, cədvəl, çəkilmiş vərəqlərin kserosurəti, meyarlar cədvəli		Formativ-holistik sxem üzrə
		Z. Xəlil. “Akvarium balığı” (Əsər üzərində iş)	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.3.; 1.2.4.; 2.1.1.; 2.1.2.; 2.2.1.; 3.1.1.	H.b.: 3.2.1.	Kollektivlə, qruplarla iş, rol oyunları, problemin həlli, müzakirə	Dərslər, lüğət, meyar cədvəli	Çətinliyi olan uşaqlarla işləmənin təşkili üçün qruplaşdırma təmin olunur	Fərdi və ya qruplar üçün formativ-holistik sxem

Tarix (həftə- lərə)	Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzu üçün ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanaşma	Qiymətləndirmənin üsul və vasitələri
mart 23-cü həftə	8 Mart – Beynəlxalq Qadınlar Günü	Nəqlətmə xarakterli essədə hadisələrin ardıcılığı	1 saat	1.1.3.; 2.1.1.; 2.1.2.; 3.1.3.		Qarışıq iş şəraiti (şagirdlərin seçi- mi üzrə): fərdi, cütlerle, qruplar- la iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, iş vərəqi və ya ədəbiyyat dəftəri, meyar cədvə- li	Dərketmə qabiliyyəti baxımından sərbəst iş for- ması seçimi verilir	Formativ- holistik sxem
	10 mart Milli Teatr Günü	“Çillələr” (Nəqlətmə xarakterli mətn- lərdə hadisələri müəyyən etməklə onu hissələyə ayırma)	1 saat	1.1.1.; 1.1.3.; 2.1.1.	H.b.: 1.1.1.	Kiçik qruplarla iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, lüğət, tapşır- ığın icrası üçün cədvəl, meyarlar cədvəli	Vəzifə bölgüsü baxımından qrupun tərkibi- nin müəyyən edilməsi	Özünüqiymə- mətləndir- mə for- mativ- holistik sxem üzrə
mart 24-cü həftə	21 mart Novruz bayramı	“Qaranquş əfsanəsi” (Əsər üzərində iş)	1 saat	1.1.1.; 1.1.3.; 1.2.1.; 2.1.2.; 3.1.1.	Mus.: 3.2.1 H.b. 1.2.1.	Fərdi iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, lüğət, iş vərəqində çəkilmiş cədvəl	Fərdi yanaşma	Fərdi qiymətləndir- mə holistik sxem üzrə
		Cəsarət tələb edən əhvalatla bağlı nəqlətmə xarakterli esse (Essenin hissələri)	1 saat	1.1.3.; 2.1.2.	H.b.: 3.2.1.	Qarışıq iş forma- sı, beyin həmlə- si, problemin həlli, müzakirə	İş vərəqləri və ya ədə- biyyat dəftəri	Dərketmə qabiliyyətini nəzərə alaraq iş formasının seçimi	Formativ- holistik qiymətləndir- mə

Tarix (həftə- lərə)	Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzu üçün ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaş- dırılan stan- dartlar	İnteq- rasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanaşma	Qiymətlən- dirmenin üsul və vasitələri
mart 25-ci həftə		“Şir və tülkü” (Nəqlətmə xarakterli mətnin elementləri)	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.3.; 1.2.2.; 1.2.4.; 2.1.1.; 2.1.2.; 2.2.1.	H.b.: 3.2.1. Az tar.: 3.1.1.	Kiçik qruplarla iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, əlavə oxu: Xanımna Əlibəyli. Digər əlavə oxu, lüğət		Özünü qiymətləndir- mə formativ- holistik sxem üzrə
		R.Əfəndiyev. “Uşaq və qarışqa”. “Ayı və qarışqa” (Nəqlətmə xarakterli mətnlər arasında oxşar cəhətlərin müəyyən edilməsi)	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.3.; 1.2.2.; 1.2.4.; 2.1.2.; 2.2.1.; 3.1.1.	H.b.: 1.2.1. 1.2.1. 3.2.1.	Böyük və kiçik qruplarla iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, lüğət, iş vərəqi və ya ədəbiyyat dəftəri, meyarlar cədvəli		Formativ qiymət- ləndirmə- holistik sxem
april 26-cı həftə		R.Əfəndiyev. “Uşaq və qarışqa” və “Ayı və qarışqa” (Əsər üzərində iş)	1 saat	1.2.1.; 2.1.1.; 3.1.1.	H.b.: 1.2.1., 2.1.1. Az tar.: 1.3.1	Cütlərle, qruplarla iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, lüğət, ədəbiyyat dəf- təri, iş vərəq- ləri, meyarlar cədvəli	Təlimdə çətinlikləri olan şa- girdlər nə- zərə alınır	Formativ qiymətlən- dirmə-holistik sxem
		Nəqlətmə xarakterli essenin elementləri	1 saat	1.1.3.; 1.2.2.; 1.2.4.; 3.1.2.; 3.1.3.	H.b.: 3.2.1.	Qarışıq iş forması, beyin həmləsi, problemin həlli, müzakirə	İş vərəqləri və ya ədəbiyyat dəftəri	Dərketmə qabiliyyə- tini nəzərə alaraq iş formasının seçimi	Formativ- holistik qiymət- ləndirmə

Tarix (həftə- lərə)	Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzu üçün ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteq- rasiya	Strategi- yalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanışma	Qiymətlən- dirmənin üsul və vasitələri
aprel 27-ci həftə	12 aprel Kosmonavtika Günü	F.Tanrıh. “Mən azərbaycanlıyam” (Əsərin nəql edilməsi)	1 saat	1.1.1.; 1.1.3.; 2.1.2.	Riy.: 3.1.2. Az. tar.: 5.1.2.	Cütlərlə iş, problem həlli, müzakirə	Dərslik, lüğət, cədvəl, meyarlar cədvəli		Formativ- holistik sxem
		Əsərin ümumiləşdirilməsi və nəticənin çıxarılması	1 saat	1.2.2.; 1.2.4.; 2.2.1.		Kollek- tivlə iş, suallar	Dərslik, ədəbiyyat dəftəri, meyarlar cədvəli		Fərdi stimullaşdırma yolu ilə, holistik sxem üzrə
aprel 28-ci həftə		Nəqlətmə xarakterli essenin yazılması	1 saat	3.1.2.; 3.1.1.; 3.1.3.	H.b.: 3.2.1	Qarışıq iş forması, problem həlli, müzakirə	Ədəbiyyat dəftərləri və ya iş vərəqləri	Dərketmə qabiliyyəti baxımından sərbəst iş formasının seçimi	Formativ- holistik sxem
	22 aprel Beynəlxalq Yer Kürəsi Günü	KSQ – yazı (Nəqli mətn- lərdə obrazların, hadisələ- rin ardıcılığının, süjetin komponentlərinin, mətnin elementlərinin yaradılması)	1 saat						
aprel 29-cu həftə									

Tarix (həftə- lərə)	Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzu üçün ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaş- dırılan stan- dardlar	İnteqrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanaşma	Qiymətlən- dirmənin üsul və vasi- tələri	
aprel 29-cu həftə		KSQ – oxu (mətnə hadisələrin ardıcılığının müəyyən edilməsi, süjetin müəyyən edilməsi, mətnin elementlərinin müəyyən edilməsi)	1 saat							
aprel-may 30-cu həftə		İnşa yazının təşkili (1. Milli Lider Heydər Əliyevin Azərbaycan üçün gördüyü hansı işin davamçısı olmaq istədim? 2. Şuşanın dünənini öyrənmək, bu gününü unutmuram, sabahı üçün çalışıram. 3. 9 May Qələbə Günü qalib olmaq üçün nələr etdik? 4. “Bir kərə yüksələn bayraq bir daha enməz”).	1 saat	3.1.2.; 3.1.3.	İnf.: 3.3.2. Riy.: 5.1.1. Az. tar.: 4.1.2.; 3.1.1.; 3.1.2.; 2.1.2.	Kiçik qrup- larla və ya cütələrlə iş, yaxud qarış- ıq iş for- ması, prob- ləmin həlli, müzakirə	Kompüter, kitabxana- dan əldə edilmiş məlumat mənbələri, meyarlar cədvəli	Şagird- lərin maraq- ları nəzərə alınır	Formativ- holistik sxem	
		Yazının planlaşdırılması və qeydlərin götürülməsi	1 saat	1.1.3; 3.1.2.	İnf.: 3.3.2. Riy.: 1.1.1. Az. tar.: 4.1.2. 3.1.1. 3.1.2; 2.1.2.	Əvvəlki dərslərdəki forma saxla- nılır, problemin həlli	Dərslik, iş vərəqləri	Şagird- lərin maraqları nəzərə alınır		
may 31-ci həftə	8 may Şuşanın işğal günü	İlkin nümunənin hazırlanması	1 saat	1.1.3.; 3.1.2.	İnf.: 3.3.2. Riy.: 5.1.1.; Az. tar.: 4.1.2.; 3.1.1.; 3.1.2.; 2.1.2.	Əvvəlki dərslərdəki forma saxlanılır, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, ədəbiyyat dəftəri, iş vərəqləri	Şagird- lərin ma- raqları nəzərə alınır		

Tarix (həftə- lərə)	Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzu üçün ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İntegrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanaşma	Qiymətlən- dirmənin usul və vasitələri
may 31-ci həftə	9 may Qələbə Günü 10 may Ümummilli lider Heydər Əliyevin doğum günü	Yazının şagirdlər tərəfindən yoxlanması	1 saat	2.1.2.; 3.1.2.; 3.1.3.		Əvvəlki dərsdəki forma saxlanılır, müzakirə	Hazırlanmış plan, iş vərəqləri və ya ədəbiyyat dəftəri, meyarlar cədvəli		Özünüqiymə, formativ-holistik sxem
may 32-ci həftə		Z. Yaqub. “Bir dahi doğulub gəldi dünyaya” (Ümumiləşdirici dərslər)	1 saat	1.1.1.; 1.2.2.; 1.2.3.; 1.2.4.	Az. tar.: 4.1.1.	Cütlərlə və yaxud kiçik qruplarla iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslək, lüğət, ədə- biyyat dəf- təri və ya iş vərəqləri		Özünüqiymə, dərslək, meyarlar üzrə
	22 may Ümumdünya Bioloji Müxtəliflik Günü	KSQ	1 saat						

* Dərs ili 34 həftə olduğundan (68 saat) qalan 2 həftə ərzində dərs ili boyu tədris edilmiş bilik və bacarıqların tətbiqinə şərait yaranır.

**Ümumi təhsil pilləsində təhsilalanların attestasiyasının (yekun qiymətləndirmə
(attestasiya) istisna olmaqla) aparılması qaydası
(çıxarış)**

1. Ümumi müddəalar

1.1. Bu Qayda “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun 29.0.29-cu maddəsinə əsasən hazırlanmışdır və Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsil pilləsində təhsilalanların attestasiyasının (yekun qiymətləndirmə (attestasiya) istisna olmaqla) aparılması məsələlərini tənzimləyir.

1.3. Ümumi təhsil pilləsində təhsilalanların attestasiyası məqsədi ilə diaqnostik, formativ və summativ qiymətləndirmələr keçirilir.

2. Diaqnostik qiymətləndirmə

2.1. Diaqnostik qiymətləndirmə dərs ilinin və ya fənn üzrə tədris resurslarında nəzərdə tutulmuş hər bölmənin əvvəlində aparılmaqla şagirdlərin bilik və bacarıqlarının, o cümlədən maraq və motivasiyasının ilkin qiymətləndirilməsi məqsədi ilə aparılır.

2.2. Diaqnostik qiymətləndirmədə tapşırıqvermə, müşahidə (müəllim tərəfindən şagirdlərin yeni mövzuya olan maraq səviyyəsinin müəyyən edilməsi) üsullarından istifadə olunur.

2.3. Diaqnostik qiymətləndirmənin nəticəsi ilə bağlı müvafiq yazılı qeydlər (nəticələrin qısa təsviri) təhsilalanın fərdi qovluğunda saxlanılır.

3. Formativ qiymətləndirmə

3.1. Formativ qiymətləndirmə təhsilalanın hər bir fənn üzrə təhsil proqramında (kurikulumda) müəyyənləşdirilmiş məzmun standartlarının mənimsənilməsinə yönəlmiş fəaliyyətlərini izləmək, bu prosesdə onun qarşısına çıxan çətinlikləri müəyyən edib onları aradan qaldırmaq məqsədi ilə aparılır. Formativ qiymətləndirmə şagird nailiyyətlərinin monitorinqi vasitəsilə tədrisin düzgün istiqamətləndirilməsinə xidmət edir. Müəllim formativ qiymətləndirmə vasitəsilə tədris prosesini tənzimləyir, şagirdlər tərəfindən məzmunun mənimsənilməsinə kömək edir.

3.2. Formativ qiymətləndirmə zamanı tapşırıqvermə, müşahidə (müəllim tərəfindən şagirdlərin yeni mövzuya olan maraq səviyyəsinin müəyyən edilməsi) üsullarından istifadə olunur.

3.3. Formativ qiymətləndirmənin nəticəsi ilə bağlı “Müəllimin formativ qiymətləndirmə dəftəri”ndə və “Məktəbli kitabçası”nda müvafiq yazılı qeydlər aparılır.

3.4. Müəllim dərs ilinin yarımillərinin sonunda “Müəllimin formativ qiymətləndirmə dəftəri”ndəki qeydlər əsasında təhsilalanın yarımillik fəaliyyətinin qısa təsvirini hazırlayır və həmin təsvir təhsilalanın ümumi təhsil müəssisəsindəki fərdi qovluğunda saxlanılır.

4. Summativ qiymətləndirmə

4.1. Summativ qiymətləndirmə hər bir fənn üzrə təhsil proqramında (kurikulumda) müəyyənləşdirilmiş məzmun standartlarının mənimsənilməsi ilə bağlı təhsilalanların əldə etdiyi nailiyyətlərin müəyyən olunması məqsədilə aparılır.

4.2. Summativ qiymətləndirmə aşağıdakı iki formada aparılır:

4.2.1. hər bir fənn üzrə dərsliklərdə nəzərdə tutulmuş hər bölmənin daxilində və ya bölmənin sonunda keçirilən kiçik summativ qiymətləndirmə;

4.2.2. hər yarımilin sonunda keçirilən böyük summativ qiymətləndirmə.

4.3. Summativ qiymətləndirmədə tapşırıqvermə üsulundan istifadə olunur.

4.4. I sinifdə summativ qiymətləndirmə aparılır.

4.5. Kiçik summativ qiymətləndirmə II–XI siniflərdə bütün fənlər üzrə hər yarımildə 3 dəfədən az 6 dəfədən çox olmamaqla müəllim tərəfindən aparılır. Hər fənn üzrə kiçik summativ qiymətləndirmələrin aparılacağı tarix haqqında məlumat tədris ilinin birinci həftəsi ərzində fənn müəllimi tərəfindən sinifdə təhsilalanlara elan olunur.

4.6. Hər bir fənn üzrə kiçik summativ qiymətləndirmə həmin fənnin tədris olduğu 1 (bir) dərs saati ərzində aparılır.

4.7. Böyük summativ qiymətləndirmə ümumi təhsil müəssisəsinin rəhbərliyi tərəfindən hər yarımilin sonunda aşağıda sadalanan fənlər üzrə aparılır:

4.7.1. ümumi təhsil müəssisələrinin IV, IX və XI siniflərində bütün fənlər üzrə;

4.7.2. ümumi təhsil müəssisələrinin V–VIII siniflərində ümumi orta təhsil səviyyəsi üçün nəzərdə tutulmuş buraxılış imtahanı fənləri üzrə;

4.7.3. lisey və gimnaziyaların V–VIII siniflərində ümumi orta təhsil səviyyəsi üçün nəzərdə tutulmuş buraxılış imtahanı fənləri ilə yanaşı, müəssisənin Pedaqoji Şurasının qərarı ilə müəyyənləşdirilmiş maksimum 3 fənn üzrə;

4.7.4. ümumi təhsil müəssisələrinin tam orta təhsil səviyyəsində təmayülləşmə tətbiq olunmayan X sinfində tam orta təhsil səviyyəsi üçün nəzərdə tutulmuş buraxılış imtahanı fənləri üzrə;

4.7.5. ümumi təhsil müəssisələrinin tam orta təhsil səviyyəsində təmayülləşmə tətbiq olunan X sinfində tam orta təhsil səviyyəsi üçün nəzərdə tutulmuş buraxılış imtahanı fənləri ilə yanaşı, müəssisənin pedaqoji şurasının qərarı ilə müəyyənləşdirilmiş maksimum 3 təmayül fənni üzrə;

4.7.6. lisey və gimnaziyaların X sinfində tam orta təhsil səviyyəsi üçün nəzərdə tutulmuş buraxılış imtahanı fənləri ilə yanaşı, müəssisənin Pedaqoji Şurasının qərarı ilə müəyyənləşdirilmiş maksimum 3 fənn üzrə.

4.8. Ümumi təhsil müəssisələrinin V–VIII siniflərində ümumi orta təhsil səviyyəsi üçün və tam orta təhsil səviyyəsində təmayülləşmə tətbiq olunmayan X sinfində həmin təhsil səviyyəsi üçün nəzərdə tutulmuş buraxılış imtahanı fənləri ilə yanaşı, müəssisənin pedaqoji şurasının qərarı ilə müəyyənləşdirilmiş maksimum digər 3 fənn üzrə də böyük summativ qiymətləndirmə keçirilə bilər.

4.9. Pedaqoji şuranın qərarı ilə 4.7.3-cü, 4.7.5-ci, 4.7.6-cı yarımbəndlərdə və 4.8-ci bənddə müəyyənləşdirilməsi nəzərdə tutulmuş fənlərin seçimi tədrisin keyfiyyətinə nəzarət etmək məqsədi daşıyır. Pedaqoji Şuranın müvafiq qərarı dərs ilinin əvvəlində qəbul edilir və təhsilalanlara elan edilir.

4.10. Hər bir fənn üzrə böyük summativ qiymətləndirmə ibtidai təhsil səviyyəsində 45, ümumi orta və tam orta təhsil səviyyəsində 45–90 dəqiqə ərzində aparılır.

4.11. II–III siniflərdə böyük summativ qiymətləndirmə keçirilmir.

4.12. Kiçik və böyük summativ qiymətləndirmələr 100 ballıq şkala ilə ölçülür.

4.13. Summativ qiymətləndirmədə istifadə olunan qiymətləndirmə vasitələri (sual-lar) Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2009-cu il 13 yanvar tarixli 9 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının ümumi təhsil sistemində Qiymətləndirmə Konsepsiyası”nın tələbləri nəzərə alınmaqla hazırlanır. Suallar hər bir sinif və fənn üzrə 4 səviyyədə tərtib edilir. 1-ci səviyyə ən aşağı, 4-cü səviyyə isə ən yüksək səviyyəni əks etdirir. Suallar müxtəlif mürəkkəblik səviyyəsində hazırlanır. 1-ci və 2-ci səviyyəyə təhsilalanların əksəriyyətinin cavablandırma biləcəyi suallar aid edilir. 3-cü və 4-cü səviyyəyə daha hazırlıqlı şagirdlərin cavablandırma biləcəyi suallar aid edilir. Səviyyələr üzrə sualların qiymətləndirmə ballarının 100 ballıq şkalada bölgüsü aşağıdakı kimi nəzərdə tutulur:

- 1-ci səviyyə üzrə suallar qiymətləndirmənin 20%-ni (və ya 20 bal) təşkil edir;
- 2-ci səviyyə üzrə suallar qiymətləndirmənin 30%-ni (və ya 30 bal) təşkil edir;
- 3-cü səviyyə üzrə suallar qiymətləndirmənin 30%-ni (və ya 30 bal) təşkil edir;
- 4-cü səviyyə üzrə suallar qiymətləndirmənin 20%-ni (və ya 20 bal) təşkil edir.

4.14. Üzrlü (xəstəlik (tibbi arayış təqdim edildikdə), bədbəxt və fəvqəladə hadisə) səbəbdən kiçik summativ qiymətləndirmənin hər hansı birində iştirak etməyən təhsilalanın kiçik summativ qiymətləndirmədə iştirak etməməsi yarımillik balların hesablanmasında nəzərə alınmır. Təhsilalanın iştirak etmədiyi kiçik summativ qiymətləndirmə növbəti kiçik summativ qiymətləndirməyədək təşkil edilir.

4.15. Üzsüz səbəbdən kiçik summativ qiymətləndirmədə iştirak etməyən təhsilalanların həmin qiymətləndirmə üzrə balı “0” qəbul edilir və yarımillik balların hesablanmasında nəzərə alınır.

4.16. Üzsüz səbəbdən I və II yarımillər üzrə keçirilən böyük summativ qiymətləndirmələrdə iştirak etməyən təhsilalan həmin qiymətləndirmələr üzrə balı “0” qəbul olunur.

4.17. Təhsilalan I və II yarımillər üzrə keçirilən böyük summativ qiymətləndirmələrdə üzrlü səbəbdən (xəstəlik (tibbi arayış təqdim edildikdə), bədbəxt və fəvqəladə hadisə) iştirak edə bilmədikdə, müvafiq summativ qiymətləndirmə günündən sonra növbəti 2 (iki) həftə müddətində onun üçün böyük summativ qiymətləndirmə təşkil edilir. Qeyd olunan müddətdə təhsilalan böyük summativ qiymətləndirmədə hər hansı səbəbdən iştirak etmədikdə böyük summativ qiymətləndirmə üzrə balı “0” qəbul olunur.

4.18. Summativ qiymətləndirmədə iştirak etməyən təhsilalanlar üçün sinifdə istifadə olunan eyni səviyyəli yeni qiymətləndirmə vasitələri (test, imla, inşa, ifadə, çalışma) hazırlanır.

4.19. Təhsilalanın summativ qiymətləndirmədə bu Qaydanın 4.13-cü bəndi nəzərə alınmaqla topladığı balların 2, 3, 4, 5 qiymətlərinə uyğunluğu aşağıdakı qaydada müəyyənləşdirilir:

- 4.19.1. 30-dək (daxil olmaqla) olan ballar “2” qiyməti ilə;
- 4.19.2. 30-dan 60-dək (daxil olmaqla) olan ballar “3” qiyməti ilə;
- 4.19.3. 60-dan 80-dək (daxil olmaqla) olan ballar “4” qiyməti ilə;
- 4.19.4. 80-dən 100-dək (daxil olmaqla) olan ballar “5” qiyməti ilə.

4.20. Təhsilalanın summativ qiymətləndirmədə topladığı ballar və onların uyğunlaşdırıldığı qiymət summativ qiymətləndirmənin aparıldığı tarixdə sinif jurnalında və “Məktəbli kitabçası”nda yazılır.

4.21. Summativ qiymətləndirmələrin nəticələri ilə razılaşmayan təhsilalanların valideynlərinin və ya digər qanuni nümayəndələrinin müraciətlərinə təhsil müəssisəsinin tabeliyindən asılı olaraq Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi və ya yerli təhsili idarəetmə orqanları tərəfindən baxılır. Yerli təhsili idarəetmə orqanlarının qərarları ilə razılaşmayan təhsilalanların valideynlərinin və ya digər qanuni nümayəndələrinin müraciətlərinə Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi tərəfindən baxılır.

5. Yarımillik və illik qiymətlərin hesablanması

5.1. Təhsilalanların kiçik və böyük summativ qiymətləndirmələrdə topladığı ballar əsasında yarımillik ballar hesablanır. Yarımillik balının 2, 3, 4 və ya 5 qiymətlərinə uyğunluğu bu Qaydanın 4.19-cu bəndinə müvafiq olaraq müəyyənləşdirilir. Yarımillik balların miqdarı və onların uyğunlaşdırıldığı qiymət sinif jurnalı və "Məktəbli kitabçası"nda yazılır.

5.2. Böyük summativ qiymətləndirmə aparılmayan fənlər üzrə yarımillik bal kiçik summativ qiymətləndirmələrdə toplanmış ballar əsasında aşağıdakı kimi hesablanır:

$$Y = (ksq_1 + ksq_2 + \dots + ksq_n) / n$$

Y – təhsilalanın yarımillik üzrə balını;

ksq_1, ksq_2, ksq_n – hər kiçik summativ qiymətləndirmədə toplanmış balların miqdarı;

n – kiçik summativ qiymətləndirmələrin sayını bildirir.

5.3. Böyük summativ qiymətləndirmə aparılan fənlər üzrə yarımillik bal kiçik və böyük summativ qiymətləndirmələrdə toplanılan ballar əsasında aşağıdakı kimi hesablanır:

$$Y = \frac{ksq_1 + ksq_2 + \dots + ksq_n}{n} \cdot \frac{40}{100} + BSQ \cdot \frac{60}{100}$$

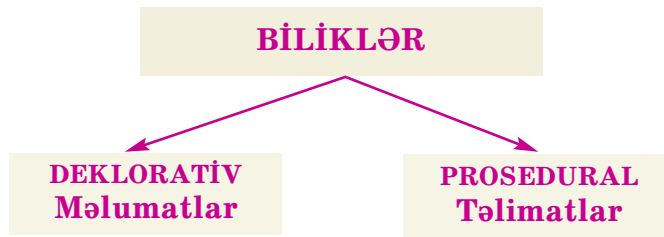
BSQ – hər yarımillik üzrə aparılan böyük summativ qiymətləndirmədə toplanmış balların miqdarı.

5.4. Təhsilalanın illik balları onun yarımillik ballarının ədədi ortası kimi hesablanır və illik balın 2, 3, 4 və ya 5 qiymətlərinə uyğunluğu bu Qaydanın 4.19-cu bəndinə müvafiq olaraq müəyyənləşdirilir. Qiymət sinif jurnalı və "Məktəbli kitabçası"nda yazılır.

5.5. İllik qiymətləndirmənin nəticələrinə əsasən təhsilalanların sinifdən-sinfə keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilən qaydalarla tənzimlənir.

DƏRSLİYƏ DAXİL EDİLMİŞ MƏTNLƏRƏ DAİR BƏZİ MƏSƏLƏLƏR

Müxtəlif xarakterli mətnlərin səciyyəvi cəhətləri nəzərə alınmaqla oxunun təşkili bacarıqları oxuculuq mədəniyyətinin formalaşması baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır. Qeyd edilən məsələlərin dərslərdə ciddi elmi-praktik sistemi qurulmuşdur. Təqdim edilən dərslər vasitəsi ilə siz tədrisi nəzərdə tutulan məsələlərin tətbiq yolu ilə öyrənilməsinə təmin edə bilərsiniz. Bunun üçün də dərslərdə həm deklorativ (məlumat), həm də prosedural (təlimat) biliklərə geniş yer verilmişdir ki, bu da kontekstual biliklərin (yeni məlumatların) şagirdlər tərəfindən yadılmasına zəmin yaratmışdır.

Məlumatlanmaq üçün oxu

- Nəzəri materiallar, lüğətlər, ensiklopediyalar və oxusu məqsədə uyğun hesab edilən digər yazılar belə oxu üçün nəzərdə tutulub.
- Bu oxunun əsas məqsədi seçilmiş məsələ ilə bağlı konkret biliklər almaqdır.
- Tədqiqatlar zamanı şagirdlərin internet səhifələrdə qarşılaşa biləcəyi xəritələr, qrafiklər, diaqramlar, cədvəllər və s. məlumatlandırma məqsədi daşıyan materialların tərkib hissəsidir.
- Məlumatlandırıcı mətnin əsas ideyasının dərk edilməsi üçün oxudan əvvəl hazırlıq işlərinin aparılması zəruridir.

Təlimatlanma üçün oxu

- Oxunun və yazının təşkili, müxtəlif tapşırıqların yerinə yetirilməsi, metod və üsulların həyata keçirilməsi, oyunların aparılması, layihələrin həyata keçirilməsinin təşkili qaydaları və yolları belə oxu materiallarına aiddir.
- Oxunun əsas məqsədi verilmiş ardıcılıqda əldə edilmiş biliklərin tətbiqinin həyata keçirilməsidir.
- Oxunmuş təlimatlar tətbiq tələb edir.

“Ədəbiyyat” dərslərində həm şagirdlərin məlumatlanması, həm də təlimatlanması üçün oxu materialları ilə qarşılaşa bilərsiniz.

Məlumatlanmaq üçün oxu materiallarına aid bir nümunəyə nəzər salın:

*Yazı o zaman təsirli və canlı olur ki, birbaşa **müşahidələrə** (gözü ilə gördüklərinə) əsaslansın. Oxucu elə hiss edir ki, haqqında danışılan hadisəyə və ya mənzərəyə sanki yazıçının gözləri ilə baxır. Beləliklə, yazıçı ayrı-ayrı insanları, məkanları, hadisələri, əşyaları təsvir etməklə onların şəklini oxucunun xəyalında canlandırır. Təsviri yazı yalnız müşahidələr əsasında yaranmır. Yazıçı xəyalında canlandırıdığı əşya və hadisələri də sözlə ifadə edə bilər.*

Təlimatlanma üçün oxu materiallarına aid bir nümunəyə nəzər salın:

1. *Təqdim edilən mətnlə tanış olmazdan əvvəl oxuya hazırlıq işləri apar.*

- *Fikrini bir yerə cəmləşdir.*
- *Mətnin başlığını oxu.*
- *Fikirləş: “Bu barədə indiyə qədər nə oxumuşam, nə eşitmişəm, hansı televiziya verilişinə tamaşa etmişəm? Yəni “Mən bu barədə nə bilirəm?”*
- *“Bu mətni nə üçün oxuyuram? Bildiklərimdən əlavə daha nələri öyrənmək maraqlı olardı?” – deyə oxu məqsədini müəyyən et.*
- *Başlıq və yarımbaşlıqlara, şəkillərə, həmçinin digər diqqət cəlb edən məqamlara ötəri nəzər sal.*
- *Əldə etdiyin bu ilkin məlumatlara əsasən çalış ki, mətndə nədən bəhs olunduğu barədə əvvəlcədən fərziyyələr irəli sürəsən. Həmin fərziyyələri qeyd et.*

Şagirdlərin mətnlərin oxusuna cəlb edilən zaman dərslikdəki materialın məlumatlanma, yaxud təlimatlanma üçün olduğunu bilməsi onun oxu məqsədinin müəyyənlişməsinə şərait yaradır. Beləliklə, şagird məlumatlanmaq, ya tətbiq etmək üçün oxuduğunu biləndən sonra qarşıda duran vəzifələrini də müəyyənləşdirir. Bu da oxunun keyfiyyətinin yüksəlməsinə kömək edir.

Oxunun təşkili, mətnlərin növlərinə dair dünyanın aparıcı universitetlərinin alimlərinin elmi yazıları araşdırılmış, onların əsasında sizin üçün tövsiyələr hazırlanmış və “Müəllim üçün vəsait”ə daxil edilmişdir.

BİZ OXU HAQQINDA NƏ BİLİRİK?

Uşaqlarımızın ecazkar kitab dünyasına cəlb edilməsi mühüm məsələdir. Lakin onların oxuya olan maraq və məhəbbəti ilə, təəssüf ki, təhsil işçiləri olaraq bu gün qürur duya bilmərik. Şagirdlərlə aparılan müsahibələr zamanı: “Nəyə görə kitab oxuyursunuz?” sualına onların böyük əksəriyyəti: “Oxuyuram, ona görə ki, qiymət alım”, – cavabını vermişlər.

Şagirdlərimizin oxu bacarıqlarını necə yüksəltmək olar? Məlumdur ki, buna nail olmağın yolu uşaqları ardıcıl şəkildə oxu ilə məşğul edib məktəbin digər fəaliyyətlərindən təcrid etmək deyil. Nə də şagirdləri kitabxanaya göndərməklə buna nail olmaq olar. Müəllimlərimiz bir məsələni qəbul etməlidirlər ki, şagirdlərə oxumağı öyrətmək, yalnız Ana dili müəllimlərinin vəzifəsi deyil. Hər bir fənn müəllimi öz fənni üzrə mətnlərin oxu texnikasını uşaqlara öyrətməlidir və uşaqları inandırmalıdır ki, strategiya ilə oxu yalnız fənnin daha yaxşı təliminə xidmət göstərməyəcək, həm də yaşadıkları bu sadə olmayan həyatda uğura nail olmalarını təmin edəcək. ABŞ-da “Riyaziyyat” dərslərinin müəllifi yazır: *“Riyaziyyat kitabının oxucuları riyazi problemləri oxuyub müxtəlif cür izahını verməyə qadir olmalı, onları təhlil, tətbiq etmənin müvafiq strategiyalarını bilməlidirlər. Yalnız bundan sonra həmin problemin, yəni məsələnin həlli ilə bacarıqlarını nümayiş etdirməlidirlər”*.

Oxumağı öyrənmiş hər kəsin oxunun təlimi haqqında müəyyən təsəvvürü və xatirələri var. Hərflərdən hecalar, hecalardan sözlər tərtib edərək oxuduğu birhecalı, ikihecalı ilk sözləri çoxları xatırlayır: tut, Tutu, at, baba... Düzgün, sürətli, ifadəli və şüurlu oxumaq oxu qarşısında duran əsas tələb olsa da, görək, onların praktik olaraq tətbiqinə nail olmaqda şagirdlərimizi lazımi qədər dəstəkləyə bilirikmi? Oxunun tədrisi haqqında daha nə kimi çətinliklərlə üzləşirik?

Doğrudan da, oxudan kənarda təlimi təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Odur ki müvafiq strategiyalar, metod və üsullardan istifadə etmək və mətnin oxusunun düzgün təşkilinə nail olmaqla şagird fəaliyyətinin məhsuldarlığının artırılması və oxu üzrə təlim nəticələrinin yüksəldilməsinə geniş imkanlar yaradırlar.

Oxu strategiyalarından istifadə etməklə oxu

Oxu strategiyalarından istifadə etməklə oxu ilə bağlı müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Bəzi mütəxəssislər hesab edirlər ki, bu, düşü-

nərək oxudur. Bəziləri isə onu daha məharətlə düşünməyi öyrədən oxu hesab edir. Üçüncülər isə oxu strategiyalarından istifadə etməklə oxunu təhsilin məqsədi kimi dəyərləndirir, onu təlimə, tətbiqə və təhlilə aparan əsas yol hesab edir. Bununla oxucu çevik düşünmək, sual vermək, keçmiş biliklərə əsaslanan yeni biliklər əldə etmək, fikir mübadiləsi aparmaq, nəticədə fikri dəqiqləşdirmək və onlardan həyatı problemlərin həllində bəhrələnmək kimi bacarıqlara yiyələnir. Bütün bunlardan çıxış edərək mütəxəssislər oxunu üç mərhələdə təsnif etmişlər:

- Oxu strategiyalarından istifadə etməklə oxu şagirdlərin öz oxu fəaliyyətini təşkil və idarə etməsidir. Bu zaman şagirdlər oxunan mətnin mənasını dərk etməyi qarşıda duran problem kimi dəyərləndirirlər. Həmin problemi həll etmək üçün fəaliyyətini düşünülmüş şəkildə təşkil edir, yəni strategiyasını qurur. Oxu strategiyalarından istifadə ona xidmət edir ki, şagird gözlənilən nəticəni mətnin oxusuna başlamazdan əvvəl aydın təsəvvür edir. O, dəqiq bilir:

- Hansı suallar cavablandırılmalıdır?
- Hansı plana əsasən oxu təşkil edilməlidir?
- Bu haqda artıq nələri bilir?
- Uğura nail olmaq üçün nələr etmək lazımdır?

- Oxu strategiyaları şagirdlərə müstəqil olaraq öz oxu nəticəsini yoxlamaq imkanı verir. Şagirdlər oxu zamanı gəldikləri qənaətlər üzərində düşünürlər. Bu zaman onların mühüm idraki bacarıqları inkişaf etdirilir: əsas məsələnin aşkar edilməsi, onların mövcud ilkin biliklərlə əlaqələndirilməsi, digər mətn materialları ilə müqayisə edilməsi, xəyalında canlandırması. Bu tefəkkürün inkişafının yüksək mərhələsi olaraq təxəyyülə doğru atılan ilk addımlar kimi dəyərləndirilə bilər. Bu zaman şagirdlər yalnız mətndəki mənanı dərk etmir, həm də həmin mənanın dərk edilməsi prosesini şüurlu təşkil edir.

- Oxu strategiyaları oxunun təşkili, idarə edilməsi və nəticənin qiymətləndirilməsi mərhələləri ilə yekunlaşmır. Məzmunun əldə edilən qənaətlərin müxtəlif həyat problemlərinin həllində istifadəsi bu prosesin davamı olub, şagirdin dünyagörüşünün genişlənməsinə və oxunun əhəmiyyətinin dərk edilməsinə xidmət edir.

Deməli, oxu strategiyalarından istifadə “oxu qaydaları”nın tətbiqi ilə düşünmə mühitinin yaradılması kimi dəyərləndirilə bilər.

Şagirdyönümlü sinfin yaradılması. Təhsildə şagirdyönümlülük prinsipi oxu strategiyalarından istifadəni zəruri edir. Oxu strategiyalarından istifadə o deməkdir ki, şagirdlər zehinlərində ilkin düşüncələrini təlimlə əlaqələndirməyi öyrənir və tətbiq edirlər.

Hər fənn üzrə oxunun özünəməxsus xüsusiyyətləri olduğundan şagirdlərə əvvəlcə fənlər üzrə mətnləri oxumağın yolları öyrədilməlidir. Müəllimlər uşaqlara sadəcə: “Kitablarınızı açın və mətni oxuyun!” deməməli, onları oxudan əvvəl, oxu zamanı və oxudan sonra mühüm təlim strategiyalarının tətbiqinə istiqamətləndirməlidirlər.

Təlimin səmərəliliyinin yüksəldilməsində mətnlə, digər şagirdlərlə, müəllimlə qarşılıqlı fəaliyyət böyük əhəmiyyət daşıyır. Mütəxəssislər oxu zamanı strategiyalardan istifadənin səkkiz prinsipini şagirdyönlümlük baxımından yüksək dəyərləndirirlər. Bununla şagirdlərə şərait yaradılır ki, öyrənmək üçün əsas məsuliyyəti öz üzərlərinə götürsünlər. Buna nail olmaq üçün müəllim şagirdləri mühüm vəsaitlərlə təmin etməlidir. Bu baxımdan dərsin təşkilində müəllimin vəzifəsi yeni müstəvidə təqdim edilir.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, tədqiqatçılar oxu strategiyalarından istifadənin səkkiz prinsipini müəyyənləşdirmişlər:

1. İdraki bacarıqları əlaqələndirir;
2. Məqsədləri müəyyənləşdirir;
3. Yeni məlumatları mövcud biliklərilə əlaqələndirir;
4. Mətnin mənasının dərk edilməsində fəal iştirak edir;
5. Təşkilati işarələrdən istifadə edir;
6. Fərdi oxu üsullarından istifadə edir;
7. Təlim zamanı özgələri ilə əməkdaşlıq edir;
8. Düşünmənin üç mərhələsinə cəlb edilir.

1. Oxu zamanı strategiyalardan istifadə idraki (koqnitiv) və yüksək idraki (metokoqnitiv) bacarıqları əlaqələndirir.

Oxu strategiyalarından istifadə edərkən şagirdlər avtomatik olaraq təlimdən əvvəl, təlim zamanı və təlimdən sonra baş verən prosesləri əlaqələndirir. Şagird əvvəl mövzu haqqında mövcud bilikləri üzərində düşünür, sonra bilik və bacarıqlarını genişləndirir. Əldə etdiyi nəticələrdəki mövcud boşluqları görür və strategiyalardan istifadə edərək onları aradan qaldırır.

Mətnin hər hansı hissəsini dərk etməyən şagird, bildiyi oxu strategiyalarını tətbiq edərək həmin hissənin dərk edilməsinə nail olur. Məsələn, “Ucadan düşünmək” strategiyası mürəkkəb mətnlərin məzmununun dərk edilməsində şagirdlərə çox faydalıdır. Şagirdlər oxudan əvvəl mülahizələr yürüdür, oxu zamanı özünə suallar verir, mətnin hissələri arasında əlaqə yaradır. Bu onların yüksək idraki bacarıq-

larının formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Ümumiləşdirmək, sual vermək, məndən nəticə çıxarmaq və yekunlaşdırmaq kimi bacarıqlar yüksək idraki bacarıqlardır ki, şagirdlər belə fəaliyyətlərə nə qədər çox cəlb edilərsə, o qədər tez təlim materiallarının mənimsənilməsi təmin edilir.

2. Oxu strategiyalarından istifadə məqsədləri müəyyənləşdirməkdə və inkişaf etməkdə kömək edir.

Oxu strategiyalarından istifadə edənlər oxu məqsədlərini müəyyən etməyi bacarırlar. Bununla onlar özləri öyrənmə prosesini idarə edirlər. Oxu məqsədini müəyyənləşdirmək əhəmiyyətli həyati bacarıqdır. Məqsədləri dəqiq müəyyənləşdirən insan həmin məqsədə çatmaq üçün fəaliyyətini də dəqiq müəyyənləşdirir. Yəni məqsədlər nə qədər dəqiq müəyyənləşsə, qarşıda duran vəzifələrin də icra keyfiyyəti bir o qədər yüksək olar.

Məqsədin müəyyənləşməsində seçmək, müəyyən etmək bacarıqları böyük rol oynayır. Şagirdlər dəqiq biləndə ki, diqqəti nəyə yönəltməlidirlər, onlar daha maraqla və daha ruh yüksəkliyi ilə tapşırıqları yerinə yetirirlər. Məqsədlər şagirdlərin ehtiyac və maraqlarına uyğun olan zaman şagirdlər onların reallaşması üçün daha gərgin çalışırlar. Beləliklə də, zəhmətlə nəticə arasında əlaqəni görürlər.

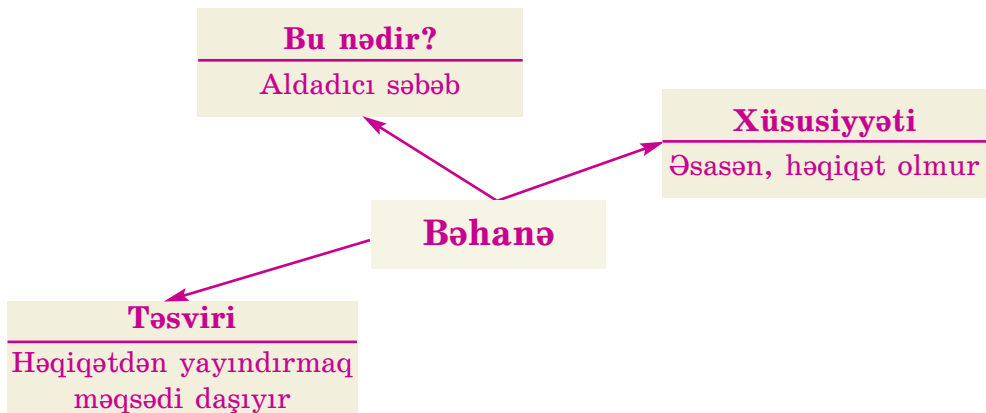
Oxu məqsədini müəyyənləşdirdikdən sonra oxu fəaliyyəti başlayır. Oxu strategiyalarından istifadə etməklə şagird oxu materialının məqsədindən asılı olaraq, nəyi və necə oxunmasının səmərəli olduğunu müəyyən edir. Bu zaman BİBÖ və digər məqsədləri müəyyənləşdirmə strategiyaları intensiv şəkildə istifadə edilir. Kollektiv sinif məqsədləri əməkdaşlıq şəraitində oxuya ehtiyac yaradır. Şagirdlər qrup formasında çalışdıqda onların təlim prosesində iştirakı daha da fəallaşır.

3. Oxu strategiyalarından istifadə edən oxucu yeni məlumatları mövcud biliklərlə əlaqələndirir.

İstənilən yeni təlim ilkin biliklərə əsaslanır. İlkin biliklər öyrənmənin mövzu baxımından bildiyi və tətbiq etdiyi bütün məsələlərdir.

Oxu strategiyalarından istifadə edərkən şagird mövcud biliklərini oxu materialı ilə əlaqələndirir. Onlar bilirlər ki, hansı ilkin təcrübə oxunun əsasını təşkil edə bilər. Məsələ ilə bağlı indiyə qədər əldə etdiyi ilkin biliklər oxucunun diqqətinin ən mühüm məsələlərə yönəldilməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Bu baxımdan şagirdlərin müvafiq bi-

lik və bacarıqlara yiyələnməsi təmin olunmalıdır. Bunun üçün bir çox strategiyalar var. Bunlardan “Anlayış xəritəsi” strategiyası diqqəti cəlb edir. Bu strategiya yeni sözlərin mənasını öyrənməkdə çox yararlıdır. Məsələn:

Əgər oxucu öz ehtiyacına cavab verən strategiyayı düzgün seçib tətbiq edirsə, deməli, o, oxu strategiyalarından düzgün istifadə edən oxucudur.

4. Oxu strategiyalarından istifadə edən oxucu mətnin mənasının dərk edilməsi üçün fəal düşünür.

Oxu yalnız yazılmış sətirlərə, hərflərə göz gəzdirmək deyil. Mənanın dərk edilməsi üçün ilkin biliklər və müvafiq strategiyalar köməyə gəlir. Mətni oxumazdan əvvəl bütün ilkin biliklər səfərbər edilir. Oxu zamanı qarşıya çıxan məlumatlar başqaları ilə müzakirə edilir. Aydın olmayan və sual doğuran fikirlərlə bağlı kitaba bənd edilən kiçik və rəqlərdə qeydlər aparılır.

Mənanı dərk etmək üçün aşağıda qeyd edilən fəaliyyətlərin oxucu tərəfindən yerinə yetirilməsi vacibdir:

- Şagird təlim materialının öyrənilməsində maraqlı olmalı və ya hər hansı məlumatı almağa ehtiyac duymalıdır.
- Məzmunu əlaqələndirməli, nəticə çıxarmalıdır.
- Məzmunla bağlı şərhlər verməlidir.
- Suallar tərtib etməli, məsələ ilə bağlı digərləri ilə söhbət etməli, müzakirələr aparmalıdır.
- Düşündürücü yazılar yazmalıdır.

5. *Oxu strategiyalarından istifadə edən oxucu mətnin quruluşunu müəyyənləşdirir.*

Oxu zamanı mətnin quruluşunun müəyyən edilməsi onun dərk edilməsi baxımından çox əhəmiyyətlidir. Oxu strategiyalarından istifadə edən oxucu verilmiş mətnin dərk edilməsində onun quruluşu, məlumatların təşkili sistemi ilə bağlı bilik və bacarıqlar nümayiş etdirməlidir. Oxucu mətnin quruluşundan istifadə edərək fikirlərini planlı şəkildə formalaşdırır.

Təlim zamanı mətnin strukturundan düzgün istifadənin yolları öyrədilən zaman məlumatların dərk edilməsinin keyfiyyəti də yüksəlir. Müəllim ardıcıl olaraq müxtəlif mətnlərin oxusunun *təşkili qaydalarından* düzgün istifadə etməyin yollarını nümunələr əsasında göstərir. Şagirdlər düşünmək, məlumatları qiymətləndirmək, yadda saxlamaq üçün onlardan məqsədyönlü istifadə edir.

Təsviri, nəqli, mühakimə, tədqiqat xarakterli mətnlərin quruluşları fərqli olduğu kimi, oxu zamanı fərqli düşünmə tərzı də tələb edir. Hekayə janrına aid mətnləri oxuyarkən oxucu hekayənin giriş, əsas və nəticəsi kimi hissələrini müəyyən edir. Mətnlərin quruluşunu və bununla da mahiyyətini dərk etməkdə *oxunun təşkili formaları* çox yararlıdır:

- Səbəb-nəticə
- Müqayisə etmək
- Anlamaq
- Məqsəd
- Problem
- Sübut etmək
- Ardıcılıq

Oxunun təşkili formalarının unikal xüsusiyyəti var. Bunların köməyi ilə mətn üzrə düşünmə fərqli yollarla təşkil edilir və təlimin keyfiyyətini maksimum dərəcədə yüksəldir. Bəzən mətnlər struktur baxımından zəif və qeyri-mütəşəkkil olduğundan oxucuların onu anlaması çətinləşir. Şagirdlər oxunun təşkili formalarından istifadə etməklə məzmunu aydınlaşdırmağın yollarını bilməlidirlər. Bu strategiyalardan istifadə etməklə oxucular, hətta ən zəif təşkil edilmiş mətnin strukturunu müəyyənləşdirə bilirlər.

6. *Oxu strategiyalarından istifadə edən oxucu fərdi oxu üslubunu faydalı hesab edir.*

Öyrənmə arzusu və bacarığı yaranışdan insana aid bir xüsusiyyətdir, lakin insanların öyrənmə üslubları fərqlidir.

Hovard Gardner (1982) dərketmənin müxtəlif növlərini tədrisin təşkilində əhəmiyyətli hesab edir. O inanır ki, hər bir şagird müəyyən qabiliyyətlərə malikdir və müəllim həmin qabiliyyətləri aşkar edərək təli-

mi müvafiq şəkildə təşkil etməlidir. Bəzi şagirdlər tədqiqatların nəticələri haqqında yazmağa, digərləri isə şifahi təqdimatlar etməyə üstünlük verirlər. Elələri də var ki, problemlə bağlı şeir yazmaq, mahnı qoşmaq və ya film çəkməyi xoşlayırlar. Təlim zamanı dərketmənin bütün imkanlarının nəzərə alınması öyrənənlərin müvəffəqiyyəti ilə nəticələnir. İnsanlar müxtəlif olduğu kimi, onların öyrənmə tərzləri, öyrənmənin təşkili və bilikləri nümayiş etdirmə yolları da fərqlidir.

Hər kəs bu haqda düşünə bilər: “Mən necə oxucuyam?”, “Mən hansı şəraitdə oxumağı sevirəm?”, “Mənim adətim nədir?”.

Şagirdləriniz sakit oxuyaraq söz, fikir və obrazlar haqqında götür-qoy edərək oxuyurlar, ya oxuduqlarını bir film kimi təsəvvür edirlər? Bəlkə, onlar sürətlə oxuyurlar, fikirləri çevik müəyyənləşdirərək irəliləyirlər.

Fərz edək ki, bu mətnin oxusunu təşkil edərkən fərdi, yaxud cütlərdə oxu üsulundan istifadə etmək qərarına gəlmisiniz. O zaman ayrı-ayrı şagirdlərin Hovard Qardnerin “Müxtəlif üsullarla dərketmə” nəzəriyyəsi baxımından fərdi xüsusiyyətlərini müəyyən etmək üçün öyrənənlərin dərketmə üsullarını müəyyən etmək zərurəti yaranır. Qardnerin müəyyən etdiyi səkkiz üslub aşağıdakılardır:

	Linqvistik/söz – oxumaqla, xatırlamaqla, söz oyunları vasitəsilə (krossvord, tapmaca), intonasiya ilə danışmaqla, İnternetdən istifadə etməklə		Musiqi/səs – audiyoyazıları dinləməklə, öz-özünə danışmaqla, sözləri musiqi ilə oxumaqla, sözləri fikrində təkrarlamaqla, ucadan oxumaqla, oxu tempini dəyişməklə
	Məntiqi/riyazi – məlumatları sistemli şəkildə qeyd etməklə, eksperimentlər aparmaqla, strategiya tələb edən oyunlar oynamaqla (şahmat, dama), məlumatları təhlil etməklə, məntiqi suallar verməklə, İnternetdən istifadə etməklə		Fərdlərarası – qruplarda öyrənməklə, məlumatları başqalarının məlumatları ilə müqayisə etməklə, müsaibə almaqla, öz təcrübəsilə əlaqələndirməklə, komanda oyunlarında iştirak etməklə, birgə layihələr hazırlamaqla
	Vizual/görmə – şəkilləri araşdırmaqla, videoyazılara baxmaqla, vizual əyani vəsaitlərdən istifadə etməklə, tapmaca və labirintləri yerinə yetirməklə, proqnozlaşdırmaqla, İnternetdən istifadə etməklə		Fərd daxili – hər kəsin mane olmasına yol verməməklə, məqsədləri dəqiq müəyyənləşdirməklə, fərqli oyunlar oynamaqla, öz oxu, yazı, düşünmə tempini tənzimləməklə, təklikdə işləməklə, məlumatları öz təcrübəsi ilə əlaqələndirməklə
	Bədən/kinetik – rollu oyunlarda iştirak etməklə, fiziki hərəkətlər nümayiş etdirməklə, müşahidə etdiyi hərəkətləri icra etməklə, muzeylərə, parklara və s. getməklə		Naturalistik – açıq məkanda öyrənməklə, canlı bitki və heyvanların yanında öyrənməklə, mövzunu təlim mühiti ilə əlaqələndirməklə, iyləməklə, baxmaqla, dadmaqla, toxunmaqla, təbiətdə əşyaları müşahidə etməklə

Şagirdin bu üslublardan hansına aid olduğunu müəyyən etmək üçün tərtib edilmiş testlərdən istifadə edilə bilər:

Müxtəlif üsullarla dərkətmə üzrə test

Bu yoxlama sualları sizin ən effektiv öyrətmə üslubunuzu müəyyənləşdirməyə kömək edəcək. Əgər o sizin bəzi xüsusiyyətlərinizi əks etdirirsə və əsasən, həqiqətə uyğundursa, qısaca “D” (Düzgün) yazın. Əgər həqiqətə uyğun deyilsə, o zaman “S” (Səhv), əgər fikir həqiqətə bəzən uyğundur, bəzən də yox, o zaman onu sadəcə boş buraxın.

	S U A L L A R	Doğrudur/ Səhvdir
1.	Mən kimisə sözlə istiqamətləndirməkdənsə, xəritə çəkməyə üstünlük verərdim.	
2.	Mən əsəbi də, şən də olanda, adətən, bunun səbəbini bilirəm.	
3.	Mən musiqi alətlərində çalıram (və ya çalardım).	
4.	Mən musiqini əhvali-ruhiyyəmlə əlaqələndirə bilirəm.	
5.	Mən fikrimdə cəld vurma hesablaması apara bilirəm.	
6.	Mən dostuma mənfi emosiyaları aradan qaldırmağa kömək edə bilirəm, çünki mən özüm belə hisslərlə mübarizə apara bilirəm.	
7.	Mən kalkulyator və kompüterlə işləməyi xoşlayıram.	
8.	Mən yeni rəqsi tez öyrənirəm.	
9.	Mənə mübahisədə və ya debatda nə düşündüyümü demək asandır.	
10.	Mən yaxşı mühazirəni, nitqi və ya nəsihəti xoşlayıram.	
11.	Mənim harada olmağımdan asılı olmayaraq, həmişə şimalın və cənubun harada olduğunu bilirəm.	
12.	Mən insanları yığıncayaqlara və ya xüsusi tədbirlərə yığmağı xoşlayıram.	
13.	Həyat mənə musiqisiz boş görünür.	
14.	Dibçək gülləri bəsləməyi sevirəm.	
15.	Mən tapmacaları həll etməyi və oyunlar oynamağı xoşlayıram.	
16.	Velosiped sürməyi öyrənmək mənim üçün asan idi.	
17.	Mən məntiqsiz mülahizə və ya fikirləri eşidəndə hirsələnirəm.	

	S U A L L A R	Doğrudur/ Səhvdir
18.	Mən insanları öz planlarımı səmərəli olacağına inandıra bilirəm.	
19.	İstiqamətlər mənim yadımda yaxşı qalır.	
20.	Mən rəqəmlər arasındakı əlaqəni başqalarından daha tez və asan görürəm.	
21.	Mən modellər (heykəllər) düzəltməyi xoşlayıram.	
22.	Dərslərimi bağçada, yaxud parkda daha yaxşı öyrənirəm.	
23.	Mən obyektə bir dəfə baxmaqla onu yandan və ya arxadan görə bilərəm.	
24.	Mən tez-tez musiqi parçalarını həyatımın bəzi hadisələri ilə əlaqələndirirəm.	
25.	Mən rəqəm və fiqurlarla işləməyi xoşlayıram.	
26.	Mən sakit oturub daxili aləmə qapanmağı xoşlayıram.	
27.	Binaların xarici görünüşünə və quruluşuna baxmaq xoşuma gəlir.	
28.	Mən çiməndə və ya tək olanda zümzümə etməyi, fit çalmağı və ya oxumağı xoşlayıram.	
29.	Mən yüngül atletikada çox bacarıqlıyam.	
30.	Mən dostlarıma təfəsilatlı məktublar yazmağı xoşlayıram.	
31.	Üzümdəki ifadədən çox vaxt özümün xəbərim olur.	
32.	Mən digər insanların üzündəki ifadəyə qarşı həssasam.	
33.	Mən əhvali-ruhiyyəmi duyuram. Əhvalımın necəliyini müəyyən etməkdə çətinliyim olmur.	
34.	Getdiyim yolu yaxşı yadımda saxlamağı bacarıram.	
35.	İnsanların mənim haqqımda nə düşündüklərini yaxşı hiss edirəm.	
36.	Mən təbiətdə gəzməyi çox sevirəm.	
37.	Mən sözün dəqiq mənasını tapmaqda bacarıqlıyam.	
38.	Heyvanları sevirəm, onlar haqqında oxumağı xoşlayıram.	
39.	Mən yeni qurğu və cihazların “dilini” yaxşı anlayıram.	
40.	Mən digərlərinin əhvali-ruhiyyəsinə qarşı həssasam.	

Qiymətləndirmə cədvəli

“D” kimi qeyd etdiyiniz sualı dairəyə alın və aşağıdakı siyahıya görə hesablayın. Cəmi toplayın. Hər kateqoriyada dördünün cəmi güclü bacarığı göstərir.

A Linqvistik/söz	B Məntiqi/riyazi	C Vizual/görmə	D Bədən/kinetik	E Musiqi/səs	F Fərd-lərarası	G Fərd-daxili	E Natu-ralistik
9	5	1	8	3	2	12	38
10	7	11	16	4	6	18	14
17	15	39	19	13	26	32	22
37	20	23	21	24	31	40	34
30	25	27	29	28	33	35	36

Şagirdlərdən kimin nəyi xoşladığını, hansı xüsusi bacarıqlar nümayiş etdirdiyini və hansı şəraitdə daha yaxşı öyrəndiyini nəzərə almaqla fərdi (diferensial) təlimin aparıcı nəzəriyyələrindən olan Qardner nəzəriyyəsi fərdi yanaşmanın təmin olunmasında bilik və bacarıqlarınızı artıracaqdır.

Dərketmə üsulu	Nəyi xoşlayır?	Hansı xüsusi bacarıqlar nümayiş etdirir?	Hansı şəraitdə daha yaxşı öyrənir?
Musiqi/səs	<i>mahnı oxumağı, zümzümə etməyi, musiqini dinləməyi, musiqi alətində ifa etməyi, musiqiyə reaksiya verməyi</i>	<i>müxtəlif səsləri təqlid etməkdə, musiqini yadda saxlamaqda, ritmləri tutmaqda</i>	<i>ritm tutmaqla, melodiya və musiqi vasitəsilə</i>
Bədən/kinetik	<i>hərəkətdə olmağı, haqqında danışılan əşyalara toxunmağı, jest və mimikalardan geniş istifadə etməyi</i>	<i>fiziki fəaliyyətdə (idman, rəqs, hərəkət) və emal işlərində</i>	<i>toxunaraq, hərəkət edərək, əxz edilən biliklərlə, sensor üzvləri vasitəsilə ətrafdakılarla qarşılıqlı fəaliyyətdə olmaqla</i>
Naturalist/təbiət	<i>müxtəlif coğrafi və hava şəraitlərində açıq məkanda olmağı, digər canlıların (heyvanların, bitkilərin) yanında olmağı</i>	<i>kateqoriyalasdırmaqda, ətrafında təbiət şəraiti (bitkilər, heyvanlar, quşlar, balıqlar) yaratmaqda, səyahətlər, ekskursiyalar təşkil etməkdə, əşyaları yığmaq və qoruyub saxlamaqda</i>	<i>təbiət qoynunda olarkən, təbiət hadisələrinin başvermə prosesini öyrənərkən</i>

Bütün bunlar yalnız şagirdlərin öyrənmə üslubu haqqında məlumatlı olması üçün deyil, həm də oxu zamanı onlara köməyin təşkil edilməsinə yararlıdır. Müxtəlif oxu üslublarının modelləşdirilməsi, şagirdlərə oxu zamanı boyalardan istifadə etmək şəraitinin yaradılması strategiyalardan istifadə edən oxucuların formalaşması istiqamətində görülən mühüm işlərdir. Boyalardan istifadə etməyin yolunu, qrafiklər hazırlamağı, təlim materiallarının ucadan oxunmasının şagirdlərə öyrədilməsi onların oxu bacarıqlarını yüksəldir. Mürəkkəb mətnləri dərk etmək üçün müxtəlif strategiyalardan istifadə etməklə şagirdlərin oxu bacarıqları daha da təkmilləşir.

7. Oxu strategiyalarından istifadə edənlər öyrənmək üçün bacarıqları ilə əməkdaşlıq edirlər.

Olubmu ki, hər hansı məsələni kiməsə öyrədən zaman həmin problemə daha dərinləndirən dərk etdiyinizi aşkar edəsiniz?

Təlim ictimai baxımdan interaktiv bir fəaliyyətdir və şagirdlər öyrənmək məqsədilə bir-biri ilə qarşılıqlı fəaliyyətdə olmağa ehtiyac duyurlar. Qrup fəaliyyətləri təlimin təşkilində böyük əhəmiyyət daşıyır. Həyatda da insanların birlikdə fəaliyyət göstərməsinə tez-tez ehtiyac duyulur. Birlikdə çalışan şagirdlər birgə fəaliyyətdən necə faydalanırlar:

- Mövzu ilə bağlı düşünməyin müxtəlif yollarını aşkar edirlər;
- Mürəkkəb tapşırıqların yerinə yetirilməsində bir-birinə kömək edirlər;
- Başqa şagirdləri hörmətlə dinləməyi öyrənirlər və həmin fikirlərdən yararlanırlar;
- Qarşılıqlı şəkildə faydalanmağın yollarını aşkar edirlər;
- Məsələ ilə bağlı rəylərini dəlillərlə müdafiə etməyi, eləcə də müxtəlif baxışları təsdiq etməyi öyrənirlər.

Əməkdaşlıq təlimi şagirdləri öyrənən icmaların üzvünə çevirir. Bir yerdə işləyərkən şagirdlər bir-birinin istedadına hörmətlə yanaşmağa və qarşılıqlı şəkildə bəhrələnməyə alışırlar.

Oxu strategiyalarından istifadə edən öyrənənlər mətnin məna və məzmununu fərdi və qrup şəklində müəyyənləşdirirlər. Onlar bir-biri ilə əməkdaşlıq edərkən müəllifin ismarıclarını anlamaq və ya dünya görüşlərinin formalaşmasına nail olmaq məqsədi daşıyırlar.

Şagirdlərin qruplarda öyrətməsi çox əhəmiyyətlidir. Şagirdlər digərlərinə kömək edərkən öz təhsilləri üçün də böyük məsuliyyət daşımağa başlayırlar. Çox zaman hər hansı məsələni kiməsə öyrədənədən sonra məsələ özünü də daha yaxşı aydın olur. Buna aşağıdakı üsullarla nail olmaq olar:

Cütlərlə oxu — şagirdlərdən biri ucadan oxuyur, digəri diqqətlə dinləyir və oxunan materialı ümumiləşdirir. Oxu bitəndən sonra cütlər vəzifələrini dəyişirlər.

Dərketmə üsulu	Nəyi xoşlayır?	Hansı xüsusi bacarıqlar nümayiş etdirir?	Hansı şəraitdə daha yaxşı öyrənir?
Fərdlər-arası	<i>çoxlu dostu olmasını, insanlarla söhbət etməyi və qruplarda fəaliyyət göstərməyi</i>	<i>insanları anlamaqda, başqalarını öyrətməkdə, təşkilatçılıqda, ünsiyyət yaratmaqda, münaqişələrin həllində və vasitəçilikdə</i>	<i>mübadilə edərkən, müqayisə edərkən, əlaqələndirərkən, birgə fəaliyyət göstərəkən və mü sahibə alarkən</i>
Fərddaxili	<i>təklidə işləmək və öz maraqlarını gözləməyi</i>	<i>özünü dərk etmək, öz arzuları və duyğuları üzərində düşünmək, qərarlar qəbul edərkən hislərindən çıxış etmək, öz maraq və məqsədlərini gözləmək, təkrarsız olmaq</i>	<i>təklidə işləyəndə, fərdi layihələr işləyəndə, özünü təlimatlandırmaqda və öz spesifik mühiti olanda</i>
Linqvistik/söz	<i>Oxumağı, yazmağı, hekayə danışmağı, əşya və hadisələrin adlarını, tarixləri yadda saxlamağı</i>	<i>əşya və hadisələrin adlarını, tarixləri yadda saxlamaqda</i>	<i>danışarkən, dinləyərkən və sözləri görərkən</i>
Məntiqi/riyazi	<i>təcrübə aparmağı, rəqəmlərlə işləməyi, sual verməyi, əşyalar və onlar arasında olan münasibətləri araşdırmağı</i>	<i>riyaziyyatda, hadisələrin səbəblərinin müəyyən edilməsində, məntiqdə və problem həllində</i>	<i>kateqoriyalara ayırarkən, təsnif edərkən, mücərrəd anlayış və münasibətlər üzrə işləyərkən</i>
Vizual/görmə	<i>şəkil çəkməyi, konstruksiya etməyi, əşyaları hazırlamağı, xəyalə dalmayı, şəkillərə/ slaydlara baxmağı, filmlərə baxmağı, maşınlarla işləməyi və ya oynamağı</i>	<i>əşya və hadisələri təsəvvür etməkdə, dəyişiklikləri hiss etməkdə, labirint və tapmacaları tapmaqda, xəritələri oxumaqda</i>	<i>vizuallaşdırmaqla, xəyalında canlandırmaqla, rənglər və şəkillərlə işləməklə</i>

Mövzu üzrə söhbət — birlikdə oxunmuş material üzrə söhbət, müzakirə və fikir mübadiləsi edən zaman başqa fikirləri öz fikirləri ilə müqayisə edib, oxşar və fərqli cəhətləri müəyyən edir və bu prosesdə problemlərin dərinliklərini dərk edirlər.

Cütlərlə oxu

1. Oxudan əvvəl — şagirdlərin hər ikisi mövzu üzrə oxudan əvvəl fəaliyyəti yerinə yetirir:

- oxudan əvvəl mətnin başlığı, verilmiş şəkil, qrafik və s. üzərində düşünür;
- mətnin ölçüsündən və şagirdin hazırlıq səviyyəsindən asılı olaraq, mətndəki birinci və sonuncu cümləni və ya abzası oxuyur.
- mətni oxuyarkən cavab tapmaq istədiyi sualları tərtib edir.

2. Yoldaşı oxuyan zaman “oxu zamanı fəaliyyəti”ni yerinə yetirir:

- oxudan əvvəl hazırladığı suallara oxu zamanı cavab tapır;
- qarşılaşdığı yeni sözlərin mənalarını aydınlaşdırmaq üçün qeyd edir;
- oxu fəaliyyəti yoldaşı tərəfindən təkrarlanan zaman ikinci tərəf də “oxu zamanı fəaliyyəti”ni yerinə yetirir.

Mövzu üzrə söhbət

- Oxudan əvvəl yoldaşının hazırladığı sualları öz hazırladığı suallarla müqayisə edir.
- Oxu zamanı tapdığı cavabları öz cavabları ilə müqayisə edir və yoldaşı ilə söhbət, müzakirə və fikir mübadiləsi edir.
- İkinci tərəfin fikirlərini öz fikirləri ilə müqayisə edib, oxşar və fərqli cəhətləri müəyyən edir.
- Tərəflərdən hansının cavablarının daha keyfiyyətli, anlaşıqlı və aydın olduğunu yoxlayır.
- Mətndəki yeni qarşılaşdığı, yaxınmənalı və ya çoxmənalı sözlərə aydınlıq gətirir və onların mətnin məzmununa təsiri üzərində düşünür.
- Bu prosesdə problemlərin dərinliklərini dərk edir.

8. Oxu strategiyalarından istifadə şagirdi üç mərhələdə düşünməyə cəlb edir.

Uğurlu təlim düşünmənin üç mərhələsində baş verir: təlimdən əvvəl, təlim prosesi və təlimdən sonra.

- **I mərhələ.** Təlimdən əvvəl — “Planlaşdırma mərhələsi” beyni təlimə hazırlayır.
- **II mərhələ.** Təlim prosesində — “Qarşılıqlı fəaliyyət mərhələsi” təlim zamanı düşünərək yadda saxlamağı təmin edir.
- **III mərhələ.** Təlimdən sonra — “Düşünmə mərhələsi” təlimdən sonra integrasiya edir, əlaqələndirir və fikirləri tətbiq edir.

“Planlaşdırma mərhələsi” təlimin ilk addımı olduğundan ən məsuliyyətli mərhələsidir. Öyrənən tapşırığı təhlil edib, təlimin daha səmərəli təşkili üçün planlaşma aparır. İlkin hazırlıq nə qədər keyfiyyətli olarsa, şagirdin uğuru da o qədər yüksək olar.

“Qarşılıqlı fəaliyyət mərhələsi” şagirdlərin düşünməsinə və təliminin nəticələrinin qiymətləndirməsini təmin edən yüksək idraki strategiyaların tətbiqini tələb edir. Şagird təlim zamanı öz düşünməsinə təmin edən qrafiklər tərtib edir və ya icmal hazırlayır. Təlim zamanı müəllim nümayiş etdirdiyi filmi, apardığı təcrübəni saxlamaqla şagirdlərin diqqətini xüsusi məqamlara cəlb edir. Tədqiqatçı Corc Miller göstərir ki, insanın yaddaşı 7 ± 2 informasiyanı eyni zamanda mühafizə edir. İnformasiyalardan birini və ən mühümünü vurğulamaq üçün təlim prosesində şagirdləri saxlamaq, onları yoxlamaq, bilikləri möhkəmləndirmək və ümumiləşdirmək çox əhəmiyyətlidir.

“Düşünmə mərhələsi” tətbiq edilən strategiyalar təlimdən sonra şagirdin düşünməsinin təşkilinə yönəldilir. Bu mərhələdə nail olunan nəticələrin təhlil və müqayisə edilməsi, məsələ ilə bağlı şagirdlərin daha əhatəli düşünməsi, qənaətlərin ümumiləşdirilməsi əsas məqsəd kimi dəyərləndirilir.

Oxu strategiyalarından istifadə edən öyrənənlər təlimin bu üç mərhələsi ilə yalnız tanış olmur, həm də onları oxu zamanı tətbiq etməlidirlər. Onlar bilməlidirlər ki, oxu materialı oxudan əvvəl lazımi fəaliyyətlər yerinə yetiriləndə daha yaxşı dərk edilir. Təlim o zaman başlayır ki, oxucu məqsədi müəyyənləşdirsin, ilkin biliklərini təşkil etsin və təlimlə bağlı proqnozlaşdırma aparsın.

Oxu strategiyalarından istifadə edən öyrənənlər bilirlər ki, oxunun interaktiv mərhələsi şagirdlərin oxu materialı ilə bağlı fikirlərinin yoxlanması və nizamlanması deməkdir. Bu, dərkətmənin yüksəldilməsinə xidmət edir. Əgər hər hansı parça anlaşıqlı deyilsə, şagirdlər oxunu saxlayır, həmin parçanı yenidən, aramla və ya ucadan oxuyur, kənarda (kitabla əlavə etdiyi kiçik bir başı yapışqanlı vərəqlərdə) sadə qələmlə qeydlər edirlər. Oxuyacaqları materiallarla bağlı şagirdlərin suallar tərtib etməsi təlim prosesinin nizamlanmasında şagirdlərə kömək edir. Oxu zamanı şagirdlərin indicə öyrəndikləri məsələləri artıq bildikləri və ya proqnozlaşdırdıqları məsələlərlə müqayisə etmək imkanları yaranır. Oxu strategiyalarından istifadə edən şagird təlim prosesini əngəlləyən məqamları hiss edir və problemi aradan qaldırmağın yollarını bilir.

Con Dyui demişdir: “Biz gördüyümüz işlər haqqında düşünən zaman öyrənirik”. Oxu strategiyalarından istifadə edən şagirdlər oxuduqları materiallar üzərində düşünür, məqsədə çatıb-çatmadıqları haqqında qərarlar qəbul edir, tapşırığı yerinə yetirir, əldə edilmiş yeni bilikləri mövcud biliklərlə əlaqələndirir.

Oxu prosesinin istiqamətləndirilməsi üçün təlimin göstərilən səkkiz prinsipinin düşünülmüş şəkildə əlaqələndirilməsindən şagirdlər əhəmiyyətli dərəcədə faydalana bilərlər.

*Stanford Universitetinin professoru
Robert Sternberq və Harvard Universitetinin
professoru Hovard Qardnerin
elmi məqalələri əsasında hazırlanmışdır*

Oxu ilə bağlı bəzi məsələlər

Şübhəsiz ki, bütün başqa fənn müəllimlərindən daha çox Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimləri şagirdlərin məharətli oxucu olmasına səy göstərirlər. Müəllimin bütün fəaliyyəti ona yönəldilməlidir ki, şagird oxunun onun həyatındakı əhəmiyyətini dərk etsin. Dərk etsin ki, oxunan səhifələr vasitəsilə dünyanı dərk edə bilər. Gözəl bir hekayədən zövq almaqla bərabər həyat dərsi ala bilər.

Elə şagirdlər də var ki, bu məsələlərdə ciddi problemlərlə üzləşir. Həmin şagirdləri oxuya cəlb etmək və gələcəkdə “ömür boyu öyrənənlər” olmasını təmin etmək üçün onlara maraqlı kitablar təqdim etmək lazım gəlir. Elə kitablar ki, heç zaman oxudan xoşlanmayan insanı da ecazkar və qüdrətli söz dünyasından zövq almağa yönəltsin.

Şagirdlər sinifdən-sinfə keçdikcə onlara təqdim edilən mətnlər diqqətlə təhlil edilib, seçilməlidir. Bu zaman şagirdlərin idrak səviyyəsi, yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Əgər oxu üçün seçilən mətn çox asan olarsa, o, oxu strategiyalarından istifadəyə heç bir ehtiyac yaratmaz. Oxu materialı çox mürəkkəb olarsa, şagird oxudan uzaqlaşdırar və oxuya olan marağını azaldar. Məzmunun səviyyəsi məsələsində elə seçim edilməlidir ki, şagird mətnin mənasını dərk etmək üçün ardıcıl və mütəşəkkil fəaliyyətdə olmaq ehtiyacı duysun. Sinifdə təhsil alan şagirdlərin idraki səviyyələri, oxu bacarıqlarının fərqli olduğu nəzərə alınaraq onlara təqdim olunan oxu materiallarının da bir neçə səviyyədə olmasını təmin etmək lazımdır. Mətnlər mürəkkəbliyindən baxımından müxtəlif səviyyələrdə olsalar da, semantik baxımdan əlaqəli olmalıdır ki, mövzular bir-birini tamamlasın, bir dərslə müxtəlif problemlər ətrafında müzakirələr açılsın. Oxu strategiyasının tətbiqinin ilkin mərhələsində müəllim kiçik mətnlər üzrə şagird fəaliyyətini təşkil etməlidir. Qısa mətnlər üzrə gözlənilən nəticələr əldə ediləndən sonra artıq geniş mətnlər üzrə strategiyalı oxu fəaliyyətini təşkil etmək olar.

Şagird mövqeyindən problemə nəzər salmaq. Ümumiyyətlə, oxuya belə bir münasibət formalaşmışdır. Əgər şagird sözləri ucadan və düzgün oxuyursa, deməli, o oxuyur. Səlis və ifadəli oxuya bilməyən uşaqlar isə pis oxucular hesab edirlər. Bu yanaşmada bir həqiqət olsa da, eti-

raf etmək lazımdır ki, biz çox hallarda ucadan və yaxşı oxuyan uşağın oxuduğunun mənasını dərk etmədiyinin şahidi oluruq. Eyni zamanda, əksinə, mətni çətinliklə oxuyan şagirdlərin əsas fikri dərk etdiyini və təhlillər apardığını müşahidə edirik. Bütün bu kimi hallar deməyə əsas verir ki, savadlı olmaq hələ sıra ilə əvvəl sözləri düzgün yazmaq, onları düzgün oxumaq və sonra mənasını izah etmək kimi deyil, qarşılıqlı əlaqəli məsələlər kimi dəyərləndirilməlidir. Bu, qəbul edilmiş həqiqətdir ki, yaxşı oxucu mətndəki çətin sözlərin mənasını tapır, janrını müəyyənləşdirir, simvolları (“*”; “+”; “!”; “?”) istifadə edir. Amma bu da yaxşı oxucu olmağın bütün şərtləri deyil. Bunun üçün əslində, daha geniş aspektdə fəaliyyət göstərmək lazımdır. Oxudan əvvəl, oxu zamanı, oxudan sonra anlamı idarə etmək, suallar vermək, nəticələr çıxarmaq, əlaqələndirmək, ümumiləşdirmək, inteqrasiya etmək və dərk etməklə fəal düşünənlərə çevrilirlər.

Buna necə nail olmalı? Müəllim bu barədə şagirdləri ilə söhbət aparır. “Oxu nədir?”, “Yaxşı oxucu nə etməlidir?” Təlim zamanı şagirdlərə mətn, əsər, kitab haqqında danışmaq əvəzinə, oxu strategiyasını necə istifadə etdiyini nümayiş etdirmək lazımdır.

Bu zaman müəllimin vəzifələri və fəaliyyəti köklü şəkildə dəyişir. Müəllim mətnin oxusunu tapşırıb, sonra da onun necə oxunduğunu qiymətləndirən bir ekspert vəzifəsindən oxu prosesini təşkil edən, modelləşdirən bir köməkçiyə, məsləhətçiyə, yolgöstərənə çevrilir. Eləcə də qiymətləndirmə zamanı mətnin əsas ideyasının aşkar edilməsi deyil, həmin ideyanın necə və hansı yollarla aşkar edildiyi qiymətləndirilir. Buna nail olmaq üçün müəllim “ucadan düşünməyi” bacarmalıdır. Bu zaman sanki müəllim şagirdləri qarşısında “öz beyninə bir pəncərə açır” və onları həmin “pəncərəyə baxmağa” dəvət edir. Uşaqlar müəllimin əsas fikri müəyyənləşdirmək üçün düşünmə ardıcılığını, baş verən prosesləri izləyirlər. Uşaqlardan “Mətndən nə başa düşdünüz?” sualı əvəzinə, “Nəyə görə belə qərara gəldiniz ki, mətn bu mənanı verir?” sualını soruşmaq lazımdır. Bir nümunəyə nəzər salaq.

I Strategiya. Mətni işarələmək. Bu strategiyadan həm məlumatlandırıcı, həm də təsviri mətnin tədrisi zamanı istifadə edilə bilər. Bu üsul, əsasən, aşağı siniflərdə tətbiq edilir. Lakin əgər müəllim aşkar etsə ki, sinifdə hələ də bu üsulun tətbiqinə ehtiyac var, ondan istifadə edə bilər. Bu üsul şagirdin düşünərək oxusunun təşkili istiqamətində atılmış ilk uğurlu addım hesab edilir. Hər hansı bir mətni oxuyan zaman müəllim uşaqlara tapşırır ki, o, mətni oxuduqca aşağıdakı işarələrin mətn üzrə düzülməsini müşahidə etsin. (Bununla müəllim praktik olaraq strategiyalı oxu nümunəsini şagirdlərə nümayiş etdirir.)

“*” Mən artıq bunu bilirəm.

“!” Nə gözəl yenilik!

“+” Bu mənim üçün yeni məlumatdır.

“?” Mən bunu başa düşürəm.

Müəllim mətni oxuduqca hər abzasdan sonra dayanır, ucadan oxumuş hissə haqqında danışır. Abzasın yanına yapışdırılmış qeyd vərəqinə işarələri yazır. O, abzasın yanında qeydlər etməklə verdiyi qərarın səbəbini izah edir. Bu cür işarələrin yapışdırılması işi müstəqil oxu zamanı hər bir şagird tərəfindən yerinə yetirilir. Növbəti dərs işarələrlə bağlı məsələlər şagirdlərin oxusu zamanı müzakirə edilir. İşarələrin yapışdırılması strategiyası şagirdləri oxuya daha da cəlb edir. Onu hər cümlə üzərində düşünməyə təhrik edir, bununla da mətnin dərk edilməsini yüksəldir.

II strategiya. Mətnlərin müqayisəsi. Mövzu təqdim edilir. Şagirdlərə həmin mövzuda kiçik mətn yazmaq tapşırılır. Sonra şagirdin yaratdığı və dərslikdə təqdim edilən mətnlərin hər ikisinin müqayisəli oxusuna yönəldən tapşırıq verilir: Mətnləri oxuyun, hər iki mətnə oxşar və fərqli cəhətləri seçin. Seçimi aşağıdakı məsələlərə əsasən aparın:

- sizin tərtib etdiyiniz mətnə olan məsələlər;
- dərslikdə təqdim edilən mətnə olan məsələlər;
- hər iki mətnə təqdim edilən məsələlər;
- fikirlərinizi ifadə etmək üçün Venn* diaqramı tərtib edin;
- öyrəndiklərinizdən nə kimi qənaətə gəldiniz?
- bir də bu mövzuda mətn yaratsaydınız, oraya daha nələri əlavə edərdiniz?

Venn diaqramı

İstifadə edilən ədəbiyyat:

1. **Rachel Billmeyer.** Müxtəlif fənlər üzrə mətnlərin strategiya ilə oxusu; *Düşünmə mühiti yaratmaq üçün praktik tapşırıqlar. I cild, Dayspring Printing, ABŞ, 2004.*

2. Kitabdan məqalələr:

- **Robert Sternberq.** Biz strategiya ilə oxu haqqında nə bilirik?
- **Şeril Beker Dobertin.** Ana dili – Dil mədəniyyəti dərslərində strategiya ilə oxu.
- Ana dili dərslərində strategiya ilə bağlı bəzi məsələlər mətnindən istifadə etməklə dərslik müəllifi tərəfindən hazırlanmış tövsiyə;

3. **Howard Gardner.** Müxtəlif üsullarla dərkətmə nəzəriyyəsi və təhsil (Multiple intelligences and education (İngilis dilində))

<http://www.infed.org/thinkers/gardner.htm>

MƏTN NƏZƏRİYYƏSİ

Mətnin səciyyəvi əlamətlərini onun sintaktik quruluşu deyil, funksiyası və mənası yaradır. Buna görə də mətndə materialın ifadə olunması üsullarına, həm də mətn informasiyasının xarakterinə diqqət yetirmək vacibdir. Nitqin funksional məna tipi ötürülən informasiyanın xarakteri ilə təyin edilir. Bu mənada mətnlər təsbitləyici (yaxud təsviredici) tipli və əsaslandırıcı tipli olur. Təsbitləyici tip mətnlər təsviretmə, nəqletmə – təsviretmə, məlumatlandırma – nəqletmə, əsaslandırıcı tip mətnlər isə mühakimə, müəyyənləşdirmə – izahat, nəticəyəlmə – mühakimə xüsusiyyətinə malikdir.

Təsviredici mətnlər

Təsviredici tip mətnlər obyektlərin əlamətlərini, xassələrini, keyfiyyətlərini, eksperimentin gedişini əks (təsvir) etdirir, hadisələrin, proseslərin dinamikasını (nəqletmə) nəql edir.

Əsaslandırıcı tip mətnlər informasiyanı təyinetmə və ya izahat, sübut, mühakimənin özü və nəticəyə gəlmə şəklində təqdim edir.

Beləliklə, mətn müəyyən kommunikasiya vasitəsi daşıyır:

- 1) məlumat vermək, təsbitləmək (təsviretmə);
- 2) danışmaq, təsəvvür etmək (nəqletmə);
- 3) müqayisə etmək, xülasəsini vermək, ümumiləşdirmək (anlayış, izahat);
- 4) əsaslandırmaq, sübut etmək, inkar etmək, ifşa etmək (əsaslandırma, mühakimə)
- 5) həvəs oyatmaq, xahiş etmək-istəmək, əmr etmək (təlimatlandırma).

Beləliklə, nitqin funksional-məna tipləri mətn çərçivəsində düşüncə və kommunikasiya kateqoriyaları ilə əlaqələnilir. Bu mənada E.Verlixin sistemi maraqlıdır.

Bu sistem bir qədər qısaldılmış halda belədir:

Cədvəl 1

Təfəkkür formaları	Mətn formasının tipi	Danışanın (yazanın) mövqeyi
məkanda qavrama	təsviretmə	kommunikasiya mövzusunun məkanda yerinə görə yönəlmə
zamana görə qavrama	nəqletmə	kommunikasiya mövzusunun zamanda yerinə görə yönəlmə
başla düşmə	izahat	təsəvvürlərin yaranmasına görə yönəlmə
mülahizə	əsaslandırma, mühakimə	anlayışlar və təsəvvürlər arasında münasibətlərə görə yönəlmə
planlaşdırma	təlimatlandırma	hərəkətlərin həyata keçirilməsinə görə yönəlmə

**Nitqin funksional-məna tiplərinin mətn çərçivəsində
düşüncə və kommunikasiya kateqoriyaları
ilə əlaqəsi
(E.Verlixə görə)**

Beləliklə, təsviretmə — əşyanın xassələrinin, əlamətlərinin sadalanmasıdır; nəqlətmə — hadisələr barədə zaman ardıcılığında hekayədir; mühakimə — əşya və ya təzahürün tədqiqi, onların daxili əlamətlərinin açılması, müəyyən müddəaların sübutudur; təlimatlandırma — fəaliyyətə aid tövsiyələrdir.

Nəqlətmə hərəkətlə, təsviretmə əşya ilə, mühakimə əşya və hərəkətlərin münasibəti ilə bağlıdır.

Nitqin funksional məna tiplərinin quruluşunu səciyyələndirməzdən əvvəl diqqəti o fakta yönəltmək istərdik ki, bu tipləri fərqləndirməyə kömək edən əsas əlamətlərdən biri də fikrin çatdırılması yollarıdır.

Məhz çatdırılması nəzərdə tutulan məlumatda ən mühüm məqam mətnin tipini yaradır, formalaşdırır, onun formasını müəyyən edir, ayrıca götürülmüş cümlə-deyim tipi meydana gətirir. Eyni quruluşlu iki fikri götürək:

“Qatar gedir” və “Yağış yağır”. Birinci halda subyekt insan fəaliyyətinin nəticəsi olaraq özü fəal təsir göstərir, ikinci halda bizim qarşımızda təbii substansiya durur (subyekt təbiətdə baş verən hadisə), gedir və ya yağır feili hərəkətin müxtəlif növlərini bildirir. İkinci halda mənaya zərər vermədən yağış sözünü götürmək olar (məs.: yağış yağır — yağır). Belə çevrilmələri “Qatar gedir”də etmək olmur (qatar insan fəaliyyətinin nəticəsi olaraq istənilən vaxt dayandırıla da bilər; amma yağış istənilən vaxt dayandırıla bilməz). Qatar sürətlə, yavaş, dayanmaqla gedir (fəal hərəkəti səciyyələndirən şərait komponentləri); Yağışın hərəkəti isə başqa cür səciyyələndirilə bilər: Yağış tək-tük atır, güclüdür, narındır, intensivdir — vedrədən tökülən kimidir və s.

Söz düzümü də nitq tipini müəyyənləşdirən amil kimi çıxış edir. Məsələn: “Qatar stansiyada dayandı” və “Stansiyada qatar dayandı” cümlələri müxtəlif kontekstləri göstərir: birinci halda hərəkət fəaldır (gedirdi, gedirdi və dayandı), ikinci halda — fakt kənardan müşahidə olunan mənzərənin bir hissəsi kimi verilir. Belə yerdəyişmə nəticəsində cümlə-deyim 1-ci halda nəqli, 2-ci halda təsviredici kontekstlər kəsb edir.

Təsviretmənin strukturu (quruluşu)

Təsviretmə obyektin keyfiyyətlərini xarakterizə edir. Bunlar təbiət təzahürlərinin, əşyaların, şəxslərin, ətraf aləmin, eksperimentlərin, məşın hissələrinin və s. keyfiyyətləri ola bilər.

Keyfiyyətin təsviri

“Külək yoxdur, hava istidir, yanıq iyi gəlir. Yağışdan şirinləşmiş dəniz tutqun zeytun rəngindədir”.

Burada keyfiyyət, əlamət bildirən sözlər məntiqi olaraq ayrılır – istidir, tutqun, zeytun rəngindədir.

Yaxud:

“Qırmızıbaş göbələk yayın ortalarından sentyabrın axırına qədər ağcaqovaqların altında yetişir. Onun papağı lətlidir, əvvəlcə kürəşəkilli, sonra balıncvarı olur. Papağı sarımtıl-qırmızı, qonur-qırmızı, narıncı-qırmızıdır. Papağının altı əvvəlcə ağımtıl olub, sonradan bozarır. Ağ rəngli, ayaqçığı düz, hündür və qalındır, əsasında qalınlaşmışdır, üzərində qara və ya qəhvəyi pulcuqları var. Ləti bərk, ağdır, qıranda əvvəlcə göyərir, sonra tünd-bənövşəyi rəng alır”. (*Tibbi ensiklopediya*)

Bu mətn bütünlükdə təsviretmə tipində qurulmuşdur: lətli, kürəşəkilli, balıncvarı, sarımtıl-qırmızı, qonur-qırmızı, narıncı-qırmızı, əvvəlcə ağımtıl, düz, hündür əsasında qalınlaşmış, qara və ya qəhvəyi pulcuqlarla örtülmüş, ağ rəngli, bərk, ağ, tünd-bənövşəyi sözləri əşyanı xarakterizə edən keyfiyyət adlarıdır. Burada hətta feillər də xüsusi keyfiyyətdə istifadə olunur: “Yetişir”, “bozarır”, “göyərir” kimi feillər əlamət mənasında işlədilir.

Keyfiyyətin təsvirini digər üsullarla da vermək olar. Təyinlərdən istifadə etməklə keyfiyyət mənasının adi üsulla verilməsi ilə yanaşı, feil formalarından da xüsusi olaraq istifadə edilən təsviretməyə bir misal göstərək (bu heyvan növünün elmi tipik təsvir edilməsidir):

“Bütün müasir və nəslə kəsilməmiş pişikimilərin başı kiçik, gövdəsi yaraşıqlı və əzələli, ayaqları gödək, lakin güclüdür. Caynaqları tamamilə, yaxud qismən içəri çəkilməlidir. Əksəriyyətinin quyruğu uzundur. Bir qismi balaca, digəri iridir. Tükləri qısadır; şimali və yüksək dağlarda yaşayan növlərin tükü tropik qurşaqlarda yaşayanlara nisbətən daha xovludur. Tropik meşə növlərinin rəngi çox vaxt əlvan (boz, narıncı, yaxud bozımtıl fonda qara ləkələr, yaxud zolaqlar) olur. Şimal çöl və səhra növləri sarı, yaxud qum rənglidir; qarnı ağdır. Vəhşi pişikimilər bütün materiklərdə və iri adalarda (Yeni Qvineya, Madaqas-

kardan başqa) yayılmışdır. Tropiklərdə daha çoxdur. Axşam və gecə həyatı keçirirlər. Məməliləri, quşları, sürünənləri, balıqları, bəzən də cücüləri yeyir. Xırda növlər hər il, iri növlər isə 2–3 ildən bir çoxalır; yalnız ev pişiyi tez-tez balalayır. Xırda növləri 5–6, iri növlər 2–4 bala doğur”. (az.wikipedia.org/wiki/Pişikkimilər)

Burada feillər heyvanın təsvir olunan növünə məxsus keyfiyyətləri göstərir. İndiki zamanın belə formaları zamanxarici məna daşıyır.

Predmetin təsviri

Xan çinarın yarpaqlarına zərli naxışlar çəkər batan günəşin son işıqları.

Anaların laylasına qoşular, körpələrə şirin yuxu gətirər yarpaqların nəğməsi.

Nənələrin nağıllarına qarışar, nəvələrə zər qanadlı pərilərdən, bül-lur saraylardan, divbasan igidlərdən danışar yarpaqların xışıltısı.

Zəhmətdən, hünərdən, döyüşdən, zəfərdən dastanlar söylər xan çinarın hər yarpağı nəsillərdən-nəsillərə.

Neçə-neçə qarlı-boranlı qışlar görmüş, amma şux durmuş, əyilməmiş xan çinarın vüqarlı başı...

Əyilməz də!..

Payızlarda yarpaqları saralıb tökülmüş, qışlarda azğın boranlara sinə gərmiş şax budaqları; yazlarda yenə yarpaqlanmış-budaqlanmış, daha da ucalmış dik başı xan çinarın... (Mikayıl Rzaquluzadə. “Xan çinarın bir yarpağı”)

Bu hissədə əşyanın adları əsasdır, məhz bunlar təsvir olunan mənzərənin fonunu təşkil edir (əşya — sözün geniş mənasında): xan çinar, yarpaqlar, budaqlar kimi ad bildirən sözlərlə yanaşı, burada feildən düzəlmiş əlamət bildirən — *qışlar görmüş, şux durmuş, sinə gərmiş, ucalmış, yarpaqlanmış-budaqlanmış* kimi sözlər də vardır, yəni bütün feillər fəal hərəkəti ifadə etmir, onlar əşyanın qavranması üçün məlumatı ötürən feillərdir.

Eyni ilə aşağıdakı mətndə də bunu müşahidə edirik:

Eşitdiyim bu acı və dəhşətli xəbərdən sarsıldım. Yolun kənarı ilə pay-piyada şəhərə tərəf üz tutdum. Yollarda ictimai nəqliyyat, şəxsi maşınlar gözə dəymirdi. Hər tərəfə ölü bir sükut çökmüşdü. Ölkəmizin paytaxtı bir gün əvvəlki səsli-küylü şəhərə oxşamırdı. Dünən coşub-daşan şəhər bu gün yas içindəydi. Yollarda yalnız zirehli texnikalar hərəkət edirdi. Küçələrdə

rastlaşdığımız sovet əsgərləri bizi nifrət dolu baxışlarla süzürdülər. (Vahid Məhərrəmov. “Biz o qanlı gecənin şahidiyik”)

Burada *acı və dəhşətli xəbər, ölü bir sükut, yas* məlumatda çatdırılması nəzərdə tutulan ən mühüm fikirdir. Həm də “əşya” “keyfiyyət”lə sıx əlaqəlidir: *gözə dəymirdi, yas içindəydi* feilləri yenə də görüntüdən yaranmış təəssüratı vermək məqsədi daşıyır.

Hal və vəziyyətin təsviri

Vəziyyətdəki dəyişikliklər, burada hansısa subyektin və ya obyektin hərəkətinin fəal təzahürü ilə bağlı deyildir; bu kənardan müşahidə olunanın bir haldan digər hala keçməsidir.

Yollar, küçələr adamlarla dolu idi. Sanki bu insanlar səhərə kimi yatmayıb ayaq üstə qalmışdılar. Şəhidlər xiyabanına yaxın düşmək mümkün deyildi. Adamların arasından irəli keçib getmək saatlarla vaxt aparırdı. Ayağı yer tutanların hamısı; qoca, uşaq, xəstə və hətta çəliyə, qoltuq ağaclarına söykənən əlillər də dəfndə iştirak edirdilər. Aman Allah, bu qədər insan seli haradan gəlmişdi?! Xiyabana axışanların ardı-arası kəsilmirdi. Sanki küçələrə qərənfillərdən qırmızı xalı döşənmişdi. (Vahid Məhərrəmov. “Dəfn günü – hüzn günü”)

Belə təsvir vəziyyətin dəyişməsinə, keyfiyyətin dərəcəsini göstərən feillərlə ifadə edilir. Belə təsvirlərdə tez-tez müqayisəli dərəcə formalarından istifadə olunur.

Hal və vəziyyətin təsviri fəal hərəkət feillərindən istifadə edilməsinə də əsaslanıla bilər, amma bu hərəkət, yenə də kənardan müşahidə olunan predmeti xarakterizə edən hərəkətdir:

“Qapı açıldı, iyirmi beş-iyirmi altı yaşlarında, ortaboylu, qarabuğdayı bir adam içəri girdi. Bir göz qırpımında hamı ayağa durdu. Müəllimin tanış, mehriban səsi ətrafa yayıldı:

— Salam, uşaqlar!

Sınıf, yüksək dağın zirvəsindən gurultuyla tökülən şalalə kimi səsləndi:

— Salam!!!

— Əyləşin, əyləşin.

Uşaqlar əyləşdilər. Elə sükut əmələ gəldi ki, onların nəfəslərini belə eşitmək olardı. Maraqlı dolu baxışlar müəllimə zillənmişdi. Müəllim də özünə dikilən gözləri iri qonur gözləri ilə süzür, sanki onları oxumağa çalışırdı”. (Gülhüseyn Hüseynoğlu. “Müəllimin arzusu”)

Nəqletmənin quruluşu

Nəqletmə hadisələrin inkişafı, onların ardıcılığı barədə təsəvvür yaradır. Mətnin bu növü diqqəti fəal hərəkətlərə, proseslərə, hərəkətlərin ardıcılığına yönəldir. Buradakı feillər təsviretmədəki feillərdən fərqli olaraq həmişə fəaldır. Nəqletmə müxtəlif formada ola bilər, lakin bu formalar təsviretmədə olduğu qədər çox deyildir. Nəqletmənin əsas əlaməti — feil formasının dinamikliyi, fəallığıdır, onun tam mənalılığı və tutarlılığıdır. Buna görə də belə hissələrdə ani hərəkəti bildirən bitmiş növdə olan feillərə tez-tez rast gəlinir:

“Başa düşdü ki, düşmənin səngəri lap yaxınlıqdadı. On-on beş addım da irəli süründü. İnanılmaz cəldliklə səngərə atıldı. Səs olmasın deyər silahı işə salmadı. İlk qarşısına çıxan düşmənin beşini məhv edib, üçünü isə ağır yaraladı. Daha tərəddüdə yer yox idi. Lənət şeytana deyib, geriye də qayıda bilərdi. Yox, geriye yol yoxdu, ancaq irəli. Əlinə keçən silahları da götürüb səngərdən çıxdı. Azərbaycan bayrağını torpağa sancdı: “Can Vətən!” – deyib qalxdı. ...Nəhayət, düşmənin kazarması görsəndi. Yenə yerə uzanıb ətrafı dinşədi”. (Mustafa Cəməli. “İgid Mübariz”)

Gördüyümüz kimi, bu hissədə fəal feillər hərəkətin mərhələlərini verir. Feillər hadisələrin növbələşməsini təsbit edərək mətni öz üzərlərində “saxlayır”.

Daha bir misal:

“Çuvalların ağzı açıldı, buğda götürülüb, səməni göyərdildi. Göyərdilmiş səməni taxta çanaqda, tabaqda döyülüb suyu sıxıldı. Yeddi qonşu evdən un alınıb bu səməni suyunda sıyıq, xamır iri tavada ocaq üstə qoyuldu. Başladılar səməni halvası bişirməyə. Halva bişənə yaxın onun içinə badam, qoz ləpəsi də salındı. Uşaqlar, cavanlar, qızlar, gəlinlər dəstə ilə səməni tavaşının başına dolana-dolana səs-səsə verib nəğmə oxudular”. (“Çillələr” əfsanəsi)

Yaxud:

“Artıq yer-yurd al yaşıla bürünmüşdü. Üç qardaş köçünü sürüb gedirdi. Onların yerinə istəklili bir qonaq gəlirdi, gözəllər gözəli bahar...” (“Çillələr” əfsanəsi)

Nəqletmə kontekstində nitq komponentləri istənilən qədər genişlənə bilər.

Mühakimə mətnlərinin quruluşu

Təsviredici, nəqli tip mətnlərlə yanaşı, mühakimə tipli mətnlər də var. İfadənin belə üsulu sübut, izahat, təyinetmə, nəticə xarakterli məlumatın ötürülməsini gerçəkləşdirir.

Mühakimə tipli mətnlərdə tez-tez modal sözlərdən, güzəşt və səbəb-nəticə əlaqəsindən, qarşılaşdırma və müqayisəetmədən istifadə olunur. Məsələn:

“Məktubun məzmunu belə idi: “Balaca bala! Hərçənd ki, sənin atan və mənim qardaşım fəna xüsusiyyətli bir adamdır, amma sənin tərbiyə, əxlaqın gözəldir. Buna görə də mən sənə yüz min manat bağışladım””. (**İbrahimbəy Musabəyov. “Rzanın qutusu”**)

İfadə etmək üsullarının və mətn tiplərinin araşdırılması elə nəticəyə gətirir ki, belə tiplər öz nitq təşkilinə görə fərqlənirlər. Lakin müxtəlif mətnlərin təhlili belə həddən ziyadə ayırmanın düzgün olmaması barədə qənaətə gəlməyə imkan verir. Xüsusilə bədii mətndə ümumiləşmiş planda nitqin üstün tipləri üzə çıxarılanda müəyyən xəta ilə təsdiq etmək olar ki, bədii mətn üçün predmetin, portretin, peyzajın, ətraf aləmin xarakterizə olunması zamanı təsviretmə səciyyəvidir; nəqletmə – fəal hərəkətlərin sadalanması, onların vaxta görə növbələnməsi zamanı; mühakimə – müəllifin personajların davranışını izah edən kənar qeydləri zamanı, əxlaqi-mənəvi, psixoloji sıradan mövqeyin ifadə olunması zamanı və i.ə səciyyəvi olur. Əlbəttə ki, bütün bu hallarda söhbət ifadənin üstün tipindən gedir. Real mətnlərdə məsələ daha mürəkkəbdir və eyni zamanda daha az əvvəlcədən fikir demək olmur.

Nitq tipləri, ümumiyyətlə, “təmiz” halda çox nadir olur və belə mətn hissələrinin həcmi əvvəlcədən demək olmur: bu, ifadəarası, yaxud bir abzasda qurulmuş deyiliş ola bilər; mətnin bəzi hissəciyi ola bilər, yəni tiplərin sərhədləri mətn vahidlərinin sərhədləri ilə şərtləndirilməyə bilər. Bu, bir daha onu sübut edir ki, nitqin funksional məna tipləri mətnin parçası, onun təşkil etdiyi bir vahid deyildir, bu, məlumatın təşkili üsulu, ifadə üsuludur.

Mətnin nitq təşkilinin təhlili onu sübut edir ki, real olaraq nitqin müxtəlif tipləri bir qədər mürəkkəb qarışıq tipləri əmələ gətirərək bir-birini əvəz edirlər ki, burada təsviretmə də, nəqletmə də və mühakimə də kontekstual olaraq birləşir. İfadənin müxtəlif tipləri müxtəlif cür kombinə oluna, mətnin müxtəlif yerində birindən digərinə keçə bilər.

Növbəti hissəni götürək:

“1945-ci il dekabrın 13-də qaranlıq bir gecədə bir dəstə fədai tonqalın başına toplanmışdı... Qədim Azərbaycan adətinə görə onlar odun ətrafında halqa vurmuşdular... Göylər buludlu, üfüqlər qaranlıq idi... Bütün ətrafda ağır bir sükut hökm sürürdü... Tonqalın alovu sönüb közə döndükcə onun başındakı fədailərin halqası daralırdı... Onlar bir-birinə qısılmış, gözlərini gecə qaranlığında sanki min hekayət oxuyan tonqal közünə dikmişdilər. Kimisi nağıl deyir, kimisi min illərlə ağızdan-ağıza gəzməmiş bir əfsanə söyləyirdi... Bütün danışanlar içərisində altmış yaşlı Kərim kişi hamıdan artıq maraq oyandırmış və hörmət qazanmışdı... Onun qar kimi ağarmış saqqalı bütün simasını örtmüşdü. Başının tükləri və hətta qalın qaşları belə ağarmışdı... Boynu, boğazının altı və bütün siması ağ tüklərlə örtülmüşdü. Yalnız hələ də işığı itirməmiş gözləri bu ağ tüklərin arasından görünür, qalın meşəlikdəki bulaq kimi işıldayırdı... Bütün siması sonsuz bir mərhəmət ifadə edirdi... Xüsusilə gülümsədiyi zaman bu daha da artıq gözə çarpırdı...” (Mirzə İbrahimov. “Tonqal başında”)

Mətnin bu fraqmentində nəqletmə və mühakimə bir-birinə qarışmışdır, bunu deyilişlərin müxtəlif struktur cizgiləri — nəqletmə kontekstində fəal hərəkətin feilləri və mühakimə kontekstində keyfiyyətin təsviri sübut edir; bütün bunlar bir fraqment çərçivəsində eyni zamanda çıxış edir: birinci abzasda nəqli, sonrakı abzasda isə mühakimə tipli mətn gəlir.

Başqa bir misal:

“Məşədə boğuş güllə səsi eşidildi. Kür çayı sakit-sakit axırdı. Arabir xəfif külək əsir, xəzan yarpaqlarını xışıldadırdı. Ətrafın dərin sükutunu pozan bu xışiltı birdən qüvvətləndi və çox keçmədi ki, güllə səsi gələn tərəfdən bir maral çıxıb özünü sahilə verdi. Maral yüyürdükcə tez-tez bürəyir, şax budaqlı buynuzları ağaclara toxunurdu. Maralın keçib gəldiyi yerdə sarı yarpaqların üzərinə qan damlaları çilənirdi. Bu qan maralın döşündən axırdı. Birdən maral buynuzlarını qaldıraraq, ürkək nəzərlərlə ətrafına boylandı. Onun iri qumral gözləri yaşla dolmuşdu.

Maral cığırla suya endi. Od içində yanan dodaqlarını Kürə söykədi. Bir xeyli içdi. Onun sinəsindən axan qan damlaları sakit dalğalara qarışır, bir göz qırpımında su rənginə dönüb görünməz olurdu.

Birdən bulanıq sular arasından bir tısbağa başını çıxarıb onu salamladı:

– Xoş gördük, maral qardaş, – dedi, – səndən nə əcəb, bu gün belə tez gəldin?

Yarasının sızılısını indi daha çox hiss edən maral həmişəki qürurunu pozmadı. Dedi:

– Heç. Bu gün hava isti oldu.

Tısbağa sudan çıxdı:

– Maral qardaş! – dedi. – Mən bir az bundan əvvəl sudan çıxıb günəşdə qızınırdım. Güllə səsi eşidib suya atıldım... Ovçu uzaqdadır?

Maral dinmədi. Bu sözlər könlünə toxundu. Ovçuları sevməsə də, onların tısbağaya güllə atmadığını yaxşı bilirdi. Birdən tısbağanın gözləri maralın döşünə zilləndi". (Mehdi Hüseyn. "Maral əfsanəsi")

Göründüyü kimi, bu parçada nəqli və təsviri mətn tipləri qarışmışdır. Birinci abzas bütünlüklə nəqli, ikinci abzas qarışıq, sonrakı hissələr isə qarışıq mətn tipindədir.

ƏDƏBİYYAT DƏRSLƏRİNDƏ İKT-dən İSTİFADƏ

Şagird nailiyyətini yüksəltmək məqsədi ilə təlim prosesində İKT-dən istifadə yeni təlim fəaliyyəti növlərinə və yeni dərs modellərinə ehtiyac yaradır. Bu da ədəbiyyat tədrisinin bütövlükdə müasir yanaşmalara əsaslanmasına imkan verir.

Ədəbiyyatın tədrisində İKT-nin multimedia imkanlarının aşağıda göstərilən nümunələrindən məqsədəuyğun istifadə etmək üçün geniş şərait yaranır:

Lazer diskler CD və DVD-lərə köçürülmüş video, audio və video-audio materiallar tərcümeyi-hal materiallarının, bədii əsərlərin, nəzəri materialların öyrədilməsində əhəmiyyətli hesab edilə bilər:

- hər hansı yazıçı, şair, tarixi şəxsiyyət və ya hadisə haqqında bədii və sənədli filmlər;
- opera və tamaşalar;
- şairlərin yubiley gecələri, lirik axşamlar;
- şeir, muğam məclisləri;
- yazıçı və şairlərin ev muzeylərinin eksponatlarına aid materiallar;
- bədii söz ustalarının ifasında mətnlər;
- şeirlərin muğam, təsnif, nəğmə və estrada musiqisi əsasında sənətkilər tərəfindən ifası;
- müəllifin öz şeirlərini ifadəli oxuması;
- şagirdin bilik səviyyəsini müəyyənləşdirən və qiymətləndirmə imkanı verən test proqramları;
- proqramçılar tərəfindən tərtib edilmiş proqramların təlimata əsasən tətbiqi;
- şagirdlərin öyrəndikləri mövzular üzrə Paint proqramında çəkdikləri rəsmlərin ən uğurlularından təşkil edilmiş və CD-də yerləşdirilmiş şəkil qalereyası;
- rəqəmsal kameralar vasitəsi ilə çəkilmiş, kompüterin müvafiq proqramında emal edilmiş, sonra CD-yə köçürülmüş, resurs kimi istifadə edilə bilən mühüm tədbirlər;
- CD-lərdə yerləşdirilmiş film-inşalardan ibarət resurs bazası.

Ümumiyyətlə, Makromedia Flaş diskinə kompüterdə olan həm kiçikhəcmli, həm də genişhəcmli fayllar köçürülə bilər:

- mövzunun tədrisindən əvvəl, öyrədilməsi prosesində və tədrisindən sonra yoxlamalar məqsədi ilə tərtib edilmiş testlər;

- tədqiqat mövzusu ilə əlaqəli, əyləndirici-öyrədici, inkişafetdirici kriptogramlar, krossvordlar, labirentlər;
- dərs prosesində kompüterdə işlənən materiallar;
- mövzu ilə əlaqədar internet səhifələrindən tapılmış materiallar;
- kompüterin kamera və ya recorderi vasitəsi ilə yazılmış müəllimin mühazirələri;
- kompüterin kamera və ya recorderi vasitəsi ilə yazılmış şagird müzakirələri və fikir mübadilələri;
- mövcud proqramın verdiyi imkanlardan məharətli istifadə.

Bu baxımdan İKT-nin təlim prosesində istifadəsi aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdir:

- əyani vəsaitlərin müəllifi olmaq – (Microsoft Word, Power Point, Picture Manager, Movie Maker, Publisher) təlim materiallarının hazırlanmasında iştirak etmək;
- mətn yaratma və nəşirlik imkanları verən proqramlardan istifadə edərək (Power Point, Clip Organizer) səsləri mətn materialları və şəkillərlə birləşdirərək multimedia layihələrində əhəmiyyətli inşaa və ya esselərin yazılması;
- şəkil, video və səslərin tərtibinə imkan yaradan proqramlardan istifadə etmək;
- video və audio materialların əldə edilməsi və tərtibi;
- rəqəmsal fotoqrafçılıq (Adobe Photoshop, Kodak Photo-CD);
- fotoşəkillər üzrə iş (Picture Manager, Adobe Photoshop);
- video əldə etmək və video tərtib etmək (iMovie, Movie Maker);
- səs əldə etmək və səs tərtib etmək (Winamp, Windows Media).

Təlimdə intellektual imkanlar baxımından fərdi yanaşmanı təmin etmək məqsədilə şagirdlərin müxtəlif qavrama imkanları bütün dövrlərdə diqqət mərkəzində olmuşdur. Psixoloji tədqiqatlar sübut edir ki, fərqli (lingvistik, vizual, səs, musiqi və s.) qavrama imkanlarına malik olan şagirdlər İKT-nin multimedia imkanlarından istifadə prosesində təlim materiallarını daha asan mənimsəyir, onlara yaradıcı yanaşır və münasibət bildirməkdə çətinlik çəkmirlər. Bu məsələlərlə bağlı H.Qardner də özünün “İntellekt nəzəriyyəsi”ndə (86) geniş açıqlama vermişdir. Bu kimi tədqiqatlarda insanın dərk etməsinin müxtəlif istiqamətli olduğu göstərilmiş və təlimin təşkilində bunun nəzərə alınması əhəmiyyətli hesab edilmişdir. Tədqiqatçılar göstərir ki, bir insan eşitdiyi mətni yaxşı anlayır, digəri mənşərə şəklində təqdim edilən informasiyaları daha yaxşı dərk

edir, üçüncü isə riyazi problemləri daha tez başa düşür və ya məntiqi məsələləri tez əxz edir. Fərqli dərkətmə baxımından İKT-nin multimedia imkanlarının nəzərə alınması təlimin keyfiyyətini yüksəldən mühüm amillərdəndir.

Təlim prosesində İKT-nin multimedia imkanlarından ya müəllim, ya da şagird fəal istifadə edə bilər. Dərsin məqsəd, forma və üsulundan asılı olaraq texniki vasitələrin fəal istifadəçisi əvvəlcədən müəyyənləşdirilir. Bu baxımdan İKT-nin multimedia imkanları hər iki istiqamətdə araşdırılmış, əldə edilən nəticələr təhlil edilmişdir.

İKT-nin multimedia imkanlarından müəllimin istifadə etməsi ilə aparılan dərs aşağıdakı kimi səciyyələndirilir:

- müəllim dərsin gedişinin mərkəzindədir, yəni təlim müəllim-yönlüdür;
- müəllim texniki təchizatlardan fəal istifadə edir;
- istifadə edilən proqram təminatı: Power Point;
- təqdimatların hazırlanması üçün çox vaxt sərf edilir;
- OP (proyektor) sisteminə və ya geniş monitora ehtiyac duyulur.

Təcrübə göstərir ki, yeni təlim texnologiyası ənənəvi təlim şəraitinə tətbiq edilməklə dərsi yeni çalarda, yeni keyfiyyətdə təqdim edir. Müəllimin şagirdlərə çatdırdığı məlumatlar onlara düşünmək, təhlillər aparmaq və digər idraki fəaliyyətlərdə olmaq imkanı verir. Tərtib edilib təqdimatda yerləşdirilmiş sual və tapşırıqlar şagirdləri müzakirələrə qoşularaq dinlədikləri fikirləri təhlil edib mühakimələr yürütməyə, məsələ ilə bağlı münasibət bildirməyə sövq edir ki, bu da onların nitq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi ilə yanaşı, həm də fəal dinləyicilərə çevrilməsinə şərait yaradır.

OXU ÜSULLARI

Ədəbi nümunələrin oxusunun təşkili zamanı aşağıda təqdim edilən üsullardan istifadə yararlıdır:

1. Ucadan düşün;
2. Sual vermək;
3. Nəzərdən keçir, Oxu, Yoxla, Çalış, (NOYÇ);
4. Hissətmə;
5. Bilirəm, İstəyirəm bilim, Öyrəndim (BİBÖ);
6. Anlayışın çıxarılması.

1. Ucadan düşün üsulu

Müəllim “Ucadan düşün” üsulundan istifadə edərkən öz “beyninin pəncərəsi”ni şagirdlər üçün açır və onlara oxu zamanı necə düşünməyin yollarını açıq nümayiş etdirir. Şagirddə yaxşı oxucu üçün mühüm bacarıqlar müəllim tərəfindən əlaqələndirmək, ümumiləşdirmək, nəticə çıxarmaq, dərk edib-etmədiyini yoxlamaq kimi fəaliyyətlərin yardımı ilə modelləşdirilir. “Ucadan düşün” strategiyasından istifadə edilən dərs iki hissəyə ayrılır:

I hissə — mətnin məzmunu üzərində düşünərək oxunun təşkili;

II hissə — mətn üzrə düşünərək oxumaq üçün istifadə edilən üsulların təlimi.

Hər “Ucadan düşün” strategiyası ilə həyata keçirilən oxudan sonra aparılan bu cür “necə oxuduq ki, başa düşdük?” fəaliyyəti oxu strategiyalarının şagirdlər tərəfindən nümunələr üzərində mənimsənilməsinə və müstəqil, düşünən oxucunun formalaşmasına gətirib çıxarır.

“Ucadan düşün” strategiyası aşağıdakı fəaliyyətlərdən ibarətdir:

- ilkin biliklərini müəyyənləşdirmək;
- əlaqələndirmək;
- sual vermək;
- məqsədi müəyyənləşdirmək;
- dərkətməni yoxlamaq;
- təsəvvür etmək;
- uşaqların münasibətini öyrənmək və dəstəkləyici fikirlər əlavə etmək.

Nümunə:

Xocalı faciəsi

Yurdumuzun ən səfəli yerində Xocalı adında şəhər var idi. Erməni cəlladları bu şəhəri yerlə yeksan etdilər. Fevralın 26-da tarixin yad-

daşına “Xocalı faciəsi” yazıldı. O gecə yandırılan evlərin tüstüsü göyə qalxdı. Ayaqyalın, başıaçıq qaçan qız-gəlinlərimiz öldürüldü. Yüzlərlə günahsız körpə güllələndi. Cavanlarımız, qocalarımız şəhid oldu. Ermənilərin törətdikləri vəhşilikləri heç zaman unutmamalıyıq!

Xocalı faciəsi

I hissə — mətnin məzmununun şagirdlər tərəfindən dərk edilməsi üçün oxunun təşkili

- *Yurdumuzun ən səfali yerində Xocalı adında şəhər var idi.* (M: — Uşaqlar, Xocalı adı sizə tanış gəlirmi? Bu söz sizə nəyi xatırladır? — ilkin biliklərini müəyyənləşdirmək)
- *Erməni cəlladları bu şəhəri yerlə yeksan etdilər.* (M: — Televizorda bu haqda gördüklərinizi xatırlayın — əlaqələndirmə)
- *Fevralın 26-da tarixin yaddaşına “Xocalı faciəsi” yazıldı. O gecə yandırılan evlərin tüstüsü göyə qalxdı.* (M: — Evləri nə üçün yandırırdılar? İnsanları qovmaq üçün onların evlərini yandırırdılar? Bəlkə, atılan mərmilər evləri alışdırırdı? — sualvermə.)
- *Ayaqyalın, başıaçıq qaçan qız-gəlinlərimiz öldürüldü. Yüzlərlə günahsız körpə güllələndi. Cavanlarımız, qocalarımız şəhid oldu.* (M: — İndicə televizorda gördüklərimiz haqqında danışdınız. Gəlin onları oxuduqlarımızla uyğunlaşdıraraq — məqsədi müəyyənləşdirməyə istiqamətləndirmə)
- *Ermənilərin törətdikləri vəhşilikləri heç zaman unutmamalıyıq.* (M: — Bu kiçik mətnlə müəllif bizə nə demək istəyir? — dərkedilmənin yoxlanılması. Gəlin oxuduqlarımızla televizorda gördüklərimizi birlikdə bir daha gözümüzün qarşısına gətirək — təsəvvür etmək. Siz bu haqda nə düşünürsünüz? — uşaqların münasibətini öyrənmək və dəstəkləyici fikirlər əlavə etmək)

Xocalı faciəsi

II hissə — mətni dərk edərək oxumaq üçün istifadə edilən üsulların təlimi

Oxudan sonra müəllim şagirdlərə müraciət edir: — *Mən artıq oxunu bitirdim. Əvvəlcə deyin görüm sizə aydın olmayan bir məsələ qaldı? Həminiz başa düşdünüz? Gəlin birlikdə düşünək. Bəs biz necə oxuduq ki, başa düşdük?*

Oxu strategiyası təliminin ilk mərhələsində müəllim mətni hissə-hissə oxuyur. Həmin hissəyə aid verdiyi sualı təkrar oxuyaraq onu

verməkdə nə məqsəd daşdığını soruşur. Aldığı cavabları öz məqsədinə istiqamətləndirərək “Ucadan düşün” strategiyasının mərhələlərini və onların məqsədlərini bir daha vurğulayır.

Nümunə: *Yadınızdadırmı, sizə belə bir sual verildi: “Uşaqlar, bu ad sizə tanış gəlirmi?”* Bu sual üzərində düşünən zaman biz fikirləşdik: “Biz bu haqda nə bilirik?”. *Sonra oxuduq: “Erməni cəlladları bu şəhəri yerlə yeksan etdilər”.* “*Televizorda bu haqda nə isə görmüsünüz?*” Oxuduğumuz məlumatları televizorda gördüklərimizlə əlaqələndirdik ki, yadımıza salaq ki, əvvəlcədən bildiklərimizi haradan bilirik? Necə olub ki, biz onları bilmişik?

O gecə yandırılan evlərin tüstüsü göyə qalxdı. Ayaqyalın, başı-açıq qaçan qız-gəlinlərimiz öldürüldü. Yüzlərlə günahsız körpə gül-lələndi. Cavanlarımız, qocalarımız şəhid oldu. Mətni oxumağa davam edərkən “*Televizorda bu haqda hansı kadrları gördüm?*” – sualını özümüzə verdik və ona cavab axtardıq. Oxuduqlarımızla gördüklərimiz arasında uyğunluğu aşkar edəndə oxu məqsədimiz üzə çıxmağa başladı. Bu zaman “*Bu kiçik mətnlə müəllif bizə nə demək istəyir?*” – sualı ilə mətnin mənasını dərk edib-etmədiyimizi yoxladıq və oxuduqlarımızı gözümüzün önünə gətirdik. Bununla da oxuduğumuz mətni dərk etdik.

Oxunun təşkili

Fəaliyyət	Mətn	Müəllim tərəfindən oxunun təşkili	İstifadə edilən üsulun təlimi
İlkin biliklərini müəyyən-ləşdirmək;	<i>Yurdumuzun ən səfalı yerində Xocalı adında şəhər var idi.</i>	<i>Uşaqlar, Xocalı adı sizə tanış gəlirmi? Bu söz sizə nəyi xatırladır?</i>	<i>Bu sual yadınızdadırmı? Bu sual üzərində düşünən zaman biz fikirləşdik: “Biz bu haqda nə bilirik?”</i>
Əlaqələndirmək	<i>Erməni cəlladları bu şəhəri yerlə yeksan etdilər.</i>	<i>Televizorda bu haqda gördüklərinizi xatırlayın.</i>	<i>Oxuduğumuz məlumatları televizorda gördüklərimizlə əlaqələndirdik ki, yadımıza salaq ki, əvvəlcədən bildiklərimizi haradan bilirik. Necə olub ki, biz onları bilmişik?</i>

Fəaliyyət	Mətn	Müəllim tərəfindən oxunun təşkili	İstifadə edilən üsulun təlimi
Sual vermək	<i>Fevralın 26-da tarixin yaddaşına “Xocalı faciəsi” yazıldı. O gecə yandırılan evlərin tüstüsü göyə qalxdı.</i>	<i>Evləri nə üçün yandırıldılar? İnsanları qovmaq üçün onların evlərini yandırıldılar? Bəlkə, atılan mərmilər evləri alışdırırdı?</i>	<i>Mətni oxumaqda davam edərkən “televizorda bu haqda hansı kadrlar gördüm?” – sualını özümüzə verdik və ona cavab axtardıq.</i>
Məqsədi müəyyən-ləşdirmək	<i>Ayaqyalın, başıaçıq qaçan qız-gəlinlə-rimiz öldürüldü. Yüzlərlə günahsız körpə güllələndi. Cavanlarımız, qocalarımız şəhid oldu.</i>	<i>İndicə televizorda gördükləriniz haqqında danışdınız. Gəlin onları oxuduqlarımızla uyğunlaşdıraraq.</i>	<i>Oxuduqlarımızla gördüklərimiz arasında uyğunluğu aşkar edəndə oxu məqsədimiz üzə çıxmağa başladı.</i>
Dərk-etməni yoxlamaq	<i>Ermənilərin törət-dikləri vəhşilikləri heç zaman unutmamalıyıq.</i>	<i>Bu kiçik mətnlə müəllif bizə nə demək istəyir?</i>	<i>Bu zaman mətnin mənasını dərk edib-etmədiyimizi yoxladıq və oxuduqlarımızı gözümüzün önünə gətirdik.</i>
Təsəvvür etmək		<i>Gəlin oxuduqlarımızla, televizorda gördüklə-rimizi birlikdə bir daha gözümüzün qarşısına gətirək.</i>	
Uşaqların münasibə-tini öyrən-mək və dəstək-ləyici fikirlər əlavə etmək		<i>Siz bu haqda nə düşünürsünüz?</i>	

2. Sual vermək üsulu

Şagirdlərə oxuduğu mətn üzrə sual tərtib etmək və onları səthidən dərinə doğru düzmək tapşırılır. Sualların xüsusiyyətləri şagirdin oxuduğu mətni nə qədər dərin dərk etdiyini müəyyən etməyə imkan verir.

Sual tərtib etməyin üç mərhələsi mövcuddur:

- I. Sualların növlərini müəyyən etmək;
- II. Sualları təsnif etmək;
- III. Sualları yaratmaq.

I. Sualların aşağıdakı növləri var:

Savad səviyyəsini yoxlayan suallar: Kim?, Nə?, Hara?, Nə zaman? – sual əvəzlilikləri vasitəsilə tərtib edilir.

Şərhlərə istiqamətləndirən suallar: Nə nəticəyə gəldiniz?, Hansı əlaqələri müəyyən etdiniz?, Əvvəlcədən necə olacağını təxmin edə bilərsinizmi?

Dəyərləndirməyə istiqamətləndirən suallar: Nə düşünürsünüz?, Nə kimi fərziyyələr irəli sürə bilərsiniz? Müəllifə hansı sualı verərdiniz?

Mətnlə bağlı suallar tərtib edilərkən suallar “səthi”dən “dərin”ə doğru ardıcılıqla düzülür. Nəticələrinizi təqdim edərkən fikirlərinizi əsaslandırın. Sualların səviyyələri aşağıdakı göstəricilərinə görə təsnif edilir:

- Mətndə dəqiq cavabı olan;
- Cavabı mətnaltı mənada yatan;
- Mətnin ideyasına əsaslanan oxucu mühakiməsindən irəli gələn.

II. Suallar aşağıdakı şəkildə təsnif edilir

Ən yüksək

Dəyərlənməyə istiqamətləndirən suallar:
münasibət bildirən

Şərhlərə istiqamətləndirən suallar:
məlumatların tətbiqinə şərait yaradan

Savad səviyyəsini yoxlayan
suallar: yaddaşı yoxlayan

Ən aşağı

III. Suallar aşağıda təqdim edilən yollarla yaradılır:

- Əvvəlcə suallar tərtib edilir;
- Sonra onlar sadədən mürəkkəbə, səthidən dərinə düzülür.

3. Nəzərdən keçir, Oxu, Yoxla, Çalış (NOYÇ) üsulu (Lerynger, 1981)

Bu strategiya həm müəllim tərəfindən tədris məqsədlərində, həm də şagird tərəfindən təlim məqsədlərində istifadə edilə bilər. O, oxudan əvvəl, oxu zamanı və oxudan sonra fəaliyyətləri əhatə edir. Beləliklə, strategiya dörd fəaliyyətin vəhdətindən ibarətdir:

- **Nəzərdən keçir;**
- **Oxu;**
- **Yoxla;**
- **Çalış.**

I. NƏZƏRDƏN KEÇİR

- Mətni şagirdlərə təqdim edin;
- Oxudan əvvəl mətnin başlığı, verilmiş şəkil, qrafik və s. üzərində düşünməyi xahiş edin;
- Mətnin ölçüsündən və şagirdin hazırlıq səviyyəsindən asılı olaraq mətndəki birinci və sonuncu cümləni və ya abzası oxumağı xahiş edin;
- Cavab tapmaq istədikləri sualları tərtib etməyi xahiş edin;
- Özünüz (müəllim) əvvəlcədən nümunəvi suallar tərtib edin ki, lazım gəldikdə şagirdlərə istiqamət verəsiniz və ya onların nəticələrini doğru dəyərləndirə bilərsiniz.

II. OXU

- Şagirdlər qarşılaşdıqları yeni sözlərin mənalarını aydınlaşdırmaq üçün lüğətlərdən istifadəyə istiqamətləndirilməlidir;
- Şagirdlər inanmalıdırlar ki, mətnin mənasını dərk etmək üçün hər sözün mənasını aydınlaşdırmaq lazımdır;
- Mətni oxuyarkən özlərinin əvvəlcədən hazırladıqları suallara cavab verirlər;
- Oxu zamanı yeni yaranmış sualları da cavablandırmağa istiqamətləndirilirlər.

III. YOXLA

- Bu mərhələdə şagirdlər öz cavablarının nə qədər keyfiyyətli, anlaşıqlı və aydın olduğunu yoxlayırlar;
- Şagirdlər mətndən qeydlər götürdüyü zaman müəllimin onlarla qarşılıqlı fəaliyyəti çox vacibdir;
- Müəllim şagirdlərin nə yazdıqlarını, cavabları haradan və necə əldə etdiklərini müəyyənləşdirmək üçün onlarla əks-əlaqə yaratmalıdır.

IV. ÇALIŞ

“Çalış” son mərhələ olub, şagirdlərə öyrənməyi başqa müstəvidə təqdim edir.

Bu, elə bir mərhələdir ki, burada sözlərin iki və daha artıq mənə daşması və bunun da mətnin məzmununun dərk edilməsinə təsiri müzakirə edilə bilər:

- Hazırlanmış cavabların qruplarda müzakirəsinin təşkili məzmunun şagirdlər tərəfindən daha dərinlən dərk edilməsinə şərait yaradar.

Bundan əlavə:

- Müəllim mətnin məzmununun dərk edilməsinə təsiri olan bir və ya bir neçə çoxmənalı və ya omonim söz yazıb bunun şərh edilməsini uşaqlardan xahiş edə bilər;
- Bütün sinfə bir sual verib, onun cavabının hazırlanıb təqdim edilməsini xahiş edə bilər.

Şagird üçün təlimat

Nəzərdən keçirin

- Qruplara bölünün.
- Oxudan əvvəl mətnin başlığı, verilmiş şəkil, qrafik və s. üzərində düşünün.
- Mətnin ölçüsündən və şagirdin hazırlıq səviyyəsindən asılı olaraq məndəki birinci və sonuncu cümləni və ya abzası oxuyun.
- Mətni oxuyan zaman cavab tapmaq istədiyiniz sualları tərtib edin.

Oxuyun

- Mətni oxuyun və hazırladığınız suallara cavab verin.
- Qarşılaşdıkları yeni sözlərin mənalarını aydınlaşdırmaq üçün lüğətlərdən istifadə edin.

Yoxlayın

- Cavablarınızın nə qədər keyfiyyətli, anlaşıqlı və aydın olduğunu yoxlayın.
- Məndəki yaxınmənalı və ya çoxmənalı sözlərin olub-olmamasını müəyyənəldirin, onların mətnin məzmununa təsiri üzərində düşünün.

Çalışın

- Müzakirə edin, fikirlərinizi təqdim edin.

4. Hissetmə üsulu

Bu strategiya mətnin məzmununun dərk edilməsində baş vermiş yanlışlığı müəyyənləşdirmək üçün əhəmiyyətli vasitədir. Müəllim mətndəki əsas məsələni müəyyənləşdirir, şagirdlərin yanlış dərk etdiyi həmin məsələdən başlayaraq həqiqətin üzə çıxarılmasını təşkil edir. Oxudan əvvəl yürütdükləri mülahizələrin, oxudan sonra düzgün və ya yanlış olduğunu aydınlaşdırırlar. “Təsviri mətn nədir?” mövzusu tədris edilən zaman bu təqdim edilən tapşırıq vasitəsilə bu üsuldən istifadənin bir nümunəsi təqdim edilir:

Bu cür tapşırıqlar fərdi təlim, qrup fəaliyyəti, summativ qiymətləndirmə vasitəsi kimi istifadə edilə bilər.

“Təsviri mətn nədir?” bəhsini oxumazdan əvvəl aşağıda təqdim edilən tapşırığı oxu, verilən müddəaların doğru və ya səhv olduğunu göstər. Bəhsi oxuyandan sonra həmin müddəaları təkrar oxu və yeni biliklərdən çıxış edərək onların doğru və ya səhv olduğunu bir daha göstər.

Əziz uşaqlar, bu dərslər ərzində siz təsviri mətnlərin ideyası, mətnlərdə təsvir vasitələri və onların quruluşunu müəyyən etməyin yollarını öyrənəcəksiniz. Siz, həmçinin təsviri mətnlər yazmaqla bu sahədə zəruri bilik və bacarıqlara malik olduğunuzu nümayiş etdirəcəksiniz. Bunun üçün bir az istək, bir az diqqət, bir az da çalışqanlıq lazımdır.

Mətndə doğru cavab verilən səhifə və abzası qeyd et, cavabını əsaslandır. Düşün və fəaliyyətinin sonunda öyrəndiklərin haqqında yaz:

Oxudan əvvəl	D	S		Oxudan əvvəl	D	S
_____	_____	_____	1. Düşünürəm ki, təsviri mətn yalnız insanın müşahidələrinə əsaslanan yazı növüdür.	_____	_____	_____
			Səh.____Mətndə deyilir_____			
_____	_____	_____	2. Məncə, təsviri mətn həm də insanın xəyalında canlandırıdığı əşyanın hadisələrin sözlə ifadəsidir.	_____	_____	_____
			Səh.____Mətndə deyilir_____			
_____	_____	_____	3. Təsviri mətnlərdə yazıçı ayrı-ayrı insanları, məkanları, hadisələri, əşyaları təsvir etməklə onların şəklini oxucunun xəyalında canlandırır.	_____	_____	_____
			Səh.____Mətndə deyilir_____			

Öyrəndim ki, ...

Təsvir nədir?

Fərz edək ki, arxeoloq qazıntılar zamanı bir şəhər aşkar edib. O, bir zaman həmin şəhərdə yaşayan insanlar, onların məşğuliyyəti, həyat tərzini haqqında tam təsəvvür yaranmadan mətn yazmalıdır. O, şəhərin qalıqlarını elə təsvir etməlidir ki, oxucu həmin mənzərəni gözləri qarşısında canlandırarsın.

Radionun idman şərhçisi hündürlüyə tullanan idmançının rekordu yeniləməsini təsvir edir. Mövcud vəziyyəti sözlə elə ifadə etməlidir ki, bütün dinləyicilər həmin mənzərəni gözləri qarşısında canlandırarsınlar.

Yazı o zaman təsirli və canlı olur ki, birbaşa **müşahidələrə** (gözü ilə gördüklərinə) əsaslansın. Oxucu elə hiss edir ki, haqqında danışılan hadisəyə və ya mənzərəyə sanki yazıçının gözləri ilə baxır. Beləliklə, yazıçı ayrı-ayrı insanları, məkanları, hadisələri, əşyaları təsvir etməklə onların şəklini oxucunun xəyalında canlandırır. Siz aşağı siniflərdə belə mətnlər həm oxumuş, həm də özünüz yaratmışsınız. Xatırlayırsınızmı, müəllim sizə əşya və ya şəkillər təqdim edib onlar üzrə danışmaq, yaxud da müşahidə edərək kiçik mətnlər yazmaq kimi tapşırıq verirdi. Siz də ya şifahi, ya da yazılı şəkildə belə mətnlər tərtib edirdiniz. Sizcə, o zaman necə mətnlər yaradırdınız? Əlbəttə ki, o zaman siz ilk təsviri mətnlərinizi yazırdınız. İndi isə bu barədə daha ətraflı öyrənəcəksiniz. Siz həm də biləcəksiniz ki, təsviri yazı yalnız müşahidələr əsasında yaranmır. Yazıçı xəyalında canlandırıdığı əşya və hadisələri də sözlə ifadə edə bilər. Amma bunu elə etməlidir ki, oxucu onun həqiqət olduğuna inansın. Eyni zamanda yazıçı həmin xəyalında canlandırıdığını, doğrudan da, həyatda müşahidə etdiyinə qatmaqla mətnin inandırıcılığını daha da artırabilir. Beləliklə, təsvir həm müşahidəyə, həm də xəyalda canlandırılana əsaslanabilir. Ən mühümü isə odur ki, **əşya, hadisə, yaxud mənzərənin təsviri** həqiqətə uyğun və inandırıcı olsun.

Bütün yazılarda təsviri mətnlərə yer vermək olar.

5. Bilirəm, İstəyirəm bilim, Öyrəndim üsulu

Bu üsul haqqında çox eşitmisiniz, dərslərinizdə də istifadə etmisiniz. Oxu materiallarının dərk edilməsində şagirdləri məqsədli oxucuya çevirmək üçün çox yararlı üsuldur.

Nümunə:

TAPŞIRIQ

Mətni oxumazdan əvvəl I və II sütunları yerinə yetirin

Alim və quldur		
I. BİLİRƏM	II. İSTƏYİRƏM BİLİM	III. ÖYRƏNDİM
Alim elmlə məşğul olur. Quldur yol kəsir, insanları, karvanları qarət edir.	Alimlə quldurun nə əlaqəsi ola bilər? Onlar dost olublar, ya düşmən? Düşmən olublarsa, kim qalib gəlir? <i>Bu bölmədə oxucunun aydınlaşdırmaq istədiyi bu suallar onun oxu məqsədini təşkil edir.</i>	

ALİM VƏ QULDUR (İxtisarla)

Çox-çox qərinələr bundan qabaq bir alim vardı. Onu öz ölkəsində də, qonşu məmləkətlərdə də hamı yaxşı tanıyırdı. O, dağların altından lağım atdırıb yol düzəltdirir, ulduzlara baxmaqla ilin necə keçəcəyini söyləyirdi. Yanına dərddli gələn dərmansız qayıtmırdı. Ona “alim aləmdir” deyirdilər.

Bir gün alim özünə bab olan elm adamlarından bir neçəsini götürüb səhralara yollandı. Dedi ki, camaat sudan çox korluq çəkir, gərək səhraları da gülüstana çevirək. Dəvə karvanı qumlu çöllərdə bir gün, bir gecə yol getdi. Qu deyəndə qulaq tutulan səhrada səhər tezdən bir təpənin yanında dayandılar.

Alim dedi:

— Buralarda su olmalıdır. Ulduzlar bu yeri nişan verir.

Qan-tərin içində olan yoldaşları bir-birlərinin üzünə baxıb çiyinlərini çəkдилər.

Biri dedi:

— Ey böyük alim, yerin altında suyun olduğu məlumdur. Biz neçə arşın dərinliyə getməliyik ki, suya çataq?

Alim uzaqlardakı başıqarlı dağları göstərdi:

— O dağların suyu bu səhranın altındadır. Yerin altı ilə çay axır. Çay gedib deryaya tökülür. Su burda çox üzdədir. Yeddi arşın qazsaq, çay səhranın üstünə çıxar.

Alim baxdı ki, yoldaşlarında o kəramət yoxdur ki, bu istidə səhranın yeddi arşınlığına ensinlər.

— Kaş sizin kimi alimlərin əvəzinə beş-üç qolugüclü cavan gətirəydim, — dedi.

Söz alimin ağzından çıxar-çıxmaz bir də gördülər ki, başıqarlı dağlar tərəfdən bir dəstə atlı onlara tərəf çapır. Toz dumana qarışıb. Atlılar onların yanına çatan kimi qırmanclarını oynatmağa, kəməndlərini işə salmağa başladılar. Qorxudan alimlərin rəngi saralmışdı.

Çəpgöz quldurbaşı əmr elədi:

— Nəyiniz varsa, hamısını verin bura!

Alim gülümsədi.

— Kimsiniz, nəçisiniz?

Quldurbaşı qəzəbləndi:

— Görmürsən kimik? Qulduruq!

Alim üzünü dostlarına tutdu:

— Allah bizimkini yetirib. Mən beş-üç nəfər arzulayırdım, yeddi igid birdən gəldi.

Quldurlar da donub yerlərində qalmışdılar. Bu kişinin heç tükü də tərپənmirdi. Nə quldurdan qorxurdu, nə də talandan.

Alim dəvələrin qarnının altındakı qıfıllı zəncirləri göstərdi:

— Ey quldurbaşı, bu qıfılların açarları qabaqdakı dəvənin yükünün üstündədir. Açarı götürüb yükü yerə tökün, xoşunuza gələni götürün.

Quldurbaşı quldurlardan birinə əmr elədi ki, dəvənin belindən açarları düşürsün. Açarları götürüb dəvələrin yükünü açdılar. Əllərinə fərli bir şey keçmədi. Yükün çoxu kitab-dəftər idi. Quldurbaşı özündən çıxdı:

— Qızıllar hardadır?

Alim qalın bir kitabı açıb vərəqləməyə başladı.

— İndi qızılların da yerini deyərəm. Hamısı bu kitabda yazılıb.

Alim gördü ki, quldurlardan birinin əli çənəsində qalıb, o birinin rəngi getdikcə qaralır. Kitabı oxumağa başladı:

— Qumlu səhradan baxanda qarlı dağlar günbatan tərəfdə görünür. Yayda günəş qürub edəndə şəfəqləri səhradakı təpənin üstünə düşür. Həmin təpənin yeddi addımlığında yerə yeddi daş basdırılıb. Daşların altında yeddi küp qızıl var.

Alim gəlib həmin yerdə dayandı.

— Bu daşları ancaq yeddi igid çıxara bilər. Gərək onlardan dişi, başı ağrıyan olmaya.

Alim dişinin ağrısından ikiqat olan qulduru yüklərin yanına gətirdi. Əyri bir dəmir çıxarıb quldurun çənəsini araladı. Ağrıyan dişini dartıb quldurun ovcuna qoydu. Başının ağrısından rəngi kömürə dö-nən quldura bir cövhr içirtti. Kitabı oxumaqda davam etdi:

— Üzündə köç itinin cırmaq yerləri olan quldurbaşı axsayırsa, göz-ləri çaşdırsa, qolunun biri əyridirsə ona alim dava-dərman etməlidir.

Quldurbaşı cıncırını çıxara bilmirdi. Alim quldurbaşının qarşısın-da dayandı:

— Sənin kəm-kəsirini müalicə etmək çox vaxt aparacaq.

Quldurbaşının qəzəbindən, vahiməli baxışlarından, ötkəm səmindən əsər-əlamət qalmamışdı:

— Ey böyük alim, biz indən belə quldur deyilik, quluq. Alimin qar-sısında, elmin yolunda qul kimi işləməyə hazırıq.

— Onda külünləri, belləri götürün, — alim dedi.

Yeddi quldur qollarını çırmayıb alimin tapşırıqlarını, göstərişlərini yerinə yetirməyə başladı. Təpənin yanında dərin bir xəndək qazdılar. Üst-üstə qalanmış yeddi sal daşı çapıb çıxartdılar. Birdən göz yaşı ki-mi su qaynamağa başladı.

— Dediym qızıl budur, — alim üzünü quldurlara tutdu.

Quldurlar da, alimlər də susdular. Yeddi yerdən qaynayan sərin suyun yanında süfrə açdılar.

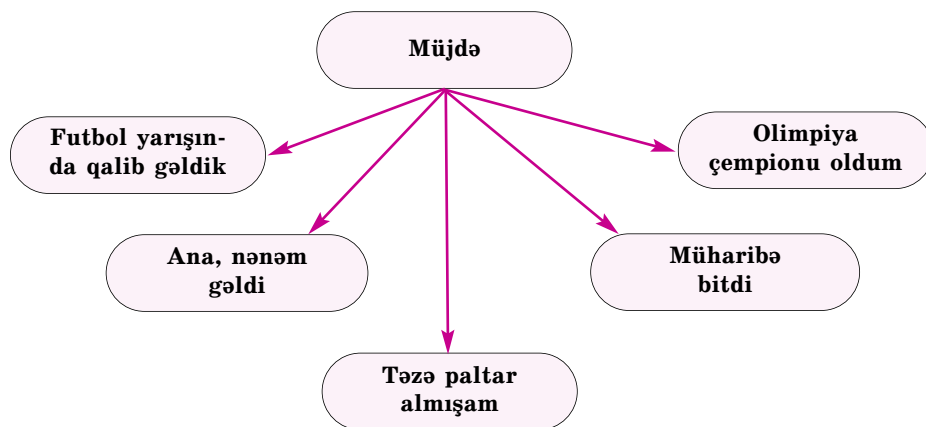
Hamı alimin elminə həsəd apardı. Deyə-gülə yeyib-içməyə başla-dılar. Quldurlar o gündən yol kəsməyi, karvan soymağı, qarət et-məyi tərgitdilər.

Ələmdar Quluzadə

Alim və quldur		
I. BİLİRƏM	II. İSTƏYİRƏM BİLİM	III. ÖYRƏNDİM
Alim elmlə məşğul olur. Quldur yol kəsir, insanları, karvanları qarət edir.	Alimlə quldurun nə əlaqəsi ola bilər? Onlar dost olublar, ya düşmən? Düşmən olublarsa, kim qalib gəlir? <i>Bu bölmədə oxucunun aydınlaşdırmaq istədiyi bu suallar onun oxu məqsədini təşkil edir.</i>	Onlar təsadüfən qarşılaşmışdılar. Əvvəlcə quldurlar alimləri qarət etmək istəyirdilər. Yəni dost deyildilər. Sonra alim öz elmi ilə quldurlara qalib gəldi. Alimin elmindən faydalanan quldurlar onun elminin özlərindən güclü olduğunu başa düşdülər. Sonda bir daha quldurluq etməyəcəklərinə and içib dosta çevrildilər.

6. Anlayışın çıxarılması üsulu

Anlayışın mənasının görüntülü şəkildə təqdim edilməsidir. Bu strategiya sözlərin mənasının şagirdlər tərəfindən əzbərlənməsinə deyil, onun mənasının dərk edilməsinə yardım edir.

Strategiya ilə oxunun qiymətləndirilməsi qaydası

Meyar	Mətnlə tanış olan oxucu	Mətni dərk edən oxucu	Mətni tətbiq edən oxucu	Mətnə tənqidi yanaşan oxucu
	Zəif	Orta	Yaxşı	Yüksək
Oxudan əvvəl - Oxu məqsədini müəyyən edir; - Mətnlə bağlı fərziyyələr irəli sürür; - Mövzu, mətnin janrı haqqında, bildikləri haqqında düşünür; - İstiqamətləndirən suallar tərtib edir.	Siz oxudan əvvəl həyata keçirilməli fəaliyyətə çox az vaxt sərf etmisiniz.	Siz oxudan əvvəl fəaliyyəti həyata keçirmisiniz, lakin növbəti mərhələ üçün planlaşmanı zəif aparmısınız.	Düşünürəm ki, oxudan əvvəl fəaliyyətinizi çox uğurla həyata keçirmisiniz, oxuyacağınız material haqqında kifayət qədər məlumatlanmışsınız.	Siz oxudan əvvəl fəaliyyətinizi məhərrətlə və təfərrüat ilə həyata keçirmisiniz. Həmin material haqqında məlumatlanan zaman özünüzməxsus tərzdə işlər apardığınız aşkar edildi.
Oxu zamanı - Mətni digər mətnlərlə, öz təcrübəsi ilə, həyatla əlaqələndirir; - Fikirlərə münasibətini bildirir; - Hekayəni yarıdan zaman müəllifin istifadə etdiyi vasitələri müəyyən edir; - Suallar verir; - Mətnin dərk edilməsini yoxlayır və ehtiyac duyulduqda strategiyalardan istifadə edir.	- Məsələni anladığınızı nümayiş etdirmək üçün çox az iş apararsınız. - Şərh vermək, münasibət bildirmək və əlaqələndirmək üçün seçdiyiniz parçalar kiçik və az əhəmiyyətlidir.	Məsələlərə münasibət sütununda apardığınız iş təsir ki, siz mətnə səthi münasibət göstərmisiniz. - Sizi çaşqınlığa sala bilən məsələləri müəyyən etmisiniz, lakin çaşqınlığa düşməmək üçün nə etdiyiniz haqqında məlumat verməmisiniz. - Siz bədii təsvir və ifadə vasitələrini müəyyən etsəniz də, onların əhəmiyyəti haqqında şərtlər verməmisiniz.	- Şərh vermək, münasibət bildirmək və əlaqələndirmək üçün əhəmiyyətli parçalar seçmişsiniz. Məsələlərə münasibət sütununda iş apararkən mətnə münasibətinizi məhərrətlə nümayiş etdirmisiniz. - Sizi çaşqınlığa sala bilən məsələləri müəyyən etmisiniz və çaşqınlığa düşməmək üçün nə etdiyiniz haqqında məlumat vermişsiniz. - Bədii təsvir və ifadə vasitələrinin dəqiq müəyyən etmiş və onların əhəmiyyəti haqqında izahatlar vermişsiniz.	Siz oxudan əvvəl fəaliyyətinizi məhərrətlə və təfərrüat ilə həyata keçirmisiniz. Həmin material haqqında məlumatlanan zaman özünüzməxsus tərzdə işlər apardığınız aşkar edildi.

Meyar	Mətnlə tanış olan oxucu	Mətni dərk edən oxucu	Mətni tətbiq edən oxucu	Mətnə tənqidi yanaşan oxucu
	Zəif	Orta	Yaxşı	Yüksək
<i>Oxudan sonra</i> • Dərk etdiyini aydınlaşdırır; • Oxuduğu materialı ümumiləşdirir və nəticə çıxarır; • Oxuduğundan qənaətlərə gəlir.	Sizin oxudan sonra sonra fəaliyyətiniz çox kiçik olduğundan anladığınızı nümayiş etdirmir.	Sizin oxudan sonra işiniz yerinə yetirilib, lakin bu materialdan nə öyrəndiyiniz haqqında çox az təsvir yaranır.	Sizin oxudan sonra işiniz uğurla yerinə yetirilib. Məncə, siz oxuduğunuz mətni və onun əhəmiyyətini kifayət qədər mənimsəmişsiniz.	Siz oxudan sonra işinizi məharətlə və təfərrüatı ilə yerinə yetirmisiniz. Oxuduğunuz materiala özünüzməxsus tərzdə yanaşmanızı görürəm.

Qruplarda müzakirənin qiymətləndirilməsi üçün meyarlar

Meyar	Mətnlə tanış olan oxucu	Mətni dərk edən oxucu	Mətni tətbiq edən oxucu	Mətnə tənqidi yanaşan oxucu
	I Səviyyə	II Səviyyə	III Səviyyə	IV Səviyyə
<i>Məzmunla bağlı meyarlar</i>	Qrupun bəzi üzvləri: - Fəaliyyət göstərir; - Fikirlərini əsaslandırmaq üçün mətdən nümunələr gətirir.	Qrup üzvlərindən bir neçəsi davamlı şəkildə: - İşi görərkən vəzifə bölgüsü aparır və fikir mübadiləsi edir; - Fikirlərini əsaslandırmaq üçün mətdən nümunələr gətirir; - Mətni dərk etdiyini nümayiş etdirir.	Qrup üzvlərindən bir çoxu davamlı şəkildə: - İşi görərkən vəzifə bölgüsü aparır və fikir mübadiləsi edir; - Biri digərinin şərhinə əsaslanır və mövzudan kənara çıxmır; - Mətdən nümunələr və dəlillər gətirməklə fikirlərini əsaslandırır; - Mətni dərk etdiklərini nümayiş etdirir.	Qrupun bütün üzvləri davamlı şəkildə: - İşi görərkən vəzifə bölgüsü aparır və fikir mübadiləsi edir; - Biri digərinin fikirlərini mətdən nümunələr və dəlillər gətirməklə dəstəkləyir; - Birinin verdiyi şərhə digəri mövzudan kənara çıxmada daha da genişləndirir; - Mətni dərk etdiklərini nümayiş etdirir.
<i>Fəaliyyətlə bağlı meyarlar</i>	- Qrup üzvləri bir-birini dinləmir və ya uyğun olmayan fikirlər söyləyir; - Həç kim danışmayıb, hamı ağzına su almış kimi əyləşib.	Qrup üzvlərindən bir neçəsi davamlı şəkildə: - Müzakirəyə öz töhfələrini verir; - Bir-biri ilə hörmətlə danışır; - Müvafiq suallar verir.	Qrup üzvlərindən bir çoxu davamlı şəkildə: - Müzakirəyə öz töhfələrini verir; - Bir-biri ilə hörmətlə danışır; - Müvafiq suallar verir.	Qrupun bütün üzvləri davamlı şəkildə: - Müzakirəyə öz töhfələrini verir; - Bir-biri ilə hörmətlə danışır; - Müvafiq suallar verir.

Oxunun təşkili üçün İŞ VƏRƏQİ

Şagirdin adı _____

Oxunmuş mətn _____

Alim və quldur		
<i>Oxudan əvvəl:</i> • Mətnə nəyi aşkar etmək istədiyini yaz; • Bu haqda nə bildiyin barədə düşün; • Nədən bəhs ediləcəyi barədə fərziyyələr yürüt; • Özünə suallar ver.		
	Mətnədən parçalar	Məsələlərə münasibət
<i>Oxu zamanı:</i> • Mətnə diqqətini çəkən məsələləri işarələrlə qeyd et (bu səni təəccübləndirdi, sən bunu bilirsən, bu sənə aydın deyil); • Cəlbedici məsələlərlə bağlı qeydlər et (həmin məsələyə münasibətini yadda saxlamaq üçün); • Əhəmiyyətli hesab etdiyin cümləni və ya parçanı köçür (sonra onlara istinad etmək üçün); • Münasibətlərini, fikirlərini, suallarını növbəti sütunlarda qeyd et: – <i>Bu mənə xatırladır...</i> – <i>Mən düşünürdüm ki...</i> – <i>İndi bildim ki...</i> – <i>Bu, əsas verir deməyə ki...</i>		
<i>Oxudan sonra:</i> • Oxudan əvvəl özünə verdiyin suala cavab ver; • Oxuduğun mətnə baş vermiş hadisələri və ya mühüm məqamları ümumiləşdir; • Oxuduğun mətnin və ya mətnə baş vermiş hadisənin əhəmiyyətini şərh et.		

Mən necə oxucuyam

T E S T

Oxuyun. Sizə aid olan xüsusiyyətləri dairəyə alın. Sonda dairəyə aldıklarınızın sayını müəyyənləşdirin və sağ tərəfdə qeyd edin.

I qrup oxucu _____ xüsusiyyət

- Tanıdığı sözləri avtomatik oxuyur;
- Tanıdığı sözlər vasitəsilə mətnin mənasını dərk edir;
- Mənanı simvollarla ifadə edir;
- Məzmun dan çıxış edərək sözlərin mənasını müəyyənləşdirir;
- Mətnin janrını tanıyır;
- Təşkil baxımından mətn nümunələrini fərqləndirir;
- Hekayənin elementlərini fərqləndirir;
- Mətni nəzərdən keçirir, onun forma və xüsusiyyətlərindən (xəritə, qrafik, illüstrasiya, şəkil) məzmunu əxz etmək məqsədilə istifadə edir.

II qrup oxucu _____ xüsusiyyət

- Tanıdığı sözlərin yeni mənasını öyrənir;
- Oxu məqsədini müəyyən edir;
- İlkin bilikləri ilə əlaqələndirir;
- Oxudan əvvəl, oxu müddətində və oxudan sonra suallar verir;
- Oxudan əvvəl irəli sürdüyü fərziyyələri oxu müddətində yoxlayır;
- Oxuduqlarını müxtəlif formalarda vizuallaşdırır;
- Mətdən nəticələr çıxarır;
- Öz oxu prosesi üzərində düşünür.

III qrup oxucu _____ xüsusiyyət

- Tanış və yeni anlayışları ifadə edən yeni sözləri öyrənir;
- Müəllifin üslubu barədə məlumata malikdir;
- Müxtəlif yazı üslubları haqqında bilgiləri var;
- Mövzu ilə bağlı şərhləri əsas ideya ilə əlaqələndirir;
- Nəticələr çıxarır və dəstəkləyici məlumatlarla onları əsaslandırır;
- Oxunmuş məlumatları ümumiləşdirir;
- Mətni real həyat problemləri ilə əlaqələndirir;
- Yeni ideyaları daha geniş müstəvidə əlaqələndirir.

- Sözlərdən istifadənin səmərəliliyi ilə bağlı fikirlər yürüdür;
- Fikirlərini əsaslandırmaqla mətnə münasibət bildirir;
- Müxtəlif mənbələrdəki məlumatlardan istifadə edərək yeni ideyalar irəli sürür;
- Mətnə əldə etdiyi nəticələri digər şəraitlərdə istifadə edir;
- Mətni və müəllifi suallar qarşısında qoyur;
- Məsələ ilə bağlı müxtəlif mövqeləri yoxlamaq üçün öz mövqeyini dəyişir, problemə həmin mövqelər baxımından yanaşır;
- Müxtəlif mədəniyyətlərdə üstünlük verilən məsələləri və maraqları tanıyır.
- Mətni öz təcrübəsi, başqa mətnlər və real həyatla əlaqələndirir.

Necə oxucu olduğunuz barədə məlumat alın

Əgər sizdə I qrup oxucuya aid xüsusiyyətlər çoxluq təşkil edirsə, siz mətnlə tanış olmaq üçün oxuyursunuz. **Azdanışan, sakit oxucu** hesab edirsiniz. Oxu zamanı düşünməyin yolları haqqında məlumatınız çox azdır.

Əgər sizdə II qrup oxucuya aid xüsusiyyətlər çoxluq təşkil edirsə, siz mətni dərk etmək üçün oxuyursunuz. **Məlumatlı oxucu** hesab edirsiniz. Aydın olmayan məsələləri görə bilərsiniz, lakin problemi həll etmək üçün lazım olan strategiyaları seçməkdə çətinlik çəkirsiniz.

Əgər sizdə III qrup oxucuya aid xüsusiyyətlər çoxluq təşkil edirsə, siz oxuduğunuz mətnədən istifadə edən oxucusunuz. **Strategiya ilə oxuyan oxucu** hesab edirsiniz. Oxuduğunuzu anlamaq və onu dərk etmək üçün strategiyalardan istifadə etməyi bacarırsınız.

Əgər sizdə IV qrup oxucuya aid xüsusiyyətlər çoxluq təşkil edirsə, sizi təbrik edirik. Siz oxuduğunuz mətnə tənqidi yanaşan oxucusunuz. **Düşünən oxucu** hesab edirsiniz. Oxu strategiyalarından çevik istifadə edirsiniz. Oxu materialını və öz imkanlarınızı dəyərləndirərək düzgün strategiyalar seçməyi bacarırsınız.

Oxu testləri üzrə işin təşkili

I. Özünü tənzimlə. Testə ötəri nəzər sal. Yoxlama üçün neçə test verildiyini müəyyən et. Hər bir suala neçə dəqiqə ayıra biləcəyiniz üzərində düşün. Hər beş-on dəqiqədən bir vaxta nəzarət et. Ehtiyac yarandığı halda işin sürətini daha da artır.

II. Diqqətlə oxu. Verilən təlimatları və ya hər hansı giriş sözü diqqətlə oxu. Sonra bütün diqqətini testlə əlaqəli mətn üzərində cəmlə. Testdəki əsas söz və ya ifadələri başa düşdüynə əmin ol. Test kitabçasında həmin əsas kəlmə və ifadələri digər vərəqdə qeyd et.

III. Düşün və təxminlər et. “Deyil” və “başqa” kəlmələrinə diqqət yetir. Tapşırığın şərtində belə sözlərin olması səhv olan və ya qalatlardan fərqli olan variantın seçilməsinə işarədir. Yayındıran, çaşdıran cavablarla xüsusilə ehtiyatlı olun. Belə cavablar elmi baxımdan doğru olsalar da, soruşulan sualın cavabı olmurlar. Bütün cavabları diqqətlə oxumayınca heç vaxt seçim etmə.

IV. Düşün və təxminlər et. Doğru olmadığına əmin olduğun cavabları kənarlaşdır. Sonra yerdə qalan cavablar üzərində düşünərək doğru cavabı müəyyən et. Heç vaxt təsadüfi cavablar seçmə. Onu da unutma ki, sənin cavabların testlə əlaqəli mətnə təqdim edilən məlumatlarla bağlı olmalıdır. Cavabları mətndən çıxış edərək deyil, öz ilkin biliklərinə əsasən müəyyən etsən, yanlış variant seçmiş olarsan.

V. Davamlı irəlilə. Çətin hesab etdiyiniz suallar üzərində düşünməyə çox vaxt sərf etməyin. Yerinə yetirə biləcəyin tapşırıqlara doğru irəlilə. Sonda vaxtın qalarsa, ötürüb-keçdiyin tapşırıqlara yenidən dönersən.

VI. Boşluqlara nəzər sal. Yerinə yetirdiyin tapşırıqlarda doğru variantlar seçdiyinə əmin olmaq üçün onlara bir daha nəzər sal. Yerinə yetirmədiyin tapşırıqlar qalıbsa, yerini tərk etmə.

VII. Nəticəni yoxla. İşini yekunlaşdırdıqdan sonra hər bir cavabı diqqətlə yoxla. Səhv cavabları sil (karandaşla işləmişənsə). Ötürüb-keçdiyin suallar üzərində bir daha düşün. Əgər qiymətləndirmənin şərtlərinə görə səhv cavab doğru cavabı silmirsə, o zaman ilkin təxminlərinlə onları da yerinə yetir.

Vəsaitdə diaqnostik qiymətləndirmə və KSQ-lərin aparılması üçün test nümunələri təqdim olunmuşdur. Əziz müəllimlər, bu testlər mütləq olmayıb, yalnız nümunəvi xarakter daşıyır. Siz diaqnostik qiymətləndirmənin aparılması üçün başqa mətnlər seçə və ona uyğun test nümunələri tərtib edə bilərsiniz.

KSQ-lər üçün təqdim olunan qiymətləndirmə vasitələri haqqında da eyni sözləri demək olar. Siz bu nümunələrdən istifadə etməklə verilmiş mətnlərə uyğun yaxud da özünü seçdiyiniz materiallar əsasında istədiyiniz testləri və açıq-qapalı suallar olan qiymətləndirmə vasitələrini tərtib edə bilərsiniz.

TEST

1. Şeir kimin dilində söylənir?

- A. İlk dəfə birinci sinfə gedən şagirdlərin
- B. Uşaqları məktəbə yola salan valideynlərin
- C. Yeni dərs ilinə başlayan müəllimlərin
- D. Yay tətilindən qayıdan məktəblilərin

2. Məktəblilərin hissləri ilə bağlı oxucuda ən əsas hansı fikir doğur?

- A. Onlar yay tətilinə çıxdıqları üçün sevinirdilər.
- B. Yay tətilində gəzdikləri yerlərdən ayrılmaq onlara çətin gəlir.
- C. Yay tətilində yeni dərs ilinin başlamasını səbirsizliklə gözləmişlər.
- D. Onlar yaxşı dincəlmiş, yenidən bilik və bacarıqlar əldə etmək arzusu ilə məktəbə gəlmişlər.

3. “Günəşin şəfqində yuyunanda çöl-çəmən” misralarında “yuyunanda” sözü hansı mənada işlənmişdir?

- A. İslanmaq
- B. Təmizlənmək
- C. İşqlanmaq
- D. Yaşıllaşmaq

4. “Atlaz don” ifadəsinin mənası nədir?

- A. İpək paltar
- B. Qəşəng geyim
- C. Yaşıl örtük
- D. Qar örtüyü

5. Uşaqlar həvəslənirlər ki, ...

- A. Dostlarını görəcəklər
- B. Qulaqlarına məktəb zənginin səsi gəlmişdir
- C. Bir pillə də ucalacaqlar
- D. Yaxşıca dincəlmişlər

6. Şeirdə məktəbə olan duyğular necə ifadə olunmuşdur?

- A. Məktəb elm ocağına bənzədilir.
- B. Məktəb anaya bənzədilir.
- C. Məktəb arzuların dənizinə bənzədilir.
- D. Məktəb fərəh dolu günlərə bənzədilir.

7. Uşaqlar yay tətilindən razı qalmışlar ona görə ki, ...

- A. Yay tətili ən uzun tətildir.
- B. Yay tətilində bir sinif də arxada qalır.
- C. Yeni qüvvət almışlar.
- D. Yay istirahət üçün əlverişli fəsildir.

8. Şeirdə hansı hadisə baş vermir?

- A. Uşaqlar dənizdə üzmüşlər.
- B. Uşaqlar meşələri dolaşmışlar.
- C. Uşaqlar sıldırım qayalara dırmaşmışlar.
- D. Məktəb zənginin səsi uşaqları sevindirir.

9. “Sevimli məktəb” şeri ilə bağlı səhv fikri müəyyən edin.

- A. Göy yamaclar, örüşlər uşaqların qəlbini oxşayır.
- B. Xəzərin göy sularında fərəhlə dincəliirlər.
- C. Məktəb bağçasından gül-çiçək dərilər.
- D. Səyyahətək oymaq-oymaq doğma diyarı gəzirlər.

10. “Sevimli məktəb” şeri ilə bağlı klasteri tamamlaya bilən fikirləri müəyyən edin.

Almaçıq, üzüağ məktəbə qayıdırlar

Şeirin qəhrəmanları

- 1. Sıldırım qayalara kəmənd atıb çıxırlar
- 2. Zirvəsi qarlı dağların ətəyində oynayırlar
- 3. Sevimli məktəbin onları ucaldacağına inanırlar
- 4. Dostlarına məktəb xatirələrindən danışırırlar.

I. OXU HAQQINDA NƏ BİLİRİK?

Hikmət Ziya. “Sevimli məktəb”
(Biz necə oxuyuruq: ilkin qiymətləndirmə)

Test yoxlamaları iki yolla aparıla bilər: **I.** Nəticələrin müəllim tərəfindən yoxlanılması. **II.** Nəticələrin şagirdlərin özü tərəfindən yoxlanması

Yoxlamaya başlamazdan əvvəl şagirdlər “Oxu testləri üzrə işin təşkili” başlıqlı təlimatın oxusuna cəlb olunurlar. Bunun üçün şagirdə 10 dəqiqə vaxt verilə bilər.

I variant

Test vərəqləri şagirdlərə paylanır. Hikmət Ziyanın “Sevimli məktəb” şeiri üzrə diaqnostik qiymətləndirmə təşkil edilir. Vaxt bitəndən sonra qara qələmlər yığılır. Qırmızı qələmlər verilir. Testin doğru cavabları açılır. Uşaqlar öz cavablarını yoxlayırlar. Təqdim edilən normativlərə əsasən özünüqiymətləndirmə aparılır.

II variant

Test vərəqləri şagirdlərə paylanır. Artıq təlimatlandırılmış şagirdlərə ehtiyac duyulduğu halda qaydalar bir daha xatırladılır. İcra vaxtı müəyyən edilir. Vaxt bitəndən sonra vərəqlər müəllim tərəfindən yoxlanmaq üçün yığılır. Növbəti dərstdə toplanmış bal və onun əsaslandırılması göstərilməklə şagirdlərə qaytarılır. Uşaqlar yol verdikləri səhvlərlə tanış olur.

OXU HAQQINDA NƏ BİLİRİK?

Məktəbli dost! Əvvəlki illər test yoxlamalarında tez-tez iştirak etməklə, yəqin, müəyyən təcrübə toplanısan. Həmin yoxlamaların bir çoxunda müəllimlərin sənə oxu və yazı bacarıqlarına hansı səviyyədə yiyələndiyini müəyyən etmişlər. Bəs sən özün öz bacarıqlarını dəyərləndirə bilərsənmi? Məsələn, mətni necə oxuyursan? Tərtib etdiyin mətnləri necə yazırsan?

Bu bölmədə verilən təlimatlar sənə öz oxu və yazı bacarıqlarını dəyərləndirməkdə kömək edəcəkdir.

Testin nəticələri aşağıda təqdim edilən göstəricilərə əsasən qiymətləndirilir.

Hər nümunədən

81% – 100% – 5

51% – 80% – 4

21% – 50% – 3

0% – 20% – 2

qiyməti ilə qiymətləndirilir.

Şagirdlərin topladığı bala əsasən tərtib edilmiş reyting cədvəli şagirdlərə oxunur və sinif guşəsindən asılır. Ayrı-ayrı şagirdlərin test vərəqləri onların portfolyolarına qoyulur. Bu vərəqlər növbəti mərhələdə şagirdin inkişaf dinamikasını yoxlamaq baxımından əhəmiyyətlidir.

HİKİMƏT ZİYA. "SEVİMLİ MƏKTƏB"

Günəşin şəfqətində
Yuyunanda çöl-çəmən,
Xoş ətrini yayanda
Hər yana gül-yasəmən.
Atlas don geyinəndə
Zirvəsi qarlı dağlar,
Şirhaşlarla axanda
Sərin sulu bulaqlar.
Axşam, ya sübh çağında
Xəfif külək əsəndə,
Bağları yarpaqların
Pıçılması gözəndə,
Köpüklənib coşanda
Göy suları Xəzərin...
Dincəldik biz fərəhlə
Qoynunda ağ günlərin.
Dənizdə qağayıtək
Qanad açıb üzdüük biz,
Bu diyarı səyyahətək
Oymaq-oymaq gözdük biz.
Keçdik sıx meşələrdən

Gen düzləri doladıq,
Neçə gur çay addayıb,
Neçə dərədən aşdıq.
Kəmənd atıb dırmandıq
Sıldırım qayalara,
Arxamızda çantamız
Üz qoyduqsa biz hara –
Göy yamaclar, örtüşlər,
Bu yerin dağı-düzü...
Əlvan mənzərəsiylə
Oxşadı qəlbimizi.
Ana məktəb, indi də
Gəlirik, aç qoynunu.
Bağrına bas yenə sən
Öz qızını, oğlunu!
Fərəh dolu günlərdən
Yeni qüvvət alaraq
Dönürük biz yanına
Alınacaq, üzünə.
Arzumuzu bilirsən;
Ucalt, sevimli məktəb,
Bir pillə də bizi sən!

Şeirdə 121 söz var.

10 Hikmət Ziya. "Sevimli məktəb"

Test tapşırığını yerinə yetirən və vərəqi təhvil verən şagird əsərin müəllifi ilə tanışlığa cəlb edilir.

Ələmdar Quluzadə. “Alim və quldur” (Oxu prosesi: oxudan əvvəl)

Bu mövzunun tədrisi üçün
3 saat nəzərdə tutulub:

- I. Oxudan əvvəl
- II. Oxu zamanı
- III. Oxudan sonra

Aparılan test yoxlamalarında şagirdlərin fərqli nəticələri vurğulanaraq bunun səbəbi üzərində düşünməyə yönəldilir. Fikirlər dinlənilir. Müəllim bildirir ki, üç dərs ərzində onlar oxunun təşkil edilməsi qaydalarını tətbiq etməklə öyrənəcək və bu suala verilən cavablardan hansının doğru olduğunu özləri müəyyən edə bilərlər. Oxu materialı ilə bağlı şagirdlərə məlumat verilir ki, bu günlərdə bütün ölkəmiz Bilik gününü qeyd edir. Oxuyacağımız “Alim və quldur” əsərində elmin qüdrəti və insan həyatında əhəmiyyəti vurğulanır. Bu mətni oxumaqla oxudan əvvəl, oxu zamanı və oxudan sonra nə etmək lazım olduğunu öyrənəcəyik.

Şagirdlər cütlərə, yaxud qruplara bölünür. Bütün qruplar eyni tapşırığın icrasına cəlb edirlər. Aşağıdakı məsələlər baxımından qrupların işinə nəzarət edilir:

1. Hər bir qrup üzvü fəal olsun; 2. Qrupda vəzifə bölgüsü aparılsın; 3. Bütün fikirlərə hörmətlə yanaşılsın.

Qrup fəaliyyəti bitəndən sonra məlumat mübadiləsi edilir. Şagirdlər tapşırığın maddələri üzrə hazırladıqları fərziyyələri təqdim edirlər.

Dərsin məqsədi

1. İlk bilik və bacarıqlara əsaslanaraq Ə.Quluzadənin “Alim və quldur” hekayəsi ilə bağlı fərziyyələr irəli sürür. (2.1.2) 2. Əsərlə bağlı irəli sürdüyü fərziyyələri şifahi şəkildə təqdim edir. (2.1.1.) 3. Digər qrupların təqdimatları ilə bağlı fikirlərini bildirir. (2.2.1.)

ALIM VƏ QULDUR (İxtisarla)

Bu cür başlıq verilən mətndə, sonca, nədən bəhs oluna bilər?

Çox-çox illər bundan qabaq bir alim vardı. Onu öz ölkəsində də, qonşu məmləkətlərdə də hamı yaxşı tanıyırdı. O, dağların altından lağım atdırıb yol düzəltdirir, ulduzlara baxmaqla ilin necə keçəcəyini söyləyirdi. Yanına dərdli gələnlər dərmansız qayıtmırdı. Ona “alim ələmdir” deyirdilər.

Bir gün alim özünə bab olan elm adamlarından bir neçəsini götürüb səhralara yollandı. Dedi ki, camaat sudan çox korluq çəkir, görərkən səhraları da gülüstana çevirək. Dəvə karvanı qumlu çöllərdə bir gün bir gecə yol getdi. Qu deyəndə qulaq tutulan səhrada səhər təzədən bir təpənin yanında dayandılar.

Alim dedi:

– Buralarda su olmalıdır. Ulduzlar bu yeri nişan verir. Qan-tərin içində olan yoldaşları bir-birlərinin üzünə baxıb çiyinlərini çəkdiilər.

Biri dedi:

– Ey böyük alim, yerin altında suyun olduğu məlumdur. Biz neçə arşın dərinliyə getməliyik ki, suya çatmaq?

Alim uzaqlardakı başqarlı dağları göstərdi:

– O dağların suyu bu səhranın altındadır. Yerini altı ilə çay axır. Çay gedib dəryyəyə tökülür. Su burada çox üzdədir. Yeddi arşın qazsaq, çay səhranın üstünə çıxar.

Alim baxdı ki, yoldaşlarında o kərəmət yoxdur ki, bu istidə səhranın yeddi arşınlığına ensinlər.

Alim yoldaşlarına niyə bu sözü dedi?

– Kaş sizin kimi alimlərin əvəzinə, beş-üç qolugüclü cavan gətirəydim, – dedi.

Söz alimin ağzından çıxar-çıxmaz bir də gördülər ki, başı qarlı dağlar tərəfdən bir dəstə atlı onlara tərəf çapır. Toz dumanı qarışıb. Atlılar onların yanına çatan kimi qırmanclarını oynatmağa, kəməndlərini işə salmağa başladılar. Qorxudan alimlərin rəngi saralmışdı.

Çəpgöz quldurbaşı əmr elədi:

– Nəyiniz varsa, hamısını verin bura!

Alim gülümsədi:

– Kimsiniz, nəçisiniz?

OXU HAQQINDA NƏ BİLİRİK? 13

Qeyd: Hər qrupa yaxınlaşaraq, onların müzakirələrini müşahidə etsəniz, kimin fəal, kimin qeyri-fəal olduğunu, hansı şagirdin daha iti məntiqə malik olduğunu müəyyən edə bilərsiniz. Həç vaxt doğrudur, yanlışdır deyərək müzakirələrə müdaxilə etməyin. Şagirdlərin köməyə ehtiyacı olduğunu hiss etsəniz, onları istiqamətləndirərək suallar və ya replikalar verə bilərsiniz. Şagirdlərin irəli sürdükləri fərziyyələri əks etdirən təqdimatları saxlayın. Növbəti dərsdə dərs vəsaiti kimi onlardan istifadə edəcəklər. Şagirdlər fərziyyələr yürüdüblər. Onların doğru, yaxud yanlış olduğu oxu zamanı aşkar olacaq. Odu ki bu dərsdə qiymətləndirmə aparmaq qeyri-məntiqidir.

Ələmdar Quluzadə. “Alim və quldur” (Oxu zamanı)

Dərsin məqsədi

1. “Alim və quldur” hekayəsinin oxusu zamanı tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən istifadə etməklə aydınlaşdırır. (1.1.1.) 2. Əsəri məzmununa uyğun ifadəli oxuyur. (1.1.2.) 3. Əsərlə bağlı fikirləri aydın, ardıcıl şərh edir. (2.1.2.)

Quldurbaşı qəzəbləndi:

– Görmürsən, kimik? Qulduruq!

Alim üzünü dostlarına tutdu:

– Allah bizimkini yetirib. Mən beş-üç nəfər arzulayırdım, yeddi igid birdən gəldi.

Quldurlar da donub yerlərində qalmışdılar. Bu kişinin heç tükü də tərpənmirdi. Nə quldurdan qorxurdu, nə də talandan.

Alim dəvələrin qarnının altındakı qıfıllı zəncirləri göstərdi:

– Ey quldurbaşı, bu qıfılların açarları qabaqdakı dəvənin yükünün üstündədir. Açarı götürüb yükü yerə tökün, xoşunuza gələni götürün.

Quldurbaşı quldurlardan birinə əmr elədi ki, dəvənin belindən açarları düşürsün. Açarları götürüb dəvələrin yükünü açdılar. Əllərinə fərli bir şey keçmədi. Yükün çoxu kitab-dəftər idi. Quldurbaşı özündən çıxdı:

– Qızıllar hardadır?

Alim qalın bir kitabı açıb vərəqləməyə başladı:

Oxu zamanı riayət edilməli qaydalara istiqamətləndirmək üçün onlara sual vermək olar. Siz necə oxuyursunuz? Oxu zamanı nə etmək olar ki, mətni daha yaxşı başa düşəsiniz? Fərziyələr dinlənir. Oxu prosesinin “Oxu zamanı” mərhələsinə dair verilmiş məlumatlandırıcı mətn üzrə iki yolla iş aparıla bilər:

I. Müəllim şərh verə bilər;

II. Şagirdlərdən biri həmin parçanı oxuya bilər.

Şagirdlər keçən dərsdəki tərkibdə cütlərə ayrılır, yaxud qruplaşılır. Keçən dərsdə irəli sürükləri fərziyyələr yazılmış vərəqlər yenidən qruplara qaytarılır. Mətnin ayrı-ayrı hissələri müxtəlif qrup üzvləri tərəfindən ucadan oxunur. Nəzarət edin ki, mətnin oxusuna bütün şagirdlər cəlb olunsun. Tanış olmayan sözlərin mənası lüğətdən tapılır, pəncərədə verilən sualların cavabı təqdimat vərəqində qeyd edilir. Əvvəlki dərsdə hazırlanmış fərziyyələrdən hansının həqiqətə uyğun olduğu müəyyən edilir. Müəllim oxu prosesinin gedişinə bu yolla nəzarət edir. Təlim səviyyəsi aşağı olan şagird özünün yoldaşları üçün nə qədər əhəmiyyətli insan olduğunu hiss edir ki, bu da onun özünə inamını artırır.

İfadəli oxu işarələri (||, ↘, ↗) ilə bağlı təlimat verin.

Qeyd: Oxu testləri yoxlanan zaman göstəriciləri aşağı olan şagirdlərə xüsusi qayğı göstərilir. Qiymətləndirmə aşağıda təqdim edilən meyarlar üzrə həyata keçirilir: – əsəri oxuyarkən qaydalara əməl etməsi; – oxudan əvvəl müəyyən etdiyi fərziyyənin doğruluğunu, yaxud yanlışlığını nümayiş etdirmək üçün müvafiq parçaları nəql etməsi, fikrini aydın və ardıcıl çatdırması; – nitqində yeni sözlərdən istifadə etməsi.

Şagirdlərin hazırlıq səviyyəsi baxımından balanslı gözləyin. Hər qrupda (2 yaxşı, 1 orta, 1 zəif; yaxud 2 yaxşı 2 zəif; yaxud da 1 yaxşı, 1 orta, 1 zəif) çalışın ki, yetirənlərin, orta səviyyəlilərin sayı yetirməyənlərdən artıq olsun. Qrup təqdimatçısını özünüzn seçəcəyini bildirməklə yetirənlərin diqqətini yetirməyənlərə yönəldə bilərsiniz.

“Alim və quldur” hekayəsinin məzmunu və təhlili üzrə iş (Oxudan sonra)

Dərsin məqsədi

1. Məsələlərə münasibət bildirərkən fikrini əsaslandırmaq üçün əsərdən bir parçanı danışır. (1.1.3.)
2. Əsərin janrını müəyyənləşdirir. (1.1.4.)
3. Əsərin əsas ideyası ilə bağlı fikirlərini yazılı şəkildə şərh edir. (2.1.2.; 3.1.2.)
4. Qrup və kollektiv müzakirələrdə söylənilən fikirlərə münasibət bildirir. (2.2.1.)
5. Əsərdə hadisələrin fərqli istiqamətdə inkişafı ilə bağlı fikirlər irəli sürür. (3.1.1.)

Əvvəlki dərslərdə Ə.Quluzadənin “Alim və quldur” hekayəsinin oxusundan əvvəl oxuya hazırlıq işləri aparılmışdır. Oxu zamanı da lazım olan fəaliyyətlər yerinə yetirilmişdir. Bu dərstdə isə oxudan sonra görülməsi nəzərdə tutulan tapşırıqlarla məşğul olunacaq. Şagirdlərə əvvəlki dərstdə müəyyən edilmiş tərkibdə cütlüklərə ayırma və ya qruplaşdırma tövsiyə edilir. Qrup fəaliyyəti zamanı verilən təlimatların icrası baxımından diqqətli olmaq lazımdır.

Şagird – şagird təlimi o baxımından əhəmiyyətlidir ki, yetirən şagird şərhli öz həmyaşdının dilindən eşidir. Məsələnin izahını daha sadə – yaş xüsusiyyətlərinə uyğun səviyyədə dinləyir. Yetirməyən şagird anlamadığı məsələlərlə bağlı öz həmyaşdına daha rahat suallar verir və qaranlıq məsələləri özü üçün aydınlaşdırır.

Yetirənlər yetirə bilməyənləri öyrədərkən özlərini daha da dərindən dərk edirlər. Psixopedaqqlar göstərir ki, insan dinləyəndə 25%, tətbiq edəndə 75%, öyrədəndə 95% öyrənir*.

Dərketmə qabiliyyəti fərqli olan şagird qrupları üçün:

1. Əsərin əsas ideyasını əks etdirmək üçün:
 - Vizual məkan dərketməsi iti olan şagirdlərə şəkil çəkmək;
 - Bədən-kinetik dərketməsi iti olan şagirdlərə plastilindən fiqur etmək;
 - Linqvistik dərketməsi iti olan şagirdlərə inşa yazmaq tapşırıqları bilər.

– İndi qızlların da yerini deyərəm. Hamısı bu kitabda yazılıb. Alim gördü ki, quldurlardan birinin əli çənəsində qalıb, o birinin rəngi getdikcə qaralır. Kitabı oxumağa başladı:

– Qumlu səhradan baxanda qarlı dağlar günbatan tərəfdə görünür. Yayda günəş qürub edəndə şofəqləri səhradakı təpənin üstünə düşür. Həmin təpənin yeddi addımlığında yərə yeddi daş basdırılıb. Daşların altında yeddi küp qızıl var.

Alim gəlib həmin yerdə dayandı:

– Bu daşları ancaq yeddi igid çıxara bilər. Görək onlardan dişi, başı ağrıyan olmaya.

Alim dişinin ağrısından ikiqat olan qulduru yüklərin yanına gətirdi. Əyri bir dəmir çıxarıb quldurun çənəsini araladı. Ağrıyan dişini dartıb quldurun ovcuna qoydu. Başının ağrısından rəngi kömürə döndən quldura bir cövhər içirdi. Kitabı oxumaqda davam etdi:

– Üzündə köç itinir cırmaq yerləri olan quldurbəşi axsayırsa, gözləri çaşdırsa, qolunun biri əyirdirsə, ona alim dava-dərman etməlidir.

Quldurbəşi cıncırını çıxara bilmirdi. Alim quldurbəşinin qarşısında dayandı:

Quldurbəşinin yumşalmasının səbəbi nə idi?

– Sənin kəm-kəsinirini müalicə etmək çox vaxt aparacaq.

Quldurbəşinin qəzəbindən, vahiməli baxışlarından, ötkəm səsinəndən əsər-ələmət qalmamışdı:

– Ey böyük alim, biz indən belə quldur deyilik, quluq. Alimin qarşısında, elmin yolunda qul kimi işləməyə hazırıq.

– Onda küllüqləri, belləri götürün, – alim dedi.

Yeddi quldur qollarını çırmayıb alimin tapşırıqlarını, göstərişlərini yerinə yetirməyə başladı. Təpənin yanında dərin bir xəndək qazdılar. Üst-üstə qalanmış yeddi sal daşı çapıb çıxartdılar. Birdən göz yaşı kimi su qaynamağa başladı.

– Dediyim qızıl budur, – alim üzünü quldurlara tutdu.

Quldurlar da, alimlər də susdular. Yeddi yerdən qaynayan sərin suyun yanında süfrə açdılar.

Hamı alimin elminə həsəd apardı. Deyə-gülə yeyib-icməyə başladılar. Quldurlar o gündən yol kəsməyi, karvan soymağı, qarət etməyi tərgitdilər.

Ələmdar Quluzadə

OXU HAQQINDA NƏ BİLİRİK? 15

Təlimində çətinlikləri olan şagirdlər üçün

Bu şagirdlər istər qrup tərkibində, istərsə də fərdi şəkildə çalışan müddətdə müəllim dərslər zamanı bir neçə dəfə yaxınlaşıb işin necə getdiyinə nəzarət edir, lazım gəldikdə istiqamətlər verir.

İstedadlı şagirdlər üçün

Yazıcının çatdırmaq istədiyi əsas fikri aşkar edir. Həmin məsələ barədə hikmətli sözlər toplayıb yoldaşlarına təqdim edir.

* R.Tayler. Kurikulum və təlimin əsasları.

Müəlliflə tanışlığı müxtəlif yollarla təşkil etmək olar:

1. Müəllim tərəfindən PP (Power Point) təqdimat şəklində aparıla bilər və daha geniş xarakter daşıya bilər.
2. Şagirdlər fərdi şəkildə məlumatı oxuya bilər;
3. İKT və internet şəbəkəsinə qoşulma imkanı olan siniflərdə şagirdlər verilən internet səhifələrdə axtarışlarını davam etdirə bilərlər.

Tapşırıq 2. “Alim və quldur” hekayəsini oxudun. Oxu başa çatandan sonra aşağıda qeyd edilmiş “oxudan sonra” təlimatını ardıcılıqla yerinə yetir.

Oxudan sonra

1. Başa düşüklərini dəqiqləşdirmək üçün mətnə bir daha nəzər sal.
2. **Düşün:** Yazıcı bu əsərdə oxucusuna nə demək istəmişdir?
3. O buna nail olubmu? Nəyə görə belə düşünürsən?
4. Əsərdəki əsas fikri ifadə edən kiçik bir inşa yaz. Həmçinin bu fikri əks etdirən bir şəkil çək və ya plastilinlə bir fiqur, yaxud aplikasiya hazırla.

Ev tapşırığı:

Sinifdən xaric oxu materiallarından Abdulla Şaiqin “Kiçik qəhrəman” əsərini “Oxudan əvvəl”, “Oxu zamanı”, “Oxudan sonra” təlimatına uyğun ifadəli oxu. İstəsən, əsas fikirlə bağlı kiçik şeir, yaxud hekayə də yazıb bilərsən.

Hekayə yazılı ədəbiyyat nümunəsidir.

Hekayədə insan həyatının konkret bir səhnəsi və ya müəyyən bir hadisə yığcam şəkildə təsvir edilir. Burada qəhrəmanların sayı az olur. Azərbaycan ədəbiyyatında C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqqverdiyev, N.Nərimanov, S.S.Axundov, Y.V.Çəmənzəminli və b. hekayə janrında gözəl əsərlər yaratmışlar.

Qeyd: 1) Təqdimat zamanı fəal şagirdlərin həmişə qrup işini təqdim etməsi, aşağı fəallıq nümayiş etdirən şagirdlərdə arxayınlıq hissi yaranır. Belə şagirdlər tapşırığın icrası prosesində də passiv iştirak edirlər. 2) Şagirdin təqdimat bacarığı qiymətləndirmə meyarının bir maddəsi kimi daim holistik qiymətləndirmə sxemində öz əksini taparsa, onların ünsiyyət mədəniyyətinin davamlı inkişafı təmin edilir.

Təqdimat edən şagird aşağıda qeyd edilən məqamların nətiq üçün əhəmiyyətli olduğu barədə məlumatlandırılır:

səs tonu, auditoriya ilə təmas, göz kontaktı, təbəssüm, jest və mimika, qrupun hazırladığı təqdimat vərəqi ilə sinif şagirdləri arasında vasitəçilik, inandırıcılıq.

QIYMƏTLƏNDİRMƏ

Mətnin oxusu bitəndən sonra qrupların fəaliyyətləri qiymətləndirilərkən həqiqətə daha yaxın fərziyyənin hansı qrup tərəfindən irəli sürüldüyü müəyyən edilir.

BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ TƏSVİR

Mikayıl Rzaquluzadə. “Xan çinarın bir yarpağı” (Bədii əsərlərdə təsvirin müəyyən edilməsi)

Dərsin məqsədi

1. M.Rzaquluzadənin “Xan çinarın bir yarpağı” əsərinin oxusu zamanı tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən aydınlaşdırır. (1.1.1.; 1.1.2.) 2. Əsərin janrını müəyyənləşdirir. (1.1.4.) 3. Hekayənin əsas ideyasına münasibət bildirir. (1.2.4.) 4. Tanış olduğu yeni sözdən nitqində istifadə edir. (2.1.1.) 5. Əsərlə bağlı fikirlərini aydın və ardıcıl şərhləyir. (2.1.2.) 6. Müzakirələrdə söylənilən fikrə münasibət bildirir. (2.2.1.)

Xatırlayırsanmı, aşağı siniflərdə müəllim sənə əşya və ya şəkillər təqdim edib onlar üzrə danışmaq, yaxud da müşahidə edərək kiçik mətnlər yazmaq kimi tapşırıq verirdi. Sən də ya şifahi, ya da yazılı şəkildə belə mətnlər tərtib edirdin. Səncə, o zaman mətnləri necə yaradırdın? Əlbəttə ki, o zaman sən şəkillərdə gördüklərini sözlə təsvir edirdin. İndi isə bu barədə daha ətraflı öyrənəcəksən. Sən həm də biləcəksən ki, bu cür yazı yalnız müşahidələr əsasında yaranmır. Yazıçı xəyalında canlandırıdığı əşya və hadisələri də sözlə ifadə edə bilər. Amma bunu elə etməlidir ki, oxucu onun həqiqət olduğuna inansın. Eyni zamanda yazıçı həmin xəyalında canlandırıldığını, həyatda müşahidə etdiyinə qatmaqla mətnin inandırıcılığını daha da artırmaqla bilər. Beləliklə, təsvir həm

BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ TƏSVİR

Bədii əsərlərdə yazıçı müşahidə etdiyi və xəyalında canlandığı əşya və hadisələri təsvir edir. Oxucu haqqında danışılan əşya, hadisə və ya mənzərəyə istər-istəməz yazıcının gözü ilə baxır, təsvir edilənlər oxucunun daxili aləminə güclü təsir etməklə uzun müddət onun yaddaşında qalır.

müşahidəyə, həm də xəyalda canlandırılana əsaslanmaqla bilər. Ən mühümü isə odur ki, təsvir edilən əşya, hadisə, yaxud mənzərə həqiqətə uyğun və inandırıcı olsun. Oxucu elə hiss

etsin ki, haqqında danışılan hadisəyə və ya mənzərəyə sanki yazıcının gözü ilə baxır. Beləliklə, yazıçı ayrı-ayrı insanları, məkanları, hadisələri, əşyaları təsvir etməklə onların şəklini oxucunun xəyalında canlandırır. Yazıçı nəyi təsvir edirsə etsin, yazdığı ilə öz oxucusuna hansısa bir ideyanı çatdırmaq istəyir.

Əziz məktəbli, bu dərslər ərzində sən özün təsviri mətnlər yazmaqla bu sahədə zəruri bilik və bacarıqlara malik olduğunu nümayiş etdirəcəksən. Bunun üçün bir az istək, bir az diqqət, bir az da çalışqanlıq lazımdır.

Tapşırıq 1.

1. “Xan çinarın bir yarpağı” əsəri ilə tanış olmağdan əvvəl oxuya hazırlıq işləri apar.
2. **Düşün:** hekayədə təsvirə yer verilibmi? Fikirlərini əsaslandır.
3. Bu hekayədə müəllif oxucusuna, sənə, nə demək istəmişdir?

MİKAYİL RZAQULUZADƏ. “XAN ÇINARIN BİR YARPAĞI”

(BƏDİLİ ƏSƏRLƏRDƏ TƏSVİRİN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ)

Xan çinarın başı göyün bir qatındadır, kökləri ana torpağın qoynunda. Gün doğanda ilk işıltıları alından öpər xan çinarın.

Al şəfəqdə işım-ışım işıldar xan çinarın yarpaqları.

Quşlar yuva qurar, bala böyüdər xan çinarın qucağında.

Dan yelləri əsəndə, ilk cingiltilərə qarışar, səhər nəğməsi kimi səslənər xan çinarın yarpaqları.

Gün qızanda, qayadan fışqıran buz bulaq suları kimi şırıldar, ürəkləri sərinlədər yarpaqların xışıltısı.

Xan çinarın yarpaqlarına zərli naxışlar çəkir batan günəşin son işıqları.

Anaların laylasına qoşular, körpələrə şirin yuxu gətirər yarpaqların nəğməsi. Nəvələrin nağıllarına qarışar, nəvələrə zər qanadlı pərilərdən, büllur saraylardan, divbasan igidlərdən danışar yarpaqların xışıltısı.

Zəhmətdən, hünərdən, döyübdən, zəfərdən dastanlar söylər xan çinarın hər yarpağı nəsillərdən-nəsillərə.

Nəçə-nəçə qarlı-boranlı qışlar görmüş, amma şux durmuş, öyilməmiş xan çinarın vüqarlı başı...

Öyilməz də!..

Payızlarda yarpaqları saralıb tökülmüş, qışlarda azğın boranlara sinə görmüş şax budaqları; yazlarda yenə yarpaqlanmış-budaqlanmış, daha da ucalmış dik başı xan çinarın...

Payızdır yenə...

Yarpaqlar tökülür – qanadı qırq quşlar kimi, havada axsaya-axsaya, bürdreyə-bürdreyə.

İliklərə işləyir dəli küləyin buz nəfəsi.

Göydə boz buludlar qalaq-qalaqdır, yerdə – solğun yarpaqlar...

Öz hökmü var hər fəslin!

Neyləsin xan çinar?

18 Mikayıl Rzaquluzadə. “Xan çinarın bir yarpağı”

Təsviredici yazılar və onların yaradılması.

Hər kəs həyatda gördükləri barədə yaxınlarına danışmaq istəyir. Müşahidə etdiyi əşyanı, yaxud şahidi olduğu hadisələri elə təsvir etmək istəyir ki, həm-söhbəti onları gözləri qarşısında canlandıra bilsin.

Problem: Fikirləri çatdırmaq üçün nədən başlamacağın, hansı məsələyə əhəmiyyət verməyin vacib olduğunu çox zaman bilmirik. Təsviri mətnlərin yaradılması ilə bağlı öyrəniləcək məsələlər bu problemin həllində yardımçımız olacaq.

Oxunun təşkili

Şagirdlərə “Xan çinarın bir yarpağı” mətninin fərdi oxusu tapşırılır. Oxu “işarələməklə oxu” üsulu ilə aparılır.

Mətnə 437 söz var. Fərdi oxu zamanı 10 dəqiqə kifayətdir. Qruplarla oxu formasına üstünlük verin.

M.Rzaquluzadənin “Xan çinarın bir yarpağı” əsərinin oxusuna hazırlıq. Şagirdlər fərdi şəkildə oxuya hazırlıq işi aparırlar. Fərziyyələri ədəbiyyat dəftərinə yazırlar. Orta səviyyəli sinifdə bu fəaliyyətin icrası üçün 4–5 dəqiqə kifayət edir. Sinfin səviyyəsindən asılı olaraq müəllim bu müddəti dəyişə bilər.

Kollektiv oxu keçirilir. Mətnin hissələri ayrı-ayrı şagirdlər tərəfindən oxunur. Dərslərdə mətnə dair daxil edilmiş suallara çatdıqda oxu dayandırılır, həmin sualla sinfə müraciət edilir. Suala cavab alınır və oxu davam etdirilir.

Şagirdlərə tapşırıq verilir ki, oxu zamanı tanış olmayan sözləri ədəbiyyat dəftərinə yazsınlar.

Oxudan sonra

Qruplarla iş formasında keçirilir. Verilmiş suallara cavab hazırlanır. Tanış olmayan sözlərin mənası lüğətdən tapılır və təqdimatçı nitqində həmin sözlərdən istifadə edir.

Yaradıcı tətbiqetmə ilə bağlı təlimatlar verin.

Çıl-çılpaqdır, çıl-çılpaq...
Ancaq aşağılarda, alt budaqlarda bozarmış, saralmış bir neçə yarpaq var...
Bir qız durmuş xan çinarın altında – beş-altı yaşlarında bir qızciğaz.
Xan çinari daim şax budaqlı, budaqlarını daim şux yarpaqlı, yarpaqlarını daim yamyaşıl, ışıq-ışım ışıldayan görmüş qızciğaz öz yaşından bəri.
Bəs indi, bu nədir belə?
Yaranışın bu qoribə öyləncələrindən, doğum-ölüm oyunlarından qızciğazın nə xəbəri!..
Yerə səpilmis yaralı yarpaqları incitməmək üçün ehməlcə addımlayır qızciğaz – bir neçə yarpağı qalmış budağa sarı.
Sarılıb bozarmış bir yarpağa baxır, qayğılı-qayğılı.
Tozdan belə saralıb-bozarmış bilir onu.
Uzadır xurdaca tombul öllərini.
Tozunu silmək istəyir, nəvazişlə. Qopub öləndə qalır yarpaq.
Ölləri əsir, ürəyi uçunur qızciğazın, dolur gözləri.
Ağlamaq istəyir qızciğaz, hönkürə-hönkürə, hıçqıra-hıçqıra...
Bağrına basır yarpağı.
Qızciğazın körpə ürəyinin hərarətindən, ana südü kimi saf-təmiz məhəbbətindən sanki canlanır, dilə gəlir solğun yarpaq:
– Gözlərin dolmasın, bala can, dərd olmasın bu sənə!..
Mən bu qocaman xan çinarın bir yarpağıyam, bala can, yalnız bircə yarpağı.
Biz yarpaqlar gəldi-gedərik, bala can, xan çinar sağ olsun, var olsun!
Mən də bu solğun yarpaqlar kimi, ana torpağın qoynunda günəşin hərarətində, yağışın rütubətində qarışacağam, yenə xan çinara qovuşacağam...
Yenə bahar gələcək, güllü-çiçəkli bahar!..
Səhər-səhər gün işığında xan çinarın ışıq-ışım ışıldayan yamyaşıl yarpaqları içində mənə də görəcəksən, bala can, görəcəksən!..
Dan yelləri əsəndə, xan çinarın ışıldayan səsində, göylərə uçan torağayın səhər nəğməsində, ana torpağın ətirli nəfəsində mənim də səsimi eşidəcəksən, nəfəsimi duyacaqsan, bala can, eşidəcəksən, duyacaqsan!
Bahar gələcək, güllü-çiçəkli bahar!
Xan çinar var olsun, bala can, yerli-yataqlı, şax budaqlı xan çinar!..
Mikayıl Rzaquluzadə

Tapşırıq 2. Hekayəni oxuduqdan sonra “Oxudan sonra” təlimatını (səh. 16) yerinə yetir.

Yaradıcı tətbiqetmə:

1. Müşahidə edən zaman zövq aldığın əşyani, bitkini, heyvanı və s. təsvir et.

Bu tapşırıq şagirdlərin bədii təfəkkürünün hansı səviyyədə olduğunu müəyyən etmək imkanı verir. Şagirdin real təsvirlə mücərrəd təsviri fərqləndirmə bacarıqları yoxlanılır. Əgər şagirdlər fikirlərini yazılı şəkildə əsaslandırarkən bu məqama toxunmayıblarsa, siz onu kollektiv müzakirə mövzusunə çevirin. Məsələn “Təsviri incəsənət” fənnində “Real və mücərrəd təsvir” mövzusu ilə əlaqələndirin. Bu zaman nəzəriyyə bölməsində verilən məlumatları önə çəkin. Nəticələri diqqətlə təhlil edin və şagirdlərin portfoliosuna daxil edin. Tədris vahidinin təlimi boyu çox aşağı nəticələr nümayiş etdirən şagirdlərə qarşı daha diqqətli olun.

Təlimdə çətinlik çəkən şagirdlərlə iş

Mətndəki dialoqları – sadə, qısa cümlələri oxumaq üçün bacarığı aşağı olan şagirdlər cəlb edilir. Həmin şagirdlər ümumi işə mütəmadi olaraq öz töhfəsini verməklə fəallaşır və özünəqapanma kimi mənfi psixoloji haldan qurtulur.

Qiymətləndirmə formaları

Fərdi qiymətləndirmə zamanı aşağıdakı bacarıqları nümayiş etdirən şagirdlərin fəaliyyəti xüsusi qeyd edilir:

- əsəri ifadəli oxuyan;
- sualların cavablandırılmasında fəal iştirak edən;
- müzakirələrdə əsaslandırılmış fikirlər bildiren.

Qrup fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi “oxudan sonra” meyarları əsasında aparılır.

Hekayədə 437 söz, var.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Öyrəndiyi yeni sözlərdən nitqində istifadə					
İfadəli oxu					
Əsərin əsas ideyasına münasibətin bildirilməsi					
Fikrin aydın, ardıcıl şərh					
Söylənilən fikirlərə münasibətin bildirilməsi					
Əsərin janr xüsusiyyətlərinin göstərilməsi					

I. BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ İDEYANIN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ

Bəxtiyar Vahabzadə. “Müəllim” (Bədii əsərlərdə ideyanın müəyyən edilməsi)

Dərsin məqsədi

1. Bəxtiyar Vahabzadənin “Müəllim” şeirində tanış olmayan sözləri müəyyənləşdirir və lüğətin köməkliyi ilə onların mənasını aydınlaşdırır. (1.1.1.) 2. Şeiri ifadəli oxuyur. (1.1.2.) 3. Öyrəndiyi yeni sözlərdən nitqində istifadə edir. (2.1.1.) 4. Şeirlə bağlı fikirlərini ardıcıl şərh edir. (2.1.2.)

Olubmu ki, kiminləsə söhbətin sonunda “Bununla nə demək istəyirsən?” sualını verəsən, yaxud sənə belə bir sual verilsin? Bu sualı verməklə həmsöhbətin sənə ayırı-ayrı fikirlərindən gəldiyi qənaəti dəqiqləşdirməyə çalışır. Yəni sənə demək istədiyini, lakin açıq demədiyini əsas fikri müəyyənləşdirmək istəyir. Həm insanlarla ünsiyyətdə, həm də müxtəlif mətnlər oxunan zaman əsas fikrin müəyyən edilməsinə zərurət yaranır. Bütün bunları öyrənmək üçün müəllimə həsr olunmuş növbəti gözəl bir əsərlə tanış olacağıq. Bu, Bəxtiyar Vahabzadənin “Müəllim” şeiridir.

Dərslikdəki məlumatla tanış olmaq üçün vaxt verilir.

Oxudan əvvəl

Tapşırığın icrası üçün qruplarla iş forması seçilir. Təlimat verilir: “Tanış olmayan sözlərlə qarşılaşdıqca onları lüğətə yazın. Lüğətdən onların mənasını aydınlaşdırın. Əsərdə nədən bəhs ediləcəyi ilə bağlı fərziyyələrinizi qeyd edin. Mövzu ilə bağlı oxu məqsədinizi, ilkin biliklərinizi müəyyənləşdirin.

I. BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ İDEYANIN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ

Təsviri mətnin ideyası necə yaranır?

Təsviri mətnlərdə ideya əşya və ya hadisənin xüsusiyyətlərini və onlarla bağlı müəllimin təəssüratlarını əhatə edir. Belə yazılarda ideya fikirlərlə ifadə edilir və oxucuya hissə-hissə çatdırılır.

Nə öyrənəcəksən?

- Nəzərdə tutulmuş ideya və onu dəstəkləyən digər fikirləri müəyyən edəcəksən;
- Təsvir edilən əşya və hadisələri müəyyən edəcək və qruplaşdıracaqsan.

Tapşırıq 1. “Müəllim” şeirini oxumazdan əvvəl “Oxudan əvvəl” təlimatını (səh. 12) yerinə yetir. Məntiqi vurğunu* gözləməklə şeiri ifadəli oxu. Oxuyarkən çərçivələrdə verilmiş suallar üzərində düşün. Fikrini topla, başlığı oxu. “Müəllim” sözünü eşidən zaman fikrinə gələn ilk beş sözü yaz.

Düşün: Müəllimin sənə həyatında rolu nədən ibarət olub? İndiyə qədər müəllim haqqında hansı əsərləri oxumuş, filmlərə tamaşa etmişən? Bu informasiyaları hansı mənbələrdən almısan? Bu şeirdə müəllimin təsvirində hansı məsələlərə yer verilib? Sənə, bu şeirdə nədən bəhs edilə bilər?

BƏXTİYAR VAHABZADƏ. “MÜƏLLİM” (BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ İDEYANIN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ)

MÜƏLLİM

Müəllim! Gözəldən gözəldir bu söz –
Körpə könüllərdə məşəl yandıran!
Hələ yazılmamış, hələ qırıqsız
Hamar beyinləri **cilalandır**an.

Sözün mənasını lüğətdən istifadə etməklə aydınlaşdır.

* Məntiqi vurğu cümlədə sözlərdən birinin digərlərinə nisbətən qüvvətli tələffüz olunması ilə yaranır. Məntiqi vurğulu söz, adətən, xəbərin yanında yerləşir.

Təqdimat 1: Tapşırıq 1 üzrə qruplarda oxuya hazırlıq işləri başa çatandan sonra qrup təqdimatları dinlənilir. Yaxşı olar ki, “bütün qrupla təqdimat” üsulu seçilsin. Yəni qrupun bir üzvü deyil, bütün üzvləri təqdimat etsin.

Qrupda şeir oxunur, suallara yazılı cavab hazırlanır.

Oxu prosesində

“Müəllim düşüncə güllərimizi əqlilə suvaran bir bağban oldu” – misralarında müəllimin bağbana bənzədilməsi təşbehdir. Bunun həm də bənzətmə adlandırıldığını bildirməklə şagirdlərin düşüncə imkanını genişləndirilir. Təşbehin hansı yollarla yaradılması barədə müəllim tərəfindən qısa məlumat verilə bilər.

Müəllim! Tez durub, gec yatanımsan
Bu gün, sabahımı yarananımsan!

Düşün:
Sonca, sair burada
nə demək istəyir?

Mən bir toxum idim, sabahım sirdi
Mənə şəkil verən, rəng verənimsən.
Məni bu dünyaya anam gətirdi
Sənə bitirənim, yetirənimdən.

Müəllif burada
hansı fikri çatdırmaq
istəmişdi?

Müəllim! Düşüncə güllərimizi
Əqlilə suvaran bir bağban oldu.
Endirdi yerlərə atamızı bizi
Müəllim – göylərə qaldıran oldu.

Bu ad sənə
tanışdırma?

Xəyala qol-qanad, gözə nur verdi
Müəllim! Biz sənə borcluyuq ancaq.
Əmir Teymura da şərəf gətirdi,
Ayağın altında əbədi yatmaq!

Şagirdin sayıdır dövlətin, varın
Bilməz bu qazancı, bilməz hər naşı.

I. BƏDİL ƏSƏRLƏRDƏ İDEYANIN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ 21

Oxudan sonra

– Fərziyyələrin özünü doğruldub-döğrultməmadığı yoxlanılır.

– Şeir in əsas ideyası barədə fərziyyələr irəli sürülür.

Tədqiqat bitəndən sonra

Kollektiv şəkildə şeirin ifadəli oxusu keçirilir.

Təqdimat 2: Tapşırıq 2 üzrə qrupda “Oxudan sonra” təlimatı yerinə yetirilir. “Bütün qrupla təqdimat” üsulu ilə məlumat mübadiləsi edilir.

Mətnə 91, kənarda 23 söz var. Fərdi oxu zamanı 5 dəqiqə kifayətdir.

Suallar üzərində düşünmək üçün 12–15 dəqiqə yetərlidir.

Qiymətləndirmənin formaları:

- Fərdi qiymətləndirmə forması;
- Qrup qiymətləndirilmə forması.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Şeirin ifadəli oxusu					
Öyrəndiyi yeni sözlərdən nitqində istifadə					
Şeirlə bağlı fikirlərin ardıcıl şərh					

Dərsin məqsədi

1. “Müəllim” şeirini hissələrə ayırır, onlara başlıq verir. (1.1.3.)
2. Şeirin mövzu və ideyasını müəyyənləşdirir. (1.2.4.)
3. Şeirin ideyası ilə bağlı fikirlərini aydın və ardıcıl şərh edir. (2.1.2.)
4. Müzakirələrdə söylənən fikirlərə münasibət bildirir. (2.2.1.)

A

Şeirin ideyasının müəyyən edilməsi üçün tədqiqat sualının qoyulmasına xidmət edir.

B

Şagirdlər tapşırığı fərdi şəkildə icra edir. Nəticələr cütlərdə müqayisə edilir. Fərqli cəhətlərin müzakirəsi təşkil edilir. Cütlər vahid qərar qəbul etdikdən sonra hər iki, yaxud üç cüt birləşib bir qrup yaradır.

Qrup müzakirələri aparılır. Cütlüklər qərarları müqayisə edir. Fərqli cəhətlər müzakirə edilir. Vahid qrup təqdimatı hazırlanır.

Sinifdən sinfə adlayanların
Yaşında yaşayır müəllim yaşı.

Elmə güvəndinsə, bil ki, cənnətin
Qapısı üzünə açılacaqdır.
Məktəbi hər şeydən üstün millətin
Hər yerdə, hər işdə zəfəri – haqdır.

Səsin həcmi
və tonuna,
oxunun sürəti-
nə diqqət et.

Burada hansı
misallar ideyanı
qüvvətləndirir?

Gəl, ey heykəltəraş! Bu mərmər, bu gil.
Düşün müəllimi, sonra alışı, yan.
Onun heykəlini mərmərdən deyil,
Yarat özü kimi nurdan, işıqdan.

Bəxtiyar Vahabzadə

Tapşırıq 2. Şeiri oxuduqdan sonra “Oxudan sonra” təlimatını (səh.16) yerinə yetir.

Ev tapşırığı:

Şeirdən ön çox bəyəndiyin bir parçanı əzbər öyrənə bilərsən. Bu sənin nitqinin inkişafı və bədii zövqünün formalaşması baxımından çox əhəmiyyətlidir.

A

BƏXTİYAR VAHABZADƏ. “MÜƏLLİM”
(Əsər üzərində iş)

Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, müəlliflər ideyanı fikirlər şəklində təqdim edirlər və oxucu onları bir araya gətirməklə müəllifin çatdırmaq istədiyi ideyanı özü müəyyən edir.

Bəs ideyanı tapmağın asan yolları varmı? Əgər varsa, bunu necə etmək olar?

Tapşırıq 3. Aşağıda təqdim edilən təlimata əməl etməklə “Müəllim” şeirində nəzərdə tutulan ideyanı müəyyən et.

Nümunədə nəzərdə tutulmuş ideyanı müəyyən etmək üçün aşağıdakı addımlar atılmalıdır:

Təqdimat mədəniyyəti

Səs tonu					
Siniflə təmas					
Göz kontaktı					
Təbəssüm					
Jest və mimika					
İnandırıcı nitq					

Təqdimat 3: Tapşırıq 3-də şeirin bəndlərinə ad vermək təklif olunur. Bu adlar təxminən belə ola bilər: Bəndlərə verilən başlıqlar fikirlərdir və bu fikirlər əsas ideyanın formalaşmasına xidmət edir.

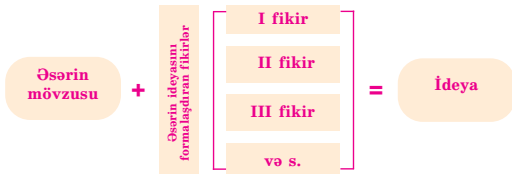
Əsərin ideyası ilə bağlı şagirdlərdən alacağınız cavablar təxminən aşağıdakı kimi ola bilər.

B

I. “Müəllim” şeirini bir daha diqqətlə oxu. Özünə sual ver. Bu mətndə nədən bəhs olunur? Nədən bəhs olunduğunu müəyyən etməklə mətnin mövzusunı müəyyən etmiş olarsan.

II. Şeiri hissələrə bölüb hər hissəyə başlıq ver. Mətnin hər hansı parçasında verilmiş başlıq söz, yaxud söz birləşməsi ilə ifadə edilir. Bu başlıqlar ideyanı yaradan fikirlərdir.

III. Bəndlər (abzaslar) üzrə fikirlərə – başlıqlara bax. Onlar ideyanı müəyyən etməkdə sənə kömək edəcəklər. Bunu riyazi ifadə kimi belə təsəvvür etmək olar:

Şeir söz sənəti nümunəsidir. Şeir fikrin vəznli, obrazlı, qafiyəli ifadəsidir. Şeiri nəsr əsərlərindən fərqləndirən onun axıcılığı, abəngi və musiqiyə uyğunluğudur. Eyni zamanda şeirdə sözlər arasında müəyyən ölçünün, fasilənin nəzərə alınması və misraların sonundakı sözlərin bir-biri ilə uyğunlaşması vacibdir. “Müəllimimi unutmuram” şeiri heca vəznində yazılıb. Bilirsən, heca vəznini nə deməkdir? Əgər bu ifadəni birinci dəfə eşidirsən, əvvəlcə “heca” və “vəzn” sözləri üzərində düşün. “Heca” sözünü çox eşitməsin. Yəqin, bilirsən ki, heca sözlərin asanlıqla bölünə bilən hissəsinə deyilir. Amma “vəzn” sözü sənə aydın olmaya bilər. “Vəzn” ərəb sözü olub “ölçü” deməkdir. Hece vəznində yazılmış şeirlərdə hecaların sayı şeirin ölçüsünü müəyyən edir. Həmin şeirlərin birinci misrasında neçə heca varsa, qalan misralarda da o qədər sayda heca olmalıdır. Bir misrada 5, 7, 8, 11, 12, 16 və s. heca ola bilər.

Müəllim zəhmətinin insan həyatında rolundan bəhs olunur.

Könüllərdə məşəl yandıran

Yorulmaq bilməyən insan

Düşüncələri dəyişdirən ustad

Kamallarda yaşayan insan

Şərəfli ömür

Hər kəsə doğma ocaq

Ürəklərdə yaşayan insan

İnsanlara insanlığı öyrədən unudulmur.

	Meyarlar	5	4	3	2	1
Dərs prosesində, sorğular zamanı müzakirələrdə xüsusi fəaliyyət göstərən şagirdlər fərdi şəkildə stimullaşdırılır. Qrup holistik qiymətləndirmə sxemi üzrə qiymətləndirilir.	Əsərin mövzusu və kiçik fikirlər, əsas ideyanın müəyyənləşdirilməsi					
	Əsərin ideyası ilə bağlı fikrin aydın və ardıcıl şərhı					
	Müzakirələrdə fəal iştirak					
	Təqdimat mədəniyyəti					

Mixail Prişvin. “Tala” (Əsər üzərində iş)

Dərsin məqsədi

1. Mixail Prişvinin “Tala” hekayəsini oxuyarkən tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən istifadə etməklə aydınlaşdırır. (1.1.1.)
2. Hekayəni məzmununa uyğun ifadəli oxuyur. (1.1.2.)
3. Kiçik fikirləri müəyyən etmək üçün əsəri hissələrə ayırır. (1.1.3.)
4. Əsərin mövzusunı bilərək ideyasını aydınlaşdırır. (1.2.4.)
5. Əsəri nəql edərkən, yaxud əsərlə bağlı şərhlər verərkən öyrəndiyi yeni sözlərdən istifadə edir. (2.1.1.)
6. Müzakirələrdə söylənilən fikirlərə münasibət bildirir. (2.2.1.)

Əvvəlki dərslərdə təsviri mətnin ideyasını müəyyən etmək üçün sevimli və unudulmaz şairimiz B.Va-habzadənin “Müəllim” şeirini oxuduq. İndi isə daha bir tanınmış yazıçı M.Prişvinin müəllifi olduğu “Tala” hekayəsini oxuyacaq və əsərin ideyasını müəyyən edəcəksiniz. Əvvəlki dərslərdə siz bu işi qruplarda yerinə yetirirdiniz. Bu gün isə cütlərdə çalışmaqla əsərin ideyasını müəyyən edəcəksiniz. Cütlərin tərkibi müəyyən edilərkən idrakı imkanları baxımından 1 yüksək səviyyəli, 1 aşağı səviyyəli şagird seçilməsi məqsədəuyğundur.

Cütlərlə oxuya hazırlıq işi hər iki şagird tərəfindən yerinə yetirilir.

Oxudan əvvəl

Əsərə aid şəkilləri nəzərdən keçirir, birinci və sonuncu abzasları oxuyur. Fərziyyələr irəli sürür:

- Burada nədən bəhs edilə bilər?
- Hansı məsələlərə toxunula bilər?
- Əsərin ideyası nə ola bilər?

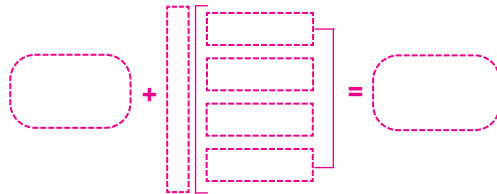

MIXAIL PRIŞVIN. “TALA” (Əsər üzərində iş)

Təpşiriq 1. Mixail Prişvinin “Tala” əsərini oxumazdan əvvəl “Oxudan əvvəl” təlimatını (səh.12) yerinə yetir.

Təpşiriq 2. Mixail Prişvinin “Tala” hekayəsini ifadəli oxu. İdeyanı müəyyən etmək üçün aşağıda verilən sxemdən istifadə et. Əvvəlcə sxemi dəftərinə çək. Hər bənddə ifadə edilən fikri müəyyən edib ayrı-ayrı çərçivələrə yaz*.

- ♦ İlk xoşuna gələn fikir ideya olmaya bilər. O yalnız mətnin bir hissəsi üçün düzgün ola bilər.
- ♦ Bəzən mətdə abzas hər hansı bir sualla başlanır. Sualın cavabı müəllifin həmin hissədə çatdırmaq istədiyi fikir ola bilər.
- ♦ İdeya mətnin birinci və sonuncu cümlələrində, yaxud abzasında ifadə oluna bilər.

* Çərçivələrin sayını müəyyən edilmiş fikirlərin sayı qədər artırmaq olar.

24 Mixail Prişvin. “Tala”

Oxu prosesi. Bir şagird oxuyur, digəri fərziyyələrin doğru olub-olmadığı baxımından mətni diqqətlə dinləyir. Müvafiq qeydlər götürür, tanış olmayan fikri aydınlaşdırmaq üçün dəftərinə qeyd edir. Oxu bitəndən sonra cütlər vəzifələrini dəyişir. Dərslərdə verilən təlimatın oxusu da daxil olmaqla 1 mərhələyə 5–7 dəqiqə kifayət edə bilər. Lakin sinfin səviyyəsi nəzərə alınmaqla oxu üçün ayrılmış vaxtı dəyişmək olar.

Mövzu üzrə söhbət. – Cütlərdəki şagirdlər öz fərziyyələrini yoldaşlarının fərziyyələri ilə müqayisə edir. Oxu zamanı məsələlərlə bağlı aparılan qeydləri də qarşılaşdırırıq.

- Hansı cavabın daha tutarlı olduğu cütlər tərəfindən yoxlanılmaqla müzakirə edilir.
- Əsərin mövzusu, kiçik fikirlər və əsas ideyası barədə kiçik təqdimat hazırlanır. Müəllif haqqında qısa məlumat verilir.

TALA

Burada yarpaq nəyə bənzədilir?

Tozağacı özünün son qızılı yarpaqlarını yuxulu qarışıqların yuvalarına, küknarların başına səpələyirdi. Meşə cıdırı ilə gedirdim, payız meşəsi gözlərimə də-niz kimi, tala isə bu dənizdə bir ada tək görünürdü.

Bu adada bir-birinə sığınmış bir neçə küknar ağacı vardı, dincəlmək üçün ağacların altında oturdum. Demə, bütün həyat bu küknarların başında imiş.

Qozaların bol yerində dələ, **aladimdik** və adı, özü mənə məlum olmayan başqa canlılar ağılıq edərmiş. Burda qara çərxəklərin yerə düşdüyünü görsən. Bu, dələnin, aladimdiyin işidir. Onlar qozaların içindəki dadlı tumu çıxarıb yeyirlər.

Sənə, "aladimdik" necə canlıdır?

Sənə, əsərin qalan hissəsində müəllif nələri təsvir edəcək?

Altında oturduğum bu uca küknar ağacı da elə bil tumdan boy atıb ucalmışdı.

Bu tumları külək haçansa götürüb tozağacının dibinə, onun üstü açıq köklərinin arasına salmışdı.

Küknar böyüməyə başlayıb, tozağacı da onu istidən, şaxtadan qoruyubdu.

İndi bu küknar böyüyüb, tozağacı ilə yanaşı durub, köklərini onun köklərinə dolamışdı.

Meşənin ortasındakı talada küknar ağaclarının altında kirmişcə oturub, yerə tökülən xəzan yarpaqlarının pıçıldısını dinləyirdim.

Bu pıçıldılar ağacların altında yatan dovşanları oyadır. Dovşanlar hövlnak meşədən çıxıb harasa gedirlər.

Bu satirlərdə hansı faktlar təsvir edilmişdir?

Bu abzasda hansı söz və ya söz birləşməsi əsərin əsas fikri ilə bağlıdır?

Yarpaqların pıçıldısından səksənən bir dovşan sıx küknarların altından çıxdı, böyük talanı görüb dayandı.

Əməkdaşlıq şəraitində təlim şagirdə nə verir?

– Məsələ üzərində düşünməyin müxtəlif yolları aşkar edilir;

– Mürəkkəb tapşırığın yerinə yetirilməsi zamanı bir-birinə kömək edirlər.

– Fərqli fikir söyləyən başqa şagirdləri hörmətlə dinləyir, qarşılıqlı yaradıcılıqla məşğul olurlar.

– Öz mövqelərini müdafiə etməyi, habelə dəyərli fikirləri təsdiq etməyi öyrənirlər.

Əməkdaşlıq üzrə qiymətləndirmə aparən zaman bu məsələlərin nəzərə alınması əhəmiyyətlidir.

Bu yaşda şagird 2 dəqiqədə 263 söz oxuyur. Bu baxımdan 1 şagirdə oxu üçün yaxşı halda 7 dəqiqə vaxt verilərsə, qarşılıqlı oxuya 15 dəqiqə kifayətdir.

Mətdnə 263 söz var.

Qiymətləndirmə formaları

Fərdi qiymətləndirmə: fəallıq nümayiş etdirən şagirdlər stimullaşdırılır.

Cütləri qiymətləndirmə: holistik sxemə əsasən qiymətləndirir.

Meyarlar

	5	4	3	2	1
Tanış olmayan sözləri aydınlaşdırmaq və məqsədli istifadəsi					
İfadəli oxu					
İdeyanın müəyyən edilməsi					
Ünsiyyət mədəniyyəti çərçivəsində söylənilən fikirlərə münasibətin bildirilməsi					
Müzakirələrin nəticələrinin təqdim edilməsi					
Əməkdaşlıq					

Tofiq Bayram. “Ən gözəl” (Əsər üzərində iş)

Dərsin məqsədi

1. Tofiq Bayramın “Ən gözəl” şeirini ifadəli oxuyur. (1.1.2.) 2. Müxtəlif fikirləri müəyyən etmək üçün əsəri hissələrə ayırır. (1.1.3.) 3. Əsərdə müxtəlif fikirləri mövzusu ilə əlaqələndirməklə ideyanı müəyyən edir. (1.2.4.) 4. Müzakirələrdə söylənilən fikirlərə münasibət bildirərkən öyrəndiyi yeni sözlərdən istifadə edir. (2.1.1.; 2.2.1.)

Əvvəlki dərslərdə təsviredici mətnin ideyasının müəyyən edilməsinə dair təlimat bir daha uşaqlara xatırladılır və təlim prosesində onların nəzərə alınması tövsiyə edilir.

– Uşaqlar, bundan əvvəlki dərslərdə biz təsviredici mətnlərin ideyasının müəyyən edilməsi yollarını öyrəndik. Bu gün isə öyrəndiyimiz bilik və bacarıqları daha da təkmilləşdirəcəyik. Tofiq Bayramın “Ən gözəl” şeiri bu məqsədə çatmaqda yardımçımız olacaq.

NOYÇ (Nəzərdən keçir, oxu, yoxla, çalış) üsulundan istifadə etməklə oxu təşkil edilə bilər.

TOFIQ BAYRAM. “ƏN GÖZƏL” (Əsər üzərində iş)

Əvvəlki dərslərdə mətnin ideyasını müəyyən etmək üzrə ilkin bilik və bacarıqlara yiyələnmişən. Aşağıda təqdim edilən şeiri oxu. İdeyanı müəyyən et. (Oxuya hazırlıq işləri aparmağı unutma.)

Tapşırıq 1. “Oxudan əvvəl” təlimatını (səh. 12) yerinə yetirəndən sonra şeiri oxu.

ƏN GÖZƏL

“Azərbaycan günüdür” ifadəsi ilə qair hansı günü nəzərdə tutur?

Ey könül, ümmanlar coşsun səsinde,
Şeir qanad açan günüdür bu gün.
Bütün ölkələrə yer kürəsində
De ki, Azərbaycan günüdür bu gün!

Dostları şad görüm, yadları dalğın,
Arzumun gül açan günüdür bu gün.
Şöhrətli vətənin, qeyrətli xalqın
Tarixə nur saçan günüdür bu gün.

Sənco, bu sözlərlə qair nə demək istəyir?

Payızdan xoş ətri gəldi baharın,
Elimin sevinci aşib-daşıbdır.
Sifəti nurlanıb ağsaqqalların,
Ağbirçək analar cavanlaşıbdır.

Dünyanı mat qoyub bu arzu, həvəs,
Xalqımın öyünən günüdür bu gün.
Bütün ürəklərin həmrəy, həmnəfəs
Sevinclə döyünən günüdür bu gün.

Nəçə-neçə bayraqların biçilməsi üçün lazımdır?

Ən gözəl kəlmələr axtarın, seçin,
Dostlar, alqışlardan Azərbaycana.
Hələ nəçə-neçə bayraqlar biçin
Qızıl qumaşlardan Azərbaycana!

Vaxtdan səmərəli istifadə çox əhəmiyyətli bir keyfiyyətdir. Bu baxımdan sinifdə müvafiq tərbiyə işi aparılması zəruri hesab edilir. Müəllim tapşırığın icrası üçün optimal vaxt ayırmalı, şagirdəndə də həmin vaxt çərçivəsində işin icrasını gözləməlidir. Bu, 45 dəqiqə vaxtın səmərəli istifadəsi ilə nəticələnir. Verilmiş vaxt çərçivəsində tapşırığın yerinə yetirilməsi ayrıca meyar kimi holistik qiymətləndirmə sxeminə daxil edilə bilər.

Nəzərdən keçirin:

- Oxudan əvvəl şeirin başlığı verilmiş şəkil, qrafik və s. üzərində düşünün;
- Şeirin ölçüsündən və şagirdlərin hazırlıq səviyyəsindən asılı olaraq birinci və sonuncu cümlələri və ya abzası oxuyun;
- Şeiri oxuyan zaman cavab tapmaq istədiyiniz sualları tərtib edin.

Əsərin ideyasını qüvvətləndirən fikri müəyyən et.

Bayramın mübarək, ey ana Vətən!
Hünərlər, zəfərlər izləyir səni,
Şöhrətin ən uca zirvəsindəşən,
Hələ çox zirvələr gözləyir səni!

Tofiq Bayram

I. BƏDİL ƏSƏRLƏRDƏ İDEYANIN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ 29

Oxuyun:

- Şeiri oxuyun. Hazırladığınız suallara cavab verin.
- Şeiri hissələrə ayırın və onlara başlıq verməklə kiçik fikirləri müəyyən edin.

Yoxlayın:

- Cavablarınızın nə qədər aydın və düzgün olduğunu yoxlayın.

Çalışın:

- Mövzu ilə müxtəlif fikirləri əlaqələndirməklə əsərin ideyasını müəyyən edin.
- Təqdimatınızı hazırlayın.
- Təqdimat edərkən yeni öyrəndiyiniz sözləri nitqinizdə istifadə etməyə çalışın.
- Əsərin müəllifi haqqında məlumat verin.

Bu şeirdə 113 söz oxunacaqdır. Şeirə dair sualların mətni 31 sözdən ibarətdir. Cəmi 144 sözdür. Şeiri oxumaq üçün 7–10 dəq. kifayət edir. Digər təlimatların icrası üçün sinfin səviyyəsi nəzərə alınmaqla vaxt müəyyən edilir.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Məzmunu uyğun ifadəli oxu					
Müxtəlif fikirlərin müəyyən edilməsi					
Mövzu və ideyanın müəyyən edilməsi					
Verilmiş vaxtda işin icrası					
Söylənilən fikirlərə münasibətin bildirilməsi					

Tofiq Bayram. “Ən gözəl” (Əsər üzərində iş)

Dərsin məqsədi

1. Tofiq Bayramın “Ən gözəl” şeirinin mövzu və ideyasına münasibət bildirir. (1.2.4.)
2. Müzakirələrdə söylənilən fikirlərə münasibət bildirir. (2.2.1.)
3. Əsərlə bağlı fikirlərini aydın və ardıcıl şərh edir. (2.1.2.)
4. Əsərlə bağlı şifahi təqdimat edir. (2.1.1.)
5. Mövzu ilə bağlı fikirlərini məntiqi ardıcılıqla ifadə edir. (3.1.2.)

Müəllim:

Ölkənin müstəqilliyinin qorunub saxlanmasında şəxsiyyətlərin rolu barədə danışarkən biz Ümummilli lider H.Əliyevin hakimiyyət illəri barədə danışmaya bilmərik. O, müdrik bir dövlət başçısı kimi Azərbaycan dövlətinin qorunub saxlanması və inkişaf edib çiçəklənməsi üçün əlindən gələni etmişdir. Onun yaratdığı bu ənənə bu gün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Bir zaman Ümummilli liderimiz demişdir: “Azərbaycan dünyaya günəş kimi doğacaq”. Bu gün ölkəmizdə aparılan işlər və hamımızın şahidi olduğumuz hadisələr onu göstərir ki, bu sözlər böyük uzaqgörənliklə söylənməmişdir və öz təsdiqini tapır. Bütün dünya Azərbaycanda baş verən inkişafa və çiçəklənməyə heyranlıqla baxır. Azərbaycan öz müstəqilliyini, dövlətçilik ənənələrini qoruyaraq sürətlə inkişaf edir.

Biz artıq birlikdə Tofiq Bayramın “Ən gözəl” şeirini oxuduq və ideyasını müəyyən etdik.

Bu gün isə siz kiçik qruplarda maraqlı layihəni həyata keçirəcəksiniz.

TOFIQ BAYRAM. “ƏN GÖZƏL” (Əsər üzərində iş)

Əvvəlki dərslərdə mətnin ideyasını müəyyən etmək üzrə ilkin bilik və bacarıqlara yiyələnmişən. Aşağıda təqdim edilən şeiri oxu. İdeyanı müəyyən et. (Oxuya hazırlıq işləri aparmağı unutma.)

Tapşırıq 1. “Oxudan əvvəl” təlimatını (səh. 12) yerinə yetirəndən sonra şeiri oxu.

ƏN GÖZƏL

“Azərbaycan günüdür” ifadəsi ilə sair hansı günü nəzərdə tutur?

Ey könül, ümmanlar coşsun səsində,
Şeirini qanad açan günüdür bu gün.
Bütün ölkələrə yer kürəsində
De ki, Azərbaycan günüdür bu gün!

Dostları şad görüm, yadları dalğın,
Arzumun gül açan günüdür bu gün.
Şöhrətli vətənin, qeyrətli xalqın
Tarixə nur saçan günüdür bu gün.

Sanca, bu sözlərlə sair nə demək istəyir?

Payızdan xoş ətri gəldi baharın,
Elimin sevinci aşub-daşıbdır.
Sifəti nurlanıb ağsaqqalların,
Ağbirçək analar cavanlaşıbdır.

Dünyanı mat qoyub bu arzu, həvəs,
Xalqımın öyünən günüdür bu gün.
Bütün ürəklərin həmrəy, həmnəfəs
Sevinclə döyünən günüdür bu gün.

Nəçə-neçə bayraqların biçilməsi nə üçün lazımdır?

Ən gözəl kölmələr axtarın, seçin,
Dostlar, alqışlardan Azərbaycana.
Hələ neçə-neçə bayraqlar biçin
Qızıl qumaşlardan Azərbaycana!

28 Tofiq Bayram. “Ən gözəl”

Şagirdlər 3 nəfərdən ibarət kiçik qruplara bölünür. Şərtlər dərslikdə səh. 30-da verilmişdir.

Hər qrupa bir yüksək, bir orta, bir aşağı nəticələr nümayiş etdirən şagirdin daxil edilməsi tövsiyə edilir.

Layihənin təqdimatının hər üç şagird tərəfindən ediləcəyi əvvəlcədən bildirilir. Bununla vəzifə bölgüsü və qarşılıqlı təlimatlandırılmanı gücləndirməyə nail olarsınız.

Qeyd: Prezident İlham Əliyevin rəhbərlik etdiyi Azərbaycan bu gün dünyada irimiqyaslı layihələrin təşəbbüskarı və uğurlu icraçısı kimi tanınır. Belə ki, 2006-cı ildə Bakı–Tbilisi–Ceyhan əsas ixrac neft kəməri, 2007-ci ildə Bakı–Tbilisi–Ərzurum qaz kəməri istifadəyə verilib.

Dövlətimizin başçısının təşəbbüsü ilə Şərq-Qərb və Şimal-Cənub beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin yaradılması istiqamətində böyük işlər görülüb. 2017-ci ildə Bakı–Tbilisi–Qars dəmiryolu istifadəyə verilib. Azərbaycanın Rusiya, İran və Gürcüstanla sərhədinə qədər yeni magistral avtomobil yolları tikilib.

Bu gün Azərbaycan artıq dünyada sayı məhdud olan kosmik ölkələr sırasındadır. 2013-cü ildə Azərbaycanın ilk telekommunikasiya peyki “Azerspace-1”, 2014-cü ildə ikinci – Yer səthini müşahidə edən “Azersky” peyki, 2018-ci ildə isə daha bir telekommunikasiya peyki – “Azerspace-2” orbitə çıxarılıb.

Əsərin ideyasını qüvvətləndirən fikri müəyyən et.

Bayramın mübarək, ey ana Vətən!
Hünərlər, zəfərlər izləyir səni,
Şöhrətin ən uca zirvəsindənən,
Hələ çox zirvələr gözləyir səni!

Tofiq Bayram

Şagirdlərin maraqlarını nəzərə almaqla layihəyə əsərin ideyası ilə bağlı və Azərbaycana aid digər məqamlar daxil edilə bilər.

- 1 bənd şeir;
- 1 bənd mahnı;
- şəkil;
- aplikasiya;
- yapma.

Bununla siz maraqlı integrasiya apara, əsərin ideyasını Azərbaycanda bu gün baş verən hadisələrlə əlaqələndirə bilərsiniz.

1. BƏDİLİ ƏSƏRLƏRDƏ İDEYANIN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ 29

Meyarlar	5	4	3	2	1
Əsərin ideyasına münasibəti					
Fərqli fikirlərə münasibət bildirərkən ünsiyyət mədəniyyətinə riayət edilməsi					
Əsərdəki hadisələrin Azərbaycanda baş verən hadisələrlə əlaqələndirilməsi					
Fikirlərin aydın, ardıcıl şərh və əsaslandırılması					
Əməkdaşlıq					

Süleyman Rüstəm. “Azərbaycana gəlsin” (Əsər üzərində iş)

Dərsin məqsədi

1. S.Rüstəmin “Azərbaycana gəlsin” şeirini ifadəli oxuyur. (1.1.2.)
2. Əsəri hissələrə ayırır və onlara başlıq verir. (1.1.3.)
3. Əsərin mövzusunı və ideyasını müəyyən edir. (1.2.4.)
4. Əsərin ideyası ilə bağlı fikirlərini aydın və ardıcıl şərh edir. (2.1.2.)

Müstəqil iş olduğundan şagirdlər fərdi şəkildə Süleyman Rüstəmin “Azərbaycana gəlsin” şeirini oxuyur. Azərbaycanın təsvirinə həsr edilmiş bu əsərin ideyasının müəyyən edilməsi proseduru bir daha xatırladılır və şagirdlər işə başlayır.

Şagirdlərə elan edilməlidir! Əgər iki şagirdin birindən köçürdüyü aşkar edilərsə, hər iki şagirdin nəticəsi ləğv ediləcək. Bu elanla şagirdin müstəqil düşünmə və çalışmaq baxımından potensialının maksimum dərəcədə səfərbər edilməsinə və işə salınmasına nail olarsınız.

Tapşırıq 2.

1. Şeiri oxuduqdan sonra “Oxudan sonra” təlimatını (səh. 16) yerinə yetir.
2. İlk iki bənddən sonra irəli sürdüyün fərziyyənin doğru olub-olmadığını müəyyən et.
3. Şeirin ideyasını müəyyən et.

Layihə. “Ən gözəl” şeirini bir daha diqqətlə oxu. Əsərdə hansı faktlar xalqın bir məqsəd uğrunda birləşməsinə göstərir? Yaxşı lider öz ölkəsi üçün nələr edə bilər? Təqdimat hazırla.

SÜLEYMAN RÜSTƏM. “AZƏRBAYCANA GƏLSİN” (Əsər üzərində iş)

Tapşırıq 1. Şair Süleyman Rüstəmin “Azərbaycana gəlsin” şeirini oxumazdan əvvəl hazırlıq işləri apar. Qeydlər götür. Şeiri oxu. Əsərin ideyasını tap. Nəticələrini əvvəlcə kiçik qrupda, sonra işə bütün siniflə müzakirə et.

AZƏRBAYCANA GƏLSİN

Vətənimin seyrinə çağırırım elləri,
Sərvət görmək istəyən Azərbaycana gəlsin.
Bəzənib başdan-başa şəhərləri, kəndləri,
Cənnət görmək istəyən Azərbaycana gəlsin.

Qanımızda dövr edən sədaqətdir, sədaqət,
Günəşdən də parlaqdır gözümüzdə həqiqət.
Dostuna, qardaşına təmənnasız məhəbbət,
Hörmət görmək istəyən Azərbaycana gəlsin.

Gözəlliklər vətənə gözəllərindən gəlir,
Dostluğun, qardaşlığın təməllərindən gəlir,

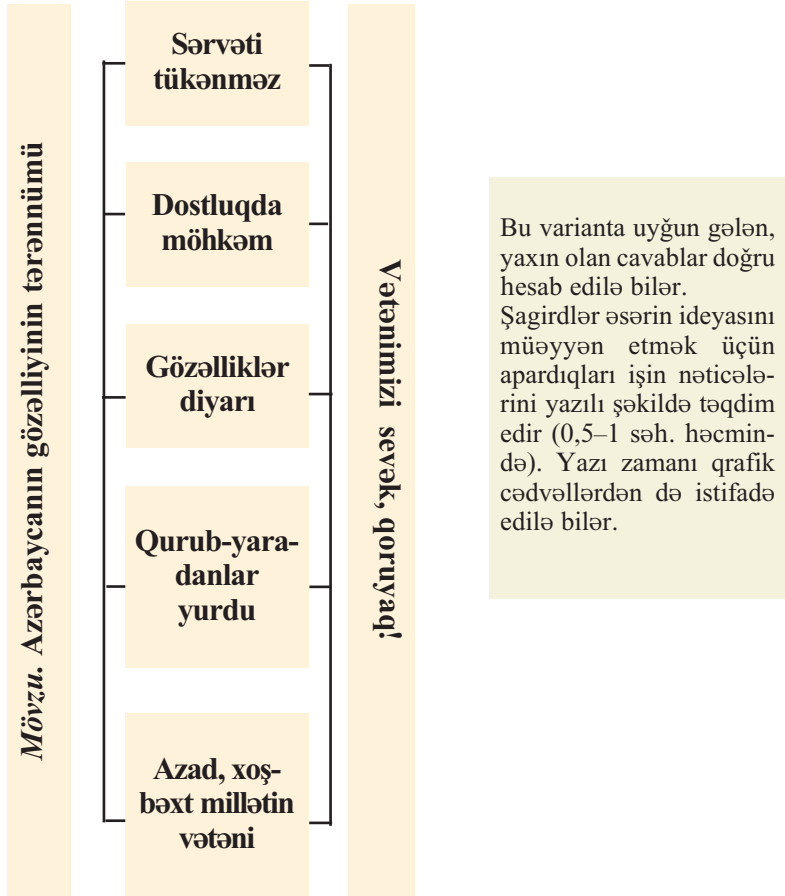
QIYMƏTLƏNDİRMƏ İLƏ BAĞLI TÖVSIYƏ

Müstəqil işin nəticələri qiymətləndirilərkən aşağıdakı məsələlərə əhəmiyyət verilməlidir.

Bəzən şagirdlər elə başa düşürlər ki, bir bənd bir müxtəlif fikir deməkdir. Elə də ola bilər ki, iki-üç bənd eyni fikri əhatə etsin və ona bir başlıq verilsin. Bu baxımdan şagirdləri də təlimatlandırmaq faydalı olar.

Ayrı-ayrı şagirdlərin müəyyən etdiyi ideyalar eyni olmaya bilər, lakin mahiyyət baxımından onlar çox yaxın olmalıdırlar.

Şeirin ideyası

Bu mətndə 93 söz oxunacaqdır. Mətni oxumaq üçün 5–7 dəq. kifayət edir. Digər təlimatların icrası üçün sinfin səviyyəsini nəzərə alaraq vaxt müəyyən edilir.

QIYMƏTLƏNDİRMƏ

Müstəqil işi qiymətləndirərkən “Strategiya ilə oxu səhifəsinin qiymətləndirilməsi” qaydalarından istifadə (səh. 74–75.)

“Üçrəngli bayraq” mövzusunda essenin yazılması (yazıdan əvvəl)

Dərsin məqsədi

1. “Üçrəngli bayraq” mövzusunda təsviredici esse yazır. (3.1.3.)
2. Essenin planını tərtib edir. (1.1.3.)
3. Essenin əsas ideyasını yaradır. (1.2.4.)
4. Fikirləri məntiqi ardıcılıqda təqdim edir. (3.1.2.)

Əvvəlki dərslərdə təsviredici yazı nümunələri ilə tanış olduq. Həmin əsərlərin əsas ideyasını müəyyən etdik.

Bu dərslərdə isə biz özümüz müxtəlif fikirlər vasitəsilə ideyanı yaratmaq üçün səylər göstərəcəik və bu məqsədlə esse yazacağıq. Uşaqlar, kim deyər, bu günlərdə hansı əlamətdar günü qeyd edirik? Şagirdlərdən cavab alınır. Doğru cavab səslənərsə, müəllim onu qəbuledir. Əks halda onların nəzərinə çatdırılır ki, 9 noyabr Bayraq Günüdür. Ona görə də bu gün yazacağımız təsviri esseni bu mövzuya həsr edəcəyik. **Siz bilirsinizmi esse nədir?**

Müəllim ya I cərgivədəki məlumatı özü oxuyur, ya da şagirdləri həmin məlumatı oxumağa dəvət edir.

– Esse nədir? – sualı ilə başlayan məlumatı çatdıqda kitabları örtməyi xahiş edin. Onlara təqdim edilən tapşırığı verin.

Hissetmə üsulu

İşçi vərəqi

Verilən tapşırığı oxu, fikirlərin doğru, yaxud səhv olduğunu göstər. “Esse nədir?”, “Esse yazmaq sənə nə üçün lazımdır?”, “Təsviredici esse necə yazılır?” bəhslərini oxuyandan sonra tapşırıqdakı fikirləri təkrar oxu və əvvəl gəlidiyin qərarları yoxla.

“ÜÇRƏNGLİ BAYRAQ” MÖVZUSUNDA ESSENİN YAZILMASI

Təsviri esse
necə
yazılır?

Bundan əvvəl sən inşa, esse yazmısan. Yəni sal, bunu necə etmişən?

Gəl razılaşaq ki, çox nadir hallarda birdəfəyə mükəmməl bir inşa və ya esse yazmaq mümkündür. Hətta məşhur yazıçılar belə nə isə yazmadan əvvəl mövzu ilə bağlı araşdırmalar aparırlar. Yazıya başlamazdan əvvəl mətn üçün plan qururlar. Sonra həmin plan üzrə mətni yazırlar. Bütün bunların necə baş verdiyini öyrənmək üçün isə aşağıdakı məsələləri bilmək lazımdır.

Esse nədir?

Esse fransız sözü olub, mənası *təcrübə, sınaq, öçerk* deməkdir. Essenin ilk nümunəsini fransız yazıçısı və filosofu M.Monten yazmışdır. *Esse ədəbiyyatda bir janr olub, müəllifin hər hansı mövzu ilə bağlı düşüncələrini və hisslərini şərh edən kiçik bədii nümunədir.* Essenin dili həm danışq dilinə yaxın, həm də obrazlı olur. Esse müxtəlif xarakterli olur: nəqli, təsviredici, tədqiqat, mühakimə.

Esse yazmaq sənə nə üçün lazımdır?

Esse fikirlərini obrazlı ifadə etmək üçün yazdığın ilk yazıdır. Esse yazarkən müstəqil şəkildə yaradıcılıqla məşğul olursan. Bu zaman sən daha məhsuldar düşünməyi öyrənirən.

Təsviredici esse necə yazılır? Təsviredici esse yazarkən ətrafdakı əşya və hadisələri çox diqqətlə müşahidə etmək lazımdır. Çünki görüklərini və eşitdiklərini bədii şəkildə təsvir etməlisən. Esse yazan zaman təsvir etdiyin bir əşya və hadisənin xüsusiyyətlərini digər əşya və hadisənin xüsusiyyətləri ilə qarşılaşdırmaq, müqayisə etmək yazının dəyərini artıran hal hesab olunur.

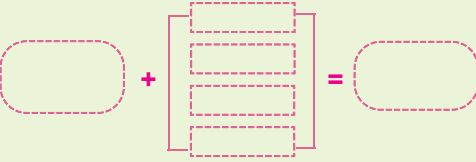
32 “Üçrəngli bayraq”

D	S	D	S	D	S	D	S
—	—	1. Esse təcrübə deməkdir.	—	—	—	5. Esse yazarkən yaradıcı fəaliyyətdə oluruq.	—
—	—	2. Esse ədəbiyyatda bir janr olub qorxulu hadisələri əks etdirir.	—	—	—	6. Təsviri esse yazarkən görüklərini elmi şəkildə təsvir etməlisən.	—
—	—	3. Essenin dili obrazlı olur.	—	—	—	7. Təsviri esse yazarkən bədii təsvir vasitələrindən istifadə edilir.	—
—	—	4. Yalnız təsviri yazılar esse ola bilər.	—	—	—		

Tapşırıq 1. Azərbaycan Respublikasının bayrağının təsvirinə dair “Üçrəngli bayraq” mövzusunda esse yazmaq üçün hazırlıq işləri apar.

Yazıdan əvvəl

1. Əvvəlcə essenin mövzusu haqqında fikirləş: təsvir edərkən hansı məsələlərə əhəmiyyət verəcəksən?
2. Bu suallar üzərində düşün: “Bu yazının oxucusu kim olacaq?” və “Sən oxucuna nə demək istəyirsən?” (*ideya*)
3. Mövzu haqqında bildiklərini qeyd et.
4. Məlumat toplamaq üçün təsvir etmək istədiyən şeyə və ya hadisəni müşahidə et.
5. Topladığın məlumatlardan istifadə etməklə və onları qruplaşdırmaqla ideyanı yaradan fikirləri müəyyən et.
6. Verilmiş sxemi dəftərinə çək.
7. Müəyyənləşdirdiyin fikirləri verilən sxem üzrə ardıcılıqla düz.

8. İdeyanı yarada bilən fikirlərə diqqət et. Əvvəlcə baş verən hadisənin səbəbini göstər, sonra ondan irəli gələn nəticəni təqdim et.
9. İdeyanı yaradan fikirlər üzərində bir daha düşün: bu fikirlər ideyanın çatdırılmasına xidmət edirmi?
10. Yazının planını tərtib et.

Tapşırıq 2. Təsvir edəcəyin şeyə və hadisələrə müşahidə et, məlumatları yadda saxla və araşdırma apar.

- **Müşahidə necə aparılır?** Təsvir etmək istədiyən şeyə, hadisəni və ya məkanı qısa vaxtda diqqətlə nəzərdən keçir və qeydlər et. Müşahidə etdiyin zaman keçirdiyin hisslər barədə də qeydlər apar.

Məlumat mənbəyi olaraq sinfə Azərbaycan bayrağı haqqında yazılmış ensiklopedik, bədii-publistik və s. məlumatlar gətirin. Sınıfda kompüter və internet şəbəkəsi varsa, məlumat İKT vasitəsilə də əldə edilə bilər. Azərbaycanın müxtəlif şəhər və rayonlarında Bayraq meydanlarının şəkilləri də təqdim edilə bilər. Bayraqları yazı masasının üzərinə qoya bilərsiniz.

Məktəb kitabxanaları bu qəbildən materiallarla zəngindir. Əgər kitabxanada şərait varsa, bu dərs kitabxanada keçirilə bilər. Nəzarət edin ki, şagirdlər kitabxanada vaxtı səmərəsiz sərf etməsin. Bu qərarı kitabxanaçı ilə əvvəlcədən razılaşdırın.

Qeyd: Hissətmə üsulu barədə müəllim üçün metodik vəsaitin 68-ci səhifəsindən ətraflı məlumat ala bilərsiniz.

Fərdi oxu başa çatdıqdan sonra şagirdlər qruplaşdırılır. Qruplarda esse yazıya hazırlıq işləri aparılır. Müvafiq təlimatlarla bağlı istiqamət verilir və onlardan istifadə etmək tövsiyə edilir. (Dərslikdə səh. 33)

“Üçrəngli bayraq” mövzusunda essenin yazılması (yazı zamanı)

Dərsin məqsədi

1. “Üçrəngli bayraq” mövzusunda esse üzrə fikirləri məntiqi ardıcılıqda təqdim edir. (3.1.2.) 2. Təsviri essenin ideyasını müxtəlif fikirlər vasitəsilə yaradır. (1.2.4.) 3. 0,5–1 səhifə həcmində esse yazır. (3.1.3.)

Əvvəlki dərstdə yazıya hazırlıq işi apardınız. Essenin planını tərtib etdiniz. Planın hər maddəsi sizin ayrı-ayrı fikrinizdir. Həmin fikirləri ardıcıl, aydın açıqlamaqla sonda nəzərdə tutduğunuz əsas ideyanı oxucuya çatdırmağa nail olarsınız.

Şagirdlər dərsləyin 35-ci səhifəsində verilmiş təlimatdan istifadəyə istiqamətləndirilir. Esseni yazır.

- **Məlumat necə yadda saxlanılır?** Gördüyün mənzərənin təsvirini olduğu kimi yaddaşına həkk etmək üçün əvvəlcə diqqətini cəmlə. Əgər sən hər hansı məkanda müşahidə aparırsansa, eşitdiyin səslər, duyduğun qoxu və dadla da bağlı qeydlər etməlisən. Müşahidə apararkən başqa oxşar səslər, qoxu və dad yadına düşsə, bunları da dəftərcənə yaz.
- **Araşdırma nə üçün aparılır?** Araşdırma yazacağın mövzu ilə əlaqədar lazım olan məlumatları toplamaq üçün aparılır. Həmin məlumatları yazmaq istədiyin mövzuya dair materialları oxumaqla və ya bu barədə bilgiləri olan insanlarla söhbət etməklə toplaya bilərsən. Topladığın məlumatın köməyi ilə sən heç vaxt görmədiyən şeyə və hadisəni, yaxud heç vaxt olmadığını bir məkani də təsvir edə bilərsən.

***Təpşiriq 3.** Tərtib etdiyin plan üzrə “Üçrəngli bayraq” mövzusunda esse yaz. Yazı zamanı əməl olunmalı qaydaları nəzərdən qaçıрма.*

34 “Üçrəngli bayraq”

Təqdimat mədəniyyəti					
Səs tonu					
Duyğu ilə təmas					
Göz kontaktı					
Təbəssüm					
Jest və mimika					
İnanandırıcı nitq					

“Üçrəngli bayraq” mövzusunda essenin yazılması (yazıdan sonra)

Dərsin məqsədi

1. Müzakirədə söylənilən fikirlərə münasibətini bildirir. (2.2.1.)
2. Mövzu ilə əlaqədar fikirlərini məntiqi ardıcılıqda təqdim edir. (3.1.2.)
3. Yazılan esseyə fərqli münasibət bildirir. (3.1.1.)

Yazı zamanı

1. Oxucunu cəlb etmək üçün yazını ona tanış olan bir məlumatla başla.
2. Əvvəlki mərhələdə ardıcılıqla düzdüyün fikirləri bir-bir təqdim et.
3. Həmin fikirləri dəfərdə apardığın qeydlərdən istifadə etməklə əsaslandır.
4. Sonda fikirləri bir yerə topla və mətni yekunlaşdır.

Tapşırıq 4. Müəllimin təqdim etdiyi mövzuda esseni, demək olar ki, başa çatdırdın. “Demək olar ki” ifadəsini təsadüfən işlətmədik. Essenin başa çatması üçün qarşıda hələ görməli olduğun bir sıra işlər var. “Yazıdan sonra” təlimatını oxu və onları yerinə yetirməklə yazını başa çatdır.

Yazıdan sonra

1. Yazdığın mətni oxu və fikirləş: “Nəzərdə tutduğum fikri nə qədər aydın çatdırı bildim?”
2. Yoldaşlarından xahiş et ki, yazını oxusunlar, irad və təkliflərini bildirsinsinlər.
3. İrad tutulan məsələlər barədə düşün. İradlar ağılına batarsa, yazının üzərində bir daha işlə.
4. Yazını təkrar yoxla.
5. Sonda fikirləş: “Bu yazını yazdığım müddətdə yeni nə öyrəndim?” Yeni öyrəndiklərin barədə də qeydlər etməklə yazını müəllimə təqdim et.

Öyrəndiklərimiz haqda düşüncə

Oxu və yazı prosesi

Yəqin, öyrəndin ki, həm oxu, həm də yazı prosesi oxşar ardıcılıqla, oxşar yollarla həyata keçirilir. Oxu prosesində mətnlərdə ifadə olunan əsas fikri aşkar etməyə çalışmısan. Yazı prosesində isə əsas fikirlərini oxucuya çatdırmağa cəhd göstərmisən. Aşağıda təqdim edilən cədvəl bu oxşar və fərqli cəhətləri daha yaxşı müəyyən etməkdə, həm yazı, həm də oxu prosesi bitdikdən sonra öyrəndiklərini uğurla tətbiq etməkdə sənə kömək edəcək.

Oxu və yazı sütunlarında göstərilənləri qarşılaşdıraraq oxu və düşün: “Mən yazanda və oxuyanda bunları edirəmmi?”

I. BƏDİL ƏSƏRLƏRDƏ İDEYANIN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ 35

Şagirdlər səh. 35-də verilən təlimatlara əsasən fəaliyyətə istiqamətləndirilir. Bu fəaliyyət qruplarla iş formasında davam etdirilir. Qruplar yazılarını mübadilə edir. Oxuyur və təsvir edici əsərlərdə ideyanın təqdim edilməsi ilə bağlı rəy və təkliflərini verirlər.

Bu proses “Karusel” üsulu vasitəsilə həyata keçirilərsə, bütün qruplar digər qrupların yaratdığı təsvir edici esseni oxuya və qarşılıqlı bəhrələnmə bilirlər.

Yoldaşlarının yazdığı essenin yoxlanılması və qiymətləndirilməsi təşkil edilir. Qruplar digər qrup üzvlərinin yazdığı esse ilə bağlı rəy və təkliflərini hazırlayır. Şagirdlərə qarşılıqlı qiymətləndirilmə apararkən meyarlar verilən holistik qiymətləndirmə sxemi təqdim edilir.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Plan üzrə nəzərdə tutulmuş müddəalar essədə aydın açıqlanıbmı?					
Həmin müddəaları təsviri essenin kiçik fikri hesab etmək olarmı?					
Müxtəlif fikirlər hansı ardıcılıqla düzülüb?					
Müxtəlif fikirlər əsas ideyanın çatdırılmasına xidmət edirmi?					
Təsvir edici essenin janr xüsusiyyətlərinə əməl edilibmi?					

A

Dərsin sonunda öyrənilən oxu və yazı prosesləri qarşılaşdırılır (səh. 35).

II. BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ FİKRİN OBRAZLI İFADƏSİ

Səməd Vurğun. “Azərbaycan” (Bədii təsvir vasitələri – məcazlar)

Dərsin məqsədi

1. S.Vurğunun “Azərbaycan” şeirində tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən istifadə etməklə aydınlaşdırır. (1.1.1.)
2. Şeiri məzmununa uyğun ifadəli oxuyur. (1.1.2.)
3. Əsərdə bədii təsvir vasitələrini müəyyənləşdirir və onun rolunu aydınlaşdırır. (1.1.5.;1.2.3.)
4. Təqdimat edərkən öyrəndiyi yeni sözlərdən nitqində istifadə edir. (2.1.1.)
5. Müzakirələrdə fikirlərini aydın və ardıcıl şərh edir. (2.1.2.)

“Təsviri mətnlərdə təsvir edilən məqamlar” mövzusunun şagirdlərə təqdim edin. Şagird işarə etməklə oxu üsulu ilə (dərslərdə səh. 38) verilən mətni fərqli şəkildə oxuyur. Dəftərinə aşağıdakı cədvəl çəkir və oxu prosesində müvafiq qeydlər aparır.

İşarə	Mənası
*	Bilirəm
+	Yeni məlumatdır
!	Nə gözəl yenilik!
?	Başa düşmədim

Şagirdlərin başa düşmədiyi məsələ ətrafında 5 dəqiqə müzakirə aparılır və şərhə aydınlıq gətirilir. Şagird hər hansı məsələni başa düşdüyünü bildirərsə, müəllim həmin suala cavab vermir. Sinfə müraciət edir. Digər şagirdlər öz fikirlərini bildirirlər. Müəllim səslənmiş fikirləri konkretləşdirir və beləliklə, məsələyə aydınlıq gətirilməsini təşkil edir.

Müəllim! – “Nə gözəl yenilik” sətrinə hansı fikirlərin daxil edildiyini də soruşa bilər. Əgər belə yenilik aşkar edilibsə, şagirdlər bunu sadəcə oxuyur.

II. BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ FİKRİN OBRAZLI İFADƏSİ

Təsvir vasitələrindən necə istifadə edilir?

Əsərlərdə təsvirin oxucuya daha təsirli çatdırılması üçün müəlliflər bədii təsvir vasitələrindən istifadə edirlər. Bu dərslərdə sən bədii təsvir vasitələri haqqında məlumat alacaq, onlardan istifadə etməyi öyrənəcəksən.

SƏMƏD VURĞUN. “AZƏRBAYCAN” (BƏDİİ TƏSVİR VASİTƏLƏRİ – MƏCAZLAR)

Tapşırıq 1. Oxuya hazırlıq işləri apar. Şeiri oxu. Şeirdə bədii təsviri müəyyən etməyə çalış. Bunun üçün şeirin sonunda verilmiş məlumatdan istifadə edə bilərsən. Qarşılaşdırılan, bənzədilən məqamları seçib cədvəldə yaz. Müəyyən etdiyin nümunələrin sayından asılı olaraq sətirlərin sayını artır.

“Azərbaycan” şeirində müqayisə edilən və bənzədilən məqamlar	
Bənd	Təsvir edilən məqamlara aid nümunə

AZƏRBAYCAN

Dostlar! Gəlin sizə bir-bir danışım
Min bağın, bağçanın barı məndədir.
Sənəm oylağıdır gözəlliklərin,
Hər sevən ürəyin yarı məndədir.

Sınıf qruplara bölünür: hər qrupa cədvəl təqdim edilir. (Dərslərdə səh. 38)

“Azərbaycan” şeirində təsvir vasitələri		
Bənd	Təsvir edilənə aid nümunə	Təsvir edilən məqamlar

Dirçəliş Günü ərəfəsinə təsadüf etdiyindən oxu mətni olaraq S.Vurğunun “Azərbaycan” şeiri daxil edilib. Şeiri oxuduqdan sonra bu əlamətdar tarix şagirdlərin nəzərinə çatdırılır.

Təqdimat zamanı seçilmiş təsvir vasitəsinə təqdim edərkən əsərdə onun rolunu şərh edirlər. Bütün qrupların təqdimatları dinlənildikdən sonra kollektiv müzakirədə dəqiqləşmələr aparılır.

Qrup işi üçün şagirdlər təlimatlandırılan zaman tanış olmayan sözlərin seçilib lüğətdən mənasının aydınlaşdırılmasının zəruri şərt olduğu xatırladılır.

Əgər vaxt imkan verərsə, müəllimin əsərin əsas ideyası barədə 3–5 dəqiqəlik müzakirə aparması əhəmiyyətlidir.

Şeir bitəndən sonra şagirdlər tərəfindən ucadan oxu təşkil edilir. Hər qrup bir neçə bəndi oxuya bilər.

Ötüb getdi günlərimi saymağım,
Dildən-dilə dastan oldu oymağım,
Təmiz südüm, şəkər kimi qaymağım,
Dövlətimin ixtiyarı məndədir.

Bu bənddə
benzotmə
hansı
mismədir?

Axşamüstü Bakıya bax doyunca,
Ulduzların yanır sahil boyunca.
Dağ üstündə o qərənfil, o yonca –
Vətənimin lələzi məndədir.

Mən xoşbəxtəm azadlığım gələli,
Tarix yazır əllərimin öz əli,
Bayrağımdır uca Şərqin gözəli,
Azadlığın düz qərarı məndədir.

Səməd Vurğun

Qeyd: Nəzərə almaq lazımdır ki, təsvir vasitələri bəhsin birinci dərəcəsidir. Hələ şagirdlər məsələ barədə çox az məlumatlıdır. Şagirdlər kiçik bir məlumat almaqla məsələyə nə səviyyədə aydınlıq gətirə bilərlər deyərək, bu çalışmada diaqnostika aparmaq baxımından yararlıdır.

Bu mətnə 220 söz oxunacaqdır. 105 sözü oxumaq üçün 1 dəqiqə hesabı ilə 3 dəqiqə nəzərdə tutula bilər. Düşünərək, təsvir vasitələrini müəyyənləşdirərək oxu həyata keçirildiyindən bu vaxtı 12–15 dəqiqəyə qədər artırmaq olar.

Müəllimə dəstək üçün doğru variantlar təqdim edilir

Bənd	Təsvir edilənə aid nümunə	Təsvir edilən vasitənin növü
2-ci	Dağların süd kimi qarı məndədir	təşbeh
5-ci	İsti yanaqların narı məndədir	epitet
6-cı	Qəlbini saz kimi tutub çalmayan	təşbeh və toxunma
8-ci	Diş göynədən bulaqları məndədir	epitet, dad
9-cu	Sarı limon çay üstündə dad olur, Gözüm görür, könlüm evi şad olur	dad, görmə
10-cu	Təmiz südüm, şəkər kimi qaymağım	təşbeh və dad

Süleyman Rəhimov. “Güzgü göl əfsanəsi” (Bənzətmə və epitetin müəyyən edilməsi)

Dərsin məqsədi

1. S.Rəhimovun “Güzgü göl əfsanəsi”ni oxuyarkən tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən istifadə etməklə aydınlaşdırır və təqdimat edərkən onlardan nitqində istifadə edir. (1.1.1.; 2.1.1.) 2. Əsərin janrını müəyyənləşdirir. (1.1.4.). 3. Əsərdə bədii təsvir vasitələrini müəyyənləşdirir və onların rolunu şərh edir. (1.1.5.; 1.2.3.) 4. Müzakirələrdə fikirlərini aydın ifadə etməklə münasibətini bildirir. (2.1.2.) 5. Müzakirələrdə söylənilən fikirlərə münasibət bildirir. (2.2.1.; 2.1.2.)

Əvvəlki dərslərdə öyrəndiniz ki, təsviredici mətnin tərtibinin mühüm şərtlərindən biri də fikirlərin obrazlı ifadəsidir. Bu gün təsvir vasitələri haqqında bilik və bacarıqlara yiyələnməyə ki, onları istənilən təsviri mətnə müəyyən edə bilək, fikrin ifadə gözəlliyindən zövq ala bilək. Həmçinin təsviredici mətnləri yazanda onlardan istifadə edək. Gəlin bu barədə daha ətraflı öyrənək. Pəncərədən bayıra baxın. Qızıl payız gəlir. Bu gün S.Rəhimovun “Güzgü göl əfsanəsi”ni oxuyacaq, görkəmli yazıcının bu parçada istifadə etdiyi bədii təsvir vasitələrini sizinlə birlikdə müəyyən edəcəyik.

Oxudan əvvəl

BİBÖ cədvəlini çəkiqlər.

Bilirəm	İstəyirəm biləm	Öyrənirəm

Şagirdlər kollektiv oxu keçirməzdən əvvəl “Təsvir vasitələri haqqında nə bilirik?” sualı üzərində düşünməyə cəlb edilir. Alınan cavablar I sütuna yazılır. Bu müddət ərzində kitabı açmamağı tapşırıq.

İkinci sütun. “İstəyirəm biləm” şagirdin oxu məqsədini müəyyən etməyə imkan yaradır. Bu səbəbdən həmin sütunu diqqətlə işləyin. Şagirdlərin ilk baxışda əhəmiyyətsiz görünən fikirlərini də yazın.

İki sütun işlənəndən sonra cədvəl üzrə iş saxlanılır. Şagirdlər ucadan, ifadəli oxumaq şərti ilə “Kollektiv oxu”ya cəlb edilir. Bu mətn 4–5 şagird tərəfindən oxuna bilər. Digər şagirdlərin diqqətlə dinləməsini təmin edin.

SÜLEYMAN RƏHİMOV. “GÜZGÜ GÖL ƏFSANƏSİ” (BƏNZƏTMƏ VƏ EPİTETİN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ)

Tapşırıq 1. S.Rəhimovun “Güzgü göl əfsanəsi”ni oxumazdan əvvəl oxuya hazırlıq işi apar. S.Rəhimovun “Güzgü göl əfsanəsi”ndə müqayisə edilən, bənzədilən məqamları və epitetləri seçib cədvəldə yaz. Epitetin nə olduğunu bilmək üçün mətnə məcazi mənada işlənmiş *necə?*, *nə cür?* suallarına cavab verən sözləri tap. Mətn üzərində iş başa çatdıqdan sonra verilmiş məlumatla tanış ol.

“Güzgü göl əfsanəsi” əsərində bədii təsvir (məcazlar)		
Abzas	Bənzətmə (təşbeh)	Epitet

“GÜZGÜ GÖL ƏFSANƏSİ” (İxtisarla)

Qədim zamanlarda Kəpəz dağının aşağı sinəsində, Göygölün yuxarı yaxasında, yamaşıl meşənin içində, ağ qayaların əhatəsində bir Güzgü göl qaynayırdı.

Maral sübh tezdən duruncu yatdığı yeri qabaq ayaqları ilə eşib-eşib gül kimi təmizləyir, üstünə toz qonmağa qoymurdu. Bu yerlərin ağ-ağ yağışlarında Maral yuyunur, yuyunduqca da gözəl-ləşirdi. Payızdan başlayıb yağan qar isə ağacların qol-budaqlarından Maralın üstünə səpələnir, onun saç-saçığını darayırdı. Maral özünü Güzgü gölə yetirir, bu gölün pul-pul olub daırlənən gümüş suyundan içə-içə öz surətinə tamaşa edir, bundan hədsiz dərəcədə zövq alırdı.

Az əvvəl Güzgü göldən aşağı düşən Maral Göygölün yaxası yuxarı qalxdı, Maral gölə sarı yol aldı. Tumurcuqlardan yeni-yeni çıxan yaz meşəsinin yaşıllığı anbaan artdı, əkslərini Göygölə saldı. Sanki bu yaşıl-yaşıl ağaclar Göygöldə üzürdü. Kəpəz dağının aşağı ətəyində zümrüd meşələrin əhatəsində qıvrıla-açıla dalğalanan Göygöl Marala yaraşlıq verirdi. Maral Göygölə baxsa da, öz gözəlliyini Güzgü göldə

Sonra, əsərin qalan hissəsində müəllif nələri təsvir edəcək?

Sonra tanış olmayan söz varsa, lüğətdən mənasını öyrən.

“Güzgü göl əfsanəsi”ni oxumaq üçün qrup işi forması seçə bilərsiniz. 352 sözdən ibarət mətnin və 26 sözdən ibarət əlavə sualların oxusuna 5 dəq. kifayət etsə də, burada düşünərək oxu nəzərdə tutulduğundan bu vaxt 10 dəqiqəyə qədər artırılır. Bu da keyfiyyətin yüksəldilməsinə xidmət edir. Oxu prosesində şagirdlər onlara verilən cədvəldə təsvir vasitələrini, onun yerləşdiyi abzasları qeyd edir.

görünən sayaq görə bilmədi. Maral buradan bir növ göyərmiş və göyüm-tül görünürdü.

Maral Göygöl sahili boyu ensiz cığırda naz-lana-nazlara addımlayırdı. Yuxarıda Kəpəzin gərdəsinə qar kimi ağ duman zolaqları dolanır, ağ-ağ buludlar da Göygölün şırımlanan səmasında hərəkət edir, Kəpəzin zirvələrində bahar günəşinin qızıl telləri Göygöl diyarına nur səpələyir, olvan çiçəklər də ana torpaqdan baş qaldırırdı.

Ağ papaqlı göbələklər də tala-tala ağarırdı. Kəpəzin döşündə əriyən qar buz suya dönür, üzünəşığı şır-şır axırdı. Bütün şırlanlar şırıldaşa-şırıldaşa Göygölə tökülürdü.

Maral Göygöl barəsində çox şeyi xatırlayırdı... Xatırlayırdı ki, bir zaman onun anası öz qızı bu Marala Göygölün ömələ gəlməyindən danışmışdı. O nəql etmişdi ki, bu dağlar necə dəhşətli zəlzələyə məruz qalmışdır!.. Aləmi sarsıdan, dağları qapaq kimi atıb-tutan zəlzələ nəticəsində bu Göygöl ömələ gəlmişdir. Ağ suyun yuxarılarından, Maral göldən atlına-atlına, ağara-ağara gəldiyini də, bu Göygölə töküldüyünü də demişdi... Demişdi ki, Göygölün ayaq tərəfindən dəmir qayaların altında bir çay axıb gedir. Ancaq nə edəsən ki, Maral Güzgü göl məftunu idi,

42 Süleyman Rəhimov. “Güzgü göl əfsanəsi”

Oxu müddətində hər ayrılmış parça oxunandan sonra BİBÖ cədvəli üzrə iş davam etdirilir. Şagirdlərə müraciət edilir: – Gəlin düşüncə, biz bu parçadan nə öyrəndik? Fikirlər cədvəlin son sütununa yazılır. Oxu yeni-dən davam etdirilir.

10 dəqiqə “bilirəm” üçün, 10 dəqiqə mətnin oxusu və “öyrəndim” bölməsinin yerinə yetirilməsinə ayrılır. Məlumatın əxz edilməsi üçün 20 dəqiqə vaxt sərf edilir.

Əgər şagirdlər hər hansı mühüm məqamı qeyd etməsələr, müəllim suallarla onların diqqətini həmin məsələyə istiqamətləndirir.

S.Rəhimovun “Güzgü göl əfsanəsi” əsərində təsvir vasitələri

Abzas	Nümunə	Təsvir vasitələrinin növləri
2-ci	– Maral sübh tezdən durunca yatdığı yeri qabaq ayaqları ilə eşib-eşib gül kimi təmizləyir, üstünə toz qonmağa qoymurdu;	təşbeh
	– Maral özünü Güzgü gölə yetirir, bu gölün pul-pul olub dairələnən gümüş suyundan içə-içə öz surətinə tamaşa edir, bundan hədsiz dərəcədə zövq alırdı.	epitet

Meyarlar	5	4	3	2	1
Nitqində yeni sözlərdən istifadə					
İfadəli oxu					
Bədii təsvir vasitələrinin göstərilməsi					
Fikrin aydın ifadəsi					
Fikirlərə münasibəti					
Əsərin janrı xüsusiyyətləri					

Əliğa Kürçaylı. “Bakı” (Duyğuların təsviri)

Dərsin məqsədi

1. Ə.Kürçaylının “Bakı” şeirini oxuyarkən tanış olmayan sözlərin mənasını aydınlaşdırır və nitqində istifadə edir. (1.1.1.; 2.1.1.) 2. Şeiri ifadəli oxuyur. (1.1.2.) 3. Əsərin janrını müəyyən edir. (1.1.4.) 4. Əsərdə hisslərin təsvirinə dair məqamları müəyyənləşdirir və onlarla bağlı söylənilən fikirlərə münasibət bildirir. (2.1.2.)

Müəllim çantasından ötir çıxarıb otağın tən ortasında onu havaya 1-2 dəfə sıxır. Uşaqlara: – Nə hiss etdiniz? Cavab: – Yaxşı qoxu gəlir. Əllərini masaya vurub: – O necədir?

– Bərkdir.

– Bəs bu gül şəklini necə, bəyənirsinizmi?

– Gözəldir.

Görürsünüzmü, uşaqlar, ətrafdakı hər şeyi hiss üzvlərimizlə qavrayırıq. Siz bu barədə kiçik siniflərdə “Həyat bilgisi” və “İnformatika” fənlərindən öyrənmisiniz: görmə, eşitmə, qoxu, toxunma, dad. İndi Əliğa Kürçaylının “Bakı” şeiri ilə tanış olacaqsınız. Müstəqil ölkəmizin paytaxtını təsvir edərkən görək şair nəyin təsvirinə yer verir? Həm də fikir verək, fikirlərini 5 hiss üzvündən hansılarının vasitəsi ilə çatdırmaq istəmişdir?

Cütlərlə oxu strategiyası ilə mətnin oxusu təşkil edilir (vəsaitdə səh. 44).

ƏLİĞA KÜRÇAYLI. “BAKİ” (DUYĞULARIN TƏSVİRİ)

Lap körpə yaşlarından son ətraf aləmi görmək, eşitmək, dadmaq, qoxulamaq, toxunmaq yolu ilə dərk etməsən. Bu duyğu üzvləri dünyanı dərk etməyin əsas vasitələridir. Təsəvvür et ki, bir meşəyə gozməyə getmişən. Qayıdandan sonra dostlarına bu barədə danışmaq istəyirsən. Meşədəki ağacların yaşıllığı, quşların səsi, meyvələrin şiriniyi, torpağın yumşaqlığı, çiçəklərin ətəri haqqında dediklərinin hamısı duyğu üzvlərinin vasitəsilə sənəin yaddaşına köçən məlumatlardır. Ağacın yaşıllığını görməklə, quşların səsinə eşitməklə, meyvələrin şiriniyini dadmaq, torpağın yumşaqlığını toxunmaq, çiçəklərin ətirinə qoxulamaqla dərk etməsən. Bu barədə danışan zaman dostlarının da hissiyyatına təsir edib onlarda meşə haqqında təsəvvür yarada bilərsən. Yazıcılar da belə edirlər. Hər hansı bir əşya və hadisə haqqında oxucuda tam təsəvvür yaratmaq üçün bu **duyğuların nəzərə alınmasına** xüsusi əhəmiyyət verirlər. İki cümləni müqayisə et:

1. Həyətimizdə qızılgüllər açıb.

2. Həyətimizdə açmış çəhrayı qızılgüllərin ətəri adamı bihüş edir (görmə və qoxu).

Gördüyün kimi, ikinci cümlə həyətinizdəki qızılgül haqqında daha ətraflı təsəvvür yaradır, oxucuya kömək edir ki, təsvir olunanı yalnız dərk etməsin, həm də duysun.

Tapşırıq 1. Təqdim edilən mətni oxumazdan əvvəl oxuya hazırlıq işləri apar. Mətni oxu qaydalarına müvafiq oxu. Duyğuların təsvir edildiyi məqamları müəyyən et. Aşağıdakı cədvəldə onların hansı duyğu üzvü ilə bağlı olduğunu göstər.

Bənd	Nümunə	Təsvir edilən duyğu (görmə, eşitmə, dad, qoxu, toxunma)

BAKİ

Uzaq elli əziz dostum soruşdu:

– Sizin Bakı söylə, necə şəhərdir?

Dedim: – Qardaş, mənim doğma şəhərim
Yazılmış, oxunmamış əsərdir.

46 Əliğa Kürçaylı. “Bakı”

Bənd, misra	Nümunə	Təsvir edilən hiss (görmə, eşitmə, dad, qoxu, toxunma)
2-ci, 1 misra	Çiçək desən – könül açan çiçəyi	görmə
2-ci, 2 misra	Külək desən – ev uçuran küləyi	toxunma
3-cü, 1 misra	Nəğməsidir zavodların fit səsi	səs
3-cü, 2 misra	Suya düşüb buruqların kölgəsi	görmə
3-cü, 3 misra	Ətirlidir bağlarının meyvəsi	qoxu
3-cü, 4 misra	Ağ şanıslı elə bil ki, şəkərdir	dad
4-cü, 1 misra	Dost görəndə tükənməyir hörməti	görmə
4-cü, 2 misra	Düşməni görsə dərya olur nifrəti	görmə

Şeirin ucadan ayrı-ayrı şagirdlər tərəfindən oxusu təşkil edilirsə, verilmiş sualların ətrafında kollektiv müzakirə açmaq olar və birgə düşünmə şəraitı yaranar.

Şeir oxusu başa çatdıqdan sonra şagirdlər qruplara bölünür və tapşırığın icrasına cəlb edirlər (səh. 46).

Təqdimatlar, hisslərin təsvirinə aid nümunələr göstərilən zaman həmin bəndin ifadəli oxusu tapşırığını verin. Əsərin janrı haqqında məlumat verməyi də tapşırın.

Çiçək desən – könül açan çiçəyi,
Külək desən – ev uçuran küləyi,
Qasırğada ağ dalgalı ləçəyi,
Sakit gündə gözü mavi Xəzərdir.

Nəğməsidir zavodların fit səsi,
Suya düşüb buruqların kölgəsi.
Ətilirdir bağlarının meyvəsi,
Ağ şənisi elə bil ki şəkərdir.

Dost görəndə tükənməyir hörməti,
Düşməni görsə, dərya olur niqrəti.
Bir qədər də dəlisovdur adəti,
Əziz dostum, Bakı belə şəhərdir.

Sənə, şeirdə
"könül açan" və
"ev uçuran" sözləri
hansı mənada
verilib?

Bu mисrələrdən
hansıda təbəh
işlənməlidir?

Bu mисrələrdən
hansıda epitet
işlənməlidir?

Əliqə Kürçaylı

Yaradıcı təbiiqetmə:

Şeirə bir daha nəzər sal. Sınıfədxaric oxu materiallarından Məmməd Arazın "Göyqöl" şeirini oxu, duyğuların (görmə, eşitmə, dad, qoxu, toxunma) təsvir edildiyi məqamları müəyyənəldir. Tapşırıq 1-də verilmiş cədvəli yerinə yetir.

II. BƏDİLİ ƏSƏRLƏRDƏ FİKRİN OBRAZLI İFADƏSİ 47

Şagirdlər qruplarda fəaliyyət göstərərəkən əvvəlcə onlara yaxınlaşın. Prosesi müşahidə edin:

- Kim liderdir?
- Vəzifə bölgüsü necə aparılır?
- Hamı fəaldırmı?
- Araşdırma düzgün istiqamətdə aparılırmı?
- Fikirlərini aydın ifadə edə bilirlərmı?
- Fərqli fikirlər necə qarşılanır?

Bu məsələlər baxımından hər hansı problemin olduğunu müşahidə etsəniz, tövsiyələr və təlimatlar verin. Sual və replikalarla işin gedişinə təkan verin.

Bu şeirdə 71 söz, kənardə 51 söz oxunaqcaqdır.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Yeni sözlərin nitqdə istifadəsi					
Əsərin janrının müəyyən edilməsi					
Əsərdə təsvir edilmiş hisslərlə bağlı şərhlərin verilməsi					
Fikrin aydın, ardıcıl təqdim edilməsi					
Əməkdaşlıq (iş zamanı aparılan müşahidələrə əsasən)					
Təqdim etmək mədəniyyəti					

İbrətamiz hekayələr (Təsviri mətnə dəqiqləşdirici faktlar)

Dərsin məqsədi

1. Hekayələri oxuyarkən tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən aydınlaşdırır, təqdimat və müzakirə zamanı nitqində həmin sözlərdən istifadə edir. (1.1.1.; 2.1.1.)
2. Hekayələri oxuyur, ideyasını müəyyən edir və münasibət bildirir. (1.2.4.)
3. Əsərdə təsvir edilən faktlarla (ad, tarix, say və s.) bağlı fikirlərini aydın, ardıcıl şərh edir. (2.1.2.)
4. Söylənilən fikirlərə münasibət bildirir. (2.2.1.)

Hər hansı bir insan haqqında məlumat toplamaq üçün onun adı, soyadı, yaşı, doğulduğu və yaşadığı yer və s. müəyyənləşdirilir. Bütün bunlar haqqımızda toplanan faktlardır. Fakt və məlumatlar ətrafda mövcud olan hər bir əşya, hadisə haqqında toplanı bilər. Təsviredici mətnlərdə faktların göstərilməsi zəruri şərtlərdəndir.

– Sizcə, nə üçün hər hansı əşya, hadisə təsvir edilərkən faktların göstərilməsinə ehtiyac var?

Şagirdlərin cavabları dinlənilir. Uşaqlar, bu gün biz “Heç kəsi qnamayın” hekayəsi ilə tanış olacağıq.

İBRƏTAMİZ HEKAYƏLƏR (TƏSVİRİ MƏTNƏ DƏQİQLƏŞDİRİCİ FAKTLAR)

Hər hansı əşya, hadisə, yaxud məkan təsvir edərkən daha dəqiq təsvir yaratmaq üçün faktlardan istifadə etməsənmi? Baxdığın bir film haqqında yoldaşına danışan zaman filmin adını, aktyorların adlarını deyirsən. Bütün bunlar faktlara aiddir. Bədii nümunələrdə də *adlar, tarixlər, saylar və digər məlumatlar* belə faktlara aiddir. “*Soyuq fevral gecəsi idi*” cümləsində “fevral” hadisənin nə zaman baş verdiyini təsvir edir.

Məktəbinizi təsvir edərkən onun tutumu haqqında daha dəqiq təsvir yaratmaq istəyirsənsə, “Məktəbimizdə xeyli şagird təhsil alır” yox, “Məktəbimizdə 1200 şagird təhsil alır” yazmaqla faktı dəqiq təsvir edirsən.

Başqa bir nümunə: Evinizin yanındakı parkın nə qədər gözəl və insanların istirahəti üçün rahat bir yer olduğunu təsvir etmək istəyirsənsə, müxtəlif faktlar daxil etməklə fikrini asanlıqla oxucuna çatdırı bilərsən: “*Ulu öndər Heydər Əliyevin* adını daşıyan bu yaraşığı parkda hər gün *yüzlərlə* insan səmərəli və xoş istirahət edir”. Faktlardan çox istifadə edilən bədii mətnlərə *bədii-sənədli* mətnlər deyilir. Faktlar təsvir edilən mənzərə haqqında təsvir dəqiqləşdirir. Bu cür mətnlərdə, adətən, real tarixi şəxsiyyətlərdən bəhs edilir. Müəllif həyatda olan, dünyasını dəyişən bir şəxsiyyət seçərək onun həyatını təsvir edir. Bu zaman qəhrəmanın adı və həyatında baş verən hadisələr dəyişdirilmədən bədii dillə təqdim edilir. Gələcək dərslərimizdə sən bədii-sənədli mətnlərin maraqlı nümunələri ilə tanış olacaqsan.

Tapşırıq 1. İbrətamiz hekayələri oxu. Faktların dəqiq təsvir edildiyi məqamları seç. Onların növlərini müəyyən et. Aşağıda təqdim edilən cədvəli dəftərinə çək və aşkar etdiyin faktları cədvəldə yaz.

Abzas	Nümunə	Təsvir edilən fakt (ad, tarix, say və s.)

48 İbrətamiz hekayələr

Abzas	Nümunə	Hekayənin adı	Təsvir edilən fakt (ad, tarix, say və s.)
1-ci	Payızın ilk günləri idi	Heç kəsi qnamayın	tarix
7-ci	25-26 yaşlarında bir oğlan		say
10-cu	Ceyranbatandır, oğlum.		yer
16-cı	O, damcıları sayırdı: – Bir, iki, üç.		say
1-ci	Mərkəzi klinika	İnsansevərlik	yer
1-ci	Bir-neçə il əvvəl		say
3-cü	Amerikanın Vaşinqton Ştatındakı Sietl şəhəri		yer
1-ci	Səkkiz idmançı		say
1-ci	Finiş xətti	Həyat dərsi	yer
1-ci	Yaquar		ad
1-ci	12-13 yaşlarında		say

Qrupda əyləşmiş şagirdlərdən biri mətni (nisbətən) uca-
dan oxuyur, digərləri dinləyir. Aydın olmayan məsələləri
müzakirə edərkən müəllim qruplara yaxınlaşaraq gedən
öyrənmə prosesini izləyir. Köməyə ehtiyac yaranarsa, onla-
rı istiqamətləndirir. Məlumatlandırıcı oxu bitəndən sonra hər
qrupa mətnin oxusu və faktların aşkar edilməsi tapşırılır.

daun sindromundan əziyyət çəkən idmançı qız ona yaxınlaşıb başını doğ-
ma ana kimi qucaqlayaraq soruşdu:

– İndi yaxşısan? Özünü necə hiss edirsən?

Başqa idmançılar da yaxınlaşdılar, hamılıqla çiyin-çiyinə verərək birlik-
də “FİNİŞ” xəttinə doğru irəlilədilər. Bu səhnənin canlı şahidi olan minlərlə
təmsilsiz ayağa qalxaraq göz yaşları içində əlil idmançıları bir xeyli alqış-
ladılar. Yarış sona çatdı. Onlar şahidi olduqları bu hadisəni başqalarına da
danışdılar. Bilirsinizmi nə üçün? Çünki hər birimizin daxilində digər hissələri
üstələyən başqa bir hissə də var. Bu, İNSANSEVƏRLİK hissidir!

HƏYAT DƏRSİ

Gənc iş adamı yeni “avtomobil”i ilə bir küçədən keçirdi. Birdən ma-
şının önünə nəyinsə dəydiyini hiss etdi. O, maşını saxladı. Bu balaca bir
daş idi. Daşın atıldığı tərəfə baxdı. Qarşısında 12–13 yaşlarında çəlimsiz
bir qız dayanmışdı.

Gənc özünü saxlaya bilməyib qışqırmağa başladı:

– Sən kimsən? Bu zəhrimar daşı niyə atdın? Bilirsən, bu daş mənə
neçəyə başa gələcək?

Uşaq yalvararaq cavab verdi:

– Bağışlayın, başqa çıxış yolum yox idi. Əgər daşı atmasaydım, heç
kim mənə maşın saxlamayacaqdı.

50 “Həyat dərsi”

Qeyd: Şagirdlərin qrup
fəaliyyəti müddəti müəllim
üçün istirahət vaxtı deyil.
Bu müddət ərzində müşa-
hidə apararaq bir çox bacarıqlar
baxımından formativ
qiymətləndirmə aparılır, in-
kişafə təkan vermək üçün
müvafiq sual və replikalar
verilir.

Müəllim yalnız qrup işi
zamanı şagirdin aşağıdakı
bacarıqlarını qiymətlən-
dirə bilər:

1. Ünsiyyət mədəniyyəti-
ni; 2. Fərqli fikirlərə hör-
mətli olmasını; 3. Fikirlə-
ri aydın və ardıcıl ifadə
etməsini; 4. Liderlik bacarı-
ğını; 5. Oxu sürəti, ifadə-
li oxu bacarığını.

Bunlar, həmçinin özünə-
inamsız, özünəqapanan,
yetirməyən şagirdlərin də
aşkar edilməsinə şərait ya-
radır. Onların inkişafının
təşkili istiqamətində fəa-
liyyət planlaşdırılmalıdır.

Heç kəsi qınamayın – 184 söz;
İnsanpərvərlik – 132 söz;
Həyat dərsi – 213 söz; sözü
1 dəqiqə hesabı ilə oxu vax-
tı müəyyən edilərsə, oxu
üzərinə 8–10 dəqiqə düşün-
mə və araşdırmaya ayrıla bi-
lər. Bu səbəbdən qrup işinə
10 dəqiqə vaxt kifayət edir.

Hekayələrin yüksək təربیevі cə- hətlərini nəzə- rə alaraq on- ların ideyası üzərində də iş aparmağa vaxt saxlayın	Meyarlar	5	4	3	2	1
	Yeni sözlərin nitqdə istifadəsi					
	İfadəli oxu					
	Əsərdə təsvir edilən faktlarla bağlı şərhin verilməsi					
	Əsərin ideyasına münasibətin bildirilməsi					
	Söylənilən fikirlərə münasi- bətin bildirilməsi					

“Prezident məni tanıyırdı”.
Boris Polevoy. “Mən gölməçələrdən atıla bilərəm”
(Əsər üzərində iş)

Dərsin məqsədi

1. “Prezident məni tanıyırdı” və “Mən gölməçələrdən atıla bilərəm” mətnlərində tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən istifadə etməklə aydınlaşdırır, müzakirə və təqdimat zamanı onlardan nitqində istifadə edir. (1.1.1.; 2.1.1.) 2. Əsəri ifadəli oxuyur. (1.1.2.) 3. Əsərdə bədii təsvir vasitələrinin (epitet, təşbeh) hisslər və faktlarla qarşılıqlı əlaqələrini müəyyən edir. (1.1.5.; 1.2.3.) 4. Fikirlərini ardıcıl şərhlər edərək məsələyə münasibət bildirir. (2.1.2.; 2.2.1.)

Əvvəlki dərslərdə duyğuların və faktların təsvirinin öyrənildiyini xatırladın. Bu amillərin təsviri mətnin zəruri şərtləri olduğunu bir daha şagirdlərin nəzərinə çatdırın. Bu təsvir vasitələrinə əsərdə ayrı-ayrılıqda rast gəldiyimiz kimi, qarşılıqlı əlaqəli şəkildə də rast gələ bilərik.

Sinif iki yarımqrupa bölünür. Birinci yarımqrup bir, ikinci yarımqrup digər mətni oxuyur.

“Prezident məni tanıyırdı” və “Mən gölməçələrdən atıla bilərəm” mətnlərinin oxusu bitəndən sonra şagirdlərə mətndən bədii təsvir vasitələri, hiss, faktların təsvirinə dair nümunələr seçmək tapşırılır. Cütlərdə tapşırığı yerinə yetirirlər:

- Mətni yenidən oxuya-oxuya bədii təsvir vasitələri, hiss, faktların təsvirinə dair nümunələr seçilir;
- Sonra göstərilən nümunələrin aşkar edilməsi cümlələrini bir daha diqqətlə oxuyur: hiss təsvir edilmiş cümlədə fakt yoxdur ki, – deyər;
- Aşkar etdikləri nümunələri cədvələ daxil edirlər. Hər cütlüyün nəticələri

aid olduqları qrupa təqdim edilir və müzakirə olunur. Yekun qərar qəbul edilir və cütlüyün təqdimatı hazırlanır.

Uşaq bir tərəfdən danışır, bir tərəfdən də gözlərindən sel kimi yaş axırdı. Əli ilə yolun kənarındakı əlil arabasından yıxılmış 15–16 yaşlarında olan oğlanı göstərdi və dedi:

– Böyük qardaşım arabasından yıxıldı. İndi onu qaldıra bilmirəm. Xahiş edirəm, mənə kömək edin.

Bu sözlərdən sonra gənc sanki ayıldı. Yolun kənarında yerə yıxılmış oğlanı qaldıraraq yenidən arabasına oturmağa kömək etdi. Dəsmalı ilə üst-başını təmizlədi. Uşaq təlatümünü yenidən sakitləşmiş dənizə bənzər gözləri ilə minnətdarlıqla gəncə baxıb:

– Allah razı olsun, – dedi.

Uşaqlar arabanı sürərək evlərinə tərəf getdilər. Onlar gözəndən itənə qədər gənc dayanıb mənalı baxışları ilə arxalarınca baxdı.

Məşinin önü əzilmişdi. Bu həyat dərsi olan əziyi heç vaxt təmir etdirmədi. Çünki bu hadisə gəncə həyatda daha həssas olmağı, bəzən ayaq saxlamağı, ətrafa nəzər salmağı və köməyə ehtiyacı olanlara əl uzatmağı öyrətmişdi...

“PREZİDENT MƏNİ TANIIYIRDI”.
BORIS POLEVOY. “MƏN GÖLMƏÇƏLƏRDƏN ATILA BİLİRƏM”
(Əsər üzərində iş)

PREZİDENT MƏNİ TANIIYIRDI

Amerika Birləşmiş Ştatlarının prezidenti seçilən Franklin Delano Ruzvelt oğlunun qoluna söykənərək hökumət evinin pilləkənlərini enməyə başladı. Gözlər ona dikilmişdi. Onun üzündən özünə güvəndiyini göstərən təbəssüm çökmürdü.

Ruzvelt yazı stolu arxasında əzəmətli görünürdü. Enli çiyinləri, kübar üz cizgiləri vardı. Çox az adam bilirdi ki, 1921-ci ildə keçirdiyi xəstəlikdən sonra onun ayaqları işləmir. Ağır və cazibədarlıqdan başqa, Ruzvelt həm də güclü iradə var idi. O, iş qabiliyyətini qaytarmaqdan ötrü əğlasığmaz şey göstərmiş, əslində, qəhrəmanlıq etmişdi. Hər gün saatlarla gimnastika edirdi. Üzür, qollarının və çiyinlərinin əzələlərini möhkəmləndirirdi. Beləcə o, bədəninin yuxarı hissələrini öz iradəsinə tabe edə bilmişdi. Ayaqları isə heç cür hərəkət etmədi.

II. BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ FİKRİN OBRAZLI İFADƏSİ 51

Qeyd: Qruplarda mətnin oxusu keçirilərkən diqqətli olun ki, həmişə eyni şagirdlər mətnləri oxumasınlar. Əgər belə hallar müşahidə etsəniz, müdaxilə edin və vəzifə bölgüsündə dəyişikliklər təklif edin. Hər bir şagirdə oxumaq imkanı verilsə, bu onların məsuliyyətini artırır və oxu bacarıqlarının inkişafına şərait yaradar.

Təqdimatlar dinlənilir, nəticələr müzakirə edilir.

Əsər böyük əhəmiyyət daşıdığından şagirdlər əsərin ideyası üzərində də düşünməyə isti-
qamətləndirilir. Əsər həyatla əlaqələndirilir.

Ruzvelt istəmirdi ki, ona acısınlar. O, camaat arasında oturur, yaxud tribu-
nanın kənarına söykənib dayanardı. Əgər mütləq bir neçə addım atmaq va-
cib olurdusa, dözülməz ağrı hiss etmə-
yinə baxmayaraq, o bu addımları atır-
dı. Məsələn, Konqresdə çıxışı zamanı
belə etmişdi. Heç kim onun üzündə
ağrı əlaməti sezmədi. Ruzveltin üzün-
də yalnız özünə tam əminlik ifadəsi
var idi. Sağalmaz xəstəlik onu əlil etdi,
ancaq o, başqa insanların ağrı və əzab-
larını anlamaq və bölüşmək qabiliyyəti
qazandı. Ruzvelt irəli aparın pul, hakimiyyət həvəsi yox, ölkəsinə və
insanlara kömək etmək istəyi idi.

Ruzvelt Amerika Birləşmiş Ştatlarının prezidenti olduğu müddətdə
Amerika xalqını silahlı münaqişələrdən və müharibədən qorudu. Hə-
min vaxt – 1939-cu ildə İkinci Dünya müharibəsi başladı. Ruzvelt xal-
qına söz verdi ki, onu müharibədən kənarda saxlayacaq və sözünün
üstündə durdu.

1940-cı ildə üçüncü dəfə prezident seçiləndə də o, amerikalılara qəti
sürətdə vəd etdi: “Mən artıq demişəm, bir daha sizə deyirəm ki, sizin
uşaqlarınız başqalarının müharibəsinə getməyəcəklər!”

**MƏN GÖLMƏÇƏLƏRDƏN
ATILA BİLİRƏM**

Avstraliya yazıçısı Alan Marşalla tanış olmamışdan əvvəl onun “Mən
gölməçələrdən atıla bilirəm” kitabını oxumuşdum. Çox səmimi yazılmış
bu kitab məni valeh eləmişdi. Kitabda ağır xəstəlikdən sonra əlil olan ki-
çik bir oğlan uşağından bəhs edilirdi. Əsərdə onun iztirabları, qoltuq
ağrılarından istifadə edərək müstəqil gəzməsi təsvir olunmuşdu. Tə-
biətin qüdrəti fonunda balaca, cəsur insanın dərdi xüsusi həssaslıqla
qələmə alınmışdı. Əsər uşaq ədəbiyyatı sayılsa da, mənim kimi gəncliyi
arxada qalmış bir şəxsi öz dərin nikbinliyi ilə cəlb etdi. Yazıcının özünün
də əlil olduğunu bildirdim. Mən onu müdrik qəmli baxışlarla dünyaya

52 “Prezident məni tanıyırdı”

Fakt	Amerika Birləşmiş Ştatlarının prezidenti seçilən Franklin Delano Ruzvelt oğlunun qoluna söykənərək hökumət evinin pilləkənlərini enməyə başladı.
Duyğu	Gözlər ona dikilmişdi. Onun üzündən özünə güvəndiyini göstərən təbəssüm çəkilmirdi.
Fakt və bədii təsvir	Ruzvelt yazı stolu arxasında özəmətli görünürdü. Enli çiyinləri, kübar üz cizgiləri vardı.

Yaradıcı tətbiqetmə üzrə şa-
girdlərin işlərinin nəticələri
olan məlumatlar növbəti
dərsin əvvəlində toplanır,
dərsdənkənar vaxtda yox-
lanılır, nəticələr gələn dərs-
sin sonunda elan edilir.

Mətnə 606 söz var.

Yaradıcı tətbiqetmə ilə bağlı müvafiq təlimatlar verilir.	Meyarlar	5	4	3	2	1
	Yeni sözlərin nitqdə istifadəsi					
	İfadəli oxu					
	Bədii təsvir vasitələrinin hiss və faktlarla qarşılıqlı əlaqələrinin müəyyən edilməsi					
	Məsələyə münasibət					
	Əməkdaşlıq					

**Zəlimxan Yaqub. “Qara xəbərin acısı”
(Müstəqil iş)**

Dərsin məqsədi

1. Zəlimxan Yaqubun “Qara xəbərin acısı” əsərində tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən aydınlaşdırır. (1.1.1.) 2. Əsəri oxuyur. (1.1.2.) 3. Əsərdə bədii təsvir vasitələrini müəyyənləşdirir və onların rolunu aydınlaşdırır. (1.1.5.; 1.2.3.) 4. Əsərlə bağlı fikirlərini aydın, ardıcıl şərh edir. (2.1.2.)

Artıq neçə dərsdir ki, fikrin obrazlı təsvir edilməsinin yollarını öyrənirik. Bu gün öyrəndiklərimiz ümumiləşdiriləcək, nəyə nail oldum deyər özümü hesabata verəcəyik. Uşaqlar, bu günlərdə Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin anım günü qeyd edilir. Bildiyiniz kimi 12 dekabr 2003-cü il tarixdə Müstəqil Azərbaycanın memarı olan H.Əliyev həyatı qədər sevdiyi xalq ilə vidalaşdı. Bu gün oxuyacağınız əsər Z.Yaqubun “Qara xəbərin acısı” şeiri bu mövzuya həsr edilmişdir. Şeiri oxuyub bədii təsvir vasitələrini müəyyən edin (səh. 54).

Mətnə əşya və hadisələrin təsvirinin müəyyən edilməsi	
Meyarlar	Nümunələr (epitet, təşbeh)
Oxucuda əşya və hadisə haqqında aydın təəvvür yaratmaq üçün təsvirlərdən (bədii, hiss, fakt) istifadə edilibmi?	1. Bu söz başımın üstə çaxdı ildırım kimi 2. Parçaladı sinəmi, dağıtdı şırım kimi 3. Güllə kimi atıldım ekranın qabağına 4. Bircə damla göz yaşı buludlardan ağırdı
Əgər belə təsvirlər varsa, onlar təsvir edilən əşya və hadisənin əsas xüsusiyyətlərini əks etdirirmi?	1. Xəbərin qorxunluğu 2. Qəlbin sızıltısı 3. İnanmamaq, inanmaq istəməmək 4. Kədərin sonsuzluğu
Təsvir edilən əşya və hadisənin qeyri-adiliyini əks etdirən məqamlar varmı?	Xəbər ildırımla qarşılaşdırılır, adi bir xəbər deyildi

Təsvirinin qiymətləndirilməsi	
Hisslər	Faktlar
- O anda, o saatda baxışı məlul balam (görmə) - Bu söz başımın üstə çaxdı ildırım kimi (eşitmə) - Dişim dodaqlarımı necə kəsdi, bilmədim (toxunma)	Heydər Əliyev, Bəhlul, 20 Yanvar, Xocalı, Şuşa
Döndü gözümdə dünya bir matəm meydanına – görmə, eşitmə, toxunma hissləri	Ümummilli liderin vəfatı ümummilli xalq faciələri sırasında
xəbərin ağırlığından dişin dodaqları kəsməsi	

Yaradıcı təbiiyyət:

Sinifdənə oxu materiallarından Hüseyn Arifin “Azərbaycan” mətnini oxu. Təsvir edilmiş faktları (ad, tarix, say və s.) müəyyən et və qruplaşdır. Nəticələri əks etdirən məlumat hazırla.

ZƏLİMXAN YAQUB. “QARA XƏBƏRİN ACISI” (Müstəqil iş)

1. Aşağıda təqdim edilən “Əşya və hadisələrin təsvirinin qiymətləndirilməsi cədvəli” ilə tanış ol. “Qara xəbərin acısı” şeirini cədvəl əsasında dəyərləndirməyə çalış. Fikirlərini yazılı əsaslandır.

Mətnə əşya və hadisələrin təsvirinin qiymətləndirilməsi			
Meyarlar	Nümunələr		
	Bədii	Hiss	Fakt
Oxucuda əşya və hadisə haqqında aydın təsəvvür yaratmaq üçün təsvirlərdən (bədi, hiss, fakt) istifadə edilibmi?			
Əgər belə təsvirlər varsa, onlar təsvir edilən əşya və hadisənin əsas xüsusiyyətlərini əks etdirirmi?			
Təsvir edilən əşya və hadisənin qeyri-adiliyini əks etdirən məqamlar varmı?			

QARA XƏBƏRİN ACISI

Yuxudan qaldırdılar
məni, qəfil yuxudan,
Rəngim ağappaq oldu
səksəkədən, qorxudan.
Gördüm başımın üstə
dayanıb Bəhlul balam,
O anda, o saatda
baxışı məlul balam.

Sonra, bundan sonra
hansı hadisələr baş
verəcək?

Dərslikdə verilən (səh. 54) cədvəlin kserosürətini hər bir şagirdə verin.

Yazı vərəqləri toplanandan sonra şagirdlər “Müəlliflə tanışlıq” bölməsinin oxusuna cəlb oluna bilər.

Hər nümunədən
81% – 100% – 5
51% – 80% – 4
21% – 50% – 3
0% – 20% – 2
qiyməti ilə qiymətləndirilir.

Şeirdə 452 söz var.

“Qışda şəhərimiz (kəndimiz, qəsəbəmiz)” Essədə təsvir vasitələri

Dərsin məqsədi

1. “Qışda şəhərimiz” mövzusunda essenin əsas ideyasını formalaşdıran fikirləri müəyyən edir. (1.2.4.)
2. Esseni yazarkən fikrin obrazlı ifadəsi üçün bədii təsvir vasitələrindən istifadə edir. (1.1.5.; 3.1.2.)
3. Əsərlə bağlı fikirlərini aydın, ardıcıl şərh edir. (2.1.2.)

Artıq yurdumuza qış gəlir. Dekabrın 22-sindən ən qısa gün, ən uzun gecə olmaqla qış başlanır. Bu gün yazacağınız təsviri essədə çalışacağınız ki, qışda şəhərin (kəndin, qəsəbənin) görünüşü necədir-sə, o cür də təsvir edək. Bu yazıda indiyə qədər təsvir vasitələri barədə öyrəndiklərinizi tətbiq edəcək, maraqlı esse yazmağa başlayacaqsınız. “Başlayacaqsınız” sözlünü ona görə deyirəm ki, bu gün biz yazıya hazırlıq işləri ilə məşğul olacağıq. Təsviri esse yazısı cütlərlə iş forması ilə aparılır. Dərslikdə səh.57-də təqdim edilən təlimata əsasən yazını tərtib edin.

“Qışda şəhərimiz (kəndimiz, qəsəbəmiz)”.

“QIŞDA ŞƏHƏRİMİZ (KƏNDİMİZ, QƏSƏBƏMİZ)” ESSEDƏ TƏSVİR VASİTƏLƏRİ

Essədə təsvir vasitələrindən nə üçün istifadə edilir?

Sən artıq mətn yazarkən oxucuya çatdırmaq istədiyən fikirləri müəyyən etmək, müşahidələr aparmaq, yadda saxlayıb yazıya almaq yollarını bilirən. İndi isə çatdırmaq istədiyən fikirlərini təsvir vasitələri ilə daha ətraflı və təsirli təqdim etmək yollarını öyrənəcəksən.

Tapşırıq 1.

1. “Qışda şəhərimiz (kəndimiz, qəsəbəmiz)” mövzusunda esse yazmazdan əvvəl yazıya hazırlıq işləri apar (əvvəlki dərslərdə bunu necə etməyi öyrənmişən).

– Qışda təbiətdə baş verən hadisələri və onların həyatımıza gətirdiyi dəyişiklikləri yadına sal, eşitdiyən və araşdırmalar nəticəsində əldə etdiyin məlumatları xəyalında canlandır.

– İdeyanı yaradan fikirləri müəyyənləşdir və onları ardıcılıqla yaz.

2. İndi isə essenin bədiliyini və fikirlərin obrazlı olmasını təmin etmək üçün aşağıda göstərilən işləri aparmaq lazımdır.

Müəyyən etdiyin fikirlər üzərində düşün:

– Hansı bədii təsvir vasitəsi (epitet, təşbeh) fikirlərinin daha obrazlı çatdırılmasına kömək edər?

– Gördüklərimi hansı duyğuların (görmə, eşitmə, qoxu, dad, toxunma) təsviri ilə daha canlı ifadə edə bilərəm?

– Bu mətnə dəqiqləşdirici faktların təsvirinə ehtiyac varmı? Əgər faktlar təsvir edilərsə, nələrə (ad, tarix, say və s.) istifadə etmək lazımdır?

– Baş verən hadisələrdə qeyri-adilik görürsənmi? Əgər görürsənsə, bu qeyri-adilik nədədir?

– Baş verən hadisə hansı hissləri yaradır və nə haqda düşünməyə, nəyi hiss etməyə vadar edir?

Təsviri nümunə cədvəli		
Bədii təsvir	Faktlar	Nümunələr
Bədii təsvir vasitələri	pambıq kimi qar şüşə kimi yolla	
Hisslərin təsviri	küləyin vıyılması qar əlləri dondurur	
Faktların təsviri	Bakı, Şüvəlan, Masallı, Quba və s.	Adil, 3 il

Fərdi yanaşma: Təlimdə çətinlik çəkən şagirdləri yüksək nəticələr nümayiş etdirən şagirdlərlə cütlərdə fəaliyyətə cəlb edin.

Essenin məzmununu tərtib edərkən “Həyat bilgisi” fənni üzrə əldə etdikləri bilik və bacarıqlara istinad etməyi şagirdlərə xatırladın.

3. Verilən cədvəli dəftərinə çək. Təsviri esse yazmaq üçün əvvəlcə ayrı-ayrı məqamları təsvir edən nümunələr hazırla.

Təsvir nümunələrinin cədvəli	
Bədii təsvir vasitələri	
Duyğuların təsviri	
Faktların təsviri	

Tapşırıq 2. Müəllimin verdiyi mövzuda esse yazmazdan əvvəl ayrı-ayrı məqamları təsvir edən nümunələr (bədii təsvir vasitəsi, duyğu və fakt) hazırla.

58 “Qışda şəhərimiz (kəndimiz, qəsəbəmiz)”

Meyarlar	5	4	3	2	1
Essenin əsas ideyasının müəyyən edilməsi					
Essədə istifadə ediləcək bədii təsvir vasitələrinin hazırlanması					
Hiss və faktları əks etdirən fikirlərin yazılı şərhə					

“Qışda şəhərimiz (kəndimiz, qəsəbəmiz)” mövzusunda esse üzərində iş

Dərsin məqsədi

1. Fikrin obrazlılığını təmin etmək məqsədilə tərtib etdiyi bədii təsvir vasitələrini mət-nə daxil edir. (1.2.3.) 2. Fikrin aydın çatdırılmasını təmin etmək məqsədilə hisslərin və faktların təsvirinə dair hazırladığı nümunələri mət-nə daxil edir. (2.1.2.) 3. “Qışda şəhərimiz (qəsəbəmiz, kəndimiz)” mövzusunda təsviredici esseni yazır. (3.1.3.)

Şagirdlərin təlim marağını yüksəltmək üçün giriş sözü deməyin müxtəlif yolları var. Siz fərqli üsullarla şagirdi inandıra bilərsiniz ki, bu gün öyrəndiyi bacarıqlar konkret problemlərin həllində ona lazım olacaq.

Uşaqlar, keçən dərs bədii təsvir vasitələri, hisslərin və faktların təsvirinə dair nümunələr hazırladınız. Verilən meyarlardan çıxış edərək həmin nümunələri dərsliyinizdə qiymətləndirəcəksiniz. Həmin nümunələrdən hansının daha gərəкли olduğunu aydınlaşdırmaq üçün bəzi təhlillər aparacaqsınız.

Esse üzərində iş

Tapşırıq 1. “Qışda şəhərimiz (kəndimiz, qəsəbəmiz)” mövzusunda esse yazmadan əvvəl bədii təsvir vasitələri, həmçinin duyğuların və faktların təsvirinə dair hazırladığınız nümunələri qiymətləndir. Bunu necə etmək lazımdır?

Sən artıq essədə istifadə edəcəyin ayrı-ayrı məqamların təsvirinə dair nümunələr hazırlamısən. Onları cədvələ daxil etmişən. Həmin cədvələ bir daha nəzər sal. Fikirləş, bu təsvir nümunələri fikri oxucuya çatdırmaqda yardımçı ola bilərmi? Əgər siyahıda əsas fikirlə bağlı olmayan təsadüfi məqamlar aşkar etsən, onları sil. Əsas fikri çatdırmaqda sənə ən gərəкли olan təsvirləri saxla. Düşünürsən ki, bunlardan hansının daha vacib olduğunu necə bilmək olar? Bunun üçün sən həmin nümunələri qiymətləndirməyi bacarmalısan. Düzgün qiymətləndirmək üçün isə sənə meyarlardan istifadə etmək lazımdır. Bu meyarlarla əvvəlki dərslərdən tanışsan. Xatırlayırsanmı, həmin meyarlar aşağıdakılardır:

- Hazırlanmış təsvir nümunələri (bədii təsvir vasitələri, duyğular, fakt) hadisə haqqında *aydın təsəvvür yaratmağa imkan verirmi?*
- Bu nümunələr təsvir edilən *şəy və hadisənin ayrı-ayrı xüsusiyyətlərini* əks etdirirmi?
- Təsvir edilən hadisənin *qeyri-adiliyini* əks etdirən məqamlar varmı?

Tapşırıq 2. Ayrı-ayrı məqamları təsvir edən (bədii təsvir vasitəsi, duyğular, fakt) nümunələri yazıya daxil etməyin müxtəlif yolları var. “Qışda şəhərimiz (kəndimiz, qəsəbəmiz)” mövzusunda esse yazmaq üçün hazırladığınız nümunələri yazıda yerləşdir. Esseni tərtib et.

Artıq hazırladığınız təsvir nümunələrini yararlılıq baxımından qiymətləndirməyi öyrəndin. Bildin ki, düzgün seçilmiş nümunə o nümunədir ki, məndəki ideyanın (fikrin) çatdırılmasına kömək etsin. Amma bundan sonra da qarşıda görülməli bir sıra işlər var. Artıq seçilmiş təsvir nümunələrini mət-nə elə ardıcılıqla daxil etməlisən ki, nəzərdə tutulmuş fikrin formalaşmasına xidmət göstərsin. Buna nail olmağın iki yolu var:

Bunu etmək üçün şagirdlər qruplaşdırılır, təsvir vasitələrinə dair qiymətləndirmə meyarlarına əsasən qiymətləndirilir. Bu fəaliyyət üçün 7–10 dəqiqə kifayət edir. Birinci tapşırığın icrası bitəndən sonra sinfi dərhal ikinci tapşırığın icrasına yönəldin. Qruplara yaxınlaşıb aparılan müzakirələrə qulaq asın. Hansı şagirdin daha məntiqi fikirlər irəli sürdüyünü müəyyən edin. Dəftərinizdə həmin şagirdlərin adlarını qeyd edin. Özünəqapanmış, fəal olmayan şagirdlərin də qeydiyyatını aparın. Belə şagirdlərlə bağlı əlavə işlər aparılmalıdır. Sınıf rəhbəri ilə söhbət, valideynlə görüş, psixoloqla məsləhət və ən əsası şagirdin özü ilə söhbət aparmaq vacibdir.

Hazırlanmış nümunələri hansı ardıcılıqla təqdim edəcəyi barədə müzakirələrin qiymətləndirilməsi üçün ayrılmış vaxt bitəndən sonra növbəti təlimatı təqdim edir. Təsviri essenin tərtibində üstünlük verilən ardıcılıqlar barədə (səh. 60) məlumat verilir. Şagirdlərin fəaliyyətinin dərslikdə verilən ardıcılıqla həyata keçirildiyinə nəzarət edir. Təsviri mətnlər hazırladıqdan sonra qrupların təqdimatı dinlənir. Ayrı-ayrı nümunələr qiymətləndirilir.

1. Təsvir vasitələrinin mətnə daxil edilməsi üçün ümumidən xüsusiyyətləri müəyyən etmək. Əgər sən mətnə hər hansı bir əşya, yaxud canlıdan danışmaq istəyirsənsə, ümumidən xüsusiyyətləri ardıcılığı daha səmərəlidir. Əvvəlcə əşyanın yerləşdiyi, yaxud hadisənin baş verdiyi məkanı təsvir etməlisən:

- Əvvəlcə həmin məkanın uzaqdan görünüşünü təsvir et;
- Sonra isə oxucunun nəzərlərini haqqında danışılan əşya, yaxud canlıya yönəlt;
- Məkanın təsvirini davam etdirərək konkret cümlələrlə o yerin “xəritəsini” yarat (Nə harada yerləşir?);
- Ola bilər ki, təsvir etdiyən hadisə eyni məkanda baş verməsin. Başqa məkanın da təsvirinə ehtiyac yaransın. Bunların üzərində düşün.

2. Təsvir edilən məkanda ayrı-ayrı məqamların əhəmiyyətli baxımından ardıcılığını müəyyən etmək.

- Təsvir etmək istədiyən məsələlərin siyahısını tərtib et;
- Həmin siyahıda əvvəl daha əhəmiyyətli məsələləri, sonra isə az əhəmiyyətli məsələləri sıra ilə düz;
- Ola bilər ki, əvvəl az əhəmiyyətli məsələlərdən, sonra isə daha əhəmiyyətli məsələlərdən söz açasan.

Bu fəaliyyət üçün şagirdlərə 15 dəqiqə vaxt kifayət edir. Belə məsələlərdə sinfin səviyyəsindən çıxış edərək müəllim qərar qəbul edir. Göstərilən vaxt isə şərtidir.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Müxtəlif növ təsvir vasitələrindən yerində istifadə					
Təsvir vasitələrinin düzgün əlaqələndirilməsi					
Təsvir vasitələrinin müvafiq şəkildə mətnə daxil edilməsi					
Təsviri essədə əsas fikrin çatdırılması					

III. BƏDİİ ƏSƏRLƏRİN HİSSƏLƏRİ

Aleksandr Puşkin. “Qış səhəri” (Bədii mətnin hissələrinin müəyyən edilməsi)

Dərsin məqsədi

1. A. Puşkinin “Qış səhəri” şeirini oxuyarkən tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən aydınlaşdırır və nitqində istifadə edir. (1.1.1.; 2.1.1.)
2. Təqdim edilmiş formaya əsasən əsəri hissələrə ayırır. (1.1.2.; 1.1.3.)
3. Əsərdə təsvir vasitələrini, hissələrin və duyğuların təsvirini müəyyən edir. (1.1.5.)
4. Əsərin hissələri ilə bağlı təqdimat edərkən fikirlərini aydın və ardıcıl şərh edir. (2.1.1.; 2.1.2.)

Bədii nümunələrin hissələrinin müəyyən edilməsi kimi əhəmiyyətli bacarıq formalaşması üzrə iş başlamazdan əvvəl səh.61-də verilən giriş sözə istədiyiniz qədər yaradıcı yanaşmaqla şagirdlərin təlim marağını yüksəldə bilərsiniz.

Şagirdlər dərsliyin 61-ci səhifəsində verilən cədvəllə tanış olmağa yönəldilir. Mətni cədvəllə əlaqələndirərək hissələrə ayırmaq məqsədi ilə oxu təşkil edilir. Bunun üçün şagirdlər 4 nəfərdən ibarət tərkibdə qruplaşdırılırlar.

Oxuya hazırlıq işləri aparmaq üçün qrupa verilmiş təlimatı təqdim edin (çap, yaxud əl ilə yazılmış şəkildə ola bilər):

1. Oxu məqsədini müəyyən edin. “Bu əsəri nə üçün oxuyuram?”
2. Verilmiş mövzu haqqında indiyə qədər öyrəndikləriniz, eşitdikləriniz, gördükləriniz barədə fikirləşin: “Mən bu barədə nə bilirəm?”
3. Əsəri nəzərdən keçirin. İlk və son bəndləri oxuyun. Əsərin həcminə fikir verin. Fərziyyələr irəli sürün: “Burada söhbət nədən gedə bilər?”

III. BƏDİİ ƏSƏRLƏRİN HİSSƏLƏRİ

ALEKSANDR PUŞKİN. “QIŞ SƏHƏRİ” (BƏDİİ ƏSƏRİN HİSSƏLƏRİ)

Mətn yazılarkən ideya müəyyənləşdirilir. İdeyanı obrazlı təqdim etmək üçün müxtəlif məqamların bədii təsvirindən istifadə edilir. Hazırlanmış belə təsvir nümunələri müəyyən ardıcılıqla mətnin uyğun gələn hissələrinə daxil edilir. Bədii mətnlərdə hər bir hissənin özünün konkret vəzifəsi olduğundan həmin nümunələrin yerləşdirilməsində diqqətli olmaq lazımdır. Bədii mətnlərdə bu hissələr və onlara verilən tələblər aşağıdakı cədvəldən tanış ola bilərsiniz.

Yığcam plan	
Giriş	– Təsvir ediləcək əşya və ya hadisə ilə tanışlıq – Əsas fikirlə əlaqə yaranan məqamların təqdim edilməsi
Əsas hissə	– Düşüncələrin və hissələrin əks etdirilməsi – Əşya və hadisələrlə bağlı təsvirlərin ardıcılığının məkan və ya əhəmiyyətlik baxımından müəyyənləşdirilməsi
Nəticə	Təsvirlərin yekunlaşdırılması

Tapşırıq 1. Oxuya hazırlıq işləri apar. Təqdim edilən cədvəllə yəni-dən nəzər sal. “Qış səhəri” şeirini oxu və yuxarıdakı cədvəllə əlaqələndir. Mətnin hissələrini müəyyən et.

Qrupda 5 nəfər olduğundan hər qrup üzvü 1 bəndi oxuyur, digərləri cədvəl baxımından diqqətlə dinləyərək hissələri müəyyənləşdirir.

Şeir oxunuşu bitəndən sonra hər kəs oxudan əvvəl hazırladığı fərziyyələrə bir daha nəzər salır. Onlardan doğru və yanlışları müəyyən edir.

Əsərin hissələri ilə bağlı verilmiş cədvələ əsasən təqdimat hazırlanır. Təqdimatlara 3–5 dəqiqə vaxt ayrılır.

QIŞ SƏHƏRİ

Nə gözəl şaxtalı, günəşli gündür!
Dostum, sən hələ də mürgüləyirsən.
Vaxtdır, sən, ey gözəl, yuxudan ayıl,
Açılsın naz ilə yumulu gözlər,
İşıq pərisinin qarşısına sən,
Şimal ulduzutək çıx, tamaşa qıl!

Dünən, yadımdamı, coşmuşdu tufan;
Qatı qaranlıqdı bütün asiman.
O boz buludların arasından Ay,
Sarı bir ləkətək axırdı qəmlə,
Sənsə pəncərədə durub qüssəli...
Bu günə... Aləmə tamaşa eylə:

Sənə, sair burada
nəyi təsvir
edəcək?

Bu bəndə əsas
fikirlə əlaqə yaradan
məqamı göstər.

62 Aleksandr Puşkin. "Qış səhəri"

Şeirdə 142 söz var. Şeir oxusuna və hissələrin müəyyən edilməsinə 10 dəqiqə vaxt ayrıla bilər. Sınıfın hazırlıq səviyyəindən asılı olaraq müəlim vaxtı azalda və yaxud artırma bilər.

Ev tapşırığı

Ev tapşırığı kimi işlə-nəcə tapşırığın nəticələrini alın və yoxlayın. Şagirdin portfoliosuna daxil edin.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Yeni sözlərin nitqində istifadəsi					
Əsərin ayrı-ayrı hissələri barədə qısa xülasələrin verilməsi					
İstifadə edilmiş təsvir vasitələrinin qeyd edilməsi					
Əsərin janr xüsusiyyətlərinin göstərilməsi					
Fikirlərin aydın və ardıcıl təqdim edilməsi					

Sabir Əhmədli. “Şəhidlər xiyabanı” (Əsər üzərində iş)

Dərsin məqsədi

1. S.Əhmədlinin “Şəhidlər xiyabanı” mətnini oxuyarkən tanış olmayan sözlərin mənasını aydınlaşdırır və nitqində istifadə edir. (1.1.1.; 2.1.1.)
2. Əsəri hissələrə ayırır. (1.1.3.)
3. Əsərdə bədii təsvir vasitələrini, hissələr və faktlarla bağlı təsvir edilmiş digər məqamları müəyyən edir. (1.1.5.)
4. Əsərin hissələri ilə bağlı təqdimat edərkən fikirlərini aydın və ardıcıl şərh edir. (2.1.1.; 2.1.2.)

Şagirdlərə xatırladılır ki, onlar keçən dərs təsviri mətnin hissələrini müəyyən etmişlər. Bu dərs yerinə yetiriləcək iş əvvəlki dərslərdəki fəaliyyətlərdən onunla fərqlənir ki, əsərin hissələrini müəyyən etməklə bağlı məsələlər daha incəlikləri ilə təqdim edilir.

Bu gün hissələrini müəyyən edəcəyimiz mətn S.Əhmədlinin “Şəhidlər xiyabanı” əsəridir. 20 Yanvar Ümumxalq Hüzün və Kədər Günü'nün ərəfəsində bu mətni oxumaqla unudulmaz şəhidlərimizi bir daha yad edək.

Əsəri hamımız birlikdə oxuyaq (kollektiv oxu üsulu seçilir).

SABİR ƏHMƏDLİ. “ŞƏHİDLƏR XİYABANI”. “İŞİĞİ SÖNDÜRMƏ” (Əsər üzərində iş)

Tapşırıq 1. Təqdim edilən bədii nümunəni oxu. Hadisələrin nəql edilməsi baxımından əsəri təhlil et.

ŞƏHİDLƏR XİYABANI (İxtisarla)

DTK-nin yeni binasının qarşısından başlayaraq, Nərimanov caddasının hər iki səkisində qərənfillər qoyulmuşdu. Sağdan, soldan bərdürlərin üstünə düzülmüş qırmızı qərənfillər qızıl yelkən tək çəkilib gedirdi. Dağıstü parkın qarşı meydanı adamlarla dolu idi.

Əsas fikrə zəmin yaradan məqamları göstərir.

İstifadə olunmuş təsvir vasitəsini göstərir.

“Moskva” mehmanxanasının üst yanı, geniş meydanın bəri başında bir sarı avtobus saxlanmışdı. Adamlar avtobusu araya almışdı.

Sarı avtobusun içərisində kimsə yox idi, qapıları bağlıydı. Avtobusun gövdəsi, böyürləri, yuxarı-aşağısı dəlmə-deşik, atəş-atəş üstədən döşənmişdi; yüzlərlə bakılını, minlərlə insanı küçədən küçəyə, dayanacaqdan dayanacağa, şəhərin bir başından o biri başına çatdıran xəzəl rəngli “İkarus” həlak olanların məzarına baş çəkməyə gəlmiş əhəlinin, qonaqların gözü önündə saxlanmışdı.

Bu maşının sürücüsü sağ qala bilməzdi. Qarşıdan, üz-üzə sancılmış iki güllənin biri sürücünün öyləşdiyi sahəni, düz onun başının göründüyü parçanı, o biri isə bir az aşağı, ürək səmti dəlib keçmişdi. Kim imiş bu dəlmə-deşik abidənin yiyəsi!

Bu kişi ömrü boyu avtobuslarda getmişdi. Hər bir sərnəsinin, şəhərin sırası sakininin üzləşdiyi əzabı çəkmişdi. Hər cür sürücü görmüşdü. Avtobusun qənsərində dayanıb, geniş, azacıq qabarıq alın şüşəsində açılmış güllə yerlərinə baxdıqca, ona elə gəlirdi ki, bu binəvanın sahibi – sürücü onun tanıdığı insandı. Nə vaxtsa görmüşdü. Avtobusun ətrafına yığılmış adamlar sarı maşının içini-çölünü gözədən keçirir, guya onun atəşə tutulduğu anları, qəziyəni göz önünə gətirir, götür-qoy edirdilər.

Hekayəni 6–12 nəfər oxuya bilərlər. Müəllim sinfin səviyyəsini nəzərə almaqla bu məsələ ilə bağlı qərar qəbul edir.

Hər parça oxunduqca onun hansı hissəyə aid olduğu kollektiv şəkildə müəyyən edilir.

Fərdi qiymətləndirmə üsullarında istifadə edilir.

Ayrı-ayrı şagirdlərin:

- 1) Oxusu
- 2) Fikrin aydın və ardıcıl irəli sürülməsi
- 3) Mətnin hissələrə ayrılması
- 4) Məsələyə münasibət bildirilməsi

Sonda müəllif haqqında məlumat ucadan oxunur.

Kişi göz-göz açılmış qabaq şüşəyə bir də baxdı. Sağ yana bircə güllə döymişdi; başlıcası sol – sürücünün əyləşdiyi yer idi. İndi bu kişi sol yanda, düz ortada, bir az yuxarıda açılmış dəliklərin arxasında, şüşənin o üzündə sürücünü görməyə çalışdı. Düz alınına dəyib. Bir az aşağı sağ əl...sol qol... ürək. Görəsən, güllənin hansı sifə dəyib: yuxarıdakı, alın سمت, ürək, yoxsa çiyin?! Dörd-beş güllənin dəşdiyi dəliklər Ayı бүrcүнүн ulduzlar düzümünü xatırladı.

Kişi, gecə saat on ikidən sonra başlayan, yeri-göyü, həndəvərdə canlı-cansız nə varsa hamısını oda tutan atəşin bu avtobusa necə yönəldiyini, necə tuşlandığını ağlına vururdu. Kim olub atan, gör necə insafsızmış; neçə kərədən yaylım açıb, avtomatın bütöv bir xəzinə gülləsini sənişin avtobusuna çırpıb.

– İçində adam olubmu? Sənişin, ya bəlkə, oraya toplanmış adamlardan? Olmayıbsa, bəs onda avtobusun böyürləri, sənişinlərin əyləşdiyi kürsülərin yan şüşələri niyə bütövlən qəlpəyə tutulmuşdu. Hə, güllə əzəlcə bərk zərər yetirməyib. Qoluna, biləyinə toxunub, çovuyub əlinə dəyib, yalayib keçib. Sonra maşının aradan çıxacağını görüb, qatillər iki yandan atəşə tutublar. Daha sonra, düz qarşıdan, Salyan kazarmasının, Tiflis prospektinin döngəsinə can atarkən, bir dəstə avtomatlı ilə üzləşmiş, onlarca tankların şaxıyan işıq püskürtüsündə apaydın seçilən, qara gözləri işıqdan qamaşan, qarapapaq, qarabığ oğlanı hədəfə çevirmişdilər. Alnına, sinəsinə üroyinə... Avtobus bir az getmiş “qarmoşka” ilə bir-birinə bağlanmış vaqonları ortadan бүкүлүб, səkiyə çıxmış, sönmüşdü.

Güllə dəşiklərindən ölümün bəbəksiz gözləri baxırdı elə bil. Avtobusdan ayrılıb döndü meydana. Meydanın ortasında bir parça yer həmişəyaşıl kollarla çəpərlənmiş, tən ortada Yer kürəsini andıran bitki şarı becərilmişdi. Yaşıl çəpərin çöplərində, şar-kolun yaxasında, sinəsində qərənfillər bitmişdi; dünyanın heç yerində görünməmiş möcüzə, sehlri bir calaqqdı. Kollar qərənfillər açmışdı. Meydan, çəpər içrə çayırliq qırmızı qərənfillərin boyasında uyumuşdu.

Ötən üç-dörd gündə, hər gün bir soraq çıxır, Qanlı şənbonin dəhşətləri söylənilirdi. Gecələr Bakı sakinləri, Azərbaycan milləti “Azadlıq”dan danışan Mirzə Xəzərin səsinə eşitməkdən ötrü çırpınırdı. Ölənlərin sayı söylənilir, qapı-qonşuda, məktəbdə adları çəkilirdi. Evdə, işdə, küçədə kişi qulağını şəkləyir, ölənlərin arasında tanış arayırdı. İşdə salamatlıqdı, onların qohum-əqrəbasından yaralanan, ölən yox idi. Hal-

Oxu zamanı tanış olmayan sözlə qarşılaşarlarsa, dərhal qeyd etsinlər, lüğətdən mənasını tapsınlar.

Oxunan parçanın hansı hissəyə aid olduğunu müəyyən edilməsinə yalnız istedadı olan şagirdlər deyil, həm də təlimdə çətinlikləri olan uşaqlar da cəlb edilir.

Mətnə 664 söz, kənarda 11 söz var.

Vaxt imkan verərsə, tapşırıq sinifdə işlə-nər. Əsərin ideyasını müəyyən etmək üçün işlər aparılır. Vaxt imkan verməsə, bu ev tapşırığı kimi yerinə yetirilir.

Sabir Əhmədli. “İşığ sındırmə” (Əsər üzərində iş)

Dərsin məqsədi

1. S.Əhmədlinin “İşığ sındırmə” mətninin hissələrini müəyyən etmək məqsədi ilə oxuyur. (1.1.2.; 1.1.3.) 2. Oxu zamanı tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən aydınlaşdırır. (1.1.1.) 3. Bədii təsvir vasitələrini, hissələr və faktlarla bağlı təsvir edilmiş məqamları müəyyən edir. (1.1.5.) 4. Müzakirələrdə söylənilən fikirlərə münasibət bildirir (2.2.1.) 5. Əsərin ideyasını müəyyənləşdirir. (1.2.4.)

Müstəqil işin aparılması üçün fərdi iş formasından istifadə edilir.

Müəllim:

Biz artıq bu cədvəl üzrə əvvəlki dərslərdə cütlərlə və qruplarla mətni hissələrə ayırmışıq. Bu gün isə həmin cədvəlin sağ tərəfinə daha bir sütun əlavə edin. Həmin sütuna oxuduğunuz əsərlə bağlı fikirlərinizi daxil edəcəksiniz.

Xəstəxanalarda yaralıların əlindən törənmək mümkün deyildi. Soyuq qış gecəsində güllə yarası almış insanlara qan vermək üçün hamı şəfa ocaqlarına axırdı. Gələnlər o qədər çox idi ki, qanköçürmə məntəqələrinin qarşısında uzun növbələr yaranırdı. O ağır, faciəli günlərdə xalqımız yumruq kimi birləşmişdi. Bu yumruğu heç bir qüvvə əyə, bükə bilməzdi!

Qanlı şənbə gecəsində azadlığımız və müstəqilliyimiz uğrunda şəhid olanları əvvəllər sovet rəhbərlərindən biri olan Kirovun adını daşıyan parkda dəfn etmək qərara alındı. Bundan sonra bu park keçmiş bolşevikin adını daşımayacaqdı. İndən sonra bu yer Şəhidlər xiyabanı adlanacaq və xalqımızın müqəddəs ziyarətəsinə, and yerinə çevriləcəkdə.

Yanvar ayının 21-də azadlığımız və müstəqilliyimiz uğrunda qurban olmuş şəhidləri dəfn etmək üçün camaat burada məzarlar qazmağa başladı. Bu xəbəri eşidənlərin hamısı kömək üçün Xiyabana axırdı. Ömrümdə ilk dəfə idi ki, kütləvi məzarların necə qazıldığını gördüm. Bir neçə nəfərlə bərabər biz də işləyənlərə kömək etdik. Məzarlıqda heç kim bir-birini buyurmurdu. Hər əlindən gələni işi görürdü. Kimisi yer qazır, kimisi palçıq qatır, kimisi işə mişar daşları ilə məzarların arasını höürdü. Görülməsi işlər çox idi.

Hələlik şəhid olanların sayını da dəqiq bilən yox idi. Amma qəbirləri qazırdılar. Hamı çalışırdı, hamı ələşirdi ki, səhərə qədər bütün məzarlar qazılsın. Sabah xalq öz şəhidlərini dəfn edəcəkdə.

Sabir Əhmədli

Təpşiriq 2. Mətnin ideyasını müəyyən et. Əldə etdiyin nəticələri müzakirə et.

Müstəqil iş. Oxuya hazırlıq işləri apar. Sabir Əhmədlinin “İşığ sındırmə” mətnini oxu və onun hissələrini müəyyən et. Nəticələrini yazılı şəkildə təqdim et.

İŞİĞİ SİNDİRMƏ

Ana yuxudan qəm içində oyandı. Alt otağın açarını qızına uzatdı:

– Düş aşağı. Aç qapını, onların işığını yandır... Bu gecə İlham yuxuma gəlmişdi. Dedi, ana, mənim işığımı niyə söndürməsünüz.

Qız açarı anasından aldı. Pəllələrlə aşağı endi. Üstdə onlar, altı qardaşı gəlinlərlə yaşayırdı.

Qanlı şənbədən düz iki ay keçirdi. Dünən yaz girmişdi, onların qara bayramıydı. İki aydan bəri otağın qapısı açılmamışdı.

“Aman Allah! Mən onu necə tapdım”. İlhamgil Tiflis xiyabanında dayanmışdılar. Qoşun ilk öncə oradan cummuşdu. Barrikadaları basıb əzmiş, insanları xurd-xəşil etmişdi. Hər yandan atəş yağır, avtomatlar, pulemyotlar gurlayır, işıqlı güllələr qaranlıq kəsib doğrayırdı.

Qohum-qardaş, ana-bacılar güllə yağmurundan çəkinməyib, öz əzizlərini, doğmalarını axtarırdılar. Səsləyir, çağırır, küçəboyu, kol-kos arasına yıxılmış cavanları çökür, aradan çıxarmağa çalışırdılar. Soldatlar aman vermir, bəlasını, qardaşını qurtarmağa can atanları gülləyə tutur, cəsədlərini yanına sərirdilər. Bacı qardaşını necə meyidin arasından tapdı. Qolunu boynuna aşırıd, dizin-dizin sürünüb, od-alovun içindən onu çıxara bildi...

Altıca ayın gəlini dözmədi: “Mən İlhamsız bu dünyada yaşaya bil-mərəm”. Ana, qız gəlini gözədən qoymadılar. Amma neyləyəsən. Gədəni saxlamaq olmazdı. Zəhər içdi. Hər ikisini yanaşıca dəfn etdilər.

Ana, bacı hər gün Şəhidlər xiyabanına baş çəkir, qoşa qəbri odlü göz yaşları ilə isladır, dönüb kor-peşman qaydır, gəlin otağının bağlı qapısı önündən dinməzco ötürdülər. Dünən qara bayramdı. Bakı əhalisi ellikcə Dağüstü parka qalxmış, şəhidlərin qəbrini ziyarət etmişdilər.

Həyəət-baca qan ağlayırdı. Allaha ağır getməsin deyib, ana-nimçədə səmənə ökmüşdi. Yaz sorağı yamyaşıl buğda təpəsi ana-bacının göz yaşları ilə suvarılmışdı.

“Ana, könlümə xəngəl düşüb” – demişdi. Ana yayma yaymış, xəngəl bişirmişdi. Yemiş, qalxıb getmişdi yağ qabağına. Bu onun son yeyişi, son gedışı olmuşdu.

Bacı iki aydan bəri açar görməyən kilidi açdı. Otaq başına dolandı, qaranlıq, nəmli evi gözü seçmədi. Düyümeni basdı, çilçıraqlı alışı. Elə həmin andaca iki quş pırlıltı ilə qalxıb, içəridə bir kərə dövrə vurdu. Aralı qapıdan çıxıb getdilər.

Qızın oradan nə halda qalxdığı ananı təlaşlandırdı.

– Nə olub? Nə baş verib?

– ... İşığı yandırdım. Onların çarpayısına iki quş qonmuşdu. Otaq işıqlanan tək qalxdılar. Dolanıb, uçub getdilər... Ana, vallah onlar quşa bən-zəmirdi. Başları elə bil insandı. Qapı iki aydı bağlıydı. Quşlar oraya hardan giriblər?..

Ananın gözləri səmənə zəmisinə dikildi:

– Qızım! Qardaşının, gəlinimizin ruhu imiş o quşlar. Bayrama görə otaqlarına baş çəkməyə gəlibmişlər... Allahın günahsız bəndəsisən, bala. Ruhlar sənin gözüne görünüb.

Sabir Əhmədli

68 Sabir Əhmədli. “İşığı söndürmə”

Tapşırığın icrası üçün vaxt verilir. Tapşırıqlar yoxlanılır. Cavablar şəgird portfoliosuna daxil edilir.

Mətnə 325 söz var.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Tanış olmayan sözlərin mənasının lüğətdən istifadə etməklə aydınlaşdırılması					
Hisslərin müəyyən edilməsi					
Bədi təsvir vasitələrinin, hissələr və faktlarla bağlı təsvir edilmiş məqamların müəyyən edilməsi					
Müzakirələrdə əsərin ideyasına münasibət bildirilməsi					

Essenin hissələrinin yaradılması

Dərsin məqsədi

1. Təsviredici mətnin hissələrinə verilən tələbi nəzərə almaqla fikirlərini aydın və ardıcıl şərh edir. (1.1.3.; 3.1.2.) 2. Bədii təsvir vasitələri, hiss və faktların təsviri ilə bağlı nümunələr hazırlayır. (1.1.5.) 3. 0,5–1 səhifə həcmində esse yazarkən təsviri essenin yazısına verilən tələbləri nəzərə alır. (3.1.3.)

Şagirdlər təsviri mətnin hissələrinə verilən tələblər nəzərə alınmaqla esse yazmaq üçün şərtlər və prosedurlarla bir daha tanış edilir. Onlara əvvəlki dərslərdən tanış olan cədvəl təqdim edilir. Şagirdlər cütlərə ayrılır.

Mövzular:

1. Şəhidlər xiyabanında.
2. 20 Yanvar Günü (TV verilişlərinin, yaxud sinifdə təqdim edilən video görüntülərin müşahidəsi əsasında.)
3. Qəhrəmanlığa aid digər mövzular.

Cütlərin tərkibini müəyyən edərkən hazırlıq səviyyəsi nəzərə alınmaqla yanaşı, sosial vəziyyət baxımından da fərqli olan uşaqları birgə fəaliyyətə cəlb edin. Belə birgə fəaliyyət şagirdlər arasında bir çox psixoloji problemlərin həlli istiqamətində atılmış addım ola bilər. Birgə fəaliyyətdə hər iki tərəfin fəallaşmasına nəzarət edin.

ESSENİN HİSSƏLƏRİNİN YARADILMASI

Essenin hissələri necə yaradılır?

Sən artıq bədii mətnlərin ideyasını, təsvir vasitələrinin köməyi ilə fikirləri obrazlı şəkildə təqdim etməyin yollarını bədii nümunələr əsasında öyrəndin. Özün də belə nümunələr yaratdın. Həmin sən bədii nümunələrin hissələrini müəyyən etməyə dair müəyyən bacarıqlara yiyələndin. İndi isə təsviredici mətnin ayrı-ayrı hissələrinə verilən tələblərə uyğun esse yazacaqsan.

Tapşırıq 1. Əldə etdiyin təcrübəyə əsasən “Şəhidlər xiyabanı”, “20 Yanvar günü biz nə edirik?”, yaxud marağına uyğun seçdiyin digər mövzulardan birində təsviri esse yaz. Onun hər bir hissəsini şərtlər nəzərə alınmaqla tərtib et.

ESSE ÜZƏRİNDƏ İŞ: YAZILMIŞ ESSENİN YOXLANMASI

Sən artıq təsviri essenin yazılmasına verilən tələbləri öyrəndin. Müs-təqil şəkildə esse tərtib edirsən. Lakin “Yazı prosesi” mövzusunda da öyrəndiyin kimi, yazının bitməsi, hələ yazı prosesinin bitməsi kimi də-yərləndirilməlidir. Yazı başa çatdıqdan sonra hazırlanmış mətn yox-lanmalıdır.

İndi isə “Şəhidlər xiyabanı”, “20 Yanvar günü biz nə edirik?”, ya-xud marağına uyğun seçdiyin digər mövzulardan birində yazdığın essenin yoxlanması və qiymətləndirilməsi üzrə iş aparılacaq. Yazını yoxlamaq üçün onu ən azı iki dəfə oxumaq lazımdır. **Birinci oxuda** məzmun və mətnin tərtibi, **ikinci oxuda** isə yazının üslubu yoxlanı-lacaq. Yazının üslubu barədə sən gələcəkdə öyrənəcəksən. Amma elə sadə məqamlar var ki, onları bilmədən hər hansı yazını tərtib etmək mümkün deyil.

Məktəb kitabxanasından mövzu ilə bağlı onlarla bədii və publisistik nümunələr gətirin. İKT və internet şəbəkəsi ilə təmin olunmuş siniflərdə geniş məlumat mənbələrinə çıxış üçün imkan yaradılır.

Şagirdləri təlimatlandırın!

İKT-dən istifadə edən şagirdlərin nəzərinə! Yazı zamanı internet səhifələrindən köçürmə halları olarsa, Google.az axtarış səhifəsində “axtarış” verməklə həmin cümlələrin hansı məlumat mənbəsindən köçürüldüyünü müəyyən etmək olar. Hər hansı bir parçanın köçürüldüyü aşkar edilərsə, yazı ləğv edilir və bu, xoşagəlməz hal kimi dəyərləndirilir.

Birinci oxu Sol sütundakı suallar mətnin məzmununu və təşkilini qiymətləndirməyə imkan verəcək. Orta sütundakı məsələlər problemlərin aşkar edilməsində sənin bələdçi olacaq. Hər hansı dəyişiklik etmək istədikdə isə sağ sütunda verilən üsullar və texnikalar yardımçı olacaq.

Tapşırıq 1. Yazdığın mətnin məzmununu və tərtibini yoxla. Ehtiyac duyulduqda düzəlişlər et. Apardığın düzəlişləri araşdır.

Əşya və hadisələrin təsviri Məzmun, mətnin təşkili üzrə özünüqiymətləndirmə və qarşılıqlı qiymətləndirmə		
Qiymətləndirmə sualları	Məsələlər	Yoxlama üsulları, texnikaları
1. Girişdə çatdırılmalı nəzərdə tutulan əsas fikir üçün zəmin yaradılıbmı?	Girişdə çatdırmaq istədiyin əsas fikrə zəmin yaradan cümləni tap və onun altından xətt çək. Əgər tapa bilmirsənsə, o zaman həmin fikri formalaşdırıb yaz.	Giriş hissəyə elə bir cümlə əlavə et ki, o, əsas fikir üçün zəmin yaratsın.
2. Bütün təsvir vasitələrindən istifadə edilibmi?	Mətni oxuduqca hiss və duyğuları təsvir edən nümunələrin üzərində “H”, faktları təsvir edən nümunələrin üzərinə “F”, bədii təsvir vasitələrinin üzərində “B” yaz. Nəzər sal. Bunlardan hansıların üzərində iş aparmağa ehtiyac var. Elə et ki, “H”-lər həddən artıq çox, “F” və “B”-lər həddən artıq az olmasın.	Müxtəlif hissələrin təsvirinə yer verilməsinə diqqət et. Hansı yoxdursa, əlavə et. Əsas fikri çatdırmağa yardım edən bədii təsvir vasitələrinin olmasına xüsusi diqqət yetir. Əgər yazıda təsvir vasitələrinə az yer verilibsə, uyğun nümunələr yaratmaqla digər fikirləri onlarla əvəz et.

70 Essenin hissələrinin yaradılması

İKT-dən istifadə imkanları olan siniflərdə müəllim cədvəli PP təqdimatda şagirdlərə nümayiş etdirə və müvafiq dərslərdə verilmiş təlimatlara şərhlər verə bilər.

Şagirdlərə insanların müəlliflik hüququnu xatırladır.

Şagirdləri təlimatlandırın ki, onlar gətirilmiş ədəbiyyatlardan məlumat alarkən başqa müəlliflərə aid olan cümlələri, abzasları olduğu kimi köçürməli deyillər. Onlar həmin əsərlərdəki fikirlərdən bəhrələnməklə öz yazılarında hansı məsələlərə toxunmağın əhəmiyyətli olduğunu müəyyən edə bilərlər. Hər hansı şeir parçası, cümlə, mövzu baxımından lazımlı hesab edilibsə, kiçik fikirlərin dəstəklənməsi üçün onlardan sitat kimi istifadə edilə bilər.

Esse üzərində iş: yazılmış essenin yoxlanılması (Birinci oxu)

Dərsin məqsədi

1. Hazırladığı ilkin yazı nümunəsini təsviri essenin tərtibinə verilən tələblər baxımından təhlil edir. (1.1.3.) 2. Essədə ilkin təkmilləşdirmə işləri aparır. (3.1.1.) 3. Fikirlərini ardıcılıqla təqdim edir. (3.1.2.; 3.1.3.)

Yazılmış təsviri mətnin yoxlanması bacarıqlarının formalaşması məqsədi daşıyan dərsə təlim marağını yüksəltmək üçün sinfinizdəki şagirdlərin maraq və ehtiyaclarını nəzərə alın. Dərslikdə ona təqdim edilən müəciətə istədiyiniz kimi yaradıcı yanaşa bilərsiniz. Tərkib dəyişmədən hər cütlük birlikdə öz yazdıqları essenin yoxlanması fəaliyyətinə cəlb edilir. Bunun üçün onlar səh. 70-71-də verilmiş cədvələ istiqamətləndirilir. Şagirdlər cədvəlin strukturu ilə bağlı təlimatlandırılırlar.

Qiymətləndirmə sualları	Məsləhətlər	Yoxlama üsulları, texnikaları
3. Təsviri mətn-də müəllifin düşüncələri və hissləri öz əksini tapıbmı?	Birinci şəxs əvəzliliklərinin yanında ulduz (mən, biz) yaz. Əgər hər paraqrafda ən azı bir ulduz görməsən, düzəliş apar.	Elə et ki, birinci şəxsin düşüncələri təsvir vasitələrlə (bədi, hiss və faktlar) öz əksini tapsın.
4. Mətn məkanda təsvir edilənlərin ardıcılığı, yaxud da təqdim edilən məsələlərin əhəmiyyətliyi baxımından təşkil edilibmi?	Mətnə istifadə edilmiş vasitələri sıra ilə düz. Sonra təsvir edilən məkanda sözlə sadə xəritəsini çək. Siyahıya aldığı vasitələri orada yerləşdir. Yoxla. Siyahıdakı nümunələrdən yararsızlarını kənarlaşdır və ya düzəliş etməklə münasib yerdə yaz.	Yenidən təşkil et. • Müəhiyə edilən, yaxud təsəvvür olunan məkanda təsvir edilənlərin ardıcılığına riayət et (uzaqdan yaxına, yüksəkdən aşağıya və s.). • Təqdim edilən məsələlərin əhəmiyyətliyi baxımından ardıcılığı gözlə (az əhəmiyyətli-dən çox əhəmiyyətliyə doğru və ya çox əhəmiyyətli-dən az əhəmiyyətliyə doğru).
5. Nəticədə çatdırmaq istədiyin fikri yekunlaşdır.	Fikirlərini yekunlaşdırıcı cümləni mötərizəyə al. Əgər belə bir cümlə yazmamısan, həmin fikri formalaşdırıb yaz.	Əsas fikri yenidən vurğulayan elə cümlə əlavə et ki, apardığın təsvir işini yekunlaşdırın.

III. BƏDİLƏRİN HİSSƏLƏRİ 71

Qiymətləndirmə sualları	Məsləhət	Yoxlama üsulları, texnikaları
1	2	3

Bu sütunda şagirdin yoxlayacağı məsələ təqdim edilir.

Bu sütunda problemi aşkar etməyin yolları ilə bağlı məsləhət verilir, yol göstərilir.

Bu sütunda aşkar edilmiş problemin aradan qaldırılması yolları təklif edilir.

Esse üzərində iş: yazılmış essenin yoxlanılması (İkinci oxu)

Dərsin məqsədi

1. Yazdığı esse üzrə növbəti təkmilləşdirmə işləri aparır. (3.1.1.; 3.1.3.)
2. Cütlərdə yazılmış esselər qarşılıqlı yoxlanılır. (3.1.2.)

Hər dəfə yazını qiymətləndir. Əməkdaşlığa, sinif yoldaşlarınla müzakirəyə hazır ol.

Yazdığın mətni ikinci dəfə oxuyarkən məqsədin yazını **üslub** baxımından yaxşılaşdırmaqdır. Təsviri mətn yazmaq üçün çoxsaylı sifətlərdən (təyinlərdən), yəqin ki, istifadə etmisən. Mətni oxuyanda diqqət et ki, eyni mənə verən sifətlər yersiz yərə təkrarlanmasın. Əgər belə hallar varsa, düzəlişlər aparmaq lazımdır.

Məsələn: Müxtəlif rəngarəng çiçəklər görünürdü.

Bu mətndə “müxtəlif” və “rəngarəng” sözləri, əslində, eyni mənə daşıyır. Yadda saxla ki, təkrarlar yazının üslubuna xələl gətirir, onu oxunaqsız edir.

Qiymətləndirmə sualları	Məsələtlər	Yoxlama üsulları, texnikaları
Cümlələrdə lazımsız təkrarlanan sifətlər (təyinlər) varmı?	Təkrarlanan sifətləri (təyinləri) dairəyə al. (Buraya vergüllə, və, həm, həm də və s. bağlayıcılarla bağlanan sifətlər daxildir.) Bu sifətlərin eyni mənə verib-vermədiyini yoxla.	Təkrarlanan sifətlərin (təyinlərin) birini sil və ya yerini dəyiş. Sifətlərdən birini əksmənalı sözlə əvəz et və cümlənin tərtibatında dəyişikliklər et. Məsələn: “O, çox zəhmətkeş və çalışqan idi” cümləsini “O, çox zəhmətkeş idi. Heç kəs onun tənbəl olduğunu deyə bilməzdi” kimi tərtib etmək olar.

Cütlərlə yoxlama

Yoldaşından xahiş et ki, yazdığın mətni oxusun və bu suallara cavab versin:

1. Bu yazıda hansı vasitələri daha çox bəyəndin və nə üçün?
2. Bu yazı müəllifin hansı cəhətlərini nəzərə çatdırır?

İkinci yoxlamanın məqsədi şagirdlərə aydınlaşdırılır. Cütlərə işlərini davam etdirmək üçün cədvəllə bağlı şərhlər verilir.

İKT-dən istifadə imkanları olan siniflərdə müəllim cədvəli PP təqdimat vasitəsi ilə nümayiş etdirə və təlimatlara müvafiq şərhlər verə bilər (təlimatlar dərslikdə də təqdim edilib) (10–15 dəqiqə).

İkinci yoxlama bitəndən sonra cütlüklər yazdıqları esseləri mübadilə edir. Həm birinci, həm də ikinci yoxlamanın təlimatlarından çıxış edərək qarşılıqlı yoxlamalar aparırlar. Nəticə olaraq, hər cütlük digər cütlüyün yazısı ilə bağlı münasibətini, aşkar etdiyi üstünlükləri və boşluqları göstərməklə, rəy və təkliflər verir (20 dəqiqə).

Yoxlamalar bitdikdən sonra cütlüklər rəy və təkliflərini təqdim edirlər.

BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ NƏQLETMƏ

I. BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ OBRAZLAR

Lev Tolstoy. “İlyas” (Nəqletmə xarakterli mətnin xüsusiyyətləri)

Dərsin məqsədi

1. Lev Tolstoyun “İlyas” hekayəsini oxuyarkən tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən aydınlaşdırır. (1.1.1.; 1.1.2.) 2. Əsərin mövzu və ideyasını müəyyənləşdirir və ona münasibət bildirir. (1.2.4.) 3. Əsərlə bağlı fikirlərini bildirərkən yeni sözlərdən nitqində istifadə edir. (2.1.1.) 4. Söylənilən fikirlərə münasibət bildirir. (2.2.1.)

Şagirdin təlim marağını yüksəltmək məqsədi ilə verilmiş giriş sözə istədiyiniz kimi yaradıcı yanaşa bilərsiniz. Bu zaman daha yaxşı olar ki, beyin həmləsi üsulundan istifadə etməklə şagirdlərlə dialoq yaradasınız.

Məsələn:

– Uşaqlar, siz nağılı sevirsiniz?

– Sizə uşaqlıqda hansı nağılları danışılıblar?

– Əsasən, nağılı sizə kim danışılıb?

Ola bilər uşaq desin ki, mənə nağıl danışmayıblar.

Müəllim bu zaman şagirdi psixoloji baxımdan dəstəkləmək məqsədi ilə deyir:

– Ola bilsin ona görə ki, televizorda da çox maraqlı nağıllar, cizgi filmlər göstərilir.

Buradan əsas məsələyə keçin. Nağıllar, əfsanələr, rəvayətlər və hekayələrin böyük qismi nəqli mətn nümunələridir (şərhi davam edin). “Ucadan oxu” üsulun-

BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ NƏQLETMƏ

Kiçik yaşlarında olanda ata-anan, yaxud nənə-baban sənə müxtəlif nağıllar (“Cırdan”, “Göyçək Fatma”, “Tıq-tıq xanım”), ya da başlarına gələn hadisələrdən danışardılar. Belə mətnlər nəqli mətnlər adlanır. Nəqli mətnlər, əsasən, keçmişdə baş verən hadisələrdən bəhs edir. Nağıllar, əfsanələr, təmsillər, rəvayətlər, hekayələrin bir qismi nəqli mətn nümunələridir. Bu əsərlər insanların zövqünü oxşamaqla yanaşı, həm də onları düşündürür, tərbiyə edir. Belə bədii nümunələr uzun illər toplanmış həyat təcrübəsini öyrənməkdə və onlardan nəticə çıxarmaqda insanlara kömək edir.

dan istifadə edə bilərsiniz. Vəsaitin əvvəlində üsulla bağlı dəqiq təlimat verilib. Bu üsul kollektiv oxu üçün nəzərdə tutulub.

Mətnin kollektiv şəkildə oxusu təqdim edilən sualların geniş müzakirəsinə şərait yaradır. Oxuya hazırlıq işi fərdi şəkildə aparılır. Hər kəs oxu məqsədini müəyyən edir. “Mən bu mətni nə üçün oxuyuram?” Məqsəd odur ki, mətnin nəqli olub-olmadığını müəyyən etsin.

Vəsaitin əvvəlində təqdim edildiyi kimi oxucu 4 qrupa ayrılır: 1. Azdanışan sakit oxucu; 2. Məlumatlı oxucu; 3. Strategiya ilə oxuyan oxucu; 4. Düşünən oxucu.

Qiyətləndirmə fərdi şəkildə aparılır. Müzakirələrdə fəal iştirak edən, məsələyə müstəqil münasibət bildirən, ilkin fərziyyələri mətndəki hadisələrə daha çox uyğun olan və s. şagirdlərin stimullaşdırılması təmin edilir.

1. BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ OBRAZLAR

LEV TOLSTOY. “İLYAS”
(NƏQLETMƏ XARAKTERLİ MƏTNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ)

Tapşırıq 1.

1. “İlyas” hekayəsini oxumazdan əvvəl oxuya hazırlıq işləri apar.
2. **Düşün:** Bu mətn nəqlidirmi? Əgər nəqli mətdirsə, bunu necə müəyyən etdin? Əgər nəqli mətn deyilsə, nə üçün? Fikirlərini əsaslandır.

İLYAS

Ufa quberniyasında İlyas adlı başqırd yaşayırdı. Atadan-babadan kasıb olmuşdular. Bir il öncə atası onu evləndirmiş və dünyasını dəyişmişdi. O vaxtlar İlyasın təsərrüfatında yeddi **madyan**, iki inək və iyirmi baş qoyun vardı. Lakin İlyas təsərrüfatçı idi və hər şeyi özü əldə etməyə başladı: arvadı ilə birgə səhərdən axşamədək çalışdı, hamıdan əvvəl oyanır, hamıdan sonra yatırdı və var-dövləti ildən-ilə artırdı. Beləcə

Sən necə, İlyas, xoşbəxt hesab edirsənmi?

İlyas 35 il zəhmət çəkə-çəkə yaşadı və böyük mal-dövlət sahibi oldu. İnsanlar deyirdilər: “İlyas xoşbəxt adamdır. Onun hər şeyi var. Bu dünyanı qoyub getmək nəyinə lazımdır?”

Yaxşı insanlar onu tanımağa və onunla tanışlığa can atmağa başladılar. Yanına uzaq ellərdən də qonaqlar gəlirdi. O da hamını qəbul edir, hamı üçün süfrə açır. Kimliyindən asılı olmayaraq, hamı **qımıza**, çaya, şorbaya və qoyun ətinə qonaq edilirdi. Qonaqlar **təşrif buyurdumu**, o saat bir və ya iki qoyun kəsilirdi. Qonaqların sayı çox olanda madyan da kəsilirdi.

Fərqləndirilmiş sözlərin mənasını aydınlaşdır.

İlyasın iki oğlu, bir qızı vardı. O, oğlanlarını evləndirdi və qızını da ərə verdi. İlyasın kasıb vaxtlarında oğlanları da onunla birgə zəhmətə qatlaşırdı, özləri ilxuları və qoyunları otarırdı, amma varlanan kimi oğullar nadinclik etməyə başladılar. Birini, böyük oğlunu dava-dalaş vaxtı öldürdülər, o birisinin – kiçiyinin arvadı dikbaş çıxdı və bu oğul atasının sözündən çıxmağa başladı. İlyas onun təsərrüfatını ayırmaq məcburiyyətində qaldı.

İlyas oğluna ev və mal-qara verdi, var-dövləti azaldı.

Şagirdləri stimullaşdırarkən təlim məqsədində nail olunması nəzərdə tutulmuş bacarıqlardan çıxış edin. Stimullaşdırma aşagıda qeyd edilən yollarla həyata keçirilə bilər:

1. Xoş sözlər;
2. Valideynə təşəkkür məktubu;
3. Gündəliyində “bu gün sən çox fəal idin”, “afərin, belə davam et”, “yaxşı fərziyyələr müəyyən edirsən”, “müzakirələrdə çox fəalsan” və s.;
4. Sinif rəhbərinə şagird barədə məlumat;
5. Kiçik bir hədiyyə: marka, döş nişanı, karandaş və s.;
6. Yoldaşlarının alqışı.

Mətdə 806 söz, kənarda 48 söz var.

Şagird mətnin nəqli xarakterli olduğunu müəyyən edəndən sonra fikirlərini əsaslandırmalıdır.

Mustafa Çəmənlı. “İgid Mübariz” (Əsərdə proqnozlaşdırma)

Dərsin məqsədi

1. Mustafa Çəmənlının “İgid Mübariz” əsərində obrazla bağlı fikirlərini aydın və ardıcıl şərh edir. (1.2.2.; 2.1.2.)
2. Əsərdə baş verən hadisələri proqnozlaşdırır. (2.1.2.)
3. Müzakirələrdə söylənilən fikirlərə münasibət bildirir. (2.2.1.)

Bu gün maraqlı bir mətn oxuyacaşıq. Əsər “İgid Mübariz” adlanır. Bu günlərdə fevral ayının 7-də Azərbaycanın qəhrəman oğlu Mübariz İbrahimovun anadan olduğu gündür. Bu əsər qəhrəman Mübarizin ölməz xatirəsinə həsr edilmiş. İndi isə mətnin oxusuna hazırlaşaq. Mətnin oxusuna hazırlıq işləri fərdi şəkildə aparılır. Hazırlıq işi bitəndən sonra kitabların örtülməsi xahiş edilir. Oxu kollektiv formada təşkil edilir.

MUSTAFA ÇƏMƏNLİ “İGİD MÜBARİZ” (ƏSƏRDƏ PROQNOZLAŞDIRMA)

Proqnozlaşdırma
nə üçün
lazımdır?

İstənilən mətni oxumazdan əvvəl proqnozlaşdırma aparmaq lazımdır. Proqnozlaşdırma əsəri daha dərinləndirən dərək etməyə kömək edir. Proqnozlaşdırma mətnin oxusuna başlayarkən ümumi şəkildə aparılır: “Bu əsərdə nədən bəhs ediləcək?” Oxu davam etdikcə “Bu abzasda nədən danışılacaq?”, “Bu hadisədən sonra nə baş verəcək?”, “Bu sözdən sonra qarşı tərəf nə cavab verəcək?” kimi ayrı-ayrı məqamları proqnozlaşdırmaq olar.

Tapşırıq 1.

1. Verilən əsərin oxusuna başlamazdan əvvəl oxuya hazırlıq işləri aparmağı unutma.
2. Oxuya başlamazdan əvvəl proqnozlaşdır, qeydlər apar:– Əsərdə haqqında danışılan Mübariz kimdir?– Onun hansı xüsusiyyətlərindən danışılacaq?
3. Oxu prosesində proqnozlaşdırmanı davam et.
4. Oxudan sonra qeydlərini yoldaşlarının qeydləri ilə qarşılaşdır. Həqiqətə ən yaxın proqnozu müəyyən et.

İGİD MÜBARİZ (“Mübariz” povestindən parça)

Bir dəfə tarix dərsi idi. Müəllimi Şuşa qalasından, onun tarixi keçmişindən, alınmaz olmağından danışdı. Müəllim danışdıqca Mübariz düşündü ki, bəs ermənilər Şuşanı necə alıblar? Deməli, işğalçıları torpağımdan vaxtında qovub çıxarmasaq, heç vaxt Şuşanı görməyəcək, Cıdır düzündə at çapmayacaq, İsa bulağından su içməyəcək, Daşaltı çayında çimməyəcəyik. Belə düşündükcə Mübarizin ürəyi düşməyə intiqam hissi

Oxu prosesində cədvəlin birinci sütununda yazılmış cümlələrə çatdıqca suallarla sinfə müraciət edin. Onlar baş verəcək hadisəni proqnozlaşdırırlar. Ayrı-ayrı şagirdlərin fikirləri dinlənilir. Mətnin oxusu davam etdirilən zaman kimin düz, kimin yanlış proqnoz verdiyinə fikir verin. Bununla bağlı qeydlərinizi aparın.

Oxu prosesində tanış olmayan sözlərlə qarşılaşsanız, özünüz şagirdlərə izahat verməyin. Onları sözlərin mənasını lüğətdən tapmağa yönəldin. Sonra oxunu davam etdirin.

ilə dolurdu. Mübariz böyüdükcə, sinifdən-sinfə keçdikcə qəlbindəki intiqam hissi də böyüyürdü.

Mübariz İbrahimov orta məktəbi bitirib əsgər getdi. Daxili Qoşunlarda xidmət edirdi. Amma bu, çox da ürəyincə deyildi. O, Milli Orduda, ön cəbhədə, düşmənlə üzbəüz bölgələrdə xidmət etmək istəyirdi. Mübariz əsgərliyi başa vurandan sonra evlərinə döndü. Amma kəndlərdə də çox qala bilmədi, Bakıya gəlib bir müddət burada işlədi. Yox, bütün bunlar onun ürəyincə deyildi. Milli Orduda xidmət etmək, düşməndən intiqam almaq istəyirdi. Atası ilə məsləhətləşib gizirlik kursuna getdi. Kursu bitirib ön cəbhəyə yollandı.

Düşmən hər gün atəşkəsi pozurdu. Bir gecə Mübariz düşmənin bu azgınlığına dözə bilmədi. Ücrəngli Azərbaycan bayrağını götürüb səngərdən çıxdı.

Susuzluqdan yanan kol-kosa, sirkan topasına, tez-tez rast gəldiyi xırdaca topəciklərə sinəsinə, Allahı köməyə çağırma-çağırma gedirdi.

Bir ulğun ağacına çatıb yerə uzandı. Dincini alıb qarşı tərəfə süründü. Qulağına oxumaq səsi gəldi. Erməni əsgəri bizim "Sarı gəlin" xalq mahnısını oxuyurdu. Sözlərini başa düşməsə də, melodiyasını yaxşı bilirdi. Başa düşdü ki, düşmən səngəri lap yaxınlıqdadı. On-on beş addım da irəli süründü. İnanılmaz cəldliklə sən-

Mətnədən cümlə	Proqnoz
Müəllim Şuşa qalasından, onun tarixi keçmişindən, alınmaz olmağından danışdı.	Bu zaman Mübariz nə düşüncəyə düşdü?
Mübariz əsgərliyi başa vurandan sonra evlərinə döndü.	Evə döndəndən sonra, sizcə, o nə işlə məşğul oldu?
Ücrəngli Azərbaycan bayrağını götürüb səngərdən çıxdı.	Sizcə, o bunu nə məqsədlə etdi?
Erməni əsgəri bizim "Sarı gəlin" xalq mahnısını oxuyurdu.	Bu zaman Mübariz nə düşüncəyə düşdü?
İnanılmaz cəldliklə səngərə atıldı.	Sizcə, orada nə baş verdi?
Daha geriye yol yoxdur, ancaq irəli.	Səncə, o nə etdi?
Atəş səsləri gecənin sükutu-nu pozdu.	Bundan sonra nə baş verdi?
Mübariz qan-tər içində idi.	Sizcə, bu zaman o nə hiss edirdi?
Mübariz son gücünü toplayıb geri qaçırdı.	Sizcə, o nə üçün geri qaçırdı?

Mətnə 459 söz var.

Fərdi qiymətləndirmə formasından istifadə edilir. Dərslə xüsusi fəallıq və bacarıq nümayiş etdirən şagirdlər stimullaşdırılır.

Meyarlar baxımından qiymətləndirilir:

- doğru proqnozların verilməsi;
- fikirlərin aydın, ardıcıl çatdırılması;
- söylənilən fikirlərə münasibət bildirilməsi.

Mustafa Çəmənlı. “İgid Mübariz” (Əsərdə obrazın başlıca xüsusiyyətləri)

Dərsin məqsədi

1. Mübariz obrazının xarakterindəki başlıca xüsusiyyətləri aydınlaşdırır. (1.2.2.)
2. Obrazı təhlil edərkən təsvir vasitələrini müəyyən edir. (1.1.5.)
3. Obraz üzrə apardığı araşdırmaların nəticələrini təqdim edir. (1.2.2.; 2.1.1.)
4. Əsərin ideyasını müəyyən edir və ona münasibət bildirir. (1.2.4.)

– Uşaqlar, biz həyatda müxtəlif insanlarla qarşılaşırıq. Onlarla ünsiyyətdə oluruq. Bəzən həmin insanlarla münasibətlərimizi düzgün qura bilmədiyimizdən ciddi problemlərlə üzləşirik. Bəs nəyə görə münasibətlərin qurulması belə çətin olur. Bəlkə də, səbəb odur ki, biz insanları yaxşı tanıya bilmirik. İnsanı tanımadan, müxtəlif xüsusiyyətlərini bilmədən, onunla ünsiyyətdə hər məqamı nəzərə almaq mümkün olmur. Bəs insanları necə tanıyaq? Bildiyiniz kimi, ədəbiyyat həyatı obrazlı şəkildə əks etdirir. Əsərlərdə müxtəlif xarakterli insanların obrazları ilə qarşılaşmaq olur. Belə obrazların xarakterindəki başlıca xüsusiyyətləri müəyyən etməklə onları yaxından tanıyırsınız. Bu bacarıqlardan həyatda qarşılaşdığınız insanları tanımaq üçün də istifadə edə bilərsiniz. Bununla siz kiminlə necə, hansı müstəvidə ünsiyyət qura biləcəyinizi müəyyən edərsiniz.

Sınıf cütlərlə işə cəlb edilir. Vaxt müəyyən edilir. Cütlərdə iş başa çatdıqdan sonra hər 2 cüt bir qrupda birləşir. Qrupların işinə vaxt ayrılır. Hazırlanan variantlar müzakirə edilir. Son variant hazırlanır.

diri tutulmaqdan ehtiyatlanıb avtomatı əlinə aldı. Hələ bir-iki gülləsi vardı. Elə bu anda düşmənin atdığı güllə onun sol böyründən dəydi. Arxası üstə çevrildi. Güclə: “Vətən sağ olsun!” – deyə bildi. Dağlar əks-səda verdi: “Vətən sağ olsun!”

Mustafa Çəmənlı

Tapşırıq 2. Hansı proqnozun özünü doğrultmadı, lakin onun doğru olmasını istərdin? Bunun üçün nə kimi dəyişiklik aparardın?

Yaradıcı təbiiqetmə:

Sinifdən xaric oxu materiallarından marağına uyğun olan bir mətni seç. Oxudan əvvəl və oxu zamanı proqnozlaşmalar apar. Proqnozlarını qeyd et. Hər abzası oxuduqca verdiyin proqnozların əsərlə üst-üstə düşüb-düşmədiyini yoxla və əsərdəki variantı qarşı sütuna yaz:

Proqnoz	Əsərdə verilən variant

MUSTAFA ÇƏMƏNLİ. “İGİD MÜBARİZ” (ƏSƏRDƏ OBRAZIN BAŞLICA XÜSUSİYYƏTLƏRİ)

Bədii əsərdəki hər bir obraz və onun xarakterik xüsusiyyətləri əsərdəki əsas fikrin çatdırılması baxımından əhəmiyyətlidir.

İnsanlar, heyvanlar və digər varlıqlar əsərin əsas obrazı ola bilər. Obrazın əsas xüsusiyyətləri oxucuya onun xarici görkəminin təsviri, düşüncəsi, duyğuları, hərəkəti, məqsədi, niyyəti və digər amillərlə çatdırılır. Obrazın öz dilindən deyilən fikirlər, eləcə də digərlərinin onun barəsində söylədikləri həmin obraz haqqında təsəvvür yaradır.

Tapşırıq 1.

1. “İgid Mübariz” mətnində əsas obrazın başlıca xüsusiyyətlərini müəyyən etmək üçün mətni yenidən oxu. Mübariz obrazını aşağıdakı məqamlar baxımından təsvir et.

I. BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ OBRAZLAR 81

Hansı məsələlərə əhəmiyyət vermək lazımdır ki, insanın xarakterindəki başlıca xüsusiyyətlər müəyyən edilsin?

Şagirdlər dərslikdə səh. 81-də verilmiş tapşırıq 1-in icrasına istiqamətlənir.

NÜMUNƏ

Qeyd: İşə başlamazdan əvvəl şəkli vərəqə (A4), yaxud dəftər vərəqinə çək. Təhlillərini həmin vərəqdə apar. Nəticəni müəllimə təqdim et.

2. Gəldiyin nəticələri qruplarda müzakirə et.

Tapşırıq 2.

1. Oxuduqlarını həyatda baş verən hadisələrlə və ya oxuduğun digər bədii əsərlərlə əlaqələndir.
2. Oxuduğun mətnin ideyası üzərində düşün.

Yaradıcı təbiiqetmə:

Sinifdən xaric oxu materiallarından marağına uyğun olan bir mətni oxu. Əsas obrazı təqdim edilmiş iş vərəqindən istifadə etməklə təsvir et.

Fikir mübadiləsi üçün qrup təqdimatları dinlənilir. Qrup üzvləri obrazların xüsusiyyətlərini göstərmək məqsədi ilə əsərdən sitatlar gətirir, fikirləri əsaslandırır. Müəllim şəkli lövhəyə çəkir. Ümumiləşdirmə üzrə iş aparıldıqdan sonra son versiya yaradılır.

Əsərin ideyası üzrə müzakirə davam etdirilir. Yaradıcı təbiiqetmə ilə bağlı təlimat verilir.

Düşüncələri
1) torpaqlarımızın işğalı; 2) intiqam;
3) torpağımız bəs deyil, musiqimizi də oğurlayırlar; 4) qəzəb

Söylədikləri
1) "Can Vətən!"
2) "Vətən sağ olsun!"

Hərəkətlər
1) düşməni məhv etdi;
2) Azərbaycan bayrağını torpağa sancdı; 3) "Can Vətən" – deyib qalxdı;
4) yerini tez-tez dəyişirdi

Düyguları
1) burnuna torpağın qoxusu dəydi
2) "Sarı gəlin" musiqisini eşitdi
3) düşmən kazarmasını gördü
4) ovcunun içi göynəyirdi
5) biləyi ağrıyırdı

Məqsəd
1) bayrağımızı ya idmanda, ya da orduda qaldırmaq; 2) düşmən içərisinə çaxnaşma salmaq

Xarici görkəminin təsviri (portret cizgiləri)
boksla məşğul olurd; qaçırdı

Başqaları onun haqqında nə deyir
Atası Ağakərim kişi ona inanırdı

Başqa mühüm məlumatlar
1) orta məktəbi bitirib əsgər getdi;
2) daxili qoşunlarda xidmət etdi

İbrahimbəy Musabəyov. “Rzanın qutusu” (Əsərdəki obrazların xüsusiyyətlərinin müqayisəsi)

Dərsin məqsədi

1. İ. Musabəyovun “Rzanın qutusu” hekayəsini (Azərbaycan xalq nağılı) oxuyarkən tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən aydınlaşdırır. (1.1.1.)
2. Obrazların başlıca xüsusiyyətlərinə görə müqayisəsi ilə bağlı təqdimat edir. (1.2.2.)
3. Fikrini əsaslandırmaq üçün əsərdən parçaları yığcam nağıl edir. (1.2.2.; 1.1.3.)
4. Əsərin ideyasını müəyyən edir. (1.2.4.)
5. Müzakirələrdə gözlənilən fikirlərə münasibət bildirir. (2.2.1.)

Əsərdəki obrazları xüsusiyyətləri baxımından müqayisə etmək əhəmiyyətli bacarıqdır. Şagirdin təlim marağını yüksəltmək üçün onlara müraciət edin. Biz həyatda da bu bacarığa ehtiyac duyuruq. İnsanları hər hansı xüsusiyyətləri baxımından fərqləndirməklə, onlarla qarşılıqlı fəaliyyətini qururuq. Oxuyacağınız “Rzanın qutusu” hekayəsi belə müqayisəni aparmaq üçün uğurlu əsərdir. Giriş sözünün oxunması üçün şagirdlərə 3 dəqiqə vaxt verilir.

Obrazların xüsusiyyətləri müəyyən edildəndən sonra müəllim sinfi 2 böyük qrupa bölür. Cütlərdə yerinə yetirən I qrupda Əhməd obrazını, II qrupda Səməd obrazını araşdırırlar. Yekun təqdimat hazırlanır. Hər şagird öz araşdırması ilə böyük qrupa birləşib öz təhli-lini qrup müzakirəsinə təqdim edir. Böyük qrupda müxtəlif məsələlər baxımından fərqli fikirlər ümumiləşdirilir. Yekun təqdimat hazırlanır. Böyük qrupların təqdimatı 2 lider tərəfindən aparıla bilər. Daha yaxşı olar ki, əsas xüsusiyyətin müəyyən edilməsində əhəmiyyətli göstəricilərin hər birinin təqdimatı bir şagird tərəfindən edilsin.

İBRAHİMBƏY MUSABƏYOV. “RZANIN QUTUSU” (ƏSƏRDƏKİ OBRAZLARIN XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN MÜQAYİSƏSİ)

Həyatda olduğu kimi, əsərlərdə də insanlar xarici görünüşünə, düşüncələrinə, hisslərinə, məsələlərə münasibətinə görə oxşar və fərqli olurlar. Bədii əsərdə bu oxşarlıqların və fərqlərin xüsusi əhəmiyyəti var. Bu, oxucuya həyatda qarşılaşdığı insanların ayrı-ayrı xüsusiyyətlərini müəyyən etməyə və ondan çıxış edərək həmin insanın şəxsiyyəti barədə nəticələrə gəlməyə kömək edir. Yazıçı ayrı-ayrı obrazların oxşar və fərqli cəhətlərindən ideyanı yaradan fikirlərin formalaşmasında istifadə edir.

Tapşırıq 1.

1. Verilən əsərin oxusuna başlamazdan əvvəl oxuya hazırlıq işləri aparmağı unutma.
2. Əsas obrazları müəyyənəldir. Müəllimin təqdim etdiyi iş vərəqləri üzrə onları təsvir et.
3. Həmin obrazların oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyən etməyə çalış.

NÜMUNƏ

Obraz _____	Obraz _____
Düşüncələr Hissləri Məqsədi Təsviri Hərəkətləri Səciyyəvi cəhətləri Başqaları onun haqqında nə deyir	Düşüncələr Hissləri Məqsədi Təsviri Hərəkətləri Səciyyəvi cəhətləri Başqaları onun haqqında nə deyir

Sınıf cütlərə bölünür. Cütlərdə tapşırıq 1-də (səh. 83) verilən təlimat üzrə oxuya hazırlıq işi aparılır. Səh. 83-də verilmiş şəklin kserosurəti hər cütlüyə təqdim edilir. Cütlər vəzifə bölgüsü etməklə mətni oxuyur və verilmiş cədvəl üzrə işləyir. Cütlərdən biri Əhməd, digəri Səməd obrazının xüsusiyyətlərini müəyyənəldir.

4. Təkliddə gəldiyin qənaətləri qrupda yoldaşlarınla müzakirə et və ümumi qənaətə gəl.

RZANIN QUTUSU

Bir dövlətli kişinin iki oğlu var idi: birinin adı Əhməd, o birisinin adı Səməd idi. Bu iki qardaş atalarının sağlığında bir-birini artıq dərəcədə sevdirdilər və atalarının hörmətini saxlayardılar. Bir gün bunların atası vəfat etdi. Atalarının ölümündən sonra bu iki mehriban qardaş atalarından qalan

Əvvəlcədən deyə bilərsənmi, bundan sonra nə baş verəcək?

dövləti öz aralarında iki yerə böldülər. Bölgüdə bir qədər sonra böyük qardaş özü üçün toy eləyib, külfət sahibi oldu. Balaca qardaş isə dövlətin hamısını nağd pul eləyib, alış-veriş üçün Hindistana getdi. Balaca qardaş özü üçün ticarət edib pul qazandığı halda, böyük qardaş heç bir işlə məşğul olmayıb, atadan qalan dövləti xərcləməkdə idi. Bundan bir neçə il keçdi. Böyük qardaşın beş yaşında Rza adlı bir oğlu var idi. Rza ata və anasının sayəsində yaxşı tərbiyə almışdı. Atası pullarını xərclədiyi halda, Rza əlinə düşən qəpikləri bir qutuya yığmaqda idi. Əhməd kəsb etmədiyindən pulları qurtardı. Yavaş-yavaş özgədən borc alıb xərcləməyə başladı. Borc almaq eyib deyil, ancaq Əhməd aldığı vermədiyi üçün az zamanda cəmiyyətin hörmət və etibarından düşdü. Əhməd yavaş-yavaş ev əşyalarını satmağa başladı. Bir tərəfdən də pul sahibləri Əhmədin yanına gəlib-gətməkdən tənə gəlmişdilər. Buna görə də pulun sənədlərini divana verib qanun ilə pullarını istədilər. İndi zavallı kişinin əlacı hər yerdən kəsildi. Buna kömək edəcek adam yox idi. Bu halda qardaş Səməddən belə bir teleqram aldı: “Daha öz şəhərimizə gəlirəm və sabah səne qonaq olacağam!”

Bu barədə sən nə düşünürsən?

Əhməd bu teleqramı alıb çox şad oldu və arvadına dedi: – Qardaşım üçün tədarük gör. Sabah gəlib bizdə qonaq qalacaq. Bizə bu halımızda ancaq o kömək edə bilər. Çünki onun dövləti çoxdur.

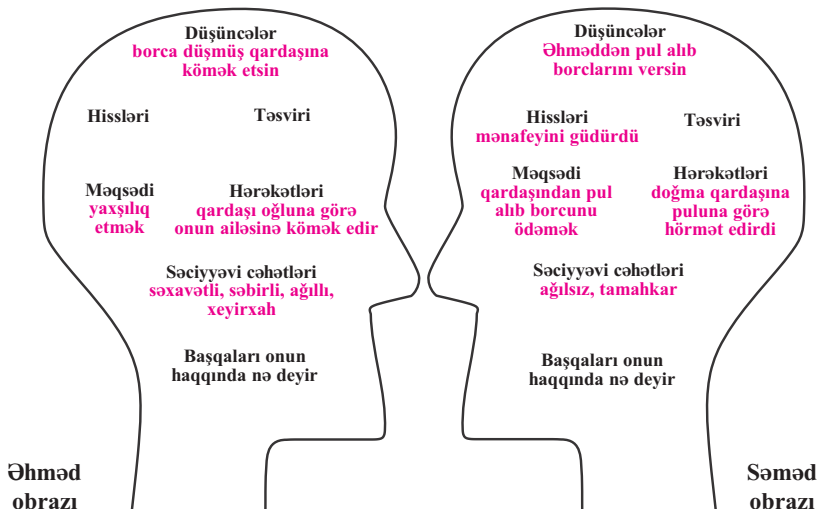
Bu sözün mənasını izah edə bilərsənmi? İzah edə bilməsən, mətni sona qədər oxu və yenidən cəhd et.

Sonco, bu hekayədə nədən bəhs edilir?

Təqdimatlar bitəndən sonra kollektiv müzakirələr aparılır. I hissədə təqdimatların müzakirəsi, II hissədə “Oxudan sonra”nın təlimatlarına (dərslik səh. 16) əsasən əsərdəki obrazların xüsusiyyətləri müqayisəsi ilə bağlı müzakirə aparılır.

Qiymətləndirmə meyarı					
Meyarlar	5	4	3	2	1
Nitqindəki yeni sözlərdən istifadə					
Obrazları başlıca xüsusiyyətinə görə müqayisə					
Fikri əsaslandırmaq məqsədi ilə əsərdən parçanın nəql edilməsi					
Əsərin ideyasının müəyyən edilməsi					
Müzakirələrdə fikirlərə münasibət					
Əməkdaşlıq					

84 İbrahimbəy Musabəyov. “Rzanın qutusu”

**Teymur Elçin. “Qarğanın məktəbi”, Əzizə Əhmədova. “Ana laylası”
(Ayrı-ayrı əsərlərdəki əsas obrazların oxşar və
fərqli cəhətlərinin müəyyən edilməsi)**

Dərsin məqsədi

1. T.Elçinin “Qarğanın məktəbi” və Ə.Əhmədovanın “Ana laylası” hekayələrini oxuyarkən lüğətdən istifadə etməklə tanış olmayan sözlərin mənasını müəyyən edir. (1.1.1.; 1.1.2.)
2. Hər iki əsərdə obrazların xarakterindəki başlıca xüsusiyyətləri aydınlaşdırır, onları müqayisə edir. (1.2.2.)
3. Tədqiqatların nəticəsi ilə bağlı şifahi təqdimatlar edir. (2.1.1.)
4. Müzakirələrdə dinlənən fikirlərə münasibət bildirir. (2.2.1.)

Şagirdin təlim marağının yüksəlməsi məqsədi ilə məktəbli dostla müraciət olaraq yazılmış mətnə istədiyiniz qədər yaradıcı yanaşa bilərsiniz.

Sınıf iki yarımqrupa ayrılır. Hər yarımqrup özünü də iki qrupa bölünür. I əsəri iki qrup, II əsəri də digər iki qrup oxuyur və obrazların səciyyəvi cəhətlərini müəyyən edirlər. Sonra eyni əsər üzrə araşdırma aparmaq üçün qruplar birləşir və nəticələrini qarşılaşdırıb, yekun qərar qəbul edirlər. Təqdimat hazırlanır və təhvil verilir. Nəticələr qarşılaşdırılıb, yekun qərar qəbul edilir. Hər yarımqrup I əsəri oxuyaraq təqdimat edir. Cədvəl üzrə əsas obrazları və onları səciyyələndirən cəhətləri müəyyən edir.

**TEYMUR ELÇİN. “QARĞANIN MƏKTƏBİ”,
ƏZİZƏ ƏHMƏDOVA. “ANA LAYLASI”
(AYRI-AYRI ƏSƏRLƏRDƏKİ ƏSAS OBRAZLARIN OXŞAR
VƏ FƏRQLİ CƏHƏTLƏRİNİN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ)**

*Obrazları
əlaqələndirmək,
müqayisə etmək
bacarığı nə üçün
lazımdır?*

Məktəbli dost! Bundan əvvəlki dərstdə son bir əsərdən iki obrazı qarşıqlı müqayisə etdin. Onların oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyənləşdirdin. Bu dərstdə isə ayrı-ayrı əsərlərin qəhrəmanlarının başlıca xüsusiyyətlərini müəyyən edəcəksən, onları qarşılaşdıracaq, oxşar və fərqli cəhətlərini aşkar edəcəksən. Ola bilər ki, oxuduğun bir əsərdə əsas obraz yüksək dəyərlərin daşıyıcısı, digər əsərdə isə mənfi cəhətlərin sahibi olsun. Yaxud hər iki əsərin əsas obrazları əsasən müsbət, ya da mənfi keyfiyyətlərə malik olsun. Biz bir əsəri digər əsərlə əlaqələndirməyi, oxuduğumuz əsərin qəhrəmanını özümüzə, tanıdığımız insanlara müqayisə etməyi öyrənirik. Bununla da oxuduğumuz bədii nümunələrdən ibrət götürürük.

Tapşırıq 1.

1. Təqdim edilən “Qarğanın məktəbi” və “Ana laylası” əsərlərini oxumazdan əvvəl oxuya hazırlıq işləri aparmağı unutma.
2. Bədii nümunələri oxu. Hər iki əsərdəki obrazları müəyyən edib adlarını xanalar yaz.
3. Obrazların başlıca xüsusiyyətləri ilə bağlı təqdim edilən cədvəlin uyğun gələn xanalarında da qeydlər apar.
4. Cədvəlləri əlaqələndirib oxşar cəhətləri olan obrazları müəyyən et.
5. Həmin cədvəlləri təkrar əlaqələndirməklə fərqli cəhətləri olan obrazları müəyyənləşdir.

I. BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ OBRAZLAR 87

rən cəhətləri müəyyən edir. Aşkar edilmiş məlumatlar uyğun xanalara daxil edilir. Obraz və ona aid olan səciyyəvi cəhətin kəsişdiyi damaya bir “+” işarəsi yazılır. Bu təlimatlar şagirdə dəqiq çatdırılır.

Unutmayın: Təlimatlar verərkən bütün şagirdlərin diqqətinin sizdə olduğuna əmin olun. Hər bir kəs təlimatı başa düşdüyünə əmin olandan sonra tapşırığın icrasına başlamaq üçün vaxtı elan edin.

Əgər təlimat şagirdə aydın olmasa tapşırığın icrası üçün ayrılmış vaxt səmərəsiz istifadə edilmiş olacaq. Təlimat verilərək onun qısa cümlələrlə çatdırılmasını, aydın, mərhələli olmasını təmin edir.

QARĞANIN MƏKTƏBİ

Gözal yaz günlərindən biri idi. Məşədə canlanma var idi. Uçub gələn quşlar artıq özlərinə yuva qurur, bala çıxarmağa hazırlaşır-dılar. Sərçələrin, bildirçinlərin, dolaşaların, bülbüllərin nəğməsi meşəyə yayılmışdı.

Bir gün meşəyə xobor yayıldı ki, qarğa "məktəb" açıb quşlara dil öyrətmək istəyir. Xobordan sevincək olan quşlar qarğadan dərslə almağa gəldilər.

Qarğa dərslə başladı, nə başladı. Əvvəlcə sərçəni çağırırdı. Sərçəyə möhkəm bir dimdik vurub dedi:

– Qarr, qarr elo, qarr elo!

Sərçə isə öz dilində cıkkıldadı:

1. BÖHÜ ÖSÜRLƏRDƏ OBRİZLƏR 89

– Cık-cık!

Qarğanın xoşu gəlmədi, qəzəbləndi:

– Yox, qarr elo!

– Cık, cık.

– Qğacık, qğacık-çirək!

Qarğa sərçəni yenə də dimdikləyib itələdi:

– Qovun bu yetimçəni!

Bildirçin çağırıldı. O, qarğaya elo baş əydi ki, dimdiyi yərə daydı.

Qarğa amirənə bir tərəzdə bu sərçə bildirçinə əmr etdi:

– Sən, qarr elo, qarr, qarr elo, görüm!

Bildirçinin nəğməsi ətrafda yayıldı. Üç dəfə:

– Bıl-bılq!

Bıl-bılq!

Bıl-bılq! – dedi.

Qarğa qanadlarını çırparaq hirsə qışqırdı:

– Yox, olmadı, sən təzədən qarr elo! Ucadan də, qarr elo!

Bildirçin nə qədər çalışsa da, qarğanın dilində oxuya bilmədi. Yenə yazıq-yazıq:

– Bıl-bılq! Bıl-bılq! – elədi.

O, bildirçini də dimdikləyib "məktəb"indən qovdu.

90 Teymur Elçin. "Qarğanın məktəbi"

Qruplar öz fəaliyyətlərini yekunlaşdırdıqdan sonra təqdimatlar dinlənilir. Lövhəyə asılmış təqdimatlar qarşılaşdırılır. Yanaşı asılır. Cədvəl 2 lövhəyə çəkilir (yalnız xətləri). Şagirdlərin iş-tirəki ilə obrazların siyahısı cədvəllə daxil edilir. Hər əsərdən obrazın xüsusiyyəti müvafiq xanaya yazılır. Sonda oxşar cəhətli heyvanlar müəyyənəlsin. Fərqli cəhətli heyvanların adı seçilir.

Qarğa – hər iki əsərdə qəzəblidir, həm də başqalarının işinə qarışandır.

"Ana laylası" – əsərində kirpi ilə qaranquş qayğıkeşdir.

"Qarğanın məktəbi" – əsərində bülbüllə dolaşa qürurludur. Qalanlarının da xüsusiyyətləri sadalansın və fərqli cəhətlər sırasına daxil edilir.

Cədvəl 1

Meyarlar	Qəzəbli	Qorxaq	Zəhmətkeş	Xeyirxah	Yazıq	Qürurlu	Şən	Başqasının işinə qarışır	Məhəbbətli	Qayğıkeş	Yalan
Obrazlar											
Qarğanın məktəbi. T.Elçin											
Sərçə		+									
Qarğa	+										
Bildirçin					+						
Tutuquşu											+
Bülbül						+					
Dolaşa						+					
Ana laylası											
Kirpi											+
Qarğa	+							+			
Qaranquş			+								
Sığırcın											+
Dovşan				+							
Bülbül							+		+		

Cədvəl 2

	Qarğanın məktəbi	Ana laylası
Qarğa	qəzəbli	qəzəbli və hər kəsə müdaxilə edən
Bülbül	qürurlu	şən
Dolaşa	qürurlu	-
Kirpi	-	qayğıkeş
Qaranquş		qayğıkeş
Tutuquşu	yaltaq	-
Bildirçin	yazıq	-
Sərçə	qorxaq	-

Kollektiv müzakirə yolu ilə aparılan ümumi-miləşmələr nəticəsində tərtib edilmiş cədvəl hər qrupun təqdimatı ilə müqayisə edilir. Cədvəl 2-də verilən doğru variantda ən çox uyğun gələn qrup işi qiymətləndirilir, mükafatlandırılır (alqışla, bonusla və s.).

Nəqlətmə xarakterli essədə obrazın yaradılması

Dərsin məqsədi

1. Cəsarət tələb edən əhvalatı, haqqında yazacağı essədəki obrazların başlıca xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir. (1.2.2.) 2. Obrazla əlaqədar fikirlərini məntiqi ardıcılıqla təqdim edir. (1.2.2.) 3. 0,5–1 səh. həcmində esse yazır. (3.1.3.)

– Uşaqlar, heç olubmu ki, həyatınızda elə bir hadisə baş versin ki, həmin vaxtda sizdən cəsarət tələb olunsun?

Hamımız keçmişdə baş vermiş hadisələr haqqında düşünərək cəsarətli olmağı tələb edən bir hadisəni xatırlayaq.

Dərslik səh. 98-də tapşırığın icrasına başlayaq. Bundan əvvəl isə gəlin məsləhətləşək. Bu tapşırığı cütlərdə yerinə yetirmək istəyirsiniz, yoxsa qruplarda? Bəlkə, kimsə fərdi şəkildə çalışmaq istəyir?

Şagirdlər belə müəyyən edilir: fərdi şəkildə çalışmaq istəyənlər bir tərəfdən, tək işləmək, cütlərdə çalışmaq istəyənlərə isə ikilikdə fəaliyyət göstərmək üçün şərait yaradılır. Müəllim həm cütlərlə, həm fərdi, həm də qrup işinə nəzarət edir. Boşluqlar gördükdə replika və suallarla onları məsələ üzərində düşünməyə sövq edir.

NƏQLƏTMƏ XARAKTERLİ ESSEDƏ OBRAZIN YARADILMASI

*Nəqlətmə
xarakterli essədə
obrazların nə kimi
rolu var?*

Nəqlətmə xarakterli mətnlərdə müəllif öz oxucusunu xəyalında canlandırıdığı zaman və məkana aparır. Nəqlətmə xarakterli esse yazarkən həyatında baş vermiş hadisəni yadıma salıb qələmə alırsan. Yaxud başqalarının qarşılaşdığı hadisələr əsasında yeni bir mətn yaradırsan. Bununla da sən özünün, yaxud da başqa obrazların dilindən söyləyən nəqlətmə xarakterli mətn meydana çıxır.

Tapşırıq 1.

1. Həyatında baş vermiş və səndən cəsarətli olmağı tələb edən bir əhvalatı yadıma sal. Ona başlıq ver. Həmin hadisədə iştirak etmiş insanların obrazlarını aşağıda verilən sxemə əsasən təsvir et:

1. Obrazları adlandır.
2. Təsvir xanasında obrazların xarici görkəmlərini təsvir et.
3. Obrazların məqsədlərini müəyyən et.
4. Obrazların düşüncələri haqqında qeydlər apar.
5. Obrazların dilindən söyləyən, onların düşüncələrini əks etdirən cümlələr qeyd et.
6. Obrazlar hansı hərəkətləri ilə hiss və düşüncələrini nümayiş etdirirlər? Bu barədə də qeydlər apar.
7. Obrazlar haqqında başqaları nə danışır? Bunları müvafiq xanaya yaz.
8. Digər məsələlərlə bağlı istədiyin qeydlər apar.

* Nümunəni başqa formada əlavələr etməklə də tərtib edə bilərsiniz (səh. 84).

Şərh. Dərsin forması ilə bağlı şagird rəyini öyrənmək, öyrənmələrin strategiya seçiminə cəlb edilməsi baxımından çox əhəmiyyətlidir. Bu şagirdlərə fərdi yanaşma baxımından da uğurlu strategiyadır.

Tanınmış psixoloq Hovard Qardner dərketmənin 8 üsulu olduğunu göstərib. Bu üsullardan ikisi fərddaxili və fərdlərarası hesab edilir. Fərddaxili dərketməsi iti olan uşaqlar təklikdə daha yaxşı düşünür və səmərəli işləyir.

Lakin bu, heç də belə şagirdlərin daim təcrid olunmuş şəkildə fəaliyyət göstərməsi kimi qəbul edilməməlidir. Sadəcə, şagirdin buna ehtiyacı yarananda, bu şəraiti yaratmaq təlim keyfiyyətinin yüksəldilməsinə xidmət edir.

Fərdlərarası dərketməsi iti olan şagirdlər daha çox qrupda işləməyə üstünlük verirlər.

Vaxt bitəndə müəllim fikir mübadiləsini təşkil edir. Hər fərd, cüt, yaxud qrupun təqdimatı dinlənir.

7-ci bəndlə (obraz haqqında başqaları nə danışır?) bağlı şagirdlər təlimatlandırılmalıdır ki, digər obrazların həmin obraz haqqında dialoqları tərtib edilə bilər. Həmin bənd, həmçinin hər hansı başqa obrazın düşündükləri kimi də təqdim edilə bilər.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Obrazların başlıca xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi					
Obraz haqqında fikrin məntiqi ardıcılıqla təqdim edilməsi					
Təqdimat etmək mədəniyyəti					

II. NƏQLETMƏ XARAKTERLİ ƏSƏRLƏRİN QURULUŞU

Əzizə Cəfərzadə. “İki ana” (Nəqli xarakterli mətndə hadisələr və onların ardıcılığı)

Dərsin məqsədi

1. Əzizə Cəfərzadənin “İki ana” hekayəsini oxuyarkən tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən istifadə etməklə müəyyənləşdirir, müzakirə və təqdimat zamanı nitqində istifadə edir. (1.1.1.; 2.1.1.)
2. Nəqli mətni hissələrə ayırır. (1.1.3.)
3. Əsərin mövzu və ideyasını müəyyənləşdirir. (1.2.4.)
4. Əsərin hissələri ilə bağlı fikirləri aydın, ardıcıl şərh edir. (2.1.2.)
5. Əsərin hissələri ilə bağlı müzakirədə söylənilən fikirlərə münasibət bildirir. (2.2.1.)

Şagirdlərin təlim marağını yüksəltmək üçün verilmiş giriş sözü yararlıdır. Bu məqsədlə həmin mətnə istədiyiniz qədər yaradıcı yanaşa bilərsiniz (səh. 99). Fərdi iş formasından istifadə etməyə üstünlük versəniz, səhifə 99-da təqdim edilmiş cədvəl və ya onun kserosurəti şagirdlərə təqdim edilir, ya da şagirdlərdən həmin cədvəli ədəbiyyat dəftərinə çəkmək xahiş olunur. Mətnin oxusu üçün vaxt müəyyən edilir. Mətnə 215 söz olduğundan əsərin oxusuna tam artıqlaması ilə 3–5 dəqiqə kifayət edir. Lakin şagirdlər mətni düşünərək oxuyacaqlarından onların əlavə vaxta ehtiyacları var. Sınıfın səviyyəsini nəzərə almaqla 10–15 dəqiqə vaxt müəyyən edilə bilər.

II. NƏQLETMƏ XARAKTERLİ ƏSƏRLƏRİN QURULUŞU

Bədii əsərlərdə quruluşun nə kimi rolu var?

Nəqletmə xarakterli mətnlər giriş, əsas hissə və nəticə çərçivəsində bir neçə hadisənin ardıcıl düzülməsi ilə yaranır. Oxuduğun bədii nümunədə hadisələrin ardıcılığını müəyyənləşdirmək çox əhəmiyyətli bacarıqdır. Bu, mətnin dərk olunması və nəql edilməsi işini xeyli asanlaşdırır.

Hadisələrin sırasını müəyyən etməkdə açar sözlər yardımçınız ola bilər: *bir dəfə, bir müddət sonra, sonra, axırda, nəhayət* və s. Bu sözlər mətnin hissələrini bir-birindən ayırmağa kömək edir.

ƏZİZƏ CƏFƏRZADƏ. “İKİ ANA” (NƏQLETMƏ XARAKTERLİ MƏTNDƏ HADISƏLƏR VƏ ONLARIN ARDICILLIĞI)

Təpşiriq 1. Əzizə Cəfərzadənin “İki ana” hekayəsini oxumazdan əvvəl oxuya hazırlıq işi apar. Mətni oxu. Aşağıda verilən cədvəlin surətini çıxart, yaxud dəftər vərəqinə çək. Haqqında danışılan məsələni müəyyən edib cədvəldə ardıcılıqla qeydlər apar.

Yaranmış problem

Hadisə 1

Hadisə 2

Hadisə 3

Hadisə 4

Bütün şagirdlər mətni oxuyub hadisələri müəyyən etdikdən sonra (səh. 99-da verilən cədvələ əsasən) fərdləri qruplarda birləşdirin. Qrup müzakirəsinə cəlb edin. Şagirdlərin öz mövqelərini müdafiə etməsi, fərqli fikirlərə hörmət müzakirənin baş tutması üçün çox əhəmiyyətlidir. Qruplar vahid qərar qəbul edəndən sonra qrup təqdimatları başlanır. Hər qrup öz variantını təqdim edir. Lövhdə həmin cədvəli çəkin, lakin cədvəli çəkərkən xananı da enli çəkin ki, şagirdlər hər hadisə ilə bağlı öz variantlarını yazarkən kifayət qədər zaman, məkan olsun.

Mətnə 215 söz var. Mətnin oxusuna və hadisələrin müəyyən edilməsinə 10 dəqiqə vaxt ayrılabilir. Sınıfın hazırlıq səviyyəsindən asılı olaraq müəllim vaxtı azalda və yaxud artırabilir.

Fikir mübadiləsi aparılır, nəticələr müzakirə edilir. Fərqli fikir söyləyənlər fikirlərini əsaslandırır. Əsərin ideyası üzərində də fikir mübadiləsi təşkil edilir.

Şagirdlərin müəlliflə tanışlığına şərait yaradılır. İKT imkanlarından geniş istifadə etməklə Ə.Cəfərzadə haqqında PP təqdim edə bilərsiniz.

İKİ ANA

Gülyaz Küdrünün göy düzünden göy yığır. Azacıq aralı buludun yaşılıqlara saldıqı kölgə altında qoyduğu südümər körpəsi yatırdı.

Birdən azacıq aralıdan qopan gürultü Gülyazın nəzərini cəlb etdi. O döndü... Bir sürü ceyran gürultuyla dərədən çıxıb düzənlik boyu Gülyaza tərəf qaçırdı. Lakin sürü başçısı Gülyazı görəndə bir anlığa dayandı və istiqaməti dəyişdi. Gülyazın həssas qəlbindən ana fəğanı qopdu. Ceyranlar onun südümər balasını tapdalayacaq... körpə dirnaqlar altında didiləcəkdə. O qaçmağa başladı. Lakin dəstə qundağa çatınca nədənsə birdən-birə durdu. Gülyaz bir bala ceyranın bürəyib üzü-qoylu yığıldığını gördü:

– Ah... deyər fəryad etdi. Ceyranlar yıxılan balanı və yatan qundağı dövrəyə alıb durdular. Lakin Gülyazın yaxınlaşdığını görəncə ürküb qaçmağa başladılar. Bala ceyran isə qalxa bilmədi. Başını sürünün getdiyi tərəfə çevirdi. Zərif boynunu uzadıb mələdi.

Sürüdən bir ceyran geri qaldı. O da ana idi. O da balasına səs verdi.

Gülyaz bunu görəncə durdu. İndi hər iki körpə ceyranla Gülyazın arasında qalmışdı. Qadın ceyrana acıdığından bir addım da atmırdı. Bala ceyran mələyib çağırır, ana ceyran isə insanı görüb yaxınlaşmağa qorxur, lakin gedə – ayrılma da bilmirdi. Yazıq-yazıq mələyirdi.

100 Əzizə Cəfərzadə. "İki ana"

Yaranmış problem
Çağa təhlükədə
(Ceyranların südümər körpənin yatdığı istiqamətə qaçması)

Hadisə 1
Bala ceyranın bürəməsi

Hadisə 2
Ceyran sürüsünün hürkməsi

Hadisə 3
Ana ceyranla bala ceyranın təlaşı

Hadisə 4
Analarla balaların qovuşması

Meyarlar	5	4	3	2	1
Mətnə hadisələrin müəyyən edilməsi					
Əsərin ideyasının müəyyən edilməsi					
Təqdimat əsasında yeni sözlərdən nitqində istifadə					
Fikirlərin aydın-ardıcıl çatdırılması					

Zahid Xəlil. “Akvarium balığı” (Əsər üzərində iş)

Dərsin məqsədi

1. Z.Xəlilin “Akvarium balığı” hekayəsini oxuyarkən öyrəndiyi yeni sözləri təqdimat zamanı və müzakirələrdə nitqində istifadə edir. (1.1.1.; 1.1.2.; 2.1.1.)
2. Mətnə ayrı-ayrı hadisələri və onların ardıcılığını müəyyən edir. (1.1.3.; 2.1.2.)
3. Əsərin ideyasını aydınlaşdırır. (1.2.4.)
4. Müzakirələrdə söylənilən fikrə münasibət bildirir. (2.2.1.)
5. Əsərin sonluğuna fərqli münasibət bildirir. (3.1.1.)

Dərsliyin 101-ci səhifəsindəki giriş sözə yaradıcı yanaşmaqla əvvəlki dərslə əlaqənin yaradılmasına və şagirdin təlim marağının yüksəlməsinə nail ola bilərsiniz. Kollektiv oxu forması məqsədəuyğun hesab edilir. Əsərin oxusu rollu oyunlar üsulu ilə təşkil edilə bilər. Oxu başa çatdıqdan sonra şagirdlər qruplaşaraq əsərdəki hadisələrin ardıcılığını müəyyən etmək üçün səh. 101-də tapşırıq 2-nin icrasına cəlb edilir.

Hadisələrin ardıcılığının bu növünü müəyyən etmək bir qədər mürəkkəb olduğundan bu tapşırığın icrasının qruplarda aparılması məsləhətdir.

Təlimdə çətinliyi olan şagirdlər

Qrup tərkibində uşaqlar əyləşərkən çalışırlar ki, çətinliyi olan uşaqlar ən istedadlıların yanında əyləşsinlər. Uşaqların bu cür yerləşdirilməsi hər kəsin müzakirəyə cəlb edilməsinə şərait yaradır.

Bu aralıq bala ceyran daşa dəyib sıyrılan qıçını güclə sürüyə-sürüyə anasına doğru getdi. Ana ceyran ürəklənib yanaşdı və ürəkək baxışlarla ətrafını, Gülyazı nəzərdən keçirərək öz balasını əmizdirməyə başladı.

Gülyaz da körpəsinə yanaşdı. Gözlərini ceyranlardan çəkmədən balasını qaldırdı və oyanan körpəsinə süd vermək üçün yaxasını açdı.

Onlar hər ikisi ana idi...

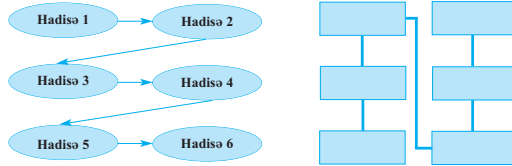
Əzizə Cəfərzadə

Tapşırıq 2. “İki ana” əsəri ilə yazıçı öz oxucusuna nə demək istəyib? Əsərin ideyasını müəyyən et.

ZAHİD XƏLİL. “AKVARIUM BALIĞI” (Əsər üzərində iş)

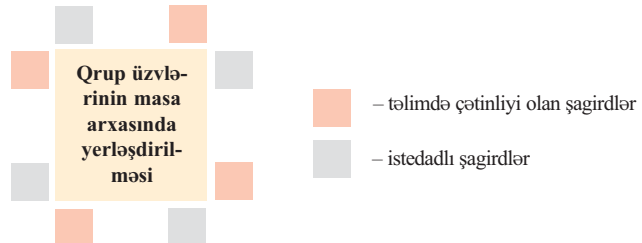
Tapşırıq 1. “Oxudan əvvəl” təlimatını yerinə yetir (səh. 16).

Sən artıq bilirən ki, süjetli bədii nümunələr müxtəlif hadisələrdən ibarət olur. Əvvəlki dərstdə sən nəqli mətnə hadisələrin ardıcılığını müəyyən etməyi öyrəndin. Bildin ki, nəql etmə xarakterli bədii nümunələrdə müəllif hadisələri ardıcılıqla düzür və bu yolla əsas fikri oxucusuna çatdırır. Əvvəlki dərstdə oxuduğun “Ana laylası” mətnində hadisələrin sadə ardıcılıqla düzüldüyünü müəyyən etdin. Lakin elə düşünmə ki, bütün süjetli bədii nümunələrdə hadisələr eyni ardıcılıqla düzülür. Aşağıdakı sxemlər hadisələrin düzülmə ardıcılığının digər nümunələrini əks etdirir:

Tapşırıq 2. “Akvarium balığı” hekayəsini oxuyub hadisənin ardıcılığını müəyyən et.

II. NƏQLƏTMƏ XARAKTERLİ ƏSƏRLƏRİN QURULUŞU 101

Böyük, yaxud kiçik qruplarla iş forması seçmək qərarını sinifdə istedadlı şagirdlərin səviyyəsi və təlimdə çətinlik çəkən və istedadlı şagirdlərin sayından asılı olaraq müəyyən edə bilərsiniz. Təqdimat zamanı şagirdləri yeni sözlərin istifadəsinə yönəldin.

Fərdi	Qrup
1) Rollu oyunda rolunu gözəl ifa edənlər	Holistik qiymətləndirmə sxeminə əsasən
2) Müzakirələrdə fəal olanlar və məntiqi fikirlər yürüdənlər	

AKVARIUM BALIĞI (Hekayə)

Balaca qırmızı balıq akvariumda üzüb fikirləşirdi. "Bir az böyüyən kimi dənizə, oradan isə okeana keçəcəyəm. Əslində, burada çətin bir şey yoxdu. Okeanda üzmək bu balaca şüşə akvariumda üzməkdən min dəfə asandı. Dalgalar səni üroyin istədiyin سمتə atr. Nə qədər istəyirsən üz". Əlbəttə, bu fikirlərini hamıdan gizlədirdi. Fikirləşirdi ki, birdən ata-anası razılıq verməz, ondan sonra bu şüşədən çıx görüm, necə çıxırsan. Balaca qırmızı balıq o günü səbirsizliklə gözləyirdi. "Bircə bu üzgəclərim böyüseydi, daha dərdim olmazdı, – deyər fikirləşdi. – Əlbəttə, quyruğumun böyüməsi də olduqca vacibdi".

Nə üçün balığın quyruğumun böyüməsi vacibdir?

Bir az böyüyən kimi sən nə etməyi düşünürsən?

Bir dəfə akvariuma bir balıq saldılar. O, akvarium balıqlarına qətiyyətlə oxşamırdı. Burnu sivri, döşünün altı ağ idi. Üzgəcləri və quyruğu da şüşə evdə yaşayanlarınkına bənzəmirdi. Təzə balığın belindəki pulcuqlar xala oxşadıqna görə onu Xallı çağırırdılar. Amma Xallı heç kəsə dostluq etmək fikrində deyildi. Həmişə tək dolanırdı və nəyinsə dərdini çəkdiyi üçün daim fəxrli olurdu.

Bir dəfə balaca qırmızı balıq ona yaxınlaşıb dedi:
– Bu qədər fikir çəkməkdən yorulmadın? Bizim bu şüşə evimizin nəyi pisdir, hə?

Xallı ona çəp-çəp baxdı. Hiss olunurdu ki, Balacanın sözləri heç də xoşuna gəlmirdi.

Balaca da onun kimi başını aşağı salıb akvariumun lap dibinə üzünə-yə başladı. Xallı hiss edirdi ki, akvariumun içindəki balıqların, deyəsən, ən səmimiisi elə bu Balacadır. Ona görə də bir dəfə dedi:

– Bura bax, Balaca, sən heç bilirsən ki, mən haradan gəlmişəm?

Balaca təəccüblə onun üzünə baxdı.

– Mən dəniz balığıyam, başa düşdün? Dəniz balığının akvariumda yaşaması mümkün deyil. Amma uşaqları necə başa salasan? Onlar bilmirlər ki, mən cəmi bir neçə aydan sonra o qədər böyüyə bilərəm ki, həttə onların bu şüşə evciyinə sığışmaram. Sonra görüm neyləyəcəklər.

Qırmızı balıq dedi:

– Ah, nə gözəl olardı ki, tez böyüyəydin. Ömrümdə böyük balıq görməmişəm.

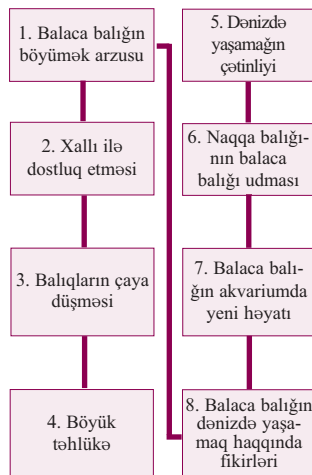
– Ay axmaq! – deyər Xallı hirsələndi. – Böyümək heç də həmişə adama xoşbəxtlik gətirmir. Sənin xoşbəxtliyin elə balaca qalmağındadır.

– Yox! – deyər Balaca qışqırdı. – Böyümək və okeanları səyahətə çıxmaq mənim ən böyük arzumdur. Balaca qalmağın nəyi yaxşıdır ki?!

Sanca, Xallı doğru deyir?

102 Zahid Xəlil. "Akvarium balığı"

Əsərin ideyası və sonluğunun müzakirə edilməsi fərdi olur.

Qiymətləndirmə 2 formada aparılır.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Yeni sözlərdən istifadə					
Hadisələrin ardıcılığının müəyyən edilməsi					
Əsərin ideyasının aydınlaşdırılması					
Müzakirələrdə fəal iştirak					

Mətnə 1112 söz, kənarda 35 söz var.

Nəqlətmə xarakterli essədə hadisələrin ardıcılığı

Dərsin məqsədi

1. Cəsarətli olmağı tələb edən bir əhvalatla bağlı yazacağı nəqli essədə baş verəcək ayrı-ayrı hadisələri müəyyən edir. (1.1.3.)
2. Yazacağı essədə vəş verən hadisələr ardıcılığını təqdim edərkən fikirlərini aydın və ardıcıl (xronoloji, səbəb, nəticə) təqdim edir. (2.1.2.)
3. 0,5 səhifə həcmində esse yazır. (3.1.3.)
4. Nəticələrlə bağlı təqdimat edir. (2.1.1.)

Əvvəlki dərslərdə sizdən cəsarət tələb edən bir əhvalatla bağlı nəqli essenin yazısına hazırlıq işi aparmışdıq. Həmin dərstdə əhvalatda iştirak edən obrazlar və onların xüsusiyyətlərini müəyyən etmişdik. Bu gün də sizdən cəsarət tələb edən essenin yazılmasına hazırlıq işini davam etdirəcəyik. Yəqin ki, yazdıqca, həmin dərstdə təklidə işləmək istəyənlər fərdi, ikilikdə işləmək istəyənlər cütlərdə, çoxluqda işləmək istəyənlər isə qruplarda bu vəzifənin öhdəsindən gəldi. Keçən esseyə hazırlıq dərində kim hansı formada işləmişdisə, öz yerini alsın. Hər kəs öz yerini alandan sonra keçən dər işlədikləri vərəqləri onlara qaytarın. Ədəbiyyat dəftərində işləyənlər həmin səhifəni açır. Hər fərd, cütlük, yaxud qrup əvvəl yazdıqlarından istiqamətlənərək yazacağı nəqli essədə hadisələri müəyyən edir, onları xronoloji və səbəb-nəticə ardıcılığı ilə düzmək üçün işlər aparır. Bunun

NƏQLƏTMƏ XARAKTERLİ ESSEDƏ HADISƏLƏRİN ARDICILLIĞI

Nəqlətmə xarakterli essədə hadisələr hansı ardıcılıqla tərtib edilir?

Nəqlətmə xarakterli mətnlər girişdən nəticəyə qədər müxtəlif hadisələrin ardıcılığından ibarətdir.

Nəqlətmə xarakterli esse yazmadan əvvəl sən də haqqında danışılacaq hadisələr üzərində düşünməli, onları ardıcılıqla düzməyi bacarmalısan.

Nəqlətmə xarakterli mətnlərdə hadisələr, əsasən, xronoloji ardıcılıqla düzülür. Yəni birincidən sonuncuya qədər hadisələr hansı ardıcılıqla baş verib, o ardıcılıqla da nəql edilir.

Nəqlətmə xarakterli mətnlərdə istifadə edilən digər ardıcılıq səbəb-nəticə ardıcılığıdır. Əvvəl baş verən hadisənin səbəbi göstərilir, sonra nəticə təqdim edilir.

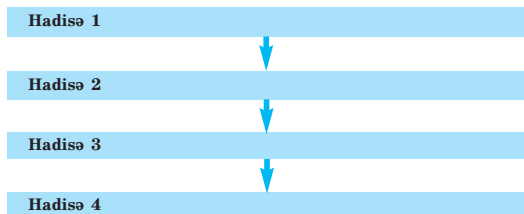
Təpşiriq 1. Səndən cəsarətli olmağı tələb edən əhvalatla bağlı yazacağın nəqli esseyə əvvəlki dərstdə başlıq vermison. Essenin əsas obrazlarını da müəyyən etməsən. Həmin essədə girişdən sona qədər baş verən hadisələri müəyyənərsən. Onları təfsilatı ilə yaz, açar sözlərdən istifadə etməklə xronoloji ardıcılıqla düz.

Əvvəlcə hadisənin səbəbini göstər, sonra onun nəticəsini təqdim et. Essədə təsvir olunan kiçik hadisələri aşağıdakı sadə ardıcılıq sxemi üzrə düz.

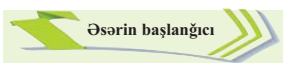
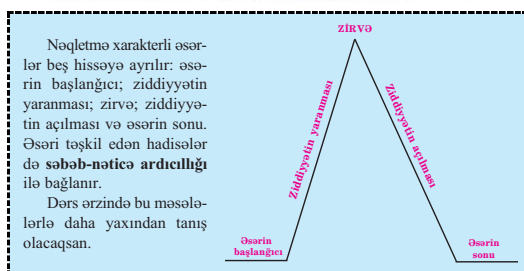
106 Nəqlətmə xarakterli essədə hadisələrin ardıcılığı

üçün şagirdlərə 15–20 dəqiqə vaxt verilir. Vaxtla bağlı qərar qəbul edərkən sinfin səviyyəsi nəzərə alınır. Şagirdlər yazıya hazırlıq işi apardıqları müddətdə onlara yaxınlaşın və ehtiyac duyduqları məsələlərlə bağlı replika və suallarla onları məqsədə doğru istiqamətləndirin.

Şagirdlər bu sxemi dəftərlərinə çəkir və onun üzərində iş aparırlar.

“ÇİLLƏLƏR”
(NƏQLETMƏ XARAKTERLİ MƏTNLƏRDƏ HADİSƏLƏRİ
MÜƏYYƏN ETMƏKLƏ ONU HİSSƏLƏRƏ AYIRMA)

Onların qarşılıqlı münasibətləri, məqsədləri, əsas xüsusiyyətləri haqqında ilkin təsəvvür yaradılır. Əsas obraz və onun vəzifələri aydınlaşır. Hadisələrin bir-birinə bağlanmağa başlaması ilə bu mərhələ bitir.

Bu hissədə əsərdə iştirak edəcək bütün əsas obrazlar təqdim edilir.

II. NƏQLETMƏ XARAKTERLİ ƏSƏRLƏRİN QURULUŞU 107

Hazırlıq işləri bitəndən sonra şagirdlərin təqdimatları dinlənir.

Təlimdə çətinlik çəkən şagirdlərlə bağlı qeyd. Təlimdə çətinliklərlə üzləşən şagirdlərin cütlərdə işləməsi daha məqsədəuyğundur. Belə şagirdlər təkliddə tapşırığın keyfiyyətlə yerinə yetirilməsində çətinlik çəkir, qruplarda isə çoxluğun içərisində kölgədə qalırlar. Bu dərslərdə iş formasını seçərkən şagirdlərə sərbəstlik verilməsinə baxmayaraq, onlara tövsiyələrinizi verməkdə davam edin. Məsələn, “Nadir, sən Çingizlə birlikdə tapşırığı yerinə yetirərsən?”

Meyarlar	5	4	3	2	1
Essədə baş verən hadisələrin müəyyən edilməsi					
Hadisələrin ardıcılığının müəyyən edilməsi					
Nəticələrin təqdim edilməsi					

“Çillələr”

(Nəqlətmə xarakterli mətnlərdə hadisələri müəyyən etməklə onu hissələrə ayırma)

Dərsin məqsədi

1. “Çillələr” əfsanəsini oxuyarkən tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən istifadə etməklə aydınlaşdırır. (1.1.1.) 2. Əsəri hissələrə ayırmaq üçün hadisələri müəyyən edir. (1.1.3.) 3. Oxuduğu əsərin hissələri ilə bağlı fikirlərini aydın və ardıcıl şəkildə şərh edir. (1.1.3.) 4. Əsərin hissələri ilə bağlı təqdimat edərkən yeni sözləri nitqində istifadə edir. (2.1.1.)

Girişdə verilən məlumata yaradıcı yanaşmaqla şagirdlərin öyrənəcəkləri məsələ ilə bağlı təlim marağının yüksəlməsini təşkil edin. Vaxt baxımından ehtiyatlı olun. Çünki bu dərstdə şagirdlər ciddi əlaqələndirmə fəaliyyəti yerinə yetirəcək. Bu da onlardan kifayət qədər vaxt tələb edir. 3 nəfərdən ibarət kiçik qruplarla iş forması seçmək əhəmiyyətli hesab edilir. Bununla hər bir şagirdin təlim prosesinə fəal cəlb edilməsini təmin etmiş olarsınız. Şagirdlərdən biri süjetin hər komponenti haqqında məlumatı oxuyacaq, ikincisi əsəri oxuyacaq, üçüncü isə müzakirələrin sonunda gəldikləri qənaətlə bağlı cədvəldə qeyd aparacaq.

ÇİLLƏLƏR (Əfsanə)

Sənca, bundan sonra insanlar nə edəcəklər?

Qış adlı bir kişinin Böyük Çillə, Kiçik Çillə, Boz Ay adlı üç oğlu var imiş. Qış övvəlcə ilkinə – Böyük Çilləni qırx günlük səfərə göndərir ki, gedib el-obaları gözsün, dünyaya tamaşa edəsin. Görsün nə var, nə yox, adamlar necə yaşayır, necə işləyirlər?

Böyük Çillə altıdan-üstü bərk geyindi. Ağ qar yapıncısını da çiyninə salıb yola çıxdı. Az getdi, çox dayandı, çox getdi, az dayandı, axır ki, aralıq ayının, yəni dekabrın iyirmi ikisində gəlib el-obaya yetişdi.

Görülən işlər məqsədə çatmağa xidmət etdimi?

Adamlar səhər yuxudan oyanıb çölə baxanda gördülər ki, paho, hər yan ağappaq qara bürünüb. O saat barmaqlarını dişlədilər ki, Böyük Çillə gəlib çıxıb. Deməli, nə az, nə çox, düz qırx gün dağda-düzdə, kənddə-kəsəkdə bu öz qar atını belədən-elə, elədən-belə çapaq. Nə etməli, Böyük Çillənin qarından-soyuğundan qorxub evin bir küncünə çəkilmək olmazdı ki! Bəs onda iş-gücün qulpundan kim yaşınsın?!

Çuvalların ağzı açıldı, buğda götürülüb, səməni göyərtdi. Göyərtilmiş səməni taxta çanaqda, tabaqda döyülüb suyu sıxıldı. Yeddi qonşu evdən un alınıb bu səməni suyunda sıyıq, xamır iri tavada ocaq üstə qoyuldu. Başladılar səməni halvası bişirməyə. Halva bişənə yaxın onun içinə badam, qoz ləpəsi də salındı. Uşaqlar, cavanlar, qızlar, gəlinlər dəstə ilə səməni tavasının başına dolana-dolana səs-səsə verib nəgmə oxudular:

Səməni, saxla məni,
İldə göyərderəm səni.
Səməniyə saldım badam,
Qoymurlar bir barmaq dadam...

Halva bişəndən sonra qara istiot, darçın, mixək, rəzyana, ceviz, quluncan, badyan, qulsakəmə, zəncəfil, hil kimi ədviyyatları da döyüb ona qatdılar. Qoğalı, kündə şəkildə yumurlanmış halvanı qonşulara da payladılar. Halvanı elə böldülər ki, hər payda badam, qoz ləpəsindən də oldu. Axı bu, həmişə el içində xeyir-bərəkət rəmzi sayılıb.

II. NƏQLƏTMƏ XARAKTERLİ ƏSƏRLƏRİN QURULUŞU 109

Bu əlaqələndirmə fəaliyyəti makro-idraki (böyük idraki) fəaliyyətdir. Şagirdlərin bu fəaliyyəti yerinə yetirməsi üçün nəzərə alınmalıdır ki, mətnə 706 söz var. Normal oxu bacarığı olan şagird bu mətni 7 dəqiqəyə oxuya bilər. Süjetin komponentlərinin şərhini ilə bağlı mətnə isə 252 söz var. Bunun oxusu üçün isə 3–4 dəqiqə kifayət edər.

Bütün göstərilənlər üzərində hər məsələ ilə bağlı düşünmək, müzakirə etmək, həqiqəti axtarmaq üçün də vaxt əlavə edilərsə, bu müddət 15 dəqiqədən az olmamalıdır. Cəmi problemin həlli üçün kiçik qruplara 25 dəqiqə optimal vaxt hesab edilir.

Qrup işi üçün ayrılmış vaxt bitəndən sonra müəllim qruplara qırmızı qələmlər paylayır.

Adamlar səməni halvasından yeyir, canları qızıdır. Böyük Çillənin qarsoyğunu vecələrinə də almayıb elə öz işlərini görürdülər.

Qırx gün qurtardı. Böyük Çillə kor-peşman geri qayıtdı. Yolda soyuq ayın – fevralın lap başlanğıcında ortalıq qardaşı Kiçik Çilləyə rast gəldi. Hal-əhval tutdular. Kiçik Çillə soruşdu:

– Hə, qardaş, de görək, gətdin nə iş gördün?

Böyük Çillə dedi:

– Təndirləri yandırdım, kürsüləri qurdurdum, küplərin, çuvalların ağzlarını açdırdım.

Kiçik Çillə dedi:

– Eh, heç nə eləməmişən ki. Bax, indi gör, mən gedib nələr edəcəyəm. Qarıları təndirin ağzından salıb, külfosindən dartıb çıxaracağam. Zəhmimdən uşaqlar tır-tır əsə-cəklər. Çuvaları, küpləri bomboş boşaldacağam. Qazanları ağzi üstə çevirəcəyəm.

Böyük Çillə dedi:

– Çox da öyünmə. Sən insanları tanımırsan. Mən qırx günlük ömrümlə bir iş görə bilmədim. Sənin isə cəmi-cümlətanı iyirmi günlük ömrün var. Bu iyirmi gündə heç yel də olub onların yanından ötə bilməzsən.

Kiçik Çillə böyük qardaşından ayrılıb haray-həşir qopara-qopara, boranla, dumanla el-obaya hücum çəkdi. Elə bil dünyanın axırıydı.

Böyük Çilləni damba-durumla yola salan adamlar heç Kiçik Çillənin də belə əsib-coşmasından qorxub çəkinmədilər. Tez “Xıdır Nəbi” mərasimə tədarük görməyə başladılar. “Xıdır Nəbi” mərasimi qışın ən soyuq günü sayılan Kiçik Çillənin onuncu günü keçirilir. Adamlar buğda qovurub, əl dəyirmanında üyüdüb qovut elədilər. Xaşıl, quymaq bişirib yağla, doşabla, sarıköklə yedilər. Canları qızıxdı. Kiçik Çillənin soyuğundan qorxmadıqlarını bildirmək üçün yaydan saxladığıları “Çillə qarpızı”nı da kəsdilər. Qaynadılmış yumurtaları bahar, günəş oxşarı kimi yaşıl, qırmızı rənglə boyadılar.

Uşaqlar da axşam qaranlıq düşəndə həyətləri gözib bacalardan qurşaq, torba salladılar. “Xıdır Nəbi” mərasimi nəğmələrindən oxudular:

Sənə, Kiçik Çillə
öz məqsədinə nail
ola biləcək?

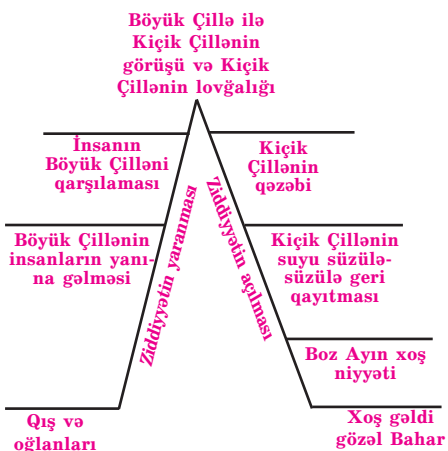
Hazır şablonu lövhədə asmaqla şagirdlərə təqdim edir. Qruplar şablonunda öz nəticələrini müqayisə edir. Aşkar etdikləri fərqləri qeyd edir.

Sınıfın hazırlıq səviyyə-sindən asılı olaraq müəllim tapşırığın icrasına ayrıl-mış vaxtı azalda və ya-xud artır-a bilər.

Özünüqiymətləndirmə zamanı qrupdaxili müzakirələr baş verir. Müəllim hər qrupa yaxınlaşır və prosesi müşahidə edir. Müzakirələr dinləyərək verilmiş şablondakı hər hansı məqamla razılaşmayan şagirdin fikrini kollektiv müzakirəyə çıxarır.

Belə hal müəllim üçün tapıntıdır. Müəllim belə məqamlardan səmərəli istifadə etməli, fərqli fikrə necə hörmətlə yanaşmağın vacib olduğunu öz şəxsi nümunəsində nümayiş etdirməlidir. Bununla həm maraqlı müzakirə, həm də gözəl bir tərbiyə işi aparılmış olar.

110 “Çillələr”

Meyarlar	5	4	3	2	1
Süjetin müəyyən edilməsi					
Təqdimat mədəniyyəti					
Nitqində yeni sözlərdən istifadə					
Fikirlərin aydın və ardıcıl şərh					
Əməkdaşlıq					

“Qaranquş əfsanəsi” (Əsər üzərində iş)

Dərsin məqsədi

1. “Qaranquş əfsanəsi”ni oxuyarkən çətin sözlərin mənasını lüğətdən istifadə etməklə aydınlaşdırır və yazır. (1.1.1.)
2. Əsəri hissələrə ayırmaq üçün hadisələri müəyyən edir. (1.1.3.)
3. Əsərin süjeti ilə bağlı fikirlərini (mətn, qrafik cədvəl şəklində) aydın və ardıcıl şəkildə təqdim edir. (1.1.3.; 2.1.2.)
4. Əsərin sonluğuna fərqli münasibət bildirir. (3.1.1.)
5. Əfsanə və hekayəni müqayisə edir. (1.2.1.)

Müstəqil iş olduğundan fərdi iş üsulunu seçmək məsləhətdir. Müstəqil iş hər bir şagirdin mühüm məsələləri hansı səviyyədə etdiyini, onların təlimində hansı problemlərin olduğunu müəyyən etmək imkanı verir. Müəllim problemi ona görə aşkar etmir ki, şagirdi danlasın, yaxud onu nədəsə günahlandırınsın. Müəllim boşluqları aşkar edir ki, onların aradan qaldırılması üçün tədbirlər görsün. Tədbirlər müxtəlif xarakterli ola bilər:

Hansı anlayışlar qarşılaşdırılır? Hansı cəhətlərinə görə onlar oxşar, hansı cəhətləri ilə fərqlidir?

Boz Ay da beləcə ömür sürüb vaxtını başa vurdu.

Artıq yer-yurd al yaşla bürünmüşdü. Üç

qardaş köçünü sürüb gedirdi. Onların yerinə istəklili bir qonaq gəlirdi, gözəllər gözəli bahar...

Əsərdə hansı milli bayramımıza işarə edilir?

Əfsanələr epik növün ən qədim janrlarından biridir. Xalqın əski dünyagörüşü, düşüncə tərz, arzu və istəkləri ilə yaranmışdır. Əfsanədə hadisələr gerçək kimi təqdim olunsada, burada baş verənlər tamamilə xəyaldır. Əfsanələrin yaranması və yayılması qədim dövrlə bağlı olduğu üçün onların nə zaman yaranması haqqında fikir söyləmək çətinidir. Məzmununa görə Azərbaycan əfsanələri belə qruplaşdırılır: a) bitki və heyvanat aləmi ilə bağlı əfsanələr, b) yer, dağ, çay və s. adları ilə bağlı əfsanələr, c) el, tayfa və nəsil, adət-ənənələrlə bağlı əfsanələr, ç) dini əfsanələr, səma cisimləri haqqında əfsanələr.

Azərbaycan əfsanələrinin böyük bir qrupunu təşkil edən bitki və heyvanat aləmi ilə bağlı əfsanələrdə bitki və heyvanların əmələ gəlməsindən, onlara aid bözi xüsusiyyətlərin yaranmasından bəhs olunur.

Təpşırıq 2. “Çillələr” əfsanəsində hadisələrin ardıcılığını müəyyən et. Qarşılaşdığın hadisələrdən hansıları sənə tanışdır, bəs hansı hadisələr sənə tanış deyil?

“QARANQUŞ ƏFSANƏSİ” (Əsər üzərində iş)

Təpşırıq 1.

1. “Qaranquş əfsanəsi”ni oxu. Tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən istifadə etməklə aydınlaşdır və iş vərəqində qeydlər apar.
2. Səhifə 107-də verilmiş sxem üzrə əsərin hissələrini müəyyən et.
3. Janr xüsusiyyətləri baxımından əsəri “İki ana” hekayəsi ilə müqayisə et.

112 “Qaranquş əfsanəsi”

- şagirdin mənəvi-psixoloji problemləri ilə bağlı (ailədə, sinifdə və ya dostları ilə);
 - müəllimin pədaqoji-psixoloji yanaşmalar baxımından şagirdlə münasibətdə nəzərdən qaçırdığı məqamlar, yaxud yol verdiyi nöqsanlarla bağlı;
 - metodikada problemlərlə bağlı;
 - həmçinin şagirdlərin fiziki-fizioloji problemləri ilə bağlı və s.
- Müstəqil iş aparmaq mövcud vəziyyəti açıq şəkildə görməyə imkan verir.

QARANQUŞ ƏFSANƏSİ

Deyirlər ki, qədimdə bir padşah var imiş. Həmin padşahın gözünün ağı-qarası, ciyərparası Bahar adlı bir qızı var imiş. Nə gözəllikdə, nə də ağılda onunla bəhsə girməyə heç kim cəsarət etməmiş. Hökmdarın sarayına bir-birindən hörmətli, bir-birindən dövlətli elçilər gəlir. Onlar padşahla qohum olmaq arzusunda olduqlarını bildirirlər. Ancaq padşahın qızı heç kimə könül vermir. Padşah haçandan-haçana öyrənir ki, Baharın onun qoyun sürüsünü otaran çobanından xoşu gəlir. Qızın sağlığa ləkə gətirən hərəkəti padşahı bərk qəzəbləndirir. Vəzir ağıllı tədbiri ilə hökmdarı sakitləşdirir:

– Qibleyi-ələm, səni yandıranı sən dondurmalsan. Öz yerini, öz həddini, öz tay-tuşunu tanımayan layiqli cəzaya çatmalıdır. Amansız qışın lap oğlan çağıdır. Geciksən, Bahar onu xilas edər.

Şahın əmrilə qoşundan bir dəstə ayrılır. Başda padşah və vəzir olmaqla yola düşürlər. Axsamdan yağan qar hər tərəfi ağ yorgana bürümüşdü. Dəstə

II. NƏQLETMƏ XARAKTERLİ ƏSƏRLƏRİN QURULUŞU 113

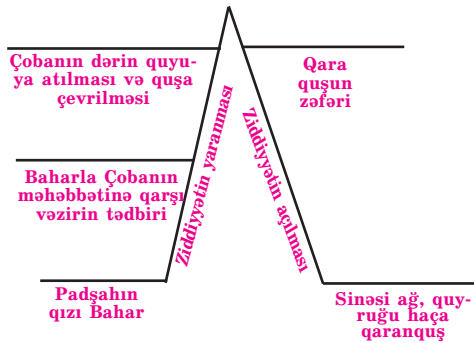
Şagirdlər müstəqil iş apardıqları müddətdə diqqətli olun ki, müxtəlif xarakterli məsləhətləşmələrə yol verilməsin.

Elan edin ki, iki eyni iş aşkar edilsə, yəni köçürmə halları olsa, hər iki işin nəticələri ləğv ediləcək.

Müstəqil iş qiymətləndirərkən özünüqiymətləndirmə üsulu seçilə bilər. Bu zaman təqdim edilən şablon yardımçınız ola bilər. Şagirdlərin nəticələrini qiymətləndirərkən aşağıdakı məsələlərə əhəmiyyət vermək lazımdır:

1. Süjet doğru müəyyən ediləmi?
2. Tanış olmayan sözlərin mənası lüğətdən istifadə etməklə müəyyən edilib yazılıbmı?
3. Əfsanənin janr xüsusiyyətlərinin hekayənin janr xüsusiyyətindən fərqi şərh ediləmi?

Qara quşla qışın mübarizəsi

Cəsarət tələb edən əhvalatla bağlı nəqletmə xarakterli esse (Essenin hissələri)

Dərsin məqsədi

1. Əvvəlki dərslərdə tərtib edilmiş hadisələrinin xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla ardıcıl düzür. (1.1.3.). 2. Şagirddən cəsarət tələb edən əhvalat haqqında essenin süjeti ilə bağlı fikirləri aydın və ardıcıl şərh edir. (1.1.3.; 2.1.2.)

Şagirddən cəsarət tələb edən əhvalat haqqında əvvəlki dərslərdə artıq iş aparmısınız. Şagirdlər nəqli essədə baş verəcək hadisələri artıq müəyyən etmişlər. Essenin tərtibi üzrə işi davam etdirmək üçün dərsin əvvəlində verilmiş giriş sözlünə yaradıcı yanaşmaqla şagirdlərin təlim marağını yüksəltməyə nail ola bilərsiniz.

Səh. 114-də verilmiş təlimat üzrə əvvəlki dərslərdə olduğu kimi qarışıq iş forması şəraitində fəaliyyəti davam etdirirlər. Şagirdlər bundan əvvəl obrazların xüsusiyyətlərini, hadisələrin ardıcılığını müəyyən etmişlər. Həmin məsələlərlə bağlı aparılmış işə yenidən nəzər salınır. Çünki bu dərstdə yerinə yetiriləcək tapşırıq yazıya hazırlığın davamı ilə bağlıdır. Tapşırığın yerinə yetirilməsi üçün 5–7 dəqiqə kifayət edir.

çətinliklə uca bir dağa yetişir. Birdən qorxulu bir çovğun başlayır. Çovğun getdikcə güclənir. Padşahın əmrilə çobanı sarıqdan açıb uca zirvədən dərin yarığa atırlar. Bu vaxt Baharın səsi onun qulağına gəlir. Bu səs ona hərarət, istilik, cəsarət verir. O, Allahdan quşa çevrilməsini, qanad açıb Bahara qoşulmasını arzu edir. Oğlan ağ qışla üz-üzə dayanan qara bir quşa çevrilir.

Bahar qışın da qonimi idi. Ona görə qış qara quşu sağ buraxmaq istəmir. Görgün mübarizə başlayır. Qış çovğunu və şaxtını daha da qüvvətləndirir. Padşahın dəstəsi tab gətirməyib məhv olur. Qara quş isə Baharın köməyi ilə amansız qışa qalib gəlir. Atıldığı zirvənin başına qonub məğlub olmuş qışa son dəfə baxır.

Qalib quşun sinəsində qarın bir damcısı qalır. Qara quş Bahara doğru qanad açmaq istəyəndə qış son qüvvəsini toplayıb əlini onun quyruğına atır, iki lələk qopardır.

O gündən sinəsi ağ, quyruğu haça olan qara quşun adı qaranquş qalır.

Tapşırıq 2. “Qaranquş əfsanəsi”ni oxudun. Əsərin hissələrini verilən sxemə əsasən müəyyən et. İndi isə yoldaşınla bir-birinin tədqiqatının nəticəsini qiymətləndir. Bunun üçün səh. 107–108-də verilən məlumatdan istifadə et.

CƏSARƏT TƏLƏB EDƏN ƏHVALATLA BAĞLI NƏQLETMƏ XARAKTERLİ ESSE (ESSENİN HİSSƏLƏRİ)

Nəqletmə xarakterli essədə hissələrin müəyyənləşdirilməsi nə üçün lazımdır?

Əvvəlki dərslərdə səndən cəsarət tələb edən əhvalatla bağlı nəqledici xarakterli esse yazmaq üçün bir sıra işlər aparmısan. Obrazları və hadisələrin ardıcılığını müəyyən etmişən.

Tapşırıq: Hadisələrin ardıcılığını müəyyən et (əsərin başlanğıcı; ziddiyyətin yaranması; zirvə; ziddiyyətin açılması və əsərin sonu). Hadisələrə başlıq ver, onları sxem üzrə (səh. 107) yerləşdir.

114 Cəsarət tələb edən əhvalatla bağlı nəqletmə xarakterli esse

İş prosesində şagirdlərə yaxınlaşın, köməyə ehtiyacı olan şagirdlərə istiqamət xarakterli suallar, replikalar və s. verin. Qrupda çalışan şagirdlərin hər birinin fəal olduğuna əmin olun. Əks halda bununla bağlı qrupa iradınızı bildirin və nəticələr qiymətləndirilərkən bu məqamları nəzərə alın.

Süjetin komponentləri üzrə hadisələrin yeri müəyyən ediləndən sonra komponentlərin xüsusiyyətləri haqqında məlumatı onlara təqdim edin. (Dərslik səh. 107–108.)

Hər fərdi cüt, yaxud qrup öz işinin nəticəsini təqdim edilən tələblər baxımından dəyərləndirsin. Üstünlükləri və boşluqları müəyyən etsin və təkmilləşdirmə işi apara bilsin (3–7 dəqiqə vaxt kifayət edir).

Hadisə 1

Hadisə 2

Hadisə 3

Hadisə 4

"ÇİLLƏR"
(NÖQLETMƏ XARAKTERLİ MÖTNLƏRDƏ HADİSƏLƏRİ
MÜƏYYƏN ETMƏKLƏ ONU HİSSƏLƏRƏ AYIRMA)

Nöqletmə xarakterli əsərlər beş hissəyə ayrılır: əsərin başlanğıcı; ziddiyyətin yaranması; zirvə; ziddiyyətin açılması və əsərin sonu. Əsəri təşkil edən hadisələr də səbəb-nəticə ardıcılığı ilə bağlanır. Dərs ərzində bu məsələlərlə daha yaxından tanış olacaqsan.

Əsərin başlanğıcı Bu hissədə əsərdə iştirak edəcək bütün əsas obrazlar təqdim edilir. Onların qarşılıqlı münasibətləri, məqsədləri, əsas xüsusiyyətləri haqqında ilkin təsvir verilir. Əsas obraz və onun vəziyyəti aydınlaşır. Hadisələrin bir-birinə bağlanmağa başlaması ilə bu mərhələ bitir.

Ziddiyyətin yaranması Əsərin bu hissəsində əsas obrazın məqsədi, hədəfi tam məlum olur və o, məqsədinə çatmaq üçün çalışır. Kiçik çətinliklər ilkin mərhələdə onun uğur qazanmasına maneçilik törədir və o, qüvvəsini həmin çətinlikləri aradan qaldırmağa yönəlir. Əsərdə əsas obrazın hər kiçik çətinliyi nəco aradan qaldırıldığı əks etdirilir. Yalnız bundan sonra əsas obraz öz böyük məqsədliyinə doğru addımlar atmağa başlayır. Bu da ikinci hissənin başa çatmasından xəbər verir.

Zirvə Bu hissədə hadisələrin inkişafı ən yüksək nöqtəyə çatır. Burada baş verən hadisələrin nəticəsi əsas obrazın qəbul etdiyi qərardan çox asılıdır. Əsas obrazın əks tərəfə münasibəti dəyişir. Qarşı tərəflərin mübarizə planları aşkar olunur. Burada əsas obrazın qəbul etdiyi qərarlar onun insani keyfiyyətlərini üzə çıxarır. Bu da onun aqibətini müəyyən edir.

Ziddiyyətin açılması Ziddiyyətin açılması əsərin ən gərgin hissəsidir. Bu hissədə şəxslər qüvvələr xeyir qüvvələrə üstün gəlir. Oxucu elo hiss edir ki, şəxslər qüvvələr qalib gələcək. Əsas obraz qələbədən çox uzaq görünür. Qələbənin çətinliklə olduğu əsas obrazların müxtəlif üstün cəhətlərini vurğulayır. Lakin bu cəhətlərdən hansının onun qələbəsinə daha çox yardım edəcəyi oxucuya hələ də məlum olmur.

Əsərin sonu Bu hissədə əsas obrazın əks tərəfə son qarşılıqlı münasibəti verilir. Burada xeyir qüvvələr şəxslər qüvvələr üzərində tam qələbə çalır. Hadisənin nə üçün məhz bu cür baş verməsi, onun nə mənə verməsi, gələcəkdə baş verənlərin nə ilə nəticələnməyi oxucunu düşündürür.

Təpşiriq 1. "Çillələr" əfsanəsini oxumazdan əvvəl hazırlıq işləri apar. Mətnəki hadisələri və onların ardıcılığını müəyyən et. Səh. 107-də verilən sxemə dəfərinə və ya çap vərəqinə çək. Xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq hadisələri ardıcılıqla yerləşdir. Nəticəni əks etdirən vərəqləri müəllimə təhvil ver, yaxud nəticələrini yoldaşlarına təqdim et.

II. NÖQLETMƏ XARAKTERLİ ƏSƏRLƏRİN QURULUSU 107

108 "Çillələr"

Tapşırıqın icrası bitdikdən sonra fikir mübadiləsi aparmaq üçün şagirdlərin təqdimatı dinlənir.

Boşluqlar müşahidə edilərsə, həmin məsələlər kollektiv müzakirəyə verilir. Müzakirənin nəticələri əsasında nöqsanlar aradan qaldırılır.

Qiymətləndirmə aşağıda təqdim edilən meyarlar üzrə aparılır:

Meyarlar	5	4	3	2	1
Süjetin komponentləri baxımından hadisələrin yerinin müəyyən edilməsi					
Yazının süjeti ilə bağlı aydın, ardıcıl şərhlərin verilməsi					
Təqdimat mədəniyyəti					

“Şir və tülkü” (Nəqletmə xarakterli mətnin elementləri)

Dərsin məqsədi

1. “Şir və tülkü” nağılını oxuyarkən tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən istifadə etməklə aydınlaşdırır. (1.1.1.; 1.1.2.)
2. Nağılı hissələrə ayırır. (2.1.1.) • əsərin mövzusunun müəyyən edir; (1.2.4.) • əsərdə iştirak edən obrazları müəyyən edir; (1.2.2.) • əsərdə problemi, ziddiyyəti müəyyən edir; (2.1.2.)
3. Nağılın elementləri ilə bağlı təqdimatlar edərkən nitqində yeni sözlərdən istifadə edir. (2.1.1.; 1.1.3.)
4. Müzakirədə söylənilənlərə münasibət bildirərkən fikirlərini aydın, ardıcıl şərh edir. (2.1.2.; 2.2.1.)

Girişdə verilən məlumata yaradıcı yanaşmaqla şagirdlərin öyrənəcəkləri məsələ ilə bağlı təlim marağının yüksəlməsini təşkil edin. Vaxt baxımından ehtiyatlı olun. Çünki bu dərsdə şagirdlər ciddi əlaqələndirmə fəaliyyəti ilə məşğul olacaqlar. Bu mətnin tədrisi 31 Mart Azərbaycanlıların Soyqırımını Günü ərəfəsində nəzərdə tutulub. Bu baxımdan nağılın məzmununu Azərbaycan və Ermənistan münasibətləri ilə əlaqələndirilir. Üç nəfərdən ibarət kiçik qruplarda iş forması seçmək əhəmiyyətli hesab edilir. Şagirdlərdən biri mətnin elementləri haqqında məlumatı oxuyacaq, ikincisi əsəri oxuyacaq, üçüncüsü isə müzakirənin sonunda qrupun gəldiyi qənaətlərlə bağlı qeydlər aparacaq. Şagirdlər burada da makroişləmə fəaliyyətində olurlar. Mətnə 433 söz var. Optimal oxu sürəti ilə şagird oxuyarsa, mətnin oxusuna 5 dəq. lazım olar. Mətnin elementlərinin şərhli ilə bağlı mətnə isə 129 söz var. Bunun üçün oxucuya 2–3 dəqiqə kifayətdir.

Nəzəri məsələlərlə tanış olub onu təcrübədə tətbiq etmək və problemin həllinə nail olmaq üçün əlavə 12–15 dəqiqə vaxt ayrılmalıdır. Tapşırıqların icrası vaxtla bağlı verilən bu tövsiyələr çox nisbi xarakter daşıyır. Sınıfın səviyyəsi, şagirdlərin spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla vaxt bölgüsündə dəyişikliklər edilə bilər. Qrup işinə cəmi 25 dəqiqə vaxt ayrılması məsləhətdir.

“ŞİR VƏ TÜLKÜ” (NƏQLETMƏ XARAKTERLİ MƏTNİN ELEMENTLƏRİ)

Nəqli mətnlər, əsasən, beş elementdən ibarət olur:

- I. *Hadisənin baş verdiyi məkan və zaman;*
- II. *Əsərdəki obrazlar;*
- III. *Əsərin mövzusu;*
- IV. *Əsərdə ziddiyyət;*
- V. *Əsərin hissələri.*

Bütün nağıllar, hekayələr, əfsanələr, təmsillər, cizgi və bədii filmlərdə bu beş elementi müəyyən etmək olar. Bunları müəyyən etməkdən mətnin mahiyyətini aydınlaşdırmaq mümkün olur.

I. Bu hissədə yazıçı, əsasən, təsviri mətnlərdən istifadə edir. O, hadisənin baş verəcəyi yeri, məkanı təsvir edir. Belə məkan bir ev, kənd, küçə, məhəllə, meşə, səhra və s. ola bilər. Zaman baxımından isə hadisənin hansı fəsilə, hansı tarixi zaman kəsiyində, hansı hökmdarın hakimiyyəti dövründə və s. baş verdiyi təsvir edilə bilər.

II. Əsas obraz insan, heyvan və digər canlı və cansız şeylər ola bilər. Bu obrazlar mətnəki müxtəlif hadisələrin gedişində iştirak edirlər.

III. Bu mətnə nədən bəhs olunur? Bu sualın cavabı əsərin mövzudur. Mövzu əsərin ideyasını müəyyən etməkdə əhəmiyyətli vasitədir.

IV. Nəqli mətnlərdə ziddiyyət iki tərəf arasında gedən mübarizədir. Adətən, tərəflərdən biri əsas obraz olur. Əsas obraz, həmçinin ətrafda baş verən hadisələrə, eləcə də öz hiss və düşüncələrinə qarşı da mübarizə apara bilər.

V. Əsərdəki ziddiyyətin açılması ilə bağlı hadisələrin ardıcıl inkişafıdır.

– Bəs nəyləyim ki, sən yeyəsən?
Tülkü dedi:
– Onda gətir əl-ayağını bağlayım, sonra arxayın yeyim.
Şir razı oldu. Tülkü ölmüş heyvanın bağırsaqlarını çıxardıb şirin əl-ayağını möhkəm bağladı, özünü də günün qabağına uzadıb dedi:
– Şir qardaş, sən bir az yat, mən tamam arxayın olum.
Şir başladı mürgüləməyə, amma tülkü yenə də yemədi. Şir hələ yuxuya getməmişdi, odur ki dedi:
– Bəs indi niyə yemirsən?
Tülkü dedi:
– Sən yuxuya getməyincə yeməyəcəyəm.
Tülkü gözləyirdi ki, bağırsaq qurusun, çünki o qurduqca bərkiyirdi. Tülkü o qədər gözlədi ki, bağırsaq günün altında quruyub dəmir kimi möhkəm oldu. Bu müddətdə şir də yuxuya getdi.

Bu hadisənin baş verdiyi məkan və zaman haqqında nə deyə bilərsiniz?

Tülkü nəyə nail olmaq istəyirdi? Onun məqsədi nə idi?

Nağılda 395, əlavə suallarda isə 34 söz var. Mətnin oxusuna 15 dəqiqə vaxt ayrıla bilər. Sınıf səviyyəsi nəzərə alınmaqla vaxt dəyişdirilə bilər.

Vaxt bitəndən sonra hazır şablon lövhəyə asılır və şagirdlərə təqdim edilir. Qruplar əldə etdikləri nəticələri şablonla müqayisə edir. Aşkar etdiyi fərqləri qeyd edir. Oxşar və fərqli cəhətlər müzakirə edilən zaman qrupdaxili müzakirə baş verir. Müəllim hər qrupa yaxınlaşaraq şagirdlərin müzakirələrinə qulaq asır, apardıqları qeydlərə nəzər salır. Qrup daxilində cavabını tapa bilməyən şagirdin sualı kollektiv müzakirəyə çıxarılır, yəni bütün sinif birlikdə həmin sualın cavabı üzərində düşünür.

Şagirdin hər hansı məsələ ilə bağlı müstəqil fikir yürütməsi və öz fikrini müdafiə etməsi müəllim tərəfindən yüksək qiymətləndirilməlidir. Belə fikirlər hörmətlə qarşılanmalıdır. Həmin məsələnin kollektiv müzakirəyə çıxarılması həm təlim, həm də tərbiyə baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Elementin müəyyən edilməsi					
Nitqində yeni sözlərdən istifadə					
Əməkdaşlıq					

Rəşid bəy Əfəndiyev. “Uşaq və qarışqa”. “Ayı və qarışqa” (Nəqletmə xarakterli mətnlər arasında oxşar cəhətlərin müəyyən edilməsi)

Dərsin məqsədi

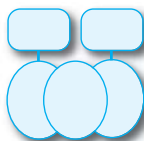
1. Rəşid bəy Əfəndiyevin “Uşaq və qarışqa” hekayəsi ilə “Ayı və qarışqa” nağılını məzmununa uyğun ifadəli oxuyur. (1.1.2.)
2. Əsərlərdə tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən istifadə etməklə aydınlaşdırır. (1.1.1.)
3. Əsərləri hissələrə ayırmaqla, elementlərini müəyyənləşdirir (1.1.3.)
 - əsərdəki obrazları müəyyən edir. (1.2.2.)
 - əsərin mövzusunı müəyyən edir. (1.2.4.)
 - əsərin süjetini müəyyən edir və müvafiq parçaları yığcam nağıl etməklə fikrini əsaslandırır. (3.1.1.; 1.1.3.)
4. Əsərlərin elementləri ilə bağlı fikirlərini aydın və ardıcıl şərh edir. (2.1.2.; 2.2.1)

Şagirdlərə müraciətlər:

– Uşaqlar, bəzən həyatda elə şərait yaranır ki, biz bir əhvalatı başqa bir əhvalatla müqayisə etməli, qarşılaşdırmalı oluruq. Belə qarşılaşdırmalar bizə daha dərinləndirici düşüncələrə imkan yaradır. Olubmu ki, yoldaşınız başına gələn bir hadisəni sizə danışanda yadınıza düşsün ki, belə bir hadisə sizin də başınıza gəlmişdi. Ancaq hansısa məqam bir qədər fərqli ola bilər. Bu zaman siz iki hadisəni qarşılaşdırıb, onların arasında oxşar və fərqli cəhətləri müəyyən etməlisiniz. Nəticəsi məlum olan hadisəni nəticəsi məlum olmayan oxşar hadisə ilə qarşılaşdırmaqla ikinci hadisənin nəticəsini əvvəlcədən təxmin etmək (proqnozlaşdırmaq) olar. Bu da sizə doğru qərarlar qəbul etməyə yardım edir. Belə bacarıqlar əhəmiyyətli həyatı bacarıqlardır.

RƏŞİD BƏY ƏFƏNDİYEV. “UŞAQ VƏ QARIŞQA”. “AYI VƏ QARIŞQA” (NƏQLETMƏ XARAKTERLİ MƏTNLƏR ARASINDA OXŞAR CƏHƏTLƏRİN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ)

Nəqletmə xarakterli mətnlərin müqayisəsi bizə nə üçün lazımdır?

Nəqletmə xarakterli mətnin ayrı-ayrı elementlərini müəyyənləşdirəndən sonra onları bir araya gətirməklə onun xəritəsini tərtib etmək mümkündür. Bu elementlər nəqli mətnin ümumi cəhətləri hesab edilə bilər. Lakin ayrı-ayrı mətnlərin xəritələrini qarşılaşdırarkən məlum olur ki, onların ümumi cəhətləri ilə yanaşı, fərqli xüsusiyyətləri də mövcuddur. Bu dərs ərzində sən iki nəqli mətnin xəritəsini tərtib edəcək, onları müqayisə edəcək, aralarındakı **oxşar** və **fərqli cəhətləri** müəyyənləşdirəcəksən.

Təpşiriq 1. Rəşid bəy Əfəndiyevin “Uşaq və qarışqa” hekayəsini və “Ayı və qarışqa” nağılını oxu. Əsərlərin xəritəsini verilən sxem üzrə tərtib et.

UŞAQ VƏ QARIŞQA

Novruzdan bir qədər vaxt keçmiş, bahar fəslinin əvvəl vaxtlarında, camaat düz yerlərə və çəmənqayalara seyrə çıxdıqları zaman əlində dəyənək bir oğlan uşağı da öz atası ilə gəzintiyyə çıxmışdı. Bunlar gəzir və hər şeyə göz gəzdirdilər. Bu aralıqda bu uşağın gözü bir yerə toplanmış qarışqa topasına sataşdı.

Uşaq əlindəki dəyənəklə qarışqa topasının ortasına vurdu və qarışqalardan bir xeylisini qırıb tələf elədi.

Bu əsnada qarışqanın biri dedi:

– Əzizim, iki gözümlə, atandan, anandan, qardaşlarından və başqa nəsil və oymağınızdan ibarət iyirmi-iyirmi beş nəfər şəxs bir otaqda oturduğu əsnada evinizin səfqi çöküb ucsa və bu adamların bir neçə nəfəri altında qalıb əzilsə, xoşuna gələrmə?

Qarışqanın bu sualına uşaq birdən-birə cavab verə bilmədi. Bir müddət xəyala gedib dedi:

120 Rəşid bəy Əfəndiyev. “Uşaq və qarışqa”

Bu gün sizinlə iki nəqli mətni oxuyacağıq. Onları elementləri baxımından hissələrə ayıracağıq. Növbəti dərsdə isə həmin elementlər baxımından əsərləri müqayisə edəcəyik.

Şagirdlər iki yarımqrupa, hər yarımqrup da iki qrupa bölünür. Bir qrup bir əsərin, o biri qrup ikinci əsərin “xəritəsini” hazırlayır. Bu fəaliyyətə 20 dəqiqə ayrılır. Şagirdlər əsərləri oxuyur. Qruplar səh. 124-də təqdim edilən cədvəli işləyirlər. Qruplar yarımqrupları da birləşdirilir. Eyni əsəri araşdıran şagirdlər nəticələri müqayisə və müzakirə edir.

Qarışqa:
– Bəs belə! Bunlar ancaq diş qarışqalar yumurtladığı yumurtalara gözətçi və sonra yumurtadan çıxan balalara dayə və qulluqçu olurlar.
Uşaq:
– Bəs sizin eviniz və eşiyiniz varmı?
Qarışqa:
– Aha, var! Bax, bu gördüyün ovuntu torpağı yerin altındakı evimizdən çıxarıb bayıra atmışq. Evimiz neçə qat və neçə gözdür. Keçən qış evimizdə dustaq qaldıq. Qışdan qorxuruq, qış fəslində yer üzünə həsrət oluruq.
Uşaq:
– Bəs yerin altında nə yeyirsiniz?
Qarışqa:
– Əzizim, ehtiyatlıyıq, öz işimizi bilirik. Qış fəslində nə qədər yeyəcəyimiz lazımdırsa, onu yay fəslində yığıb-yığırdırıq. Biz çox nizamlı və səliqəliyik. Bizim aramızda dava, qeyli-qal və gürultu olmaz. Tənbəlik, oğurluq və quldurluq bilmərik. Böyüklərimizin sözüə baxıb, hər vaxt itaətlərində olanq. Öz rahatlığımız və xoşbəxtliyimiz üçün lazım olan qulluqları cümləmiz əlbir olub yerinə yetiririk.
Uşaq bu sözləri eşitdikcə fikrə gedib gözü yol çəkirdi. Azca qabaq etdiyi pis əməldən tövbə etdi. Əlindəki dəyənəyi atıb qarışqalardan üzr istədi, günahının bağışlanmasını xahiş elədi. Nəhayətdə bu uşaq əməli-saleh bir insan oldu.

Rəşid bəy Əfəndiyev

AYI VƏ QARIŞQA (Nağıl)

Ayi bulaqdan doyunca su içib kənarda oturdu. Donquldanıb dedi:
– Ay canım, nə yeyim?
Birdən balaca bir qarışqa görüb sevinci.
– Hə, səni yeyəcəyəm!
Qarışqa qorxdı, tez qızılı yarpağın arasında gizləndi. Ayı yarpağı qaldırıb qarışqanı götürdü.
Qarışqa soruşdu:
– Məni nə üçün yemək istəyirsən?
– Səni də, bütün ailəni də yeyəcəyəm. Bilmirsən, ayılar qarışqa yeməyi xoşlayırlar? Sizin nəslinizi kəsəcəyəm.

122 “Ayi və qarışqa”

Meyarlar	5	4	3	2	1
Əsərin elementlərinin müəyyən edilməsi					
Əsərlərin elementləri ilə bağlı fikirlərin aydın və ardıcıl şərh					
Təqdimat zamanı yeni sözlərdən nitkində istifadə					

Əsərlərin elementlərini əks etdirən şablonlar müəllimə yardım məqsədilə təqdim edilir (Dərslikdə səh. 124).

Yarımqruplar son variantları hazırlayırlar. Təqdimatlar dinlənilir. Fikir mübadiləsi aparılır. Kollektiv müzakirədə mübahisəli məsələlər aydınlaşdırılır.

Şagirdin adı, soyadı _____

Əsərin adı "Uşaq və qarışqa" Müəllifin adı R.Əfəndiyev

Uşaq

Obraz

Qarış-
qa

Obraz

Atası

Obraz

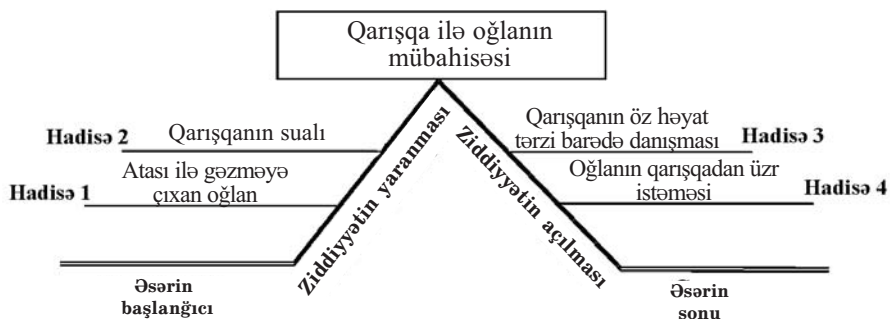

Obraz

Hadisənin baş verdiyi məkan və zaman _____
Novruzdan sonra, çəməngah

Əsərin mövzusu Düşüncəsiz hərəkətlə başqalarına vurulan zərərdən
bəhs edilir

Ziddiyyət Düşüncəsiz hərəkət edən oğlanla ailəsinin qayğısına qalan
qarışqa arasında

Şagirdin adı, soyadı _____

Əsərin adı "Ayı və qarışqa" Müəllifin adı _____

Ayı

Obraz

Qara
qarış-
qa

Obraz

Qarğa

Obraz

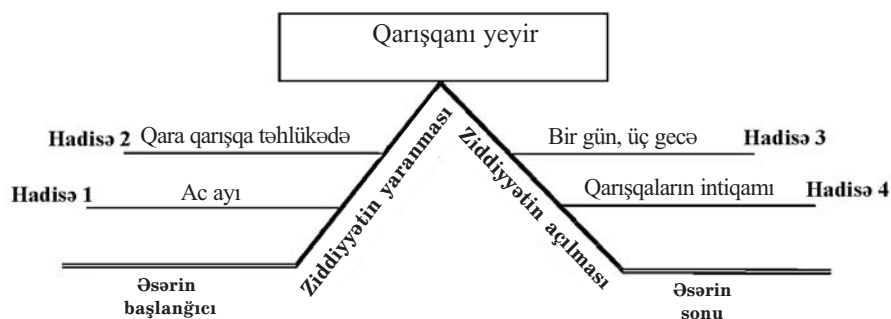
Kös-
təbək

Obraz

Hadisənin baş verdiyi məkan və zaman _____
Bulağın kənarı, payız

Əsərin mövzusu Qarışqanın tədbirliliyindən bəhs edir.

Ziddiyyət Güclü ayı və köməksiz qarışqa arasında baş verir

Rəşid bəy Əfəndiyev. “Uşaq və qarışqa”. “Ayı və qarışqa” (Əsər üzərində iş)

Dərsin məqsədi

1. R.Əfəndiyevin “Uşaq və qarışqa” hekayəsini “Ayı və qarışqa” nağılı ilə elementləri baxımından müqayisə edir, fərqli və oxşar cəhətləri müəyyən edir. (1.2.1.) 2. Əsərlə bağlı təqdimat edərkən öyrəndiyi yeni sözlərdən nitqində istifadə edir. (2.1.1.) 3. Əsərlərin sonluqlarına fərqli münasibət bildirir. (3.1.1.) 4. Əsəri janr xüsusiyyətləri baxımından müqayisə edir. (1.2.1.)

Əvvəlki dərsdə aparılan işlər şagirdlərə xatırladılır. Şagirdlər cütlərə bölünür. Hər iki əsərin elementlərinin xəritəsi onlara təqdim edilir (keçən dərsdə hazırladıqları). Əlavə olaraq 125-ci səhifədə təqdim edilən cədvəli verilmiş vərəqə çəkirlər. Hər iki əsərin elementlərini müqayisə etməklə təqdim edilən cədvəli işləyirlər. Ehtiyac yaranarsa, dəqiqləşdirmələr aparmaq üçün əsərdən parçalarla bir də tanış olurlar.

Hər iki cütü qruplarda birləşdirməklə cütlüklərin nəticələrinin müzakirəsinə, bununla da şagird-şagird əməkdaşlığının genişlənməsinə şərait yaratmış olarsınız.

Fikir mübadiləsi aparmaq üçün təqdimat edilir.

**RƏŞİD BƏY ƏFƏNDİYEV. “UŞAQ VƏ QARIŞQA”.
“AYI VƏ QARIŞQA”
(Əsər üzərində iş)**

Tapşırıq 1.

1. Oxuduğun “Uşaq və qarışqa”, “Ayı və qarışqa” əsərlərinin xəritələrini qarşılaşdır.
2. Əsərin elementlərini (bax: səh. 124) verilən sxemin köməyi ilə müqayisə et. Onların oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyənəldir.
3. Əsərləri janr xüsusiyyətlərinə görə müqayisə et.

```

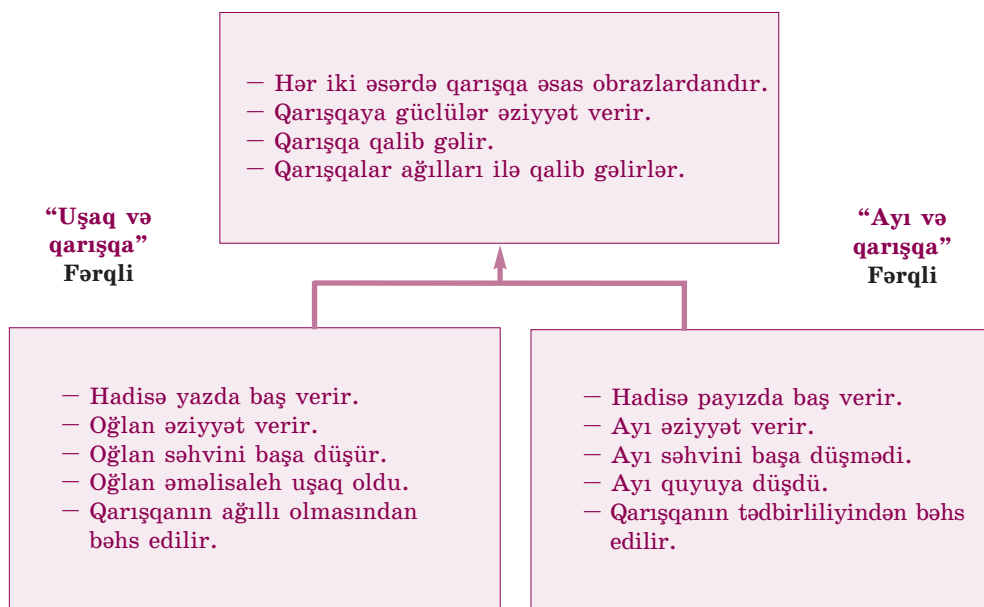
graph TD
    A[Oxşar cəhətlər]
    B[Əsərin adı:  
Müəllifin adı:]
    C[Əsərin adı:  
Müəllifin adı:]
    D[Fərqli cəhətlər]
    E[Fərqli cəhətlər]
    A --- B
    A --- C
    B --> D
    C --> E
    
```

II. NƏQLETMƏ XARAKTERLİ ƏSƏRLƏRİN QURULUŞU **125**

Tapşırığın cütlərdə icrası ilə bütün şagirdlərin problem üzərində fəal düşünməsini təmin edin. Cütlərin tərkibini müəyyənəldirərkən təlimdə çətinliyi olan şagirdlə yetirən şagirdin birgə fəaliyyətini təşkil edin.

Qrup təqdimatlarında fərqli cəhətlər vurğulanır və kollektiv müzakirəyə verilir. Fikirlər ümumiləşdirilir və nəticə aşağıdakı şəkildə şagirdlərə təqdim edilir.

Kollektiv müzakirədə əsərlər janr xüsusiyyətləri, yazılı və ya şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri olması baxımından müqayisə edilir.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Əsərlərin elementləri baxımından müqayisə edərək oxşar və fərqli cəhətləri aşkar edir					
Əsərin elementləri ilə bağlı təqdimat edərkən nitqində yeni sözlərdən istifadə edir					
Əsərlərin sonluğuna fərqli münasibət bildirir					

Nəqlətmə xarakterli essenin elementləri

Dərsin məqsədi

1. Cəsarət tələb edən bir əhvalat haqqında nəqli essenini yazmadan əvvəl mətnin elementlərini müəyyən edir. (1.1.3.)
 - essədə hadisənin nə zaman və harada baş verdiyini müəyyən edir. (3.1.2.)
 - müəyyən etdiyi obrazları esse materiallarının sırasına daxil edir. (1.2.2.; 3.1.2.)
 - essenin mövzusunı müəyyən edir. (1.2.4.; 3.1.2.)
 - essədə ziddiyyəti müəyyən edir. (1.1.3.)
 - müəyyən etdiyi süjeti essenin xəritəsinə əlavə edir. (1.1.3.)
2. Yazacağı esse ilə bağlı fikirlərini yazılı şəkildə təqdim edir. (3.1.2.; 3.1.3.)

Şagirdlərə əvvəlki nəqli esseyə hazırlıq dərsi və yerinə yetirdikləri fəaliyyətlər xatırladılır. Məsələ ilə bağlı aparılan silsilə hazırlıq işinin növbəti mərhələsində olduqları onlara bir daha bildirilir.

Təqdim edilmiş təlimatdan bəhrələnərək (səh. 125) tapşırıq icra edilir. Bundan əvvəlki esseyə hazırlıq dərslərində nəzərdə tutulan qarışıq iş forması bu dərslərdə də yararlıdır. Sınıfdə yazı 3 iş formasında aparılır. Şagirdlər fərdi, cüt və qruplarda fəaliyyət göstərirlər. Hər kəs bununla əvvəlki yazıya hazırlıq işlərini davam etdirir. Təlimatda verilən hər bir tapşırıq yerinə yetirilir.

NƏQLETMƏ XARAKTERLİ ESSENİN ELEMENTLƏRİ

Nəqlətmə xarakterli essədə elementləri müəyyənləşdirmək nə üçün lazımdır?

Nəqlətmə xarakterli mətnlərin, əsasən, beş elementdən ibarət olduğunu öyrəndin: əsərin mövzusu; hadisənin baş verdiyi məkan və zaman; əsərdəki obrazlar; əsərdə ziddiyyət; əsərin hissələri.

Nəqlətmə xarakterli esse yazan zaman bu elementlərin nəzərə alınması zəruridir. Bu dərslərdə nəqli essenin müxtəlif elementləri baxımından mətnin tərtib edilməsi yollarını öyrənəcəksən.

II. NƏQLETMƏ XARAKTERLİ ƏSƏRLƏRİN QURULUŞU 125

Nəticələr təqdim edilir.

Nəticələr holistik qiymətləndirmə sxemi üzrə qiymətləndirilir.

Tapşırıq 1. Səndən cəsarət tələb edən hadisə ilə bağlı nəqli essenin elementləri üzərində düşün. Səhifə 124-də verilən sxem üzrə iş aparmaqla essenin bütün elementlərinin yerli-yerində olmasını təmin et:

- Qeydlər apar; hadisələr harada və nə zaman baş verir?
- Hadisələrin əsas iştirakçıları kimlər olacaq? *(Bu elementi sən artıq əvvəlki yazıya hazırlıq mərhələsində işləmişən. Həmin qeydləri nəzərə al);*
- Essədə nədən bəhs ediləcəyi barədə qeydlər götür. Nədən bəhs edildiyini aydınlaşdırarkən essenin mövzunu müəyyən etmiş olaçaqsan;
- Oxucunun diqqəti hansı problemə və onun həllinə yönəldiləcək? Bu problem nəyə görə sənin üçün əhəmiyyətlidir?
- Essədə hadisələrin ardıcılığını müəyyənləşdir. *(Bu elementi də sən yazıya hazırlıq mərhələsində artıq işləmişən. Tərtib etdiyin həmin nümunəyə bir daha nəzər sal.)* Hər hansı dəyişiklik, yaxud təkmilləşmə işlərinə ehtiyac duyularsa, yerinə yetir. Bundan sonra həmin qeydləri elementlərdən biri kimi daxil et.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Yazılacaq essenin mövzusunun müəyyən edilməsi					
Zaman və məkan elementlərinin müəyyən edilməsi					
Essədəki ziddiyyətin müəyyən edilməsi					
Müəyyən edilmiş süjetin essenin xəritəsinə əlavə olunması					

Fuad Tanrılı. “Mən azərbaycanlıyam” (Əsərin nəql edilməsi)

Dərsin məqsədi

1. Fuad Tanrılının “Mən azərbaycanlıyam” hekayəsini oxuyarkən qarşılaşdığı tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən aydınlaşdırır. (1.1.1.)
2. Əsəri hissələrə ayırır. (1.1.3.)
3. Əsərin “xəritəsini” tərtib edir. (2.1.2.)
4. Əsəri nəql edir. (1.1.3.)

Mətnin hissələrə ayrılması yolu ilə yerinə yetirilən fəaliyyətlərdən birinin də əsərin xəritəsinin hazırlanması və nəql edilməsinin planlaşdırılması olduğunu şagirdlərə çatdırın. Nəql etmək üçün mətnin planlaşdırılması kimi bir bacarığın əhəmiyyətini vurğulayın. Şagird anlamalıdır ki, bu mühüm bacarıq yalnız ədəbiyyat dərində deyil, bütün həyat fəaliyyətində ona yararlıdır. İnsanlarla ünsiyyət zamanı hər hansı hadisə barədə məlumat verərkən rəsmi çıxışlar, yaxud nitq edərəkən və s.

Şagirdlər cütlərə ayrılır və cütlərlə oxu fəaliyyətinə cəlb edilir. Cütlərlə oxu strategiyasından əvvəlki dərslərdə istifadə etmisiniz.

Metodik tövsiyələrdə də bunun barədə ətraflı məlumat təqdim edilib.

FUAD TANRILI. “MƏN AZƏRBAYCANLIYAM” (ƏSƏRİN NƏQL EDİLMƏSİ)

Əziz məktəbli, bundan əvvəlki dərslərdə sən nəqli mətnlərin bütün elementlərini əks etdirən xəritələri hazırladın. Həmin xəritələrdən çıxış edərək mətnlərin oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyən etməyi öyrəndin. Təcrübədən bildin ki, nəqli mətnin xəritəsini tərtib etmək onun haqqında hərtərəfli təsəvvür əldə etməyə kömək edir. Bu xəritələr başqa bir məsələ baxımından da çox faydalıdır. Belə ki, mətni nəql edən zaman həmin xəritələr sənə bələdçilik edə bilər.

Tapşırıq 1. “Mən azərbaycanlıyam” mətnini oxu. Xəritəsini qur. Sonra əsərin təqdim edilən qeyd vərəqini doldur. Ondan istifadə etməklə mətni nəql et.

126 Nəqlətmə xarakterli essenin elementləri

Şagirdlər ayrı-ayrılıqda oxuya hazırlıq fəaliyyətini yerinə yetirirlər:

– Oxudan əvvəl mətnin başlığı, verilmiş şəkil, qrafik və s. üzərində düşündür.

– Məndəki birinci və sonuncu cümlələri və ya abzası oxuyur, onun hissələrilə bağlı iş vərəqində verilən məsələlərə nəzər salır.

Oxu zamanı mərhələsində cütlükdəki yoldaşlardan biri oxuyur, digəri 127-ci səhifədə verilmiş məsələləri aydınlaşdırır və qeydlər edir.

Qarşılaşdığı yeni sözlərin mənasını aydınlaşdırmaq üçün tanış olmayan sözləri də qeyd edir.

Vəzifələr dəyişdirilir, əvvəl qeyd aparən oxuyur, oxuyan şagird isə öz vərəqində qeydlər aparır.

Əsərdə 404 söz var. Hər şagird mətni 5 dəqiqəyə oxuyur və 5 dəqiqə müzakirə edirlər. Bu tapşırığın icrasına 15–20 dəqiqə vaxt kifayət edir.

Əsərdə hadisələr _____ (məkanda)
_____ (zamanda) baş verir.

Əsərdəki əsas obrazlar _____

Hadisələr ondan başlanır ki, _____

Əsərdə əsas ziddiyyət _____

Əhvalat belə oldu ki, _____

Sonra _____

Daha sonra _____

Sonda _____

Ziddiyyət belə həll olur ki, _____

MƏN AZƏRBAYCANLIYAM

Sizə kimdən deyim, kimdən xəbər verim... Farizdən. Çoxunuz onu tanımır. Amma məhəllələrində yaşayan uşaqların hamısı ona həsədlə baxırlar. Niyə? Eh, birini bilirsiniz, birini yox. Səbəbi var. İş burasındadır ki, babası evlərinin hüyətində onun üçün yaraşıqlı raket düzəldib. Taxtadan. Lap doğruçuya oxşayır. Açılib-örtülən girdə qapısı, sıra-sıra pəncərələri, hərənən kreslosu, olvan düyməcikli pultu, sükanı var. Atası isə televizor ..hə, hə... işləyən televizor quraşdırıb. Yaşıl düyməciyi bas... cizgi filminə bax.

Hər səhər yuxudan duran kimi Fariz başına böyük dəbilqə qoyur. Motosikletçilərdə olandan. Gözlərinə enlişüslü eynək taxır. Ovcunun içi sarı-ağ ölcəklərini geyinir və ...rakətə tələsir. Yerini rahatlayıb düyməciklərdən birin basır. Qırmızı rənglisini.

II. NƏQLETMƏ XARAKTERLİ ƏSƏRLƏRİN QURULUŞU 127

Əsərin adı Mən Azərbaycanlıyam

Müəllifin adı Fuad Tanrıh

Əsərdə hadisələr Farizgilin hüyətində səhər vaxtı
_____ (məkanda)
_____ (zamanda) baş verir

Əsərdəki əsas obrazlar Fariz, Eaa Zennora, Farizin babası, uşaqlar

Hadisələr ondan başlanır ki, babası Farizə taxtadan raket düzəldir

Əsərdə əsas (problem) ziddiyyət Fariz yuxudan kal durmuşdu

Əhvalat ondan başlanır ki, Çilçirəğin işığı öz-özünə yandı, ürək kimi döyündü

Sonra Eaa Zennora bildirdi ki, raket sürətlə Qara Nəhəngə sarı ucur, tədbir görmək lazımdır.

Daha sonra Fariz bundan qorxmadı. O, Eaanın təlimatlarına əməl etməyə başladı

Sonda Eaa öz planeti haqqında məlumat verdi. Farizin də planeti və ölkəsi haqqında məlumat aldı. Fariz ona azərbaycanlı olduğunu və bununla qürur duyduğunu bildirdi

Ziddiyyət belə həll olur ki, Fariz diksinib yuxudan oyanan kimi başına gələnləri babasına danışmaq üçün onun emalatxanasına qaçır

Oxu zamanı fəaliyyət bitəndən sonra tərəflər nəticələrini qarşılaşdırır. Oxşar və fərqli cəhətləri müəyyən edirlər. Müzakirələr etməklə vahid son variant yaradılır.

Sınıfdəki hər cütlük bir məsələyə aydınlıq gətirir. Digərləri onun yanaşmasına münasibət bildirir. Məs.: I cütlük. Əsərdə hadisələrin baş verən zamanı və məkanı barədə məlumat verir və əsərdən parçanı nağıl etməklə fikrini əsaslandırır. Uşaqlar I cütlüyün fikri ilə ya razılaşıır, ya da öz variantlarını təqdim edirlər. Variantlar təqdim edilərkən əsaslandırmaq üçün onlar da nağıl edir. Əgər bu zaman mübahisələr səngiməsə həmin parça əsərdən oxunur. Bu yolla əsər kollektiv nağıl edilir.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Yeni sözlərdən nitqində istifadəsi					
Mətnin xəritəsinin tərtibi					
Mətnəndən bir parçanın nağıl edilməsi					

Əsərin ümumiləşdirilməsi və nəticənin çıxarılması

Dərsin məqsədi

1. Əsərin mövzu və ideyasına münasibət bildirir. (1.2.4.) 2. Əsas obrazlara münasibət bildirir. (1.2.2.) 3. Digərlərinin fikirlərinə münasibət bildirir. (2.2.1.)

Şagirdlərə “Mən azərbaycanlıyam” hekayəsini oxuyaraq, onun xəritəsini tərtib etdikləri və nağıl etmək üçün planlaşdırma apardıqları xatırladılır. Sual verilir. Sizcə, bütün bunları nə üçün etdik? Cavablar dinlənilir.

Əsas məqsədi şagirdlərə çatdırmaq üçün:

– Uşaqlar, biz əlbəttə ki, planlaşdırma apardıq ki, onun nağıl edilməsini təşkil edək. Elə nağıl edək ki, heç bir əsas məsələ nəzərimizdən qaçmasın. Siz özünüz də bir-birinizə, yaxud evdə ailə üzvlərinizə hər hansı hadisəni nağıl edəndə onu bu plan, bu xəritə üzrə danışsanız, heç bir mühüm məqam yaddan çıxmaz. Lakin bu bizim yeganə məqsədimiz deyildi.

ƏSƏRİN ÜMUMİLƏŞDİRİLMƏSİ VƏ NƏTİCƏNİN ÇIXARILMASI

Əsaslandırmaq. Baş verənləri əsərdən nümunələr, faktlar və sitatlar gətirməklə danışmaq.

Münasibət bildirmək. Əsərdə baş verənlərdən nəyin doğru, nəyin yanlış olması ilə bağlı fikirlər yürüdülməsi.

Dəstəkləmək. Doğru hesab etdiklərini əsərdən nümunələr gətirməklə və ya şərhlər verməklə dəstəkləmək.

Nəticə çıxarmaq. Əsərdən hansı qənaətdə gəldiyini bildirmək.

Təpşiriq 1. F.Tanrılıının “Mən azərbaycanlıyam” hekayəsinin nəql edilməsi üçün qeyd vərəqini artıq yerinə yetirmişən. Aparılmış bütün hazırlıq işləri əsəri ümumiləşdirmək və nəticə çıxarmaq istiqamətində atılmış addımlardır. Oxuduğun mətn üzrə fikirlərini cəmləşdir, təqdim edilən qeyd vərəqinə yaz.

Əsərdə baş verənlərə münasibətim ondan ibarətdir ki, _____

Ona görə belə düşünürəm ki (əsərdən sitatlar gətirməklə fikirlərinizi əsaslandırın), _____

Sonda belə nəticəyə gəlmək olar ki, _____

130 Əsərin ümumiləşdirilməsi və nəticənin çıxarılması

Bu mərhələdə əsərlə, yaxud hər hansı hadisə ilə bağlı yürüdülmən fikirlərin əsaslandırılması, onlara münasibətin bildirilməsi, baş verənlərin dəstəklənməsi və onlardan nəticələrin çıxarılması kimi fəaliyyətlər əhəmiyyət daşıyır. Fəaliyyət kollektiv formada həyata keçirilir. Müzakirələr mərhələ-mərhələ aparılır.

Əgər biz oxuduğumuz əsəri, şahidi olduğumuz hadisəni əsaslandıra bilmiriksə, onlara münasibət bildirmiriksə, mövqeyimizi dəstəkləməyi bacarmırıqsa və nəhayət, oxuduğumuzdan nəticə çıxara bilmiriksə, bu o deməkdir ki, bizim oxu üçün ayırdığımız vaxt səmərəsiz sərf edilmiş vaxtdır. Bu dörd fəaliyyət oxu prosesinin sonunda yerinə yetirilməli vacib fəaliyyətlərdir:

1. əsaslandırmaq; 2. münasibət bildirmək; 3. dəstəkləmək; 4. nəticə çıxarmaq.

Əsalandırmaq:

1. Uşaqlar Farizə həsəd aparırlar. Nə üçün?
2. Babası ona taxtadan raket düzəltmişdir. Nə üçün?
3. Fariz boş vaxtını orada keçirir, sanki kosmosa uçurdu. Nə üçün?

Münasibət bildirərkən:

- 1) Farizə həsəd aparırdılar. O da bunu sakit qəbul edir və normal hesab edirdi. Siz bu barədə nə düşünürsünüz? Siz Farizin yerinə olsaydınız nə edərdiniz?
- 2) Fariz Yer kürəsindən çox uzaqlarda fəxrlə “Mən azərbaycanlıyam” deyir və bununla fəxr etdiyini bildirir. Bu barədə nə düşünürsünüz?

Dəstəkləmək:

Uşaqlar qonşu uşaqların Farizə həsəd aparmasına, hətta bununla fəxr etməsinə münasibət bildirir. Bu məsələlər əsərdə necə təqdim edilib?

Nəticə çıxarmaq:

Əsərdə yazıçının göndərdiyi əsas ismarıq ondan ibarətdir ki, insan, hətta günəş sistemindən kənara çıxsın belə, harada olursa-olsun, öz kökünü, vətəninə unutmamalı, ona bağlı olmalı, onunla qürur duymalıdır.

Qeyd: Kosmonavtika sahəsində böyük xidmətləri olmuş azərbaycanlı Kərim Kərimov, digər millətdən olub Azərbaycanda dünyaya gələn Musa Manarov haqqında məlumat toplamaq şagirdlərə tapşırıla bilər (İnternetdən).

Qiymətləndirmə fərdi stimullaşdırma yolu ilə aparılır.

Fərdlər qiymətləndirilərkən aşağıda təqdim edilən məsələlər əldə rəhbər tutulub:

- əsərin ideyasının müəyyən edilməsi və ona münasibət;
- obrazlara münasibət;
- digərlərinin fikrinə münasibət.

Nəqletmə xarakterli essenin yazılması

Dərsin məqsədi

1. Cəsarət tələb edən bir əhvalat haqqında esse yazmamışdan əvvəl essenin xəritəsini tərtib edir. (3.1.1.)
2. Mövzu ilə bağlı fikirləri məntiqi ardıcılıqla şərh edir. (3.1.2.)
3. 0,5–1 səhifə həcmində şərh edir. (3.1.2.; 3.1.3.)

Nəqli essenin yazısının təşkili mövzusu üzrə səh. 131-də verilmiş giriş sözlə şagirdləri yazının növbəti mərhələlərini istiqamətləndirir. Əvvəlki dərslərdə nəqli essenin yazısına hazırlıq dərslərində olduğu kimi qarışıq iş formalarında fəaliyyətin davam etdirilməsi təşkil edilir.

Əvvəlcə dərsin 131–132-ci səhifədə verilmiş nümunəsini nəzərdən keçirməyi tövsiyə edin. Yazı üçün 20 dəqiqə vaxt verilir. Yazının nümunədə verilən format üzrə aparılmasına diqqət edin.

Yazı işi bitəndən sonra fərdlərin, cütlərin, qrupların təqdimatlarının dinlənilməsinə təşkil edin.

Əslində, bu dərslərdə indiyə qədər nəqli essenin yazısına hazırlıq dərslərində görülmüş işlərin ümumiləşdirilməsi üzrə işlər aparılır. Bu baxımdan əvvəlki dərslərdə aparılmış işlərə diqqət yetirilməsi tövsiyə edilir.

NƏQLETMƏ XARAKTERLİ ESSENİN YAZILMASI

Nəqletmə xarakterli esse necə tərtib edilir?

Sən əvvəlki dərslərdə nəqli essenin yazısına hazırlaşmısan. Essenin hər bir elementinin təşkili üzrə işlər aparmısan. Hadisələrin harada və nə zaman baş verdiyini, həmin hadisələrdə kimin iştirak etdiyini müəyyən etməsən. Həmçinin nədən bəhs edəcəyini, hansı məsələni müzakirəyə çıxaracağın haqqında da düşünmüsen. Bütün bunları hansı ardıcılıqla təqdim edəcəyin barədə də götür-qoy etməsən. Artıq nəqli essenin yazısına tam hazırsan.

Tapşırıq 1.

1. Həyatında baş vermiş, səndən cəsarət tələb edən bir hadisəni yadına sal və onun xəritəsini tərtib et (nümunə səh.131–132).
2. Tərtib etdiyin xəritə əsasında essenin planını qur.
3. Esseyə maraqlı və cəlbedici giriş ver.
4. Qaralamada qeydlər apar.
5. Ehtiyac yarandıqca dialoqlara da yer ver.

ESSENİN BAŞLANGICI

Hadisənin baş verdiyi zaman və məkan

Çox soyuq bir qış günü idi. Məktəbin həyatı qar ilə örtülmüş, hər tərəf buz bağlamışdı. Buna baxmayaraq, hava sakit və küləksiz idi.

Əsərdə iştirak edən obrazlar

Biz – beşinci sinif qızları böyük tənəffüsdə təmiz hava almaq üçün məktəbin həyatına çıxmışdıq. Söhbət edir, gəzir, təbiətin gözəlliyinə tamaşa edirdik. İkinci sinifdə oxuyan bacım da bizimlə idi. Bir az kənarda altıncı sinif oğlanları qartopu oynayırdılar.

ƏSAS HİSSƏ

Ziddiyyətin yaranması

Altıncı sinif oğlanlarından bir neçəsi bacım Nərgizə qartopu atmağa başladı. Bacımın qorxduğunu hiss etdim. Onların üstünə qışqırdım ki, bacımı qorxutmasınlar. Oğlanlar buna əhəmiyyət vermədilər.

Ziddiyyətin açılması

O zaman iki yoldaşım da bacımı dövrəyə aldıq. Biz oğlanların atdığı qar topalarının qarşısını divar kimi kəsmişdik. Beləcə bacımı oradan uzaqlaşdırdıq.

ESSENİN SONU

O zaman nə hiss edirdim, indi nə hiss edirəm

Çox qorxmışdım, hönkürüb ağlamaq istəyirdim. İndi heyran qalmışam, bunu necə edə bildim. Nə yaxşı ki o zaman dostlarım mənə kömək etdilər.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Məkan və zamanın göstərilməsi					
İştirak edən obrazların təqdim edilməsi					
Ziddiyyətin göstərilməsi					
Problemin həlli					
Nəticə					

Dərsin məqsədi

İnşa yazının təşkili

1. İnşa yazmaq üçün mühüm mərhələləri tanıyır. (3.1.3.)
2. Mövzu ilə əlaqədar məlumat toplayır. (3.1.2.)

Dərslikdə səh. 132-də verilən giriş sözə yaradıcı yanaşmaqla şagirdin təlim marağını yüksəldin. Şagirdə qarşıdan gələn əlamətdar hadisələri və tarixi günləri bir daha xatırladın. Bu günlərin hər birinin Azərbaycan və azərbaycanlılar üçün böyük əhəmiyyət daşıdığını vurğulayın. Bu mövzularda bədii əsərlər yazılır, tədqiqatlar aparılır. Bu gün biz də öz tariximizin ayrı-ayrı əhəmiyyətli səhifələrini tədqiq edəcəyik. Bu zaman sizin aşkar edəcəyiniz faktlar və məlumatlara dərsliklərinizdə heç toxunmadığınızı da görə bilərsiniz. Bu sizin yoldaşlarınızın təliminə etdiyiniz töhfə kimi dəyərləndirilə bilər.

Şagirdlər inşa yazı mərhələləri ilə tanış edilir. Bu zaman imkan varsa, İKT-dən istifadə edin. PP proqramı bu məsələlərin şagirdlərinizə çatdırılması işini çox asanlaşdırır. Əks halda lövhədən və ya “flip chart”dan istifadə edə bilərsiniz. Yaxud şagirdlərin diqqətini dərsliyə yönəltməklə mərhələləri onlara təqdim edə, müvafiq şərh verə bilərsiniz.

ƏSAS HİSSƏ

Ziddiyyətin yaranması

Altıncı sinif oğlanlarından bir neçəsi bacım Nərgizə qartopu atmağa başladı. Bacımın qorxduğunu hiss etdim. Onların üstünə qışqırdım ki, bacımı qorxutmasınlar. Oğlanlar buna əhəmiyyət vermədilər.

Ziddiyyətin açılması

O zaman iki yoldaşım da bacımı dövrəyə aldılar. Biz oğlanların atdığı qar topalarının qarşısını divar kimi kəsmişdik. Beləcə bacımı oradan uzaqlaşdırdıq.

ESSENİN SONU

O zaman nə hiss edirdim, indi nə hiss edirəm

Çox qorxmışdım, hönkürüb ağlamaq istəyirdim. İndi heyran qalmışam, bunu necə edə bildim. Nə yaxşı ki o zaman dostlarım mənə kömək etdilər.

İNŞA YAZININ TƏŞKİLİ

İnşa yazı necə tərtib edilir?

Elə yazı nümunələri var ki, orada müşahidə etdiyimizi təsvir etmək, xatırladığımızı nəql etmək bacarığı ilə yanaşı, digər bacarıqlar da tələb olunur. Buraya müxtəlif mənbələrdən məlumatlar əldə etmək, onlardan istifadə etmək, onların əsasında yeni məlumatlar yaratmaq daxildir. Belə yazılar inşa adlanır. Doğrudur, aşağı siniflərdə son müxtəlif mövzularda işlər yazmısan. İndi isə bu yazını daha mükəmməl, qaydalara uyğun yazmağın yollarını öyrənəcəksən. Aşağıda verilmiş təlimata əməl etməklə öz kiçik tədqiqat əsərini – inşanı yarada bilərsən.

132 Nəqləmə xarakterli essenin yazılması. İnşa yazının təşkili

Sınıfınızda şagirdlərin hazırlıq səviyyəsi, mədəni-psixoloji vəziyyəti və s. nəzərə alınmaqla müstəqil qərar qəbul edin: bu məsuliyyətli təlimi fərdi, cütlərlə və ya qrup şəklində həyata keçirmək daha səmərəlidir. Fikrimizcə, kiçik qruplarla iş problemi həll etmək üçün şagirdlərin birgəfəaliyyət imkanını genişləndirərək, onlara məhsuldar müzakirə şəraiti yaradır. Bu baxımdan şagirdlər 3 nəfərdən ibarət kiçik qruplarda qruplaşa bilər.

Mövzular: 1. Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycan üçün gördüyü hansı işin davamçısı olmaq istərdim. 2. Şuşanın dünənini öyrənirəm, bu gününü unutmuram, sabahı üçün çalışıram. 3. 9 May Qələbə Günü – qalib olmaq məqsədimizdir.

Mövzular qruplara təqdim edilir. Bu mərhələdə şagirdlər məlumat toplamaqla məşğul olma-
lıdırlar. Məlumat haradadır? – internet səhifədə; – məktəb kitabxanasında.

Maddi-texniki bazası zəif siniflərdə: Müəllim məktəb kitabxanasından mövzu ilə əlaqəli olan bədii-
publisistik, elmi materiallar seçib sinfə gətirir. Bu işlər dərs başlamazdan əvvəl həyata keçirilir.

Çox vacibdir ki, əvvəlcədən gözəl bir inşa yazma biləcəyinə inanasan. Yazı işini həvəslə yerinə yetirmək onun keyfiyyətini yüksəldər. Əgər bütün bunları etməsən, heç vaxt istədiyini nəticəyə nail ola bilməzsən. İnşa yazının uğurla yerinə yetirilməsi üçün onun tərtibi yolları ilə tanış olmalısən. İnşa yazı aşağıdakı mərhələlərdə həyata keçirilir:

I mərhələ	Özünün seçdiyi, yaxud müəllim tərəfindən verilən mövzu üzərində düşün.
II mərhələ	Məlumat topla.
III mərhələ	Hansı məsələlərə toxunacağını (müddəalar) müəyyən et və yazını planlaşdır.
IV mərhələ	Hər məsələ ilə bağlı qeydlər et.
V mərhələ	Yazının ilkin variantını hazırla.
VI mərhələ	Həm tərtib etdiyi planı, həm də ilkin variantı bir daha nəzərdən keçir.
VII mərhələ	Düzəlişlər bitəndən sonra son variantı yaz

Tapşırıq 1.

- Aşağıda təqdim edilən mövzulardan biri üzrə inşa yazıya hazırlaş:
 - “Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycan üçün gördüyü hansı işlərin davamçısı olmaq istədim?”
 - “Şuşanın dünənini öyrəniyəm, bu gününü unutmuram, sabahı üçün çalışıram”.
 - “9 May faşizm üzərində Qələbə Günü – qalib olmaq məqsədimizdir”.
 - “Bir kərə yüksələn bayraq bir daha enməz!”
- Məlumat dairəni genişləndirmək üçün kitabxanada, internet səhifələrində araşdırmalar apar.
- Tapdığın fakt və məlumatlarla bağlı qeydlər apar. Onların yerləşdiyi mənbəni də göstər.

Müəllim qruplara yaxınlaşdıqca aparılan işi, əldə edilən məlumatların məqsədəuyğunluğunu dəyərləndirir və müvafiq təlimatlar verir, yaxud təlimatları xatırladır.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Toplanılan məlumatların mövzudan kənar olmaması					
Məlumatın mənbəyi ilə bağlı qeydlər					
Etibarlı internet səhifələrindən istifadə					

Maddi-texniki bazası orta səviyyədə olan siniflərdə müəllim məktəb kitabxanasından münasib məlumat mənbələri gətirməklə yanaşı, həm də sinifdə olan 1 müəllim kompüterindən istifadə imkanı vardır.

Maddi-texniki bazası yüksək olan məktəblərdə təlim cütlərdə baş verir. Cütlüyün bir üzvü məktəb kitabxanasında, digər üzvü internet səhifələrində mövzu ilə bağlı araşdırma işləri aparır. Diqqətli olun ki, şagirdlər təlimatları oxusunlar və fəaliyyətləri addım-addım icra etsinlər.

Mövzular sinfə təqdim edilir. “Kim hansı mövzuda tədqiqat aparmaq istəyir?” – sualı verilir. Bu məqamda şagirdlərin maraqlarından çıxış etməklə sinifdə üç istiqamətdə tədqiqat təşkil edilir. Diqqətli olun ki, verilən mövzuların hər üçü şagirdlər tərəfindən seçilsin. Çünki bu mövzular xalqımızın çox əhəmiyyətli tarixi günləri ilə bağlıdır.

Mövzular seçildəndən sonra şagirdlərin qrupları müəyyən edilir. Elə də ola bilər ki, əvvəlki dərslərdə təcrübə etdiyiniz qarışıq iş formasını seçəsiniz. Bu iş forması da təlimin səmərəliliyini təmin edə bilər.

Yazının planlaşdırılması və qeydlərin götürülməsi

Dərsin məqsədi

1. İnşanın planını tərtib edir. (1.1.3)
2. Mövzu ilə bağlı fikirlərini məntiqi ardıcılıqda şərh edir. (3.1.2.)

Əvvəlki dərstdə qruplaşdırdıqları tərkibdə şagirdlər yerlərini alırlar. Oxunun və yazının təşkilində planlaşdırmanın hissələrinin müəyyənləşdirilməsinin nə qədər əhəmiyyətli bir bacarıq olduğu bir daha vurğulanır. Bu bacarığın köməyi ilə görülmüş işlər sadalanır:

- təsviri mətnlərin ideyasını müəyyən edərək;
- nəqli mətnlərin süjetini müəyyən edərək;
- nəqli mətnlərin elementlərini müəyyən edərək;
- təsviri esse yazaraq;
- nəqli esse yazaraq.

Tapşırıq 2 şagirdlərə təqdim edilir. Onların nəzərinə çatdırılır ki, təlimata addım-addım riayət etməklə tapşırığın icrasına nail ola bilərlər.

Əgər sinifdə eyni mövzu üzrə paralel qruplarda iş aparılırsa, təlim sonunda fikir mübadiləsi aparmaq tövsiyə olunur. Qrupların biri digərinin tədqiqatlarının nəticələrini görə bilər. Bununla tədqiqatların orijinallığına (təkrarolunmazlığına) xətdər gələ bilər.

YAZININ PLANLAŞDIRILMASI VƏ QEYDLƏRİN GÖTÜRÜLMƏSİ

Tapşırıq 1. Topladığın fakt və məlumatlardan istifadə etməklə yazacağın inşanın planını tərtib et. Planın hər bəndi üzrə qeydlərini hazırla. Bir məsələdən digərinə necə keçəcəyini barədə də düşün. Verilmiş mövzular üzrə yazıya hazırlaş.

Tapşırığı yerinə yetirərkən aşağıdakı təlimatdan istifadə et.

III MƏRHƏLƏ

Əsas müddələrin müəyyən edilməsi və yazının planlaşdırılması

- Topladığın bütün məlumatları bir araya gətir və uyğun məlumatları qruplaşdır.
 - Həmin məlumatlar qrupunu adlandır.
 - Ayrı-ayrı məlumatlar qruplarına verdiyin adları yaz. Bu adlar sənənin əsas istiqamətlərin olacaq. Hər bir istiqamət məsələyə münasibətini, onunla bağlı inamını, əqidəni, mövqeyini əks etdirməyə imkan verəcək.
 - Məlumat qruplarından hansının giriş, hansının əsas hissə və hansının nəticəyə uyğun olduğunu müəyyənləşdir, onları ardıcılıqla qeyd et.
- Beləliklə, inşanın planını tərtib etmiş olacaqsan. Hər bir məsələ ilə bağlı mövqeyin əşkar etdiyin faktlar və məlumatlarla əsaslandırılmalıdır. Yazı tədqiqat xarakterli olduğundan bunu etmək vacibdir.

IV MƏRHƏLƏ

Planın hər bəndi ilə bağlı qeydlərin götürülməsi

- Tərtib etdiyin planı qarşına qoy.
- Planın hər bəndi üzrə toplanmış məlumatları nəzərdən keçir.
- Aşağıdakı tapdığın fakt və məlumatlara tənqidi yanaş: “Bu məlumat nə qədər tutarlıdır? Onunla hansı fikri əsaslandırmaq olar?”

Sinfinizdəki şagirdlərin hazırlıq səviyyəsi, mənəvi-psixoloji vəziyyəti və s. nəzərə alınmaqla müstəqil qərar qəbul edin: bu məsuliyyətli təlimi fərdi, cüt, ya qrup şəklində həyata keçirmək daha səmərəlidir. Fikrimizcə, kiçik qruplarla iş problemi həll etmək üçün şagirdlərin birgəfəaliyyət imkanını genişləndirərək onlara məhsuldar müzakirə şəraiti yaradır. Bu baxımdan şagirdlər 3 nəfərdən ibarət kiçik qruplarda qruplaşa bilər.

İlkin nümunənin hazırlanması

Dərsin məqsədi

1. İnşanın ilkin variantını yazır. (1.1.3.)
2. Mövzu ilə bağlı fikirlərini məntiqi ardıcılıqda şərh edir. (3.1.2.)

- Tutarlı hesab etdiyin məlumatların etibarlılığını və dəqiqliyini bir daha yoxla. (*Hansı mənbədən əldə edilib? Qeydlər düzgün və dəqiq aparılıbmı?*) Ən müasir, nüfuzlu mənbələrdən istifadə etməyə çalış.
- Topladığın məlumatlar arasında elələri ola bilər ki, onlar sənin fikirlərini təsdiqləməsin, əksinə, inkar etsin. Topladığın məlumatları bir daha nəzərdən keçirt. Fikrini təsdiqləməyənlər faktları aşkar et, öz mövqeyini müdafiə edən tutarlı faktlar əsasında həmin fikri təkrar et.
- Başa düşmədiyin və ya mövzunla əlaqəsi olmayan məlumatları dərhal kənara qoy.
- Başqalarının yazısını köçürüb öz yazın kimi təqdim etmə.

Təkrar etmək hər hansı bir məlumatın doğru olmadığını əsaslandırmaqla bəyan etməkdir.

İLKİN NÜMUNƏNİN HAZIRLANMASI

V

MƏRHƏLƏ

Yazının ilkin variantını hazırla

- Planındakı birinci bənddən başla.
- Həmin bəndlə bağlı apardığın bütün qeydlərini oxu.
- Qeydlərdən istifadə etməklə inşa da diqqətə çatdırmaq istədiyin fikirlərin inandırıcılığını *sitatlar* və *istinadlarla* təmin et.
- Planın hər bəndi üzrə iş başa çatdıqca qarşısında işarə qoy.
- İnşanın ilkin nümunəsi hazır oldandan sonra yazıya bir daha nəzər sal.

İnşanın hissələrini tərtib edərkən onlara verilən tələblərə riayət et.

GİRİŞ – plan üzrə bu hissəyə aid müddəalar açıqlanır. Yazının məqsədi aydın şəkildə təqdim edilir. “Bu yazını yazmaqda əsas məqsədim nədir?” sualına cavab verilir. Həmin məqsədə çatmaq üçün hansı məsələlərə toxunacağın barədə də qısaca məlumat vermək lazımdır. İnşa hər hansı bir əsərin, müəyyən problemin, hadisələrin təhlilində həsr oluna bilər. Bu baxımdan əvvəlcədən yazının hansı məsələ ilə bağlı

Beşinci mərhələ üzrə verilmiş təlimat və göstərişlər şagirdlərin nəzərinə çatdırılır.

Təlimata əməl etməklə əvvəlki dərslərdə müəyyən edilmiş tərkibdə inşa yazı işi davam etdirilir.

Şagirdlərin diqqəti inşanın hissələrinə verilən tələblərə cəlb edilir (səh.136).

Şagirdlərin apardığı işi nəzarətdə saxlayın. Yanlıqlıqlar müşahidə etdikdə tövsiyələrinizi verin. Bu mərhələdə təqdimatlar dinlənilir. Yazıları gələcək dərslərdə yoxlayacağıq. Bu səbəbdən heç bir yazıya münasibət bildirməyin.

136 Yazının planlaşdırılması və qeydlərin götürülməsi. İlkin nümunənin hazırlanması

Yazının şagirdlər tərəfindən yoxlanması

Dərsin məqsədi

1. Yazdığı insanın ilkin versiyasını yoxlayıb nöqsanları aradan qaldırır. (3.1.2.)
2. Mövzu ilə bağlı fikirlərini məntiqi ardıcılıqla şərh edir. (3.1.3.; 2.1.2.)

Keçən dərslərdə yazılmış insanın ilkin versiyasını yazmış şagirdlər öz yazılarını yoxlamağa səfərbər edilirlər. Bu yoxlama təqdim edilən təlimatlar əsasında keçirilir. Təlimatın hər maddəsini yazılmış inşa ilə əlaqələndirməklə, yol verilmiş səhv aşkar edilir, onları aradan qaldırmaq üzrə işlər aparılır. Yoxlama iki mərhələdə həyata keçirilir.

Birinci mərhələdə inşa da istifadə edilmiş fakt və məlumatlar, fikir ardıcılığı, insanın planı yoxlanılır. Ehtiyac yaranarsa, təkmilləşmə işləri aparılır.

Qaydalar baxımından yazı yoxlanılır. Həmçinin orfoqrafik, qrammatik səhvlər aradan qaldırılır.

Öz yazılarını verilən təlimata əsasən yoxlamaq kimi bir təlim fəaliyyəti özünüqiymətləndirmə yolu ilə şagirdin tənqidi tərəkürünün inkişafına şərait yaradır.

Yoxlama bitəndən sonra son variant ya əlyazısı şəklində köçürülür, ya da kompüterdə çap edilmiş müəllimə təqdim edilir.

olması barədə qısaca şərh verilir. Məhz bu məqam elə tərtib edilməlidir ki, oxucuda maraq doğursun.

ƏSAS HİSSƏ – bu hissədə aydınlaşdırılması nəzərdə tutulan məsələlər plandakı ardıcılıqla təqdim edilir. Hər bir müddədə irəli sürülən fikir müxtəlif mənbələrdən əldə edilmiş fakt və məlumatlarla dəstəklənir. Hər bir müddəə üzrə fikirlərini sübut edən iki-üç faktın olması məsləhətdir. Bununla son irəli sürdüyün fikri kifayət qədər əsaslandırılmış olarsan (bunun üçün əvvəlcə tutarlı, sonra daha tutarlı, sonda isə ən tutarlı fakt təqdim edilir).

NƏTİCƏ – diqqət bir daha araşdırılan məsələyə yönəldilir. İnşa yazılarkən fikirlər ümumiləşdirilir. Nəticə təqdim edilir. Sonda gəldiyin nəticənin səbəbi izah edilir. (*Nə üçün mən belə qənaətə gəldim?*)

YAZININ ŞAĞİRD LƏR TƏRƏFİNDƏN YOXLANMASI

VI MƏRHƏLƏ

Yazının şagirdlər tərəfindən yoxlanması

1. Səhvləri yoxlamaq məqsədi ilə yazını oxu. Fakt və məlumatları bir daha yoxla. Ehtiyac olarsa, fikir ardıcılığının gözlənməsi üçün yenidən iş apar. Zəruri hallarda planda dəyişikliklər et. Bu zaman yazının məqsədini unutma.

Əvvəl elə məsələlər araşdırılır ki, onlar araşdırılmadan ikinci dəfə araşdırmaq mümkün olmur.

Yoxlama vərəqi 1

1. Bu inşa da fikirlər qısa və aydın ifadə edilibmi?
2. İş planı üzrə aparılıbmı? Heç bir bəndi yaddan çıxarmamısan ki?
3. Fikirlərini əsaslandırmaq üçün istifadə etdiyin fakt və məlumatlar məntiqi ardıcılıqla düzülmübmi?

İnşaların təqdimatı keçirilir. Hər fərd, cüt, yaxud qrup inşanı oxuyur. İnşa yazı qiymətləndirilərkən aşağıdakı meyarlar əldə rəhbər tutulur.

4. İstifadə etdiyin məlumatların mənbəyi (kitab, qəzet, jurnal, internet sahifəsi və s.) göstərilibmi? Əmin ol ki, mənbə göstərilmədən heç bir məlumat yazıya daxil edilməyib.
5. İnşada ifadə edilmiş fikirlər müxtəlif nüfuzlu mənbələrə əsaslanıbmi?
6. İnşada nəzərdə tutduğun məqsədə nail ola bildinmi?

VI-II MƏRHƏLƏ

Yazının şagirdlər tərəfindən yoxlanması

2. Qrammatik səhvləri aşkar etmək üçün yazını bir də oxu. Ehtiyac yaranarsa, orfoqrafik lüğətdən, yaxud izahlı lüğətdən istifadə et. Orfoqrafik qaydalar baxımından yazını bir daha yoxla. Aradan qaldırılması mümkün olan bütün səhvləri düzəlt. Yaxınlarından birindən xahiş et ki, yazını oxusun. Bəzən sənin görə bilmədiyin səhvləri başqaları asanlıqla görə bilər.

☑ Yoxlama vərəqi 2

1. Hər yeni abzas uyğun cümlə ilə başlanıbmi?
2. Yazılmasına ehtiyac olan, lakin yazılmamış, yaxud bitirilməmiş heç bir fikir qalmayıb ki?
3. Yersiz yazılmış, yaxud təkrar işlənmiş söz varmı?
4. Cümlələr həddən artıq uzun deyil ki?
5. Orfoqrafik, yaxud qrammatik səhvlər yoxdur ki?
6. Yazıya daxil edilmiş sitatlar dəqiq verilibmi?
7. Düzgün işarələrindən düzgün istifadə edilibmi?
8. Birinci şəxsin adı ilə ifadə olunan fikir yoxdur ki? ("ələ düşünürəm ki", "fikrimcə" və s.)
9. Düzgün tərtib edilmiş cümlələr nəzərdə tutduğun fikri ifadə edirmi?

VII MƏRHƏLƏ

Düzəlişlər bitəndən sonra son variantı yaz və ya çap et

Yoxlamalar başa çatdıqdan sonra düzəlişlər nəzərə alınmaqla mətni yeni vərəqə köçürmək lazımdır. Diqqətli ol ki, köçürmə zamanı yeni səhvlərə yol verməyəsən. Köçürəndən sonra mətni bir daha oxuyub müəllimə təhvil ver və ya yoldaşlarına təqdim et.

138 Yazının şagirdlər tərəfindən yoxlanması

Meyarlar	5	4	3	2	1
Yazının hansı məsələ ilə bağlı olması barədə qısaca şərh verilməsi					
Plan üzrə nəzərdə tutulmuş məsələlərin aydın və ardıcıl təqdim edilməsi					
Fikirləri dəstəkləyən faktın və məlumatın təqdim edilməsi					
İstifadə edilən dəlillərin ümumiləşdirilməsi					

Zəlimxan Yaqub. “Bir dahi doğulub gəldi dünyaya” (Ümumiləşdirici dərslər)

Dərsin məqsədi

1. Z. Yaqubun “Bir dahi doğulub gəldi dünyaya” şeirini oxuyarkən tanıf olmayan sözlərin mənalarını lüğətdən istifadə etməklə aydınlaşdırır. (1.1.1.) 2. Nümunənin mövzu, ideyasını aydınlaşdırır, münasibət bildirir. (1.2.4.) 3. Əsərdə əsas obrazın başlıca xüsusiyyətini müəyyən edir. (1.2.2.) 4. Əsəri təhlil edir. (1.2.2; 1.2.3.)

Dərsə verilən giriş sözünə yaradıcı yanaşmaqla şəgirdlərin təlim marağını yüksəldə bilərsiniz. Nəzərə almaq lazımdır ki, təqdim edilən şeir 6 məsələ baxımından təhlil ediləcək. Odu ki, şəgirdlərin cüt və yaxud kiçik qruplara bölünməsi tövsiyə edilir.

I qrup. Əsərin ideyasının müəyyən edilməsi.

II qrup. Əsərdə əsas obrazın başlıca xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi.

III qrup. Əsərdə hadisələrin ardıcılığının müəyyən edilməsi.

IV qrup. Əsərdə süjetin komponentlərinin müəyyən edilməsi.

V qrup. Əsərdə mətnin elementlərinin müəyyən edilməsi.

VI qrup. Əsərdə təsvir edilən məqamların müəyyən edilməsi.

ZƏLİMXAN YAQUB. “BİR DAHI DOĞULUB GƏLDİ DÜNYAYA” (ÜMUMİLƏŞDİRİCİ DƏRS)

Tapşırıq 1. Əsəri oxu. Sınıf yoldaşlarınla müzakirə et. Əsərin nəqli, yoxsa təsviri mətn olduğunu müəyyən et. Əsərin mövzusu, ideyası, əsərdəki obrazlar, hadisələrin ardıcılığı, əsərin hissələri və elementləri (xəritəsi), istifadə edilmiş təsvir vasitələri və s. üzərində düşün. Fikirlərini əsaslandır.

BİR DAHI DOĞULUB GƏLDİ DÜNYAYA

Naxçıvanda doğuldu
23-ün mayında.
Güllü bahar fəslinin
ən işıqlı ayında.
Anası İzzət xanım,
atası Əlirza
Şükürlər oxudular
onlara oğul verən
Tanrıya, İlahiyə,
bu bahara, bu yaza.
Ata-ana ad qoyub
adına Heydər dedi,
Bu həyatın barını
dərdir, hey dər, dedi.
O boy atıb böyüdü
gündə bir dər boyda,
Ona layla çalanın
xoş arzuları boyda.
Hər anla, hər saatla,
hər fəsilə böyüdü.
Damar-damar bərkidi,
pillo-pillo böyüdü.

Qrup işinin yerinə yetirilməsi üçün 20 dəqiqə vaxt ayrılır. Qrup tapşırıqları yerinə yetirildikdən sonra fikir mübadiləsi aparılır.

Təqdimatların dinlənməsi üçün 20 dəqiqə vaxt ayrılır. 6 qrupun hər biri orta hesabla 3 dəqiqə təqdimat edərsə, minimum 18–20 dəqiqə vaxta ehtiyac var.

Bir gün əskik olmadı
laylası, oxşaması,
Atanın yeridiyi
yerişlə, tərənşilə,
Ananın danışdığı
şirin dillə böyüdü...
Ana onu bir dəfə
doğub verdi dünyaya,
O, hər gün bir nəğmədən,
bir səsdən doğulurdu.
Dar komadan, daş evdən,
məbəddən, məqbərədən,
Sıldırımdan, keçiddən,
aşırımdan, bərədən,
Məsciddən, minarədən,
haqqın ona verdiyi

140 Zəlimxan Yaqub. "Bir dahi doğulub gəldi dünyaya"

Özünüqiymətləndirmə:

- 1) İdeyanın müəyyən edilməsi:
 - mövzunu;
 - kiçik fikirləri;
 - əsas ideyanı.
- 2) Əsas obrazların başlıca keyfiyyətlərinin müəyyən edilməsi:
 - məqsədi;
 - düşüncəsi;
 - hərəkətləri;
 - hissləri;
 - özünün söylədikləri;
 - başqalarının onun haqqında söylədikləri.
- 3) Əsərdə hadisələrin ardıcılığının müəyyən edilməsi:
 - problem;
 - hadisələr;
 - nəticə.
- 4) Hadisələri müəyyən etməklə əsəri hissələrə ayırma:
 - hadisələrin başlanması;
 - ziddiyyətin yaranması;
 - hadisələrin ən yüksək nöqtəsi (əsas hadisə);
 - ziddiyyətin açılması;
 - əsərin sonu.
- 5) Əsərdə mətnin elementlərinin müəyyən edilməsi:
 - zaman və məkan;
 - obrazlar;
 - ziddiyyət;
 - ziddiyyətin həlli;
 - mətnin hissələri.
- 6) Təsvir edilən məqamların müəyyən edilməsi:
 - bədii təsvir vasitələri;
 - hisslərin təsviri;
 - faktların təsviri.

Layihənin həyata keçirilməsi üçün 4 dərs vaxtınız var. Sınıf 2 yarımqrupa bölünür. Şagirdləri yarımqrupa bölərkən püşkatma üsulundan istifadə edə bilərsiniz. Hər qrupa bir tapşırıq və müvafiq təlimatlar verilir. Layihə üzrə iş aparılarkən ilboyu öyrənilmiş bilik və bacarıqların tətbiqinə imkan yaradılır. Belə ki, I qrup II bölmə, II qrup I bölmə üzrə öyrənilmiş məsələlərlə bağlı tədqiqatlar aparır, nail olduqları nəticələri nümayiş etdirir.

Müəllim şagirdlərə müəllimdir:

Bir dərs ili boyu oxunun və yazının təşkili yollarını öyrəndiniz. Düşünərək oxuyanlar və yazanlar olmaq üçün zəruri ilkin bilik və bacarıqlara yiyələndiniz. Siz təsvirə və nəqləmə xarakterli müxtəlif bədii nümunələri oxudunuz, onları ayrı-ayrı məsələlər baxımından araşdırdınız. Bu layihə çərçivəsində biz ilboyu əldə edilmiş bilik və bacarıqları tətbiq edəcək və özünəhesabat, özünüqiymətləndirmə işi aparacağıq.

LAYİHƏ

İki qrupa bölünür. 28 May Respublika Günü münasibəti ilə təqdim olunan əsərlər üzrə layihəni işləyin.

Əsərlərdən biri nəqləmə, digəri təsvirə xarakterlidir.

I qrup. 1. Məmməd Namazın “Vətəni çiçəkləndirmək lazımdır” nəqlətmə xarakterli əsərini aşağıdakı məsələlər baxımından təhlil edin:

- Əsərdəki obrazlar və onların başlıca xüsusiyyətlərini təsvir edin.
- Əsərdəki obrazları müqayisə edin.
- Əsərdə hadisələrin ardıcılığını müəyyən edin.
- Əsəri hissələrə ayırın.
- Əsərin elementlərini müəyyən edin.

2. Nəticələrinizi əks etdirən kiçik təqdimat hazırlayın.

II qrup. 1. Tofiq Bayramın “Alqış deyim” təsvirə xarakterli şeirini aşağıdakı məsələlər baxımından təhlil edin:

- Əsərin ideyasını müəyyən edin.
- Əsərdə bədii təsvir vasitələrini müəyyən edin.
- Əsərdə hissləri və faktları təsvir edən məqamları göstərin.
- Əsərin hissələrini müəyyənə bilərsiniz.

2. Nəticələrinizi əks etdirən kiçik təqdimat hazırlayın.

VƏTƏNİ ÇİÇƏKLƏNDİRMƏK LAZIMDIR!

Sumqayıtda qoca bir kişi yaşayır: torpağı sevən, əkilən-becərən, hamıya yaxşılıq edən nurani bir qoca.

Təqəddüsi olduğundan, qocaldığından işləyə bilmirdi. Amma əli işdən soyumamışdı. Hey işləmək, əkilən-becərmək həvəsi ilə yaşayırdı.

Şəhər rəhbərliyindən torpaq sahəsi istəyə də, onu razı salan yox idi.

Bu nurani kişi düşünüb-daşınıb qorara aldı ki, boş bir sahədə ağac, gül əkilən-becərsin.

Belə də etdi. Yaxşı meynələr, sitillər, güllər alıb boş bir sahədə əkdirdi. Gözəl bir bağ saldı. Yaz fəslində bu ağaclara sığal çəkdi. Çiçəklər yazın nəfəsi ilə günəşə boylandılar.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Əsərdəki obrazların təsviri					
Əsərdəki obrazların müqayisəsi					
Əsərdə hadisələrin ardıcılığının müəyyən edilməsi					
Əsərin hissələrə ayrılması					
Əsərin elementlərinin müəyyən edilməsi					
Birgəfəaliyyət					
Nəticələrin təqdim edilməsi					

Adamlar baxıb deyirdilər:
– Sağ olsun bu kişini, yüz adamın işini görüb. Necə də gözəl bağ salıb!

Amma... Amma günlərin bir günü şöhrətə bəslənmiş gəlib dedilər ki, bu bağın sökmək, dağıtmaq lazımdır.

– Qanunsuz bağ salmışsan. Ağacları da kəs at getsin!

Bu qoca bağban bağda oturub dərin fikrə dalmışdı. Balaları kimi sevgi-sevə böyütdüyü ağacları, gülləri kəsib tökməyə nə əli gəlirdi, nə də ürəyi. Oturub hey fikirləşirdi. Sanki ağaclar da bunu duyub ködənlənirdilər. Güllər saralıb-solmaqdaydı...

Bu zaman qocanın yanında bir maşın dayandı. Maşından ucaboylu, gülərlüzlü sanki hamiyə və bu qocaya da tanış olan bir kişi düşüb bağa doğru gəldi: kişiyə əl uzadıb salam verdi.

– Salam, qoca! Niyə kefsiz oturmusan burada?

Nurani qoca ağacları göstərdi:

– Balalarım! Vidalamaq mənə çətindir.

– Nə olub, de?

– Bu ağacları kəsdirlər. Qanunsuz əkibsən, deyirlər. Təqaüdcü bayam, ölüm işsiz əsir. Bura boş yer idi. Təmizləyib bağ saldım, gül-çiçək əkdim... Nə xeyri, indi gəlib deyirlər ki, dağıt bu bağ.

Tapşırıqlarını alan şagirdlərə iş şəraiti yaradılır, vəzifə bölgüsü aparmaq tövsiyə edilir. Bir qrupda 12–13 şagird varsa və hər qrupa 4–5 araşdırılacaq məsələ təqdim edilsə, deməli, 3 şagird bir problemi tədqiq edir. Hər bir altqrup öz məsələləri ilə bağlı tədqiqatlarını apardıqdan sonra işin nəticəsi qrup daxilindəki digər altqruplarla mübadilə edilir. Kollektiv müzakirələrdə boşluqlar aradan qaldırılır, nəticələr təkmilləşdirilir.

Əldə edilən nəticələr əsasən qrup təqdimatı hazırlanır. Sınıfın və məktəbin maddi-texniki bazası nəzərə alınmaqla təqdimatın növü müəyyən edilir. İKT ilə tam təchiz edilmiş məktəb şagirdləri Power Point təqdimatı hazırlaya bilərlər. Burada şagirdlərin sosial vəziyyəti də nəzərə alınır.

144 Məmməd Namaz. “Vətəni çiçəkləndirmək lazımdır!”

yəti də nəzərə alınır. Noutbuku olan şagirdlər onu sinfə gətirə və qrup təqdimatının hazırlanmasına dəstək verə bilərlər.

Lakin həm məktəbin maddi-texniki bazası, həm də şagirdlərin sosial imkanları buna şərait yaratmırsa, adi “flip chart” vərəqlərindən, yaxud digər A1 formatlı kağızlardan istifadə olunmalıdır. Ona nail olmaq lazımdır ki, həm tədqiqat aparılarkən, həm də təqdimat edilərkən heç bir şagird prosesdən kənarda qalmasın. Bütün şagirdlərin layihənin yerinə yetirilməsində və təqdim edilməsində iştirakına qiymətləndirmə meyarı müəyyən etməklə stimullaşdırmağa nail ola bilərsiniz. Bunun üçün layihə qiymətləndirmə meyarları da təqdim edilir.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Əsərin ideyasının müəyyən edilməsi					
Əsərdə bədii təsvir vasitələrinin müəyyənəşdirilməsi					
Əsərdə hissləri və faktları təsvir edən məqamların şərhli					
Əsərin hissələrə ayrılması					
Birgəfəaliyyət					
Nəticələrin təqdim edilməsi					

Sinifdən xaric oxu dərslərinin təşkilinə dair nümunəvi dərslər planı

Dərsin məqsədi

1. Marağına uyğun seçdiyi əsəri oxuyur. (1.1.2.)
2. Əsərin xüsusiyyəti baxımından əsərə münasibət bildirir. (2.2.1.)

Sinifdən xaric oxu dərsləri öyrənilmiş məsələlərin digər mətnlər üzrə tətbiqinə şərait yaratmaqla yanaşı, şagirdlərin dünyagörüşünü genişləndirir və bunları edərkən şagirdin marağından çıxış edilir. Tədris vahidləri boyu əhatə olunan mövzular, yaxud öyrənilmiş oxu bacarıqlarının tətbiqinə geniş imkan verən mətnlər seçilib, əlavə oxu bölməsinə daxil edilmişdir. Lakin şagirdlərin bununla məhdudlaşmasına yol verməyin. Şagirdlərinizi məktəb kitabxanasının fəal oxucuları olmağa sövq edin.

SİNİFDƏNXARİC OXU

Sinifdən xaric oxu plan üzrə, adətən, tədris vahidlərinin sonunda nəzərdə tutulub. Şagirdlərə konkret bir əsər və yaxud konkret bir mövzu barədə oxumağı tapşırımayın. Onlara tədris vahidi boyu oxuduqları əsərlərin mövzularını xatırladın.

Məsələn, “Fikrin obrazlı ifadəsi” tədris vahidi Bayraq Günü, Konstitusiya Günü, Milli Dirçəliş Günü, Ümumdünya Əlillər Gününe təsadüf etdi. Gördüyünüz kimi, oxu materialları da seçilərkən həmin mövzular nəzərə alınmışdır. Sinifdə baş verən təlimin cəmiyyətdə baş verən hadisələrlə sıx əlaqəli olması əhəmiyyətlidir. Bu, haqqında oxuduğu məsələlər barədə şagirdlərin dünyagörüşünün daha da genişlənməsinə xidmət edir. Lakin bu cəhətlərin üstünlüklərinə baxmayaraq, şagirdlərə öz maraqlarına uyğun (idman, fantastika və s.) xoşladığı mətni tapmağı, oxuyub haqqında məlumat verməyi tapşıra bilərsiniz. Şagirdlər fərqli əsərlər oxumağa meyil edərlərsə, onlara mane olmaq lazım deyil. Bu yolla siz şagirdlərin oxu marağı haqqında da ətraflı məlumat almanız olarsınız.

Mirəli Vəkiləğlu

**HƏMRƏYLİK BAYRAMIN
MÜBARƏK OLSUN!**

*31 Dekabr Dünya Azərbaycanlılarının
Həmrəyliyi Günüdür*

Salam, Azərbaycan oğlu, salam, a qardaş,
Həmrəylik bayramın mübarək olsun.
Yetər təklənmişik, gəl olaq sirdaş,
Həmrəylik bayramın mübarək olsun!

Birləş yumruq kimi, dünyaya səs sal,
Gir meydana, qılınc oynat, zəfər çal,
İrəli dur, düşməninə qisas al,
Həmrəylik bayramın mübarək olsun!

Qalx ayağa, sil gözünün yaşını,
Daha bəsdir, artıq dik tut başını,
Ulu öndər qoydu təməl daşını,
Həmrəylik bayramın mübarək olsun!

Sən coşqun dənizdən, ləpələnmisən,
Bir uca dağ idin, təpələnmisən,
Bütün yer üzünə səpələnmisən,
Həmrəylik bayramın mübarək olsun!

Zəngəzur, Naxçıvan, Təbriz, Qarabağ,
Bu birlikdən gətir bizə bir soraq.
Başın üstündəki üçrəngli bayraq,
Həmrəylik bayramın mübarək olsun!

Bu dərs kompüter laboratoriyasında da keçirilə bilər. Uşaqlar internetdə elektron kitabxanalardan və digər səhifələrdən bədii nümunələr əldə edə, oxuyub müzakirəyə təqdim edə bilər.

Daha çox son günlərdə öyrənilən oxu bacarıqları ilə əlaqədar məsələlər ətrafında düşündürmək, müzakirələr açmaq məsləhətdir.

Oxu dərslərini əsərin nəğl edilməsinə sərf etməyin. Şagirdlərə tapşırıq verin ki, onlar təqdim edilən şablonlar üzrə əsər haqqında xülasə hazırlasınlar və sinfə məlumat versinlər.

160 Mirəli Vəkiləğlu. "Həmrəylik bayramın mübarək olsun!"

Əsərin adı _____
Müəllifin adı _____

Əsərdə hadisələr _____
(məkanda)
_____ (zamanda) baş verir

Əsərdəki əsas obrazlar _____

Hadisələr ondan başlanır ki, _____

Əsərdə əsas (problem) ziddiyyət _____

Əhvalat ondan başlanır ki, _____

Sonra _____

Daha sonra _____

Sonda _____

Ziddiyyət belə həll olur ki, _____

Oxu bacarığının qiymətləndirilməsi üzrə analitik qiymətləndirmə nümunəsi

Formativ qiymətləndirmənin ikinci qiymətləndirmə sxemi analitik qiymətləndirmə sxemidir. Analitik qiymətləndirmə şagirdlər üçün nəzərdə tutulan konkret bacarıqların müəyyən olunmuş uzun müddət ərzində ardıcıl izlənməsi və qiymətləndirilməsidir.

Analitik qiymətləndirmə, əsasən, sorğular və testlər əsasında aparılır.

Şagirdin ayrı-ayrı fəaliyyət sahələri üzrə qiymətlərini müəyyənləyir.

Qiymətləndirmədə, əsasən, 4–5 ballıq şkaladan istifadə edilir.

Bu zaman şagirdlərin fəaliyyəti ardıcıl qiymətləndirilməklə, onların nailiyyətləri haqqında daha ətraflı informasiya verilir.

Bu qiymətləndirmədə çox vaxt tələb edilir.

Bu cədvələ əsasən müəllim 3 ay ərzində şagirdin haradan haraya inkişaf etdiyini izləmək imkanı əldə edir. Ola bilər ki, şagird inkişaf etməyib, əksinə, geriləyib. O zaman müəllim tədbirlər görür, şagirdin problemlərini aşkar edib, onunla müvafiq təlim qurur ki, şagirdin uğurlu nailiyyətini təmin etmiş olsun.

FƏNN AYLAR	Ədəbiyyat		
	I KSQ	II KSQ	III KSQ
	Göstəricilər		
Əla	5	6	6
Yaxşı	7	8	7
Orta	8	4	9
Zəif	4	6	2

Təqdim edilən cədvəlin şərh:

Birinci kiçik summativ qiymətləndirmə zamanı 5 şagird əla, 7 şagird yaxşı, 8 şagird orta, 4 şagird zəif nəticə nümayiş etdirmişdir. Beləliklə, 12 şagird 4–5, 12 şagird 3–2 qiymətlər almışdır. İkinci summativ qiymətləndirmədə 6 şagird əla, 8 şagird yaxşı, 4 şagird orta, 6 şagird zəif nəticə nümayiş etdirmişdir. Yəni 14 şagird 5–4, 10 şagird 3–2 qiymətlər almışdır.

İkinci summativ qiymətləndirmədən sonra müəllim hər iki yoxlamanın nəticələrini müqayisə edərək sinifdə inkişafın dinamikasını müəyyən edir. Məlum olur ki, sinifdə 5–4 alanların sayı birinci summativlə müqayisədə 14 nəfərə yüksələrək 2 nəfər artıb: əla nəticə nümayiş etdirən 1 nəfər, yaxşı nəticə nümayiş etdirən də 1 nəfər. 3–2 qiymət alanların sayı 10 nəfərə enərək 2 nəfər azalmışdır.

Üçüncü summativ qiymətləndirmənin nəticəsi isə onu göstərir ki, 6 şagird əla, 7 şagird yaxşı, 9 şagird orta, 2 şagird zəif nəticə nümayiş etdirmişdir. Bu nə deməkdir? Əla nəticə nümayiş etdirənlərin sayı dəyişməmiş, yaxşı nəticə nümayiş etdirən şagirdlərin sayı 1 nəfər azalmış, orta nəticə göstərənlərin sayı 4-dən 9-a yüksəlmişdir. 5 nəfər dən biri yaxşıdan enmiş, 3-ü ortadan yüksəlmişdir. Zəif nəticə nümayiş etdirən şagirdlərin sayı 6-dan ikiyə enmişdir. Beləliklə, 5–4 alan şagirdlərin sayı 13 nəfərə enmiş, orta-zəif nəticə nümayiş etdirən şagirdlərin sayı isə 11 nəfərə yüksəlmişdir. Orta nəticə nümayiş etdirənlərin sayının 4-dən 9-a yüksəlməsi, əslində, narahatedici faktdır. Lakin bu yüksəlişin zəif nəticə göstərənlərin hesabına baş verməsi düşündürücüdür. Bir əla səviyyəli şagirdin nəticəsi endiyi halda 5 orta səviyyəli şagirdin nəticəsi yüksəlmişdir. Şübhə doğurmur ki? Bəlkə, köçürmə halları baş vermişdir. Bəlkə, tədris edilən məsələlər bu qrup şagirdin maraq dairəsinə uyğun olmuşdur. Müəllim inkişaf dinamikası üzərində düşünməli və hər iki istiqamətdə təxminləri nəzərdə saxlamalıdır.

Kiçik Summativ Qiymətləndirmə materialları

Mətn:

Cəfər Cabbarlı. “Ölkəm”

Şiş ucları buludlarla döyüşən,
Dağlarında buzları var ölkəmin.
Göy otlardan ipək paltar geyinən
Tarlaları, düzləri var ölkəmin.

Verimli torpağı, geniş çölləri,
Çalışqan ərləri, igid elləri,
Böyük gəmiləri, dəmiryolları,
Keçidləri, rizləri var ölkəmin.

Göllərində ördəkləri üzərlər,
Çöllərində maralları gəzərlər,
Güllərindən gəlinlər tac bəzərlər,
Ceyran gözlü qızları var ölkəmin.

Çoşqun Xəzər oynar ayaqlarında,
İşıq saçan nefti torpaqlarında,
Tarixlərin qızıl yarpaqlarında
Dadlı-dadlı sözləri var ölkəmin.

Test:

1. **“Ölkəm” şeirinin ideyası ilə bağlı fikri müəyyənləşdirin.**
 - A. Qəhrəmanlar tarixdə ad qoyur.
 - B. Azərbaycan beynəlxalq səviyyədə tanınmış ölkədir.
 - C. Zəhmətkeş insanlar ölkəsinin inkişafı üçün çalışır.
 - D. Aşılıb-daşan təbii sərvətləri ilə zəngin olan belə bir ölkənin vətəndaşı olmaq əsl xoşbəxtlikdir.
2. **“Ölkəm” şeirinin əsas mövzusu ilə bağlı fikri müəyyənləşdirin.**
 - A. Ölkəsinin qədim tarixə və zəngin sərvətə malik olmasından söhbət açılır.
 - B. Təbiəti vəsf edilir.
 - C. Yaşıl ormanlarının gözəlliyindən danışılır.
 - D. İqtisadi inkişafından söhbət açılır.
3. **Şeirin 2-ci bəndində işlənmiş “riz” sözünün mənası nədir?**

A. Körpü B. Məkan C. Yol D. Arzu
4. **Şeir parçasında misraların ardıcılığını müəyyənləşdirin.**
 1. Göllərində ördəkləri üzərlər,
 2. Ceyran gözlü qızları var ölkəmin.
 3. Çöllərində maralları gəzərlər,
 4. Güllərindən gəlinlər tac bəzərlər,

A. 1, 3, 4, 2. B. 4, 3, 2, 1.
C. 1, 4, 2, 3. D. 2, 1, 4, 3.
5. **Şeirdə hansı hadisə baş vermir?**
 - A. Azərbaycan neftinin işıq saçması.
 - B. Göllərində ördəklərin üzməsi.
 - C. Xalqın mübarizəyə səslənməsi.
 - D. Müdrik insanları, qəhrəman igidləri ilə seçilir.
6. **“Tarixlərin qızıl yarpaqlarında” misrasında “qızıl yarpaqlar” hansı mənada işlənmişdir?**
 - A. Tarixin sərvətləri B. Saralmış yarpaqlar
 - C. Xəzəl D. Qəhrəman igidlər

7. Verilmiş bənddə hansı əsas fikir deyil?

Göllərində ördəkləri üzərlər,
Çöllərində maralları gəzərlər,
Güllərindən gəlinlər tac bəzərlər,
Ceyran gözlü qızları var ölkəmin.

- A. Göz oxşayan çölləri var.
- B. Təbii sərvəti neftdir.
- C. Gəlinlərin başlarına tac qoyması.
- D. Çöllərində maralların gəzməsi.

8. Nöqtələrin yerində hansı sözlər yazılmalıdır?

.....torpağı, geniş çölləri
Çalışqan igid elləri,
Böyük....., dəmiryolları,
Keçidləri,..... var ölkəmin.

- A. Göy otları, şiş ucları, ərləri.
- B. Verimli, ərləri, gəmiləri, rizləri.
- C. Coşğun Xəzər, verimli.
- D. Dadlı-dadlı, sözləri, tarlaları.

9. Cəfər Cabbarlının “Ölkəm” şeiri ilə bağlı *səhv* fikri müəyyən edin.

- A. Şanlı keçmişimiz yada salınır.
- B. Döyüşə gedən igidlərin qəhrəmanlığından söz açılır.
- C. Təsvir əsasında yazılmışdır.
- D. Vətənimizin sonsuz gözəlliyindən danışılır.

10. Cəfər Cabbarlının “Ölkəm” şeiri ilə bağlı klasteri tamamlaya bilən fikirləri müəyyən edin.

heca vəznində yazılmışdır

Ölkəm —

--

- 1. Şeirin hər misrası səkkiz hecadan ibarətdir.
- 2. Tarixin qızıl yarpaqlarında — epitetdir.
- 3. Ölkəm təbii sərvətlər diyarıdır.
- 4. Şeir qəhrəmanlıq nəğməsidir.

Mətn:

Mədinə Gülgün. “Xəzərdə”

Bir körpə uşağam, beşiyim sular,
Saçlarım gümüşə batar Xəzərdə.
Sinəmdə nə qədər şirin duyğular,
Coşar, dalğalanar, artar Xəzərdə.

Sular dalğalanar, sular qabarar,
Məni fikirlərim çəkər, aparar.
Hər kiçik damlada bir hekayət var,
Nə qədər incilər yatar Xəzərdə.

Hərdən bir dağ kimi qalxar dalğalar,
Elə bil döyüşə çıxar dalğalar.
Ram olcaq, könlümə axar dalğalar,
Nəğməmə şirinlik qatar Xəzərdə.

Qırar cilovunu Xəzri də hərdən,
Qızılı qum yağar sulara dən-dən.
Ana dalğaların ətəklərindən,
Ləpələr uşaqtək tutar Xəzərdə...

Ləpələr nəğməli, ləpələr kövrək,
Nəğmələr qanadlı, nəğmələr kövrək.
İstəsəm az qala qanadlı quştək
Əllərim üfükə çatar dənizdə.

Test:

1. Altından xətt çəkilmiş söz bədii təsvir vasitələrinin hansı növüdür və hansı mənada işlənmişdir?

Sinəmdə nə qədər şirin duyğular,

Coşar, dalğalanar, artar Xəzərdə.

- A. Epitetdir, dalğalar Xəzərin sularında.
- B. Epitetdir, məkan mənasındadır.
- C. Epitetdir, arzular, dilək mənasındadır.
- D. Təşbehdir, fikir mənasındadır.

2. Şeirin hansı misrasında təsvir edilən məqamlar əlaqələndirilmişdir?

Bir körpə uşağam, beşiyim sular,

Saçlarım gümüşə batar Xəzərdə.

Sinəmdə nə qədər şirin duyğular

Coşar, dalğalanar, artar Xəzərdə.

- A. III misrada, epitet — dad.
- B. I misrada, epitet — qoxu.
- C. IV misrada, epitet — toxunma.
- D. II misrada, təşbeh — görmə.

3. Şeirin hansı misrasında fakt, təşbeh və hiss əlaqələndirilmişdir?

- A. Nə qədər incilər yatar Xəzərdə.
- B. Nəğməmə şirinlik qatar Xəzərdə.
- C. Ləpələr uşaqtək tutar Xəzərdə.
- D. Əllərim üfüqə çatar dənizdə.

4. Misraların birində bədii təsvir vasitəsi işlənmişdir.

A. Nəğmələr kövrək	B. Sular qabarıq
C. Qızılı qum	D. Körpə uşağam

5. Şeir 5-ci bəndinin hansı misrasında epitet işlənmişdir?

A. I misrasında	B. III misrasında
C. II misrasında	D. IV misrasında

6. Bənddə hansı hissin təsvirinə yol verilmişdir?

Ləpələr nəğməli, ləpələr kövrək,
Nəğmələr qanadlı, nəğmələr kövrək.
İstəsən, az qala qanadlı quştək,
Əllərim üfünə çatar dənizdə.

- A. Dad B. Toxunma C. Qoxu D. Səs

7. Bəndin hansı misrasında epitet yoxdur?

Sular dalğalanar, sular qabarar,
Məni fikirlərim çəkər, aparar.
Hər kiçik damlada bir hekayət var
Nə qədər incilər yatar Xəzərdə.

- A. 1 və 2-ci misrasında B. 2 və 3-cü misrasında
C. 1 və 4-cü misrasında D. Heç birində

8. Şeir hansı bəndlərdə hisslə bağlı təsvir verilib?

- A. 1, 3 B. 2, 3 C. 4, 5 D. 1, 5

9. Bənd haqqında fikirlərdən biri səhvdir.

Hərdən bir dağ kimi qalxar dalğalar,
Elə bil döyüşə çıxar dalğalar.
Ram olcaq, könlümə axar dalğalar,
Nəğməmə şirinlik qatar Xəzərdə.

- A. Epitet işlənmişdir.
B. Heca vəznindədir.
C. Bəndin birinci misrasında bənzətmə işlənmişdir.
D. Təbiət mövzusunda.

10. “Xəzərdə” şeiri ilə bağlı klasteri hansı fikirlərlə tamamlamaq olmaz?

hər bəndi 8 hecadan ibarətdir

Xəzərdə —

1. Şeirdə təbii sərvətlərin bolluğundan söz açılır.
2. “Qızıl qum” epitetdir.
3. Neftçilərimiz Xəzərdə böyük iradə ilə çalışır.
4. Şeirdə hisslərin təsvirinə yer verilmişdir.

Mətn:

Nəriman Süleymanov. “Qar yağırdı”

Göydən elə bil ağ-ağ, xırda-xırda ulduzlar, çiçəklər, ləçəklər tökülürdü. Dağlara, yollara, çöllərə, çəmənlərə, kollara tökülürdü.

Bir qaratoyuq balası məəttəl qalmışdı buna. Heyrətlə gah sağına baxırdı, gah da soluna. Nə idi bu ağ-ağ, xırda-xırda ulduzlar? Axı o, hələ qar görməmişdi. Yağış görmüşdü, amma qar görməmişdi. Qaratoyuğu maraq bürümüşdü. Budaqdan yellənib qar üstə düşdü.

— Oyy! Bu ağ ulduzlar, bu ağ çiçəklər nə soyuqdu? Ayaqlarım üşüdü.

Amma xoşu gəldi qaratoyuğun.

Qar üstə atdandı-düşdü.

Hələ ayağı da sürüşdü.

Ay aman! Az qalmışdı yıxılsın. Tezcə qanadını oynadıb tarazladı özünü. Sonra “pırr” eləyib yenə havaya qalxdı. Bu koldan o kola, o koldan bu kola uçdu. Havada buz ulduzlara toxundu. Amma nə üşüdü, nə də ki dondu.

Nəhayət, yorulub qanad saxladı. Gördü ağaclar, kollar lopa-lopa qar tutub. İstər o yana bax, istər bu yana bax.

Hər yan ağappaq. Bəs hanı torpaq?

Quşcuğaz darıxdı. Bir parça torpaq üçün darıxdı, o lap bir tikə torpaq üçün darıxdı. Qıgıldayıb ucadan səsləndi:

— Haradasan, torpaq?

Qar ulduzları, qar çiçəkləri yağırdı ağ-ağ.

Kim hay verəcəkdi?

Amma səs gəldi.

— Ha!.. Ha!.. Ha!..

Qaratoyuq sevinib tez uçdu səsə. Amma nə qədər axtardısa, tapa bilmədi torpağı. Qar ulduzları, qar çiçəkləri, qar ləçəkləri yağırdı ağ-ağ. Tamam qar altında qalmışdı torpaq.

Qanadını lopa-lopa, topa-topa qara çırpdı qaratoyuq.

Qanadını kürək etdi qaratoyuq. Lakin torpağın üstünü açə bilmədi.

Torpaq həsrəti daha da yandırdı qaratoyuğu.

— Haradasan, torpaq?

Səs gəldi:

— Ha!.. Ha!.. Ha!..

Torpağın səşindən cürətləndi qaratoyuq, qanadlandı qaratoyuq. Bir qalın kolluğa çırpdı özünü. Kolların, budaqların, şax-şəvəlin altında, dalda bir yerdə bir tikə torpaq tapdı, nəhayət. Həsərət-həsərət dimdiyini ona sürtdü qaratoyuq. Torpağın otunu, çör-çöpünü qımıldatdı qaratoyuq. Gərdi qanadlarını torpağın üstə. Bir tikə torpağı elə bil qucaqladı, ürəyi ilə, bir tikə varlığı ilə qucaqladı! Qorumaq istədi quşcuğaz öz torpağını, öz vətənini!

Test:

1. Mətnə hansı cümlə əsas fikirlə əlaqə yaradır?

- A. Qaratoyuq balası məəttəl qalmışdı.
- B. Nə idi bu ağ-ağ, xırda-xırda ulduzlar.
- C. Axı hələ qar görməmişdi.
- D. Yağış görmüşdü.

2. Hansı cümlədə əşya təsvir edilir?

- A. Göydən elə bil xırda-xırda ulduzlar, ləçəklər tökülürdü.
- B. Daşlara, dərələrə, yollara tökülürdü.
- C. Çöllərə, çəmənlərə, kollara tökülürdü.
- D. Bu qaratoyuq balasını maraqlandırır.

3. Hansı cümlə əsas fikirlə əlaqələndirilib?

- A. Yağış görmüşdü, amma qar görməmişdi.
- B. Qaratoyuğun ayaqları üşüyürdü.
- C. Amma qaratoyuğun bundan xoşu gəlirdi.
- D. Quşcuğaz bir parça torpaq üçün darıxırdı.

4. Cümlələrdə fakt, hiss hansı məqamlarla əlaqələndirilmişdir?

- 1. Qaratoyuq yağış görmüşdü.
 - 2. Qaratoyuq məəttəl qalmışdı.
 - 3. Soyuqdan üşüyürdü, pırr edib havaya qalxdı.
 - 4. Qaratoyuq torpaq üçün darıxırdı.
- A. 1, 3
 - B. 1, 4
 - C. 1, 2
 - D. 3, 4

5. Verilmiş cümlələrin hansında bədii təsvir vasitəsi hisslərlə əlaqələnməmişdir?

- A. Buz ulduzlara toxundu — epitet, toxunma.
- B. Budaqdan yellənib düşdü — epitet, dad.
- C. Qanadların oynadıb tarazladı özünü — epitet, qoxu.
- D. Yorulub qanad saxladı — epitet, səs.

6. Hər yer ağappaq, bəs hanı torpaq, quşcuğaz darıxdı, bir parça torpaq üçün darıxdı, qucaqlayıb ucadan səsləndi, hardasan torpaq, kim hay verəcək. Bunlardan biri yazıçının düşüncəsidir.

- A. Bəs hanı torpaq? B. Quşcuğaz darıxdı
C. Kim hay verəcək? D. Hardasan, torpaq?

7. Bunlardan biri təsviri mətnin nəticəsinin xüsusiyyətləri deyil.

- A. Əsas fikir yenidən vurğulanır.
B. Təsvir edilən əşya hadisə və fikirlə tamamlanır.
C. Təsvirlər yekunlaşaraq yazını başa çatdırır.
D. Əsas fikrə zəmin yaradır.

8. Bu cümlələrin birində əsas fikir vurğulanıb.

- A. Qorumaq istədi quşcuğaz öz torpağını, vətəni.
B. Göydən xırda-xırda çiçəklər, ləçəklər tökülürdü.
C. Tamam qar altında qalmışdı torpaq.
D. Qar ulduzları, qar çiçəkləri, qar ləçəkləri yağırdı ağ-ağ.

9. Əsər haqqında yanlış fikri müəyyən edin.

- A. Yağan qar göydən tökülən çiçəklərə, ləçəklərə bənzədilir.
B. Qış fəslinin təsviri verilmişdir.
C. Quşcuğaz torpağı tapdıqdan sonra onu — öz vətəni qorumaq istədi.
D. Qaratoyuq yağışın, qarın nə olduğunu bilmirdi.

10. Klasterin boş xanalarına uyğun gələn fikirləri seçin.

Torpaq üçün darıxır və onu axtarır.

Qaratoyuq	

1. Qar soyuq olduğuna görə onu xoşlamadı.
2. Kolların, budaqların, şax-şəvəlin altında bir parça torpaq tapa bilir.
3. Qar ona mane olur və uça bilmir.
4. Bu günə kimi qar görməmişdi, ona görə onu maraqlı bürümüşdü.

Mətn:

Gülzar İbrahimova. “Evin kişisi”

Hər tərəf ağappaq qar idi. Qar yağır, hey yağırdı. Nağıllardakı kimi. Yalın ayaqla qarın üstündə yeri-yirdik. Yox, bu yuxu deyildi. Biz, doğrudan da, qarın üstü ilə ayaqyalın gedirdik. Bəzən isə yüyürürdük. Anamla mən, körpə bacım da anamın qucağındaydı. Şaxta onun yanaqlarını qızartmış, o lap gözəlləşmişdi. Amma elə ürəkdən ağlayırdı ki, onu heç vaxt belə ağlayan görməmişdim. Anam isə elə hey “can” deyirdi — gah bacıma, gah da mənə.

Qar yalın ayağımın altında xırçıldadıqca, ayaqlarımın altını yandırırdı. Heç qar da adamı yandırar? Amma mənim ayağımı yandırırdı.

Mən lap balaca olanda qarda oynayanda əllərim donardı. Tez qaçıb əllərimi sobada qızdırardım. Ya da anam onları nəfəsilə qızdırardı. Amma indi yandırırdı ayaqlarımı qar. Anama dedim. Anam başındakı yaylığını götürüb iki yerə böldü. Yaylığın hər parçasını bir ayağıma bağladı. Qan dayanmırdı. Anam da ayaqyalındı. Amma onun ayaqlarından qan gəlmirdi. O mənə dedi:

— Bax, heç mənim ayaqlarımdan qan gəlmir.

O, ayağını qaldırıb mənə göstərəndə gördük ki, onun da ayaqlarının altı qanayır. Dedi:

— Mənim ayağım ağrımır. Az qalıb, bir az da getsək, çatacağıq.

Mən dözürdüm. Atam ermənilərlə döyüşdə qəhrəman kimi öləndən sonra anam həmişə deyirdi ki, mən evin kişisiyəm. Mən, doğrudan da, böyümüşdüm. Altı yaşım tamam olmuşdu. Bir az da böyüsəm, məktəbə gedəcəyəm, bir az da böyüsəm, anam qoy-masa da, gizlincə gedəcəyəm atamın əsgər dostlarının yanına. Mənə də avtomat verəcəklər, erməniləri qıracağam, gedə-gedə firləşirdim.

Bunları yadıma salıb dözürdüm. Amma ayaqlarım elə yanırdı. Bacım anamın qucağında olmasaydı, mən anamın qucağında

gedərdim, ayaqlarımın bir az ağrısı azalardı. Bir azdan bacımın səsi kəsildi. Anam ağlaya-ağlaya torpağı qazıb onu qarın altında basdırdı. Mən soruşanda ağlaya-ağlaya dedi:

— Bacını burda gizlədək ki, ermənilər onu görməsin. Bir də Xocalıya qayıdanda götürərik.

— Düz deyirsən, ana, möhkəm gizlət, qoy ermənilər onu tapmasınlar, — dedim.

Sonralar, lap sonralar başa düşdüm ki, bacım ölmüşdü. Anam belə deyirdi ki, mən ağlamayım. Çünki bacımı çox istəyirdim.

Bacımı gizlədəndən sonra anam məni qucağına aldı. Sonra ayaqlarım daha heç vaxt ağrımadı. Bakıda, xəstəxanada ayaqlarımı dizə qədər kəsəndə də, sonralar da ağlamadım. Çünki mən evin kişisiydim.

Test:

- 1. “Mən də böyüyəndə əsgər gedəcəyəm” — bunlardan biri oğlanın düşüncəsi deyil:**
 - A. Məktəb yoldaşları ilə gizlincə atasının əsgər dostlarının yanına getmək və erməniləri qırmaq arzusu.
 - B. Əlinə avtomat almaq arzusu.
 - C. Atasından xəbər tutmaq.
 - D. Orduda xidmət etmək arzusu.
- 2. Qarın üstü ilə ayaqyalın gedirdilər. Niyə?**
 - A. İmkansızlıqdan
 - B. Qar ayağını yandırdığı üçün.
 - C. Ermənilərin hücumuna məruz qalmışdılar.
 - D. Evləri yanmışdı.
- 3. “Düz deyirsən, ana, möhkəm gizlət, qoy ermənilər onu tapmasınlar” deməkdə oğlanın niyyəti nə idi?**
 - A. Ermənilərin onu görməsi.
 - B. Bacısını çox istəyirdi.
 - C. Xocalıya qayıtmaq ümidi.
 - D. Bacısını çox istəmirdi.
- 4. Yurdundan qaçarkən oğlanın keçirdiyi hisslərdən biri yanlışdır.**
 - A. Qəzəb
 - B. Dözümlü
 - C. Ümid
 - D. Qorxu
- 5. “Bacını burda gizlədək ki, ermənilər onu görməsinlər” deməklə ana nəyi nəzərdə tuturdu?**
 - A. Bacısının öldüyünü ona demək istəmirdi.
 - B. Oğlunda gələcəyə ümid yaratmaq istəyirdi.
 - C. Oğlunu aldatmaq istəyirdi.
 - D. Uşağı aparmağın çətin olduğunu demək istəmirdi.

6. “Evin kişisi” hekayəsi ilə bağlı verilən cədvəldəki hansı fikirlər düzgün deyil?

Ana	1. Oğlunu atasının dostlarının yanına göndərmək istəyirdi. 2. Qızını meşədə qarın altında basdırdı
Oğul	3. Anasına yalvardı ki, onu qucağına alsın. 4. Özünü evin kişisi hesab edirdi.
Bacı	5. Anasının əlindən tutaraq qarın üstündə ayaqyalın gedirdi. 6. Ürəkdən ağlayırdı.

7. Hansı xüsusiyyətlər “Evin kişisi” hekayəsindəki oğlana aiddir?

1. qorxmazlıq 2. lovğalıq 3. vətənpərvərlik
4. dözümsüzlük 5. fədakarlıq
A. 1, 4 B. 1, 3, 5 C. 2, 4, 5 D. 1, 2

8. Övladlarını qucağında aparan ana hansı hissləri keçirirdi?

- A. Qorxu B. Ümid C. Qəzəb D. Təlaş

9. Əsər haqqında yanlış fikri müəyyən edin.

- A. Mühəribə dövründə baş verən hadisələrdən danışılır.
B. Ana əri öldükdən sonra oğlunun evin kişisi olduğunu deyirdi.
C. Qızını xəstəxanaya çatdıran ana onun sağlması üçün əlindən gələni edir.
D. Ana ayaqlarının ağrımadığını deyərək övladına təsəlli verir.

10. Klasterin boş xanalarına uyğun gələn fikirləri seçin.

Öz yaylığını iki parça edib övladının ayaqlarına bağlayır.

Ana obrazı	

1. Ayaqları donduğuna görə Bakıda xəstəxanada ayaqlarını kəsirlər.
2. Qızı öldüyünə görə torpağa basdırır, amma oğluna həqiqəti demir.
3. Övladlarını sevdiyini öz əməlləri ilə büruzə verə bilən bir insandır.
4. Ərinin döyüşdən salamat qayıdacağına inamı günü-gündən artırdı.

Mətn: “Qızıl beşik əfsanəsi”

Nurlu kəndində bir ailə vardı. Bunların varı aşib-daşa da, övladları yox idi. Bir gün tale bu ailənin də üzünə güldü. Zaman kişiye xəbər verdilər ki, Allah səni övladla sevindirəcək. Kişi sevincindən az qaldı qanad açıb ucsun. Dövlətinin bir qismini ayırdı. Oğlu olsa səxavətini göstərəcəyini bəyan elədi. Vaxt yetişdi. Yaxşı ərini gözəl-göyçək bir oğlanla sevindirdi. Ancaq nə bir acın qarnı doydu, nə də bir yetimin könlü alındı. Zaman kişi fikrini dəyişib ayırdığı pula qızıl bir beşik düzəltməyə başladı. Yaxşı ərini əhdinə vəfa göstərməyə çağırdı, xeyri olmadı. Zaman kişi dedi:

— Arvad, aman-zaman bir oğlum var. Mən onu qızıl beşikdə böyüdəcəyəm. Özü də hökmən ovçu edəcəyəm. İndidən zağlı bir tufəng alacağam. Gərək mənim oğlunun gülləsinin səsi dərələri, təpələri, meşələri lərzəyə salsın. Gərək o qədər maral vura ki, ev-eşiyi maral dərisinə bürüyəm.

Kişi dediklərini elədi. Amma camaat arasında uşaqdan çox qızıl beşikdən və divardan asılmış zağlı tufəngdən söhbət gədirdi. Bu xəbər oğrulara da çatdı. Bir gecə oğrular fürsət tapıb qızıl beşiyi uşaq da içərisində aradan çıxartdılar. Onlar özlərini sıx bir meşəyə saldılar. Ancaq bir də gördülər ki, kimsə onları qarabaqara izləyir. Qorxuya düşdülər. Gözdən yayınmaq üçün qızıl beşiyi bir daşın dalına qoyub qaçdılar. Dedilər:

— Burdan uzaqlaşaq, sonra gələrik.

Səhər açıldı. Zaman və Yaxşı qızıl beşiklə uşağın oğurlandığını bilib, ah-fəğan elədilər. Onların şivəni bütün elə yayıldı. Hamı uşağı və qızıl beşiyi axtarmağa başladı. Hətta qızıl beşiyi qoyduqları yerdə tapmayıb oğrular da təəccüblə camaata qoşulmuşdular. Qızıl beşik tapılmadı ki, tapılmadı.

Bu hadisədən üç-dörd il keçdi. Bir gün Nurlu kəndinin ovçusu “Qalalı meşəyə” ova çıxmışdı. Onun gözünə bir maral göründü. Marala bir neçə dəfə güllə atdısa da, güllə süzüb yan getdi. Maral nişangahdan yayınmaq üçün yanındakı uşaq ilə qaçmağa başladı. Ovçu bu sirrə mat qaldı, ancaq gözü qızıl beşiyə sataşanda işin nə yerdə olduğunu anladı. Dərhal yadına üç-dörd il bundan əvvəl olmuş hadisə düşdü. Necə olsa uşağı tutmağa çalışdı. Qorxusundan daha güllə atmadı ki, birdən marala dəyməz, uşağa dəyər. Ovçu haldan-dildən düşdü. Axırda uşağı tuta bildi. Uşağın tutulduğunu görən maral da ovçuya təslim oldu. Ovçu qızıl beşiyi və uşağı kəndə gətirdi. Maral da onlardan ayrılmadı.

Maralın hərəkəti Zaman kişini sarsıtmışdı. O, arvadı Yaxşıya dedi:

— Zağlı tufəngi quyla, oğlumuza ayrı sənət seçək. Bundan sonra o, maral vura bilməz.

Deyirlər ki, ana maral ömrünün sonuna qədər uşaq olan qapıdan getməmiş, uşaq da maraldan ayrılmamışdır.

Test:

1. Əsərdə hadisələrin ardıcılığını müəyyən edin.

1. Övlad həsrəti, atasının sevinci, verdiyi vədə əməl etməməsi.
2. Valideynlərin kədəri, ovçunun maral ovuna getməsi, üç-dörd il sonra.
3. Atasının qızıl beşik, zağlı tüfəng almaq arzusu, oğruların uşağı oğurlaması, valideynlərin kədəri.
4. Atanın övladını tapması, ana maralın hərəkətinin atada peşmançılıq hissi oyatması.
5. 3–4 ildən sonra ovçunun maral ovuna getməsi, ana maralın uşağı qovması, maralın hərəkətinin Zaman kişidə peşmançılıq hissi oyatması.

A. 1, 3, 5 B. 1, 2, 4 C. 1, 3, 4 D. 2, 4, 5

2. “Qızıl beşik əfsanəsi”nə əsasən cədvəldəki doğru fikirləri müəyyən edin.

Tənqid edilir	Təbliğ edilir
1. Əhdə vəfa qılmamaq	4. Xeyirxahlıq
2. Yardımsevərlik	5. Namərdlik
3. Fədakarlıq	6. Sədaqətlilik

3. Əsərdə bu hadisə baş verir.

- A. Nurlu kəndində xoş güzaran keçirən Zaman kişinin övlad həsrəti, Allahın onu övladla sevindirməsi.
- B. Oğrular Zaman kişinin oğlunu oğurlayırlar.
- C. 3–4 ildən sonra ovçunun maral ovuna getməsi və uşağı görməsi.
- D. Maralın hərəkəti Zaman kişini sarsıtdı.

4. Əsərin əsas hissəsində bu hadisə baş vermir.

- A. Zaman kişinin övlad həsrətinə son qoyması, verdiyi vədi unutması.
- B. Oğluna qızıl beşik və zağlı tüfəng alması.
- C. Nurlu kəndində xoş güzaran keçirən Zaman kişinin övlad sevincini qarşılaması.
- D. Oğruların uşağı beşik qarışıq oğurlaması.

5. Əsərin nəticəsində bu hadisə baş vermir.

- A. Ana maralın hərəkəti Zaman kişini sarsıtdı.
- B. Maralın hərəkətindən sonra oğluna başqa sənət seçəcəyinə söz verdi.
- C. Ana maral ömrünün sonuna qədər uşaqdan ayrılmadı.
- D. Ağalar, yoxsullar, qərib adamlar arzu edirdilər ki, Zaman kişinin oğlu olsun.

6. “Qızıl beşik əfsanəsi” əsasında cədvələ aid olmayan fikirləri müəyyən edin.

Zaman kişi	Maral
1. Oğlu olduğdan sonra dövlətinin bir qismini səxavətlə payladı.	4. Uşağı mağarada böyütdü.
2. Oğlu üçün qızıl beşik düzəlt-dirdi.	5. Uşağın tutulduğunu görən maral ovçuya təs-lim oldu.
3. Maralı güllə ilə vurdu.	

7. Hadisələrin düzülməsi hansı cərgədə düzgün verilmişdir?

- A. Övlad sevinci və atanın arzusu.
- B. Ovçunun maral ovuna getməsi, atanın kədəri.
- C. Oğruların uşağı oğurlaması, ana maralın hərəkəti.
- D. Atanın oğrunu tapması, oğruların uşağı oğurlaması.

8. Əsərin girişində bu hadisələr baş vermir.

- A. Zaman kişinin oğlunun dünyaya gəlməsi.
- B. Verdiyi vədləri unutmaması.
- C. Oğluna qızıl beşik və zağlı tufəng alması.
- D. Ana maralın hərəkəti onu düşündürürdü.

9. Əsər haqqında yanlış fikri müəyyən edin.

- A. Zaman kişi bəyan edir ki, övladı oğlan olsa, səxavət göstərəcək.
- B. Oğrular qızıl beşiyi aparsalar da, beşikdəki uşağı evə qoyurlar.
- C. Hadisələr Nurlu kəndində baş verir.
- D. Kəndin ovçusu üç-dörd il keçdikdən sonra meşədə uşağı maralın yanında görür.

10. Klasterin boş xanalarına uyğun gələn fikirləri seçin.

	Övladını qızıl beşikdə böyüdəcəyini deyir.
Zaman obrazı	

- 1. Oğlunun gələcəkdə ovçu olmasını istəyir.
- 2. Bir neçə gün sonra övladını tapsa da, qızıl beşiyi tapa bilmir.
- 3. Sonralar oğlunun ovçu olması fikrindən daşınır və tufəngi sındırır.
- 4. Maralın hərəkəti onu sarsıtmışdı.

DƏRSLİK KOMPLEKTİNDƏ İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

DƏRSLİK ÜÇÜN ƏDƏBİYYAT	ƏLAVƏ OXU ÜÇÜN ƏDƏBİYYAT	MÜƏLLİM VƏSAİTİ ÜÇÜN MƏTNLƏR
1. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı antologiyası. Üç cildə. II cild. Bakı, “Öndər” nəşriyyatı, 2004, 264 səh.	1. Əli Vəliyev. Qənirsiz gözəl. Bakı, “Gənclik”, 1979, səh. 279-284.	Diaqnostik qiymətləndirmə.
2. “Qürbətə düşən daş”. Bakı, “Ozan”, 2008, 120 səh.	2. Qabil. Seçilmiş əsərləri. “Qoy danışsın təbiət”. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2004, səh. 136-140, 248 səh.	
3. Bəxtiyar Vahabzadə. Əsərləri. “Müəllim”. Bakı, “Çaşıoğlu”, VI cild, 2003, səh. 338-339	3. Abdulla Şaiq. Seçilmiş əsərləri. III cildə, III cild, “Kiçik qəhrəman”. Bakı, səh. 213-216, 536 səh.	
4. Mikayıl Rzaquluzadə. Yaz günəşi. “Xan çinarın bir yarpağı”. Bakı, “Gənclik”, 1977, 364 səh.	4. İslam Səfərli. Seçilmiş əsərləri. “Müəllim”. Bakı, “Lider” nəşriyyatı, 2005, səh. 104-105, 224 səh.	
5. Tofiq Bayram. Seçilmiş əsərləri. “Ən gözəl”. Bakı, “Lider” nəşriyyatı, 2005, səh. 172, 328 səh.		
6. “Yaşıl yarpaqlar”. Bakı, “Gənclik”, 1974, 232 səh.		
7. M.Prişvin. Seçilmiş əsərləri. “Tala”. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2007, səh. 93, 160 səh.		
8. S.Rüstəm. Mənim günəşim. Şeirlər və poemalar. Bakı, “Yazıçı”, 1980, 376 səh.	5. Tofiq Bayram. Seçilmiş əsərləri. “Alqış deyim”. Bakı, “Lider” nəşriyyatı, 2005, səh. 133-136, 325 səh.	KSQ. Oxu Əsərin ideyasının müəyyən edilməsi ilə bağlı oxu.
9. S.Vurğun. Seçilmiş əsərləri. Beş cildə. II cild. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005, 248 səh.	6. Günəşə qovuşmaq istəyirəm mən! Azərbaycan şairlərinin Ümummilli lider Heydər Əliyevə həsr olunmuş şeirləri. Bakı, “Çinar-çap” nəşriyyatı, 2008, 60 səh.	
10. Əliağa Kürçaylı. Seçilmiş əsərləri. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2004, 400 səh.		
11. Əliağa Kürçaylı. Seçilmiş əsərləri. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2004, 400 səh.		
12. Süleyman Rəhimov. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. I cild. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005, “Güzgü göl əfsanəsi”. səh. 215-254, 288 səh.		

DƏRSLİK ÜÇÜN MƏTNLƏR	ƏLAVƏ OXU ÜÇÜN MƏTNLƏR	MÜƏLLİM VƏSAİTİ ÜÇÜN MƏTNLƏR
13. Google.az (Açar söz: Heç kəsi qınamayın) (Mövzu: “Heç kəsi qınamayın”) Google.az (Açar söz: İnsansevərlik) (Mövzu: “İnsansevərlik”) Google.az (Açar söz: Daş) (Mövzu: “Daş” hekayəsi)		
14. Sabir Əhmədli. “Yanvar hekayələri”, “Şəhidlər xiyabanı”. Bakı, “Azərnəşr”, 1992, səh. 31-39, 124 səh. 15. Sabir Əhmədli. “Yanvar hekayələri”, “İşıq söndürmə” Bakı, “Azərnəşr”, 1992, 124 səh.	7. Mirəli Vəkiloğlu. Salam, Ulu öndər, salam, Komandan. “Borçalı” NPM, 2007. (səh.45) Həmrəylik bayramın mübarək olsun!	
16. Zəhid Xəlil. Seçilmiş əsərləri. “Akvarium balığı”, səh. 3-9, Bakı, ADPU-nun nəşriyyatı, 408 səh.	8. Məmməd Araz. Bizi Vətən çağırır, səh. 128. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. II cild. Bakı, “Lider” nəşriyyatı, 2004, 232 səh.	
17. Lev Tolstoy. Hekayələr. Bakı “Mütərcim”, 2012, səh. 9-16.	9. El çələngi (xalq şeirlərindən seçmələr). Bakı, “Şərq-Qərb”, 248 səh.	
18. https://novayagazeta.ru/arti-cles/2017/05/04/72376-istoricheskaya-zasluga-ruzvelta http://lib.ru/INPROZ/MARSHALL/luzhi.txt 19. Böyük ömrün dastanı. Bakı, XXI-YNE, 2004, 152 səh.	10. Oqtay Rza. Adlı, ünvanlı misralar. “Azərnəşr”-in quruluşu ilə nəşr olunub. Bakı, 1999, 312 səh. 11. Yaşıl yarpaqlar. Bakı, “Gənclik”, 1974, 232 səh. 12. Aşıq Şəmşir. Seçilmiş əsərləri. Bakı, “Avrasiya press”, 2006, 400 səh. 13. E.Zeynalov. “Qarabağ hekayələri”, Bakı, Şirvanəşr, 2009, səh. 152 14. Hüseyn Hüseynzadə, “Şeirlər”, “Qız qalası” səh. 30, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 282 səh.	Karaoke: Azərbaycan klassik poeziyası. Yüz şairin yüz şeiri. Bakı, “Apostrof” çap evi, 2011. KSQ – Oxu İdeyanın müəyyən edilməsi. C.Cabbarlı. Əsərləri. Dörd cildə. I cild. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005, 328 səh.

DƏRS LİK ÜÇÜN MƏTN LƏR	ƏLAVƏ OXU ÜÇÜN MƏTN LƏR	MÜƏLLİM VƏS AİTİ ÜÇÜN MƏTN LƏR
20. Mustafa Cəmənlı. “İgıd Mubarız” hekayəsi.		KSQ-oxu. Təsvır vasıtələrinin müəyyən edilməsi ilə bağı tapşırıqlar. Mədinə Gülgün. Seçilmiş əsərləri. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2004, 224 səh. KSQ. Mətnin hissələri. Nəriman Süleymanov. Tərçicək. Bakı, “Gənclik”, 1979
21. Balalar töhfə. Bakı, “Gənclik”, 1982. İbrahimbəy Musabəyov. Rzanın qutusu, səh. 187.		
22. Əzizə Əhmədova. O günlərə baxıram. Povestlər və hekayələr. Bakı, “Yazıcı”, 1982, 308 səh. “Ana laylası” (səh.178) 23. Teymur Elçin. Qarğanın məktəbi. Mənim kiçik ulduzlarım. Bakı, “Gənclik”, 1985, 352 səh. (səh. 148)		
24. Cəfərzadə Əzizə. İki ana. Anamın nağılları. Bakı, “Gənclik”, 1982, 176 səh. (səh. 94)	15. Hüseyn Arif . “Seçilmiş əsərləri”. Azərbaycanım səh. 17-19, Bakı, 2011, 617 səh.	KSQ (Oxu) Obrazların müəyyən edilməsi və qarşılaşdırılması. Gülzar İbrahimova. “Evin kişisi”. Mən uşaq deyiləm. Nağıllar və hekayələr. I kitab, “Oskar” NPM
25. Azərbaycan folkloru. “Çillələr” (Məktəblilər üçün seçmələr). Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005, 360 səh. (səh. 222)		
26. Azərbaycan xalq əfsanələri. “Qaranquş”. Bakı, “Yazıcı”, 1985, 286 səh. (səh.100) 27. Azərbaycan folkloru. Şirlə tülkü (Məktəblilər üçün seçmələr). Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005, 360 səh. (səh. 296) 28. “Ayı və qarışqa” internet 29. Rəşid bəy Əfəndiyev. Uşaq və qarışqa. Seçilmiş əsərləri. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2006, 120 səh. (səh. 74) 30. Fuad Tanrılı. Mən azərbaycanlıyam. Arzuların qanadında. Bakı, 2007, 300 səh. (səh.7)	16. Məmməd Araz. “Göy göl” səh. 40, 223 səh, II cildə I cild 17. Tofiq Bayram. “Ay gecikən məhəbbətim” 18. Qoca Bənnə. “Yazıcı”, 1987, səh. 125-126, 181 səh. 19. Mədinə Gülgün. ”Seçilmiş əsərləri”, “Abşeron bağlarında” “Şərq-Qərb”-2004, səh. 161-162, 221 səh.	
31. Zəlimxan Yaqub. Böyük ömrün dastanı. Bakı, XXI-YNE, 2004, 152 səh.	20. Marağalı Əvhədi. “Cami-Cəm”. Bakı, “Lider” nəşriyyatı, 2004, səh. 286, “Elm haqqında”, səh. 45-48	
		KSQ (Oxu) Hadisələrin ardıcılığının müəyyən edilməsi, süjetin müəyyən edilməsi, mətnin elementlərinin müəyyən edilməsi. Azərbaycan xalq əfsanələri. Bakı, “Yazıcı”, 1985, 286 səh.

BURAXILIŞ MƏLUMATI

ƏDƏBİYYAT 5

Ümumtəhsil məktəblərinin 5-ci sinfi üçün
Ədəbiyyat fənni üzrə dərsliyin
METODİK VƏSAİTİ

Tərtibçi heyət:

Müəlliflər

Afət Yaqub qızı Süleymanova
Təranə Böyükxan qızı Bağirova
İlhamə İbrahim qızı Muradova

Redaktor

Gülər Mehdiyeva

Bədii və texniki redaktor

Abdulla Ələkbərov

Dizaynerlər

Səadət Quluzadə, Firuzə İbrahimova

Korrektor

Ülkər Hüseynova

Dərsliyə rəy verən təşkilatlar:

© Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi (qrif nömrəsi: 2020–)

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

Hesab-nəşriyyat həcmi 14,1. Fiziki çap vərəqi 13,0. Formatı 70x100^{1/16}.

Səhifə sayı 208. Şriftin adı və ölçüsü: məktəb və jurnal qarnituru, 10-12.

Ofset kağızı. Ofset çapı. Sifariş . Tiraj . Pulsuz. Bakı–2020.

Əlyazmanın yığıma verildiyi və çapa imzalandığı tarix: _____

Nəşriyyat:

“Təhsil Nəşriyyat-Poliqrafiya” MMC

Bakı, AZ 1052, F.Xoyski küç., 149

Çap məhsulunu istehsal edən:

“Aspoliqraf LTD” MMC

Bakı, AZ 1052, F.Xoyski küç., 151

PULSUZ